

T U D O M Á N Y T A R. 8

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 2.

2348. b

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŪIVEL.

1 8 4 2.

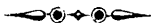

BI 1688

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

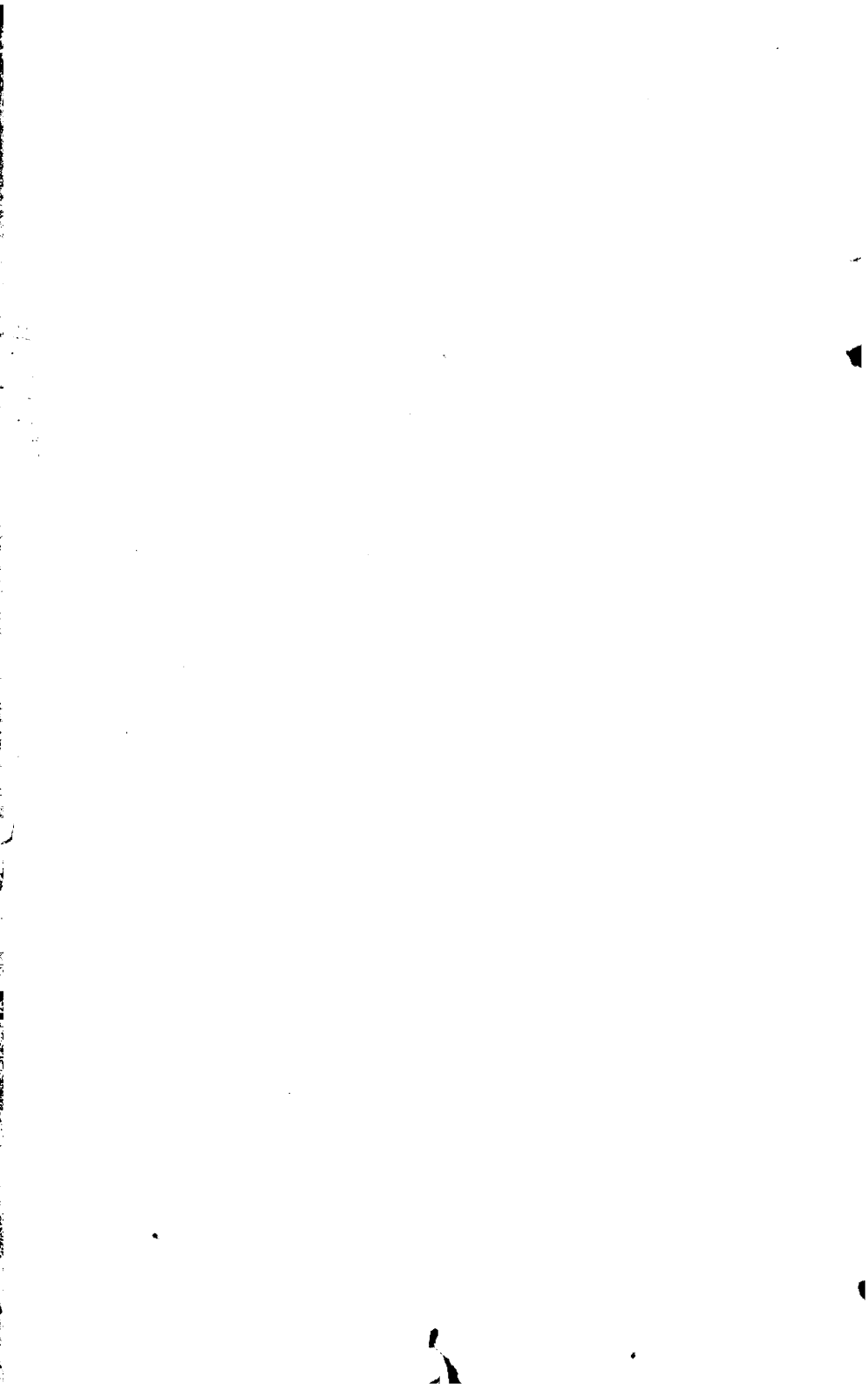
APRILIS, 1842.

A' m. tud. társaság elhatározá' kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban. Magyar Academiai Ertesítő czim alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Ertesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvtárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik. —

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

Fajár A. Caspary

ÉRTEKEZÉSEK' TARTALMA.

	<i>Lap.</i>
I. A' magyar birodalom' népessége 1840-ben. FÉNYES ELEK.	7.
II. Horváth Adámnak, mind bölcselőnek rövid jellemezése. HETÉNYI JÁNOS.	29.
III. Az aetheticai lángész. BRIEDL FIDÉL.	40. 67.
IV. Kiadatlan római pénzek. (I. réznyomattal.) LUCZENBACHER JÁNOS.	57.
V. Abulfeda' tanutétele a' magyarokról. JER- NEY JÁNOS.	81.
VI. Városok' szerkezete külföldön. LUKÁCS MÓRICZ.	101. 131. 195.
VII. Miként találák ki földünk' nagyságát. Dr. TAUBNER KÁROLY.	147.
VIII. A' magyarországi tatárokról. JERNEY JÁNOS.	163. 209.
IX. Svéd irodalom. FEKETE SOMA.	179. 235.
X. Adalék a' kúpinetszetek' elméletéhez. Dr. TAUBNER KÁROLY.	245. 275.
XI. Közgazdaság' fogalma és elvei. GYÖRY SÁNDOR.	259. 323.

XII. Az orosz irodalom' története. FEKETE	
SOMA.	308. 341.
XIII. A' tanítási rendszerekről, különösen a' hu-	
manismus és realismusról. PEREGRINY	
ELEK.	350.
XIV. Mikor és miért vitette Rudolf király Prágá-	
ba a' magyar koronát? PODHRADCZKY	
JÓZSEF.	370.
XV. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	
PODHRADCZKY JÓZSEF. WALTHERR LÁS :-	
LÓ. JÁSZAY PÁL.	61. 124. 191. 254.
	320. 376.

É R T E K E Z É S E K.

I.

A' MAGYAR BIRODALOM'

NÉPESSÉGE 1840-BEN.

(Olvastatott a' n. academiá' kis gyűlésében nov. 22. 1841).

Egy virágzó, folytonosan növekedő népesség minden országnak fő alaperejét tevé: ez okból ennek évenkénti átnézete, növekedése vagy apadása, legnagyobb figyelmet érdemel. A' népesség különböző viszonyai ismét legfontosabb szempontok, mellyeket valamely országismeretben mindenek előtt kiemelni szükség. E' szempontok már vagy statusgazdasági oldalról vétetnek tekintetbe, mint p. o. a' lakosok' száma az ország' kiterjedéséhez mérve, a' faluk és városok közti arány, a' városok' népessége, a' statuspolgárok' különböző életmódja, 'stb. vagy törvényes oldalról vizsgáltatnak meg, 's itt a' népesség' különböző osztályai törvényes álláspontjukhoz képest számszerint soroztatnak elő. E' kívánatok' kielégítésére, 's annak megtudására, minő állapotban legyen folytonosan a' népesség' mozgalma, vagyis növekedése vagy apadása, legbiztosabb mód csak egy pontos országos összeírás lenne, melly az összes népességet nem, életkor, nyelv, vallás, rang, állapot, életmód szerint évenként összeszámítaná. Ily összeírást Ma-

gyarországban mind eddig elő nem mutathatunk, mert itt köztudomásra a' nemesség és papság a' népösszeírásokból ki szokott hagyatni; a' nemtelenekre használt összeírási táblázatok is sokkal tökéletesbbek lehetnének; de illy törvényhatósági összeírások is nem minden évben készülnek; 's tudva van, miszerint az 1840-ki országgyűlésen ajánlott katonai ujonczoknak az egyes törvényhatóságokra történt felosztása, még az 1830-ki népösszeírás szerint tétetett meg, holott a' cholera épen ez esztendő után dühösködött igen egyenetlen mértékben az ország' különböző vidékein; végre a' népesség' növekedése is az egyes megyékben szerfelett aránytalan, némelyekben ez már régóta megállapodottnak látszik, másokban ismét $\frac{1}{2}$ %, 1 %, sőt a' délkeleti megyékben 1 $\frac{1}{2}$ száztóli szaporúság észrevehető.

A' tökéletes népösszeírás' hiánya azonban csak a' polgári Magyarországot illeti; már a' katonai végvidékben minden ötödik esztendőben pontos összeírás készül, melly évenként újabb átnézet alá esik. Illy hivatalos összeírás után, az 1838-ik évben az egész katonai végvidéken, 1,189,479 lélek találtatott. Nevezetesen:

A' horvát vidéken	498,947 lakos
Szeremiben	259,153 „
Bánságiban	250,485 „
Erdélyiben	180,894 „

Összesen 1,189,979 lélek.

Nemet illetőleg volt köztök 605,622 férfi, 's 583,857 nő személy; 's így azon általános statistikai szabály, miszerint az újszülöttek közt több férfi mint leány gyermek vétetik fel ugyan, de ez aránytalanság később a' férfiaknál tapasztalt nagyobb halandóság által helyrehozottnak állítatik, a' katonai végvidékre nézve kivételt szenved.

Polgári Magyarország' népességét mi illeti: ezt az említett akadályok miatt pontosan megmondani nem lehet; mindazáltal ennek a' lehetőségig való kitudására a' római katolikus egyházi megyék' névtárai igen jó és használható eszközt nyújtanak. E' névtárak egy két kivétellel minden esztendőben kiadatnak, 's közülök mindenik magában foglalja az egyházi megyéhez tartozó parochialis és fiók helységeket 's pusztákat, ezeknek népességét a' különböző hitvallások szerint, még pedig mint a' megyei népszerűírások bizonyítják, általánosan elég hitelt érdemlő hűséggel. Nagyon ajánlhatóvá teszi e' névtárakat azon körülmény is, miszerint az ezekben foglaltatott egyházi összeírásból a' nemesség sem marad ki, melly pedig Magyarországon több száz ezer főből áll; valamint a' világi és szerzetes katolikus papság' tökéletes lajstromát is magukban foglalják, 's így ezek által az országos összeírásnak épen e' két legérezhetőbb hiánya pótolatik. Némellyek e' névtárak közül valóban példásan vannak szerkesztve, 's a' magyar statistikának megbecsülhetlen forrásai. Így az 1840-ki évről a' veszprémi, fejevári, pécsi, váci, rosnyai, besztercebányai névtárak a' mondottakon kívül az iskolákat, ezeknek tanítóit, 's a' tanulók' számát szinte följegyzék; sőt a' rosnyaiban az évenként születtek', meghaltak' özvegét is minden anyaegyháznál olvashatjuk. Mellynélfogva e' névtárak' kiadásaért az illető egyházi méltóságoknak minden hazáját ismerni óhajtó magyar nagy köszönettel tartozik; 's biztosan remélhetjük a' tapasztaltak után, hogy ezek évről évre javítottabb 's czélszerűbb alakban jelenendnek meg, 's a' jó példát a' protestans és nem egyesült — óhitű (az egyesültek szinte évenként adván ki névtárakat) egyházi megyék is nem csak egyenként mint eddig, hanem mindnyájan követendik; 's egy igen nagy fontosságú tárgy', t. i Magyarország' különböző ajkú lakosai számának meghatározására nézve, különösen óhajtható lenne, ha az egyes anyaegyházakban, hol eddig azon nyelvek,

mellyeken isteni tisztelet tartatni szokott, különben is ki-irva találatnak, ezentúl a' különböző ajkú hitsorsosak számszerint is kitétetnének; valamint a' szülöttek', meghaltak', házasultak' följegyzése, a' népesség' mozgalmára nézve felette érdekes statistikai adat lenne.

Az egyházi me- gyéknek neve.	Római kathol.	Ágostai vall.	Helv. vall.
Esztergom . . .	776,468	116,093	63,562
Kalocsa . . .	333,827	41,892	34,992
	és 40 örmény		
Eger	371,661	18,566	334,453
Zágráb	737,127	319	77
Csanád	389,779	25,207	31,344
Vác	303,691	42,020	180,426
Pécs	323,786	24,705	77,183
Veszprém	363,383	nincs	kitéve
Nyitra	292,368	23,125	11
Győr	290,891	70,	628
Kassa	283,908	7196	56,769
Szombathely	268,864	58,826	12,014
Szepes	218,725	76,463	2
Erdély	214,230	nincse	nek
Zeng	191,085	7	44
Diákóvár	160,760	4038	3940
Besztercze	150,699	60,859	1
Rosnyó	148,262	108,683	45,920
Fejérvár	146,256	4927	63,832
Nagyvárad	64,540	58,585	351,219
Szathmár	82,284	1824	151,913
A' szentmártoni fő-apát' me- gyéjében	19,087	1642	1003
Összesen	6,131;721	674,977	1,408,705

és 70,628 protest.

Jelen értekezésemre, általam használt romai katólikus egyházi névtárak, a' kassait, győrit, szombathe-lyit, csanádit, váradit, mellyek 1839-ről valók, kivé-ve, mindnyájan az 1840-ik évre adattak ki, 's ezek sze-rint a' magyar birodalom' népessége e' következő lenne:

Görög egyes. óhit.	Görög nem egyes. óhit.	Zsidó.	Összesen.
—	2648	49,903	1,008,674
6352	118,630	7523	543,256
53,137	1238	22,056	801,111
647	76,831	2022	817,023
16,512	933,344	8730	1,404,916
—	1942	10,242	538,321
—	20,780	7094	453,548
—	191	15,507	379,081
—	—	13,380	328,884
—	116	13,222	374,857
176,470	138	35,113	559,594
—	25	6063	345,792
1494	—	5873	302,557
ki	té	ve	214,230
10	78,430	114	269,690
1033	158,447	570	328,788
—	5	1103	212,667
9879	16	1396	314,156
—	4603	5919	225,537
121,771	142,701	7203	746,019
368,352	70	27,593	632,036
—	—	102	21,834
755,657	1,540,155	240,728	10,822,571

Ezen 10,822,571 lélekből álló népesség, mit Magyarország, 's a' hozzá kapcsolt tartományokra, és Erdélyre, azaz az egész magyar birodalomra nézve csupán a' római kath. egyházi névtárak után találtunk, még sok tekintetben hiányos. Igy először is a' veszprémi névtárból a' protestansok egészen kihagyattak; a' győriben pedig minden megkülönböztetés nélkül jönnek elő; a' zágrábiban és zengiben a' görög n. e. óhitűek csak annyiban irattak össze, mennyiben a' római katolikusokkal vegyest laknak, 's így számuk sokkal kevesebbre ütött ki; végre az erdélyiben egyedül csak a' római katolikusok jegyeztetnek föl, a' többi vallásbeliek egészen kihagyatván. E' hiányokat már most más adatokból leszünk kénytelenek kipótolni, ekképen:

I. A' veszprémi püspökség kiterjed Veszprém, Somogy vármegyékre és Zalának tapolczai, szántói, kárpornaki járásaira. Ez előszámlált részekben az egyházi összeírás 1840-ben protestansokon kívül talált 379,081 lelket. Ellenben megyei összeírás szerint volt 1837-ben Somogy vármegyében 166,641, Veszprémben 1838-ban 142,320, Zalában a' mondott járásokban 1837-ben 125,528 nemtelen lakos, azaz ha 1 száztóli szaporúságot veszünk, 1840 összesen kellett lenni (11,609 szaporúsággal) 446,098 főnek. Nemesség volt Veszprémvármegyében 1837-ben 6805 szavazó, Somogyban mintegy 2000, Zalának említett három járásában 3000. Minden szavazóra 4 lelket számítván, állna a' nemesség a' veszprémi püspökségében 47,220 főből, melly számot hozzá adván a' nemtelenekhez, tesz az egész 493,318 lelket. E' számítás ugyan nem egészen pontos, mivel Somogyban 5 plebánia a' pécsi, Veszprémben 4 a' szentmártoni egyházi megyéhez 's nem a' veszprémihez tartozik, azonban e' különbséget azon körülmény, miszerint a' népösszeírásokból is a' nemességen kívül még más tisztrendűek szinte kimaradtak, kiegyenlítvén, a' fennmált összes népességnél bizvást megmaradhatunk. E' szerint azon összevet, melly egyházi uton találtatott (379,081) a'

politikai számításból (493,318) levonván, marad a' protestansok' száma 124,237. Ebből ágostaiakra jut az 1838-ki dunántuli egyházkerületi névtár szerint 38,204, 's a' reformatusokra 86,033 lélek.

2. Ugyan ez egyházkerületi névtár után van a' győri kath. püspöki megyében 43,526 ágosta, 's így e' summat a' püspöki névtár által kitett 70,628 protestansok számából kivonván, marad a' reformatusokra 27,102 lélek.

3. Az 1838-ki katonai összeírás szerint találtatott a' zengi püspökmegyében 105,638, a' zágrábban 152,138 nem egyesült óhitű.

4. Végre Erdélyország' népességét illetőleg, az erdélyi római 's fogarasi görög egyesült névtárokon, és Salamon József e' czímű könyvén: „*De Statu ecclesiae evangelico-reformatae in Transilvania, etc. 1840*“ kívül, azon 1838-ki népességet vettem vezérfonalul, mellyet az erdélyi nemzeti Társalkodó hiteles kütfők után közre tett, 's mellyből némelly főpontokat az Athenaeum 1839. második félévi 2-ik száma is közlött. Ez adatokból indulva az erdélyi r. kath. püspökmegyében találtatik 214,230 római katolikus, 210,334 ágostai, 275,528 helvetiai vallástételt tartó, 47,280 unitarius, 575,492 görög egyesült, 573,785 görög nem egyesült óhitű, 3307 zsidó, azaz összesen 1,899,956 lélek. Ezek után tehát a' római kath. püspöki névtárak' hiányait az itt következőkben kipótolván.

Az egyházmegyének neve.	Romai kathol.	Ágostai vall.	Helv. vall.	Unita- rius.	Egyesült óhitű.	Nem egyesült óhitű.	Zsidó.	Összesen.
Veszprém . . .	363,383	38,204	86,033	—	—	191	15,507	503,318
Győr	290,891	43,526	27,102	—	—	116	13,222	374,857
Zágráb	737,127	319	77	—	647	152,138	2022	892,330
Zeng	191,085	7	44	—	10	105,638	114	296,898
Erdély	214,230	210,334	275,528	47,280	575,492	573,785	3307	1,899,956

a' magyar birodalom' népessége lenne a' kath. egyházi névtárak után: 1840-ben:

6,131,721	romai katolikus,
967,041	ágostai vallást tartó,
1,797,368	helvét. „ „
47,280	unitarius,
1,331,149	egyesült görög óhitű,
2,216,455	nem egyesült „
244,035	zsidó

12,735,049 lélek.

En a' magyar birodalom' népességét Dalmátországon kívül, nyomtatás alatt levő statistikai munkámban, részletesen minden vallásbeli felekezetnek a' hatósági összeírásokkal egybevetett saját felszámításából dolgozván ki: 12,985,614 vagy kerek számmal 13,000,000 lelket találtam, 's e' számot adatokra építve többre nem tehetem. Tudom ugyan, hogy némelyek adatok szükében, 's csupán Magyarországra is más művelt europai országok példájára 1 ½, 2, sőt 2 ½ száztóli szaporúságot gyanítván: a' népesség' számát, magyar birodalmunkban már 1840-ben 14, sőt Becher legújabb munkájában (*Statistische Uebersicht der Bevölkerung der österr. Monarchie 1841. Stuttgart u. Tübingen*) 1840-ik évre 15 millió 378,807 lélekre teszi; de igen csalódnak. Ugyanis a' magyarországi népesség haladásával még a' legtulzóbb mérsékelték is megelegethetnek, mert e' valódi csiga haladás, pedig ez állatot szeleskedéssel még senki sem vádolta. Igy 20 évvel visszamenve, ha az 1819-ki egyházi névtárakat az 1840-kiekkel összehasonlítom, kiviláglik, miszerint 1 ½ száztóli szaporúság egyedül csak a' csanádi püspökmegyében észrevehető, a' kalocsaiban, veszprémiben, egriben 1 %, a' többi megyékben pedig, és igy az ország' leg-

nagyobb részében épen csak $\frac{1}{2}$ % szaporúságot találunk, 's még a' kereskedésre kedvező fekvésű, termékeny esztergomi érseki megye is 1819-ki népességét (710,883 lélek), 1840-ig csak 65,585-tel tudta szaporítani. E' csekély szaporodás nyilván tanusítja, hogy a' status gépelyének egy része romladozó állapotú, 's igazításra vár; én legalább a' csanádi püspökmegye' nagyobb szaporúságát nem annyira a' föld' termékenységében keresem, mert hiszem Békés, Heves, Fejér, Bihar vármegyék épen nem terméketlenebbek a' bánsági megyéknél, hanem az ezekben létező szelidebb urbér, 's azon körülményben gondolom, miszerint itt a' jobbágytelkek' szabad adása vévése már a' törvény előtt régen gyakorlatban volt.

Ez uttal tehát 13,000,000 lakossal megelégedvén, e' népességgel is megmérkőzünk Nagybrittania felével, az egész az idei nyáron tett számítás szerint 26,856,028 (Angolhon a' Vales 15,901,981, Skóczia 2,624,586, Szigetek 124,79, Irland 8,205,382) lélekre menvén, az első rangú porosz hatalmasság csak mintegy millio lakossal erősebb; mert 1838-ban 14,271,530 lelket számlált, továbbá Szászország 1,476,000, Hannovera 1,600,000, Würtemberg 1,594,000, Dánhon 2,020,00, Holland 2,750,000, Norvégia 1,139,849, Görögország 811,000 lakost számlálván, e' hét királyság összes népességét, a' magyarországi Erdély nélkül is megüti. Ellenben Franciaország népességének, melly 1837-ben 33,540,910 lélekre ment (Journal des Travaux de la Societé franç. de Stat. universel. Fevr.) csak két ötödét teszi; 's a' roppant orosz birodalom 51,756,517 lélekből álló népével, ¹⁾

¹⁾ Oroszországban 1719-től fogva 8 rendbeli összeírás történt. Az utolsó 1833-ban és 1839-ben végeztetett be, de tökéletlenül; mert csak a' férfiak számítottak, Grusiából csupán a' nemesek' örökös jobbágysai küldettek be, végre Lengyelország, Finnland, 's némelly déli tartományok benne nem foglaltatnak. Egyébiránt a' 8-ik összeírás szerint 55 gouvrenementben 23,098,292 férfi, 's így a' nőne-

mind a' két magyar hazát négyszeresen felülhaladja. Egyébiránt a' milyen nagy tekintetű a' magyar birodalom' általános népessége, épen olyan közepszerű a' belterjedelmű népesség. Ugyanis a' magyar birodalom' 13,000,000 álló népességét, kiterjedésére, vagyis 5901 négyszög mérföldre ha egyenlően felosztjuk, ugy 1 □ mérföldre csak 2200, 's Erdély nélkül (11,186,197 lakost 4894 számmal, mennyire t. i. Magyarország' nagysága tétetik, elosztván) 2285 lélek esik. E' népesség nagyobb ugyan az orosz birodaloménál, hol egy négyszög mérföldre 162, Görögországnál hol 1000, Svédországnál hol 293, Spanyolországnál hol 1563 ember lakik, vagy az éjszakamerikai egyesült statusokénál, hol Lips szerint 1 □ mérföldnyi téren 94 ember él; de ellenben mennyivel sűrűbb a' népesség Belgaországban, hol egy négyszög mérföldön 7045 lakos találja élelmét, valamint Nagybritanniában is 4247, a' porosz rajnai tartományokban 6400, Morvaországban 4277, Csehországban 4094, az ausztriai olasz tartományokban 5205, sőt Csehországnak leitmericzi kerületében, az éjszaki hegyes részeken, a' nélkül hogy népes városok léteznének, egy négyszög mérföldön 17,000 lélek találtatik, (*Das Königreich*

met is ennyire téve 46,196,584 lélek találtatott. Schubert az egész orosz birodalom' népességét 51,756,517 főre tette. Bulgarin 1834-ben 60 milliora becsüli; de ez sok. Általában 1 □ mérföldre 145 — 162 lélek esik, u. m. europai orosz birodalomban 624, Ázsiában 48, Amerikában 2. A' népességből $\frac{2}{3}$ rész falura $\frac{1}{3}$ városra jó. Különféle ajku és eredetű nép több van ötvennél, de Bulgarin szerint az egészből 15 millio finn, lettus, tatár, német, stb. Kereskedő volt a' 8-ik összeírás szerint 125,415, polgár 1,267,342, szabad földműves 67,756, egytelkes 1,251,698, statusjobbágy 6,693,537, apanage-paraszt 691,880, gyáriparaszt 210,698, nemesi jobbágy 11,365,793, egyházi személy 158,488. *Russland in historischer, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung, dargestellt von Thaddäus Bulgarin. Aus dem russischen übersetzt von H. Brachel. Riga und Leipzig. 1839.*

Böhmen, statistisch, topographisch dargestellt von Gottfried Sommer. I. B. Leitmericzer Kreis. Prag. 1833. XXXI-d. lap. Különben Magyarország' népessége is a' különböző vármegyéket és vidékeket tekintvén, igen egyenetlenül van felosztva; mert például a' magyar tengerparton 1 □ mérföldön 6578 ember él akkor, midőn Máramarosban csak 930, 's a' legtermékenyebb vármegyében Szeremben 2320. A' vármegyék közt legsűrűbb népességgel bírnak Varasd (3860 lélek 1 □ mérföldön), Győr 3365, Sopron 3350, Pozsony 3262, Esztergom 3228, Trencsén 3131, Abauj 3170 lélekkel. Általában Magyarország' népessége, termékenységevel egy arányban épen nincs, 's ehhez mérve két annyi népet még bizvást kényelemmel eltarthatna, 's el is tartand, ha lassanként a' földművelést és ipart gátló körülmények megszünendnek, 's az értelmiség a' nép' alsó osztályai közt is elterjed.

Mi a' magyar birodalom' különböző nyelvű népeit illeti: ezeket számszerint is meghatározni igen nagy fontosságú dolog volna, 's én ezt idézett munkámban, részletesen, megnevezett források után elő is adandom, de jelenleg egyedül a' hivatalosan kiadott kath. egyházi névtárakra támaszkodva, ezek' eredményeit a' következőkben találtam: Magyar és Erdélyországokban volt 1840-ban 3521 római kath. plebánia. Ezek közül 1558-ben a' magyar, 789-ben a' tót, 502-ben a' német, 450-ben a' horvát, 183-ban a' shokacz, 17-ben a' vindus, 11-ben az oláh, 5-ben a' francia, 2-ben a' bolgár, 2-ben az örmény, 2-ben a' clementinus nyelv uralkodott. A' vegyes ajkú parochiákban, az egész népességet kölcsönösen mindenütt az uralkodó nyelvhez számítván: e' szerint a' 6,130,188 római katolikusból magyar találatott 2,682,945; tót 1215,944; német 872,671; horvát 886,079; shokacz 416,150; vindus 28,163; bolgár 12,000; oláh 4688; francia 6150; örmény 3798; clementinus 1600. Az idegen vallásbeliek' nyelve e' kath. névtárakban följegyezve nincs, 's így ezekből a' különböző ajkuak számát meg-

határozni nem lehet; azonban annyit általjában mondhatunk, hogy a' reformátusok 13 tót, 11 német anya, és 2 fiók shokacz gyülekezeten kívül, mindnyájan magyarok; az ágostaiak' (t. i. Erdélyt mindig ide értve) 803 anyae eklézsiái közt uralkodó nyelv' a' német 380-ban, tót 276-ban, magyar 143-ban, vindas 4-ben; az unitariusok magyarok; a' görög egyesült óhitűek számlálnak 2187 parochiát, mellyből 20 tiszta magyar, 164 magyarral vegyes oláh és orosz: 1560 oláh, 427 orosz, 16 shokacz; a' nem egyesült óhitűek közt csak néhány nemesek és polgárok magyarok, a' nagy tömegnek Magyarorszáiban fele oláh, fele rácz, Erdélyben mind oláh. Görög gyülekezet van 20. A' zsidók minő nyelven beszélnek, nem tudom.

Általjában a' mondottakból is kiviláglik, hogy a' magyarok mintegy 5,000,000, 's a' szlávok, azaz tótok, horvátok, ráczok, shokaczok, vindusok, bolgárok, montenegrinusok, oroszok, czernogorcok összesen 4,000,000 lélekre mennek. Miből láthatni, miszerint a' magyarok' száma nem olly csekély, mint némellyek, 's köztök Pükler-Muskau hertzeg is gondolják; mert ez az ezelőtt Europa politicájára olly nagy befolyással bíró svédokét, hollandusokét, dánokét és portugalosokét egyenként jóval felülhaladja; magában az országban pedig minden más néptörzsöknél erősebb, 's annyival erősebb, mivel a' hozza legközelebb járó szláv törzsök, több egymástól mind beszédben, mind írásmódban felette különböző ágakra oszlik; ellenben a' magyar nemzet egy zárt egészet képez, melly egymástól nagyon különböző ágakra nem szakadoz el, hanem a' székely is a' tőle 100 mértföldnyi távolságra eső csalóközi magyart minden legkisebb akadály nélkül tökéletesen megérti; 's az írásnyelv mindenütt egyforma.

Tisztán egy nyelvű vármegyét Magyarorszáiban találni nehéz; mert magyar, német, szláv, zsidó ha nem egész helységekben, legalább elszórva mindenütt lakik. Legtisztább magyarvármegye Csongrád, 's aztán Heves, Győr, Borsod, Szabolcs; a' jász és kún kerületek, haj-

duvárosok, székelyszékek (ez utóbbiak felette kevés oláh-
val keverve) tisztán magyarok. Általában 22 vármegyé-
ben a' magyar teszi a' többséget (u. m. a' fenemlítetté-
ken kívül Pestben, Fejérben, Veszprémben, Tolnában,
Baranyában, Somogyban, Zalában, Komáromban, Nó-
grádban, Esztergomban, Gömörben, Tornában, Abauj-
ban, Szathmárban, Biharban, Békesben, Csanádban);
Árvában, Trencsénben, Thuróczban, Liptóban, Zólyom-
ban, Szepesben, Sárosban, Posegában, a' három hor-
vátvármegyében, 's a' német-bánsági és erdélyi végezre-
deken kívül a' többi végszéleken egy magyar helység
sincs; Vasban, Sopronban a' népességnek felét teszik a'
magyarok; a' többi megyékben kisebbségben vannak.

Ámbár valamely ország' népessége, 's ennek külön-
böző lakhelyekre felosztása magában nagy fontosságú
tárgy: mindazáltal különösen még is a' városok' száma, 's
a' városi népesség az, melly a' nagyobb műveltségnek, 's
általános jóllétnek részint feltétele, részint okozója le-
vén, statusgazdasági tekintetben főfigyelmet érdemel. Egy
nagyobb néptömegnek, egy helyeni összepontosítása,
nem csak az anyagi és szellemi szükségék. mennyiségét,
's ezek' kielégítésére szolgáló eszközöket tetemesen öreg-
bíti, hanem ennek a' városok' környékeire is jótékony
behatása van; mert a' földműveseknek mód nyújtatik ter-
mesztményeik' illő ároni biztos eladhatására, mi a' továb-
bi iparra kettős inger, 's megfordítva a' földműves osz-
tály' vagyonsága kirekesztő feltétele a' virágzó városi
iparnak. Angliában a' jövedelemadó' összeírásánál, 's
Franciaországban a' cadasteri felvételek' alkalmával két-
ségen kívül bebizonyult az, miszerint egyenlő számú la-
kosok közt sokkal több vagyonos polgár található oly
vidékeken, hol a' népesség, 's különösen a' városok sü-
rűbbek, mint ritka népességű környékeken; mellynélfog-
va a' városok' száma, 's városi népesség biztos mértékül
szolgál arra, hogy valamely ország' műveltségi 's vagyoni
állapotjáról ítélhessünk. Lássuk azért, e' tekintetben
mennyire hasonlítható magyar hazánk a' többi európai or-

szágokhoz, mérkőzhetünk-e a' műveltebb nemzetekkel, vagy csak Orosz- és Törökországokban keressük fel hasonmásainkat?

Magyarország' egész népessége 52 szabadkirályi, 12 szabad katonai (ezekből Zeng egyszersmind királyi város lévén, ezek' száma tulajdonkép 53), 8 püspöki, 16 szepesi, 38 nagyobb kiváltságos helyekre, azaz összesen 125 városra, 783 mezővárosra, 13,765 falura, 1204 pusztára van felosztva. Nevezetesen:

	kir. V. -	kat. V.	Püsp. V.	kivál. V.	MV.	Falu.
A' tulajdonképeni Ma- gyarországban . .	47	—	8	54	752	10,079
Horvátországban . .	5	—	—	—	14	1963
Katonai Végvidéken, az erdélyin kívül	—	12	—	—	17	1723
	52	12	8	54	783	13,765

Az ország' kiterjedéséhez képest e' szerint 38 □ mértföldre esik 1 város, 6 □ mértföldre 1 mezőváros, 's minden négyszög mértföldre 3 falu. Ennélfogva kedvező arányban állunk Oroszországhoz, hol csak $46 \frac{3}{4}$ □ mértföldön van 1 város, 's még kedvezőbbén Spanyolországhoz, hol $58 \frac{1}{3}$, Portugálhoz, hol $85 \frac{1}{3}$, 's legkedvezőbbén Svéd és Norvég országokhoz, hol $123 \frac{9}{11}$ □ mértföldre esik 1 város. Ellenben Nagybrittaniában minden $5 \frac{2}{3}$, Franciaországban $6 \frac{1}{5}$, Poroszországban $6 \frac{2}{5}$, Felső-Ausztriában 10, Dalmátországban 15, Galicziában 16, Tirolisban 23 □ mértföldön találunk 1 várost; 's a' kis Csehország 285, Morvaország 116 várost számlálván, amott minden harmadik, itt minden negyedik négyszög mértföldre jön egy. Egyébiránt a' városok' népessége közt ismét felette nagy a' különbség. Általában róna vidékeken a' városok sokkal népesebbek szoktak lenni, mint hegyes tájakon. Innen Csehország csak két várost számlál olyat, melly 10,000 lakosnál többet bir

(Prága és Reichenberg), 's itt átmérőleg 1 városra 2000 lélek esik, holott Magyarországhban kettő 50,000, öt 30,000, három 20,000, harmincz 10,000, harmincz 5000 lakosnál többet számlál, 's itt átmérőleg 9000 lélek jut egy városra.

Legnépesebb városa hazánknak Pest, mellynek 1839-ben a' különböző vallásuak' egyházi összeírása szerint 64,374 rendes állandó lakosa (katonaságot, cselédséget, idegeneket kivéve) volt. Az átellenben fekvő Buda királyi város 31,245, Ó-Buda koronaváros 7639 lakost számlált; 's mivel e' három várost csak a' Duna választja el egymástól, mind a' hármat egy fővárosnak méltán tekinthetvén, összes népessége 103,258 lelket tenne, 's e' népesség a' roppant Bécsnek (1837-ben: 333,582 lakossal) mintegy harmadát, Berlinnek (247,333 l.) közel felét teszi, Prágával (105,529) egy rangban áll.

Általjában a' magyar városokat 6 osztályra szakítván, 's a' királyi városokat csillaggal jegyezve meg: népességben illy sorban következnek:

I. Osztály.		*Zombor . . . 21,086
		*Fejérvár . . . 20,670
*Pest 64,374 lakos		
*Debreczen 50,520 lakos		
II. Osztály.		IV. Osztály.
		Várad . . . 18,276
		Eger . . . 18,076
Kecskemét . . . 37,089		*Temesvár . . . 17,506
*Posony . . . 35,359		*Komárom . . . 17,922
*Szeged . . . 33,030		Jászberény . . . 17,582
*Szabadka . . . 31,720		*Selmecz . . . 17,479
*Buda . . . 31,245		Nagy-Kőrös . . . 17,207
		*Arad . . . 17,135
		*Ujvidék . . . 16,978
III. Osztály.		*Szathmár-Német 16,905
Miskolcz . . . 26,659		Nyiregyháza . . . 16,128

Nagy - Kikinda . . .	15,672	Nyitra	6076
Versecz	15,658	*Szakolcza	6049
*Győr	15,539	Sziget	5911
Gyula	15,202	Pétervárad	6477
*Pécs	14,287	*Modor	5735
N. - Becskerek	14,700	*Kőszeg	5720
Gyöngyös	14,649	Fejértemplom	5560
*Sopron	13,385	Munkács	5471
Baja	13,008	*Lőcse	5449
Vác	12,363	Igló	5909
*Eszék	12,262	Rosnyó	5387
*Zágráb	12,231	S. - Patak	5192
*Esztergom	12,170	Kalocsa	5177
Pápa	11,936	Szombathely	5113
*Kassa	11,738	*Nagybánya	5109
Tata	11,666	*Körmöcz	5054
Pancsova	11,245		
Veszprém	11,238		
*Fiume	10,541		

V. Osztály.

Szolnok	9995
Szexárd	9835
N. - Károly	9691
Zimony	9521
Mohács	9165
*Varasd	9026
N. - Kanisa	8746
Zilah	8248
Lugos	7661
Ó-Buda	7639
*Eperjes	7609
Érsekujvár	6785
Ungvár	6776
Keszthely	6774
*Nagyszombath	6086

VI. Osztály.

*Besztercze	4961
*Bártfa	4658
*Bazin	4601
Léva	4556
*Késmárk	4223
Petrinia	4266
Felsőbánya	4168
*Kaproncza	4122
Karlovicz	4110
Vinga	4104
Rimaszombat	4096
Szomolnok	4517
Losoncz	3947
*Breznobánya	3867
*Trencsén	3428
Egerszeg	3422
*Szent-György	3313
Diós-Győr	3264

*Korpona	3210	Ó - Lublyó	2361
Szepesváralja	3144	Magyar - Óvár	1960
*Károlyváros	3033	*Zólyom	1794
*Kőrös	2972	*Bélabánya	1740
*K. - Marton	2951	*Libet	1683
*Zeng	2785	Felka	1495
Kosztainicza	2827	Guezda	1385
*Ujbánya	2822	Menyhárd	1341
*Szeben	2699	Matheócz	1316
Bellovár	2428	Poprád	1170
Somorja	2636	*Ruszt	1170
*Bakabánya	2597	Szombathely szepesi	
Béla	2782	város	922
Brod	2468	Carlopage	874
Leibicz	2383	Durand	718
*Posega	2217	Rusquinócz	693
Podolin	2148	Strázsa	659
*Buccari	2011	Iwanich	575

Magyarországban a' városok' hiányát némileg a' mezővárosok pótolják, 's ezek' száma más országokhoz hasonlítva elég kedvező, miután nálunk minden 6-ik, Angolországban $18\frac{1}{2}$, Franciaországban $6\frac{1}{4}$, Poroszországban $17\frac{6}{7}$, Alsó-Austriában és Csehországban minden 3-ik □ mértföldre 1 mezőváros számláltatik; 's még kedvezőbb lesz az arány, ha megondoljuk, hogy hazánkban a' mezővárosok igen népesek szoktak lenni, úgy annyira, hogy 21-et számíthatunk olytat, mellyek' népessége a' 10,000 felülhaladja, holott Csehországban a' legnépesebb mezővárosok *Asch*, *Schönlind* 5000 és 3700, Stájerországban pedig *Leibnicz* és *Vorderberg* épen csak 1287 és 1570 lakost számlálnak. Legnépesebb mezőváros Magyarországon *Hold-Mező-Vásárhely* 30,563 lakossal, ezután *Szentes* 20,583, *Szarvas* 16,064, *Bőszörmény* 16,039, *Mező-Túr* 15,996, *Csongrád* 14,834, *Békés* 15,535, *Szoborzló* 15,513, *Zenta*

13,728, *Halas* 13,258, *Makó* 18,648, *Czegléd* 16,845, *Félegyháza* 16,289, *Pécska* 13192, *Kard-szag* 13,108, *Nagylak* 11,274, *Ó-Becse* 10,769, *Földvár* 10,679, *Nagy-Szent-Miklós* 10,559, *Árok-szálás* 10,023, *Ó-Kanisa* 10,000 lakossal. Az itt elősorozott mezővárosok közül egyet (Szarvas) tótok, egyet (N. - Szent - Miklós) rácok - németek - magyarok, egyet (Nagylak) oláhok - tótok - magyarok, kettőt (Ó - Becse, Kanisa) magyarok és rácok, tizenhatot tisztán magyarok laknak.

A' magyarországi helységek általjában sokkal nagyobbak, mint más országokban, ugyhogy nálunk 1 □ mértföldre nem esik egészen 3 falu. E' faluk' kiterjedése és népessége közt azonban felette nagy különbség mutatkozik, 's egy csoport házból álló falutól kezdve, a' több ezer házat számító falukig számos fokozatok vannak. Mint valódi ritkaságot tekinthettük eddig *Csabát*, mely csak az 1841. évben leve mezővárossá, 's így 22,972 lakosával nem csak Magyarországon, hanem egész Európában legnagyobb falu volt, miután *Pancras* és *Stepna* angol faluk népesebbek ugyan, amaz 46,800, ez 35,000 lakossal bírván, de ezek tulajdonkép' az orias *London* külvárosaihoz tartoznak. Legnépesebb 1000 — 6000 lélekből álló faluk vannak Bács, Torontál, Temes, Csánád, Csongrád, Békés, Pest, Heves, Szabolcs, Szerem vármegyékben, Biharnak róna vidékén, a' német bánsági ezredben, 's az egész országban 1000 lakossal bíró falu több van 1500-nál. Ellenben a' hegyes tájakon, különösen az oroszoknál, vindusoknál, horvátoknál, oláhoknál igen apró 's részint elszórt házakból álló helységek találhatnák.

Minő arányban legyen Magyarországon a' városi népesség a' falusi lakosokhoz, ezt világosan meg nem mondhatjuk azon egyszerű okból, mert biztosan a' városok' valódi számát meghatározni nem lehet. Némellyek csak a' szabad királyivárosokat veszik számba, de e' hibás eredményre vezet: miután köztudomási dolog, hogy

sok más olly városaink vannak (Nagyvárad, Eger, Miskolcz. 'stb.), mellyek a' város nevet inkább megérdemlik, mint a' királyvárosok' legnagyobb része. Én tehát az igazsághoz jobban közeledni akarván, a' városok közé soroztam minden szabad királyi, szabad katonai, püspöki várost, 's ezekhez hozzá adtam még a' szepesi és nagyobb kiváltságos városokat. Illy számítással 126 várost találván, ezeknek összes népessége az 1840-ki püspöki névtárak szerint 1,122,404 lelket tett, 's így mintegy 9 falusi lakosra jön egy városi, mi más művelt országokhoz képest igen csekély arány. Mert Nagybrittaniában a' lakosok $\frac{50}{100}$, Franciaországban $\frac{33}{100}$, Poroszországban $\frac{27}{100}$ része városokban lakik; 's e' tekintetben Magyarországot csak Orosz és Svéd országokhoz hasonlíthatjuk, mivel mind a' kettőben $\frac{1}{9}$ részét a' népességnek nem teszi egészen a' városi lakosság. Ha azonban a' 783 mezőváros' népességét is, melly 1,742,000 főre rugott, a' városiakhoz akarnók számítani, úgy a' városi népesség csak nem $\frac{1}{4}$ részét tenné az összes magyar nép' számának. De milly csekélységre leolvad ezen látszólag kedvező arány, ha az említett magyarországi városi népességből mind azokat kivonjuk, kik magukat nem kézműi, kereskedési, 's általában városi iparból táplálják. Valljon legnépesebb városaink is, mint Debreczen, Szeged, Szabadka, Buda, Sopron, 'stb., nagy részt nem föld és szőlőművelésnek köszönik-e előmentüket? Hát kisebb városainkról mit szólunk, hol a' kézműves polgár rendesen föld és szőlőbirtokos is szokott lenni? A' városi iparnak illy tetemes hiányát, sokan, még az újabb statisztikusok közül is a' nemességnek tulajdonítják, melly a' szabad királyvárosok' szaporodását féltékeny szemmel tekinti, 's ezek' becikkelyeztetését akadályozza. Azonban a' műipar' virágzására hogy szabad királyvárosi kiváltság mulhatlan nem szükséges, Rimaszombat, Apatin iparüző kis városaink tetteleg bizonyítják; a' valódi okok másutt, 's mélyebben fekszenek, mellyeket itt fejtegetni célunkban nincs.

A' fencemlített 1,122,404 városi népességből magukra a' szabad királyi városokra 575,518 lélek esik. Ha mindenik városnak egész népességét azon nyelvhez számítjuk, melly az egyházi névtárakban legelől mint uralkodó tétetik ki: ugy a' magyar városi népesség közt 527,576 magyar, 310,887 szláv, 243,287 német, 40,454 oláh ajkú polgár találtatik. Ez igen fontos statistikai adat, mert megczáfolja a' közvéleményt, melly eddig polgáraink közt legtöbb németet, és Csaplovicsot 's társait, kik legtöbb szláv eredetűt gondoltak; egyszerűsmind ebből azt is láthatjuk, hogy ha nem csupán a' királyi, hanem minden szabad és iparüző városnak adatik országgyűlési szavazat, ezért magyar nemzetiségünk még eleinte sem lesz parányilag is veszélyeztetve, mitől pedig sokan olly igen félni látszanak.

Mi a' római katolikus egyházi személyek' számát illeti: errenézve a' többször említett egyházi névtárakból e' következő eredményt találtuk. A' magyarországi római katolikus egyházirend főnöke az *esztergomi érsek*, Magyarország herczeg-primása, jelenleg **KOPÁCSY JÓZSEF** ő herczegsége; ezután következnek a' *kalocsai* és *egri érsek*, 17 valóságos *megyés* (az erdélyin kívül, kinek a' magyar országgyűlésen szinte szava és széke van) és 20 *czímetes püspökkel*. Jóságokkal biró *apát* van 21 (jószágnélküli, czímetes 135); birtokos *nagyprépost* (Erdélyt mindenütt kivéve) és *prépost* 46 (czímetes ezen kívül 69). *Káptalan* van 26 (ezek közt 5 társas káptalan), mellyekben a' nagyprépostokon kívül 222 kisebb nagyobb részben gazdag birtoku *kanonok* számláltatik (csupán tisztelethől e' czímet viseli 117). Lelki foglalatosságban voltak 1840-ben 3301 *plebánus*, 16 *helybeli gondviselő*, 1509 *káplán*, összesen 4826 lelkiatya. A' királyi pesti egyetemben, academiákban, lyceumokban, papnövendékházakban, gymnasiumokban, normalis iskolákban, 's magányházaknál tányitói és nevelői tisztséget vitt 455. Elaggott, nyugalmazott, 's deficiens lelkipásztor volt 141. *Jóságot birható szerzetesek* közt, kikhez nálunk

a' benedekiek, cisterciták és praemonstratensisek számitatnak, volt ugyan az említett 1840-ik évben 7 apát, 2 praelatus, 300 fölszentelt pap, 76 növeudék és novitius, összesen 385. A' *birtoktalan szerzetes atyáktól* lakott 148 kolostorban (mellyek közül a' kegyes iskolabeli szerzet 26, ¹⁾ ferencziek 79, kapuczinusok 11, minoriták 11, irgalmas atyák 13, domonkosiak 4, serviták 3, carmeliták 1 monostort birtak) számláltatott 1383 fölszentelt pap, 335 növendék és novitius, 567 fráter, összesen 3285 szerzetes egyén. A' bécsi Pázmán, esztergomi presbyterek, nagyszombathi szent István, pesti közönséges, 's az egyes érseki és püspöki megyék' papnövendék-házaiban hittudományt tanult 1021 ifju. E' számítás szerint az egész férfi nemből levő római katolikus egyházi-
rend áll 9422 személyből. Világtól elzárkózva laknak apáczák 10 zárdában 323-an, mellyek közül 5 az Orsolya, 1 Benedek, 1 Miasszonyunk (Canonissarum de Nostra Domina) 1 Angol, 2 Erzsébet szüzeké.

A' többi vallások' egyházi személyzetét, 's általában a' magyarországi lakosok közti különbséget életmód, hivatás, polgári állapot szerint előadni szinte érdekes volna: de mivel jelen értekezés' célja főkép csak a' hivatalosan kiadott római kath. egyházi névtárakban találtató statisztikai adatok' közlése volt; ennélfogva soraimat azon óhajtással rekesztem be, bár vallás különbség nélkül az egyházi megyék ezentúl évenként mindig tökéletesbülő névtárakat adnának ki, hogy a' magyar academia is, a' magyar közönségnek, a' statistika' parlag mezején évről évre dúsabb kalászokkal szolgálhatna.

¹⁾ Ennek van ugyan jószága, de azt az 1715: 102. tcz. szerint csak zálogképen birhatja.

II.

HORVÁTH ÁDÁMNAK,

MIND BÖLCSELŐNEK

r ö v i d j e l l e m z é s e.

(Olvastatott a' m. academia' gyűlésében nov. 29-kén 1841).

Ha mi egyesített erővel önálló, magyar philosophiát akarunk létesíteni, mire tagadhatatlanul nagy szüksége van újjászületéshez készülő nemzetünknek: föl kell keresnünk azon szellemi kincseket, mellyek jelesb magyar bölcseink' irataiban, fájdalom! eddigelé tőlünk alig méltányoltatva, hevernek. Mert, bár önálló bölcselekkel nem dicsekhe-tünk; és philosophiai irodalmunk csak utánhangja a' dicsően elhunyt régi és újkori idegen nemzetbeli bölcsek' eredeti gondolkozásának, és philosophiájának, vannak azonban mégis eredeti, és sajátos gondolatok nemzeti íróink' munkáiban is; mellyek a' fölelevenítést, és szőnyegre hozást megérdemlik, most, midőn philosophiai irodalmunkat önállóvá akarjuk tenni.

Palóczy Horváth Ádám azon nagy elméjű lelkek kö-zé sorozható, kik a' tudományok' minden ágaira kiter-

jeszkednek, és a' tudnivalók' széles virányait gondos méhek' módjára bejárják, hogy ezekből nagy szellemöknek élelményt gyűjtsenek. Milly szorgalommal művelé ő a' tudományok' széles mezejét, és földét, megtetszik abból, hogy élte' estéjén, olyan egyetemes encyclopaedián dolgozott, mellynek terve roppant tudományosságra mutat; de a' mellyet létre hozni, talán a' miatt, hogy benne igen is nagyot ölelt, neki nem adatott. Kedves tanulmányai voltak: a' hittudomány, nagyságtan, csillagászat, történetírás, költészet, és a' philosophia, mellynek tárgyai között, a' szellemtudomány vonta őt magához legédesebben.

Nincsenek eregetiség nélkül lélektani nézetei, melyeket illy czímű munkában: *Psychologia, az az, a' lélekről való tudomány. Pest, 1792. 8. r. nyilvánított.*

Horváthnak az emberi lélekről ilyen eszméje volt: „állítom hogy a' lélek egy személyes, de testtel összekötött valóság; melly az érzékenységek által érez, maga erejétől képez; a' testet eleveníti, gondolkodik; szabad akarattal bír, nemcsak részetlen, hanem testetlen is, okos, és értelmes, 's olyan, hogy tudja magát, és a' maga munkájit; és ámbár nem örökké való, de halhatatlan.“

Dicséretre méltó benne, hogy bírálattal veszi azt be, Plató, Aristoteles' Locke, Leibnicz', Spinóza és mások' tanítmányaiból, a' mi saját rendszerébe illik; és így nem hódol a' tekintetnek; és némi fölemelkedett önérettel szól így előbeszédében: „állításaimban, egyiknek, vagy másiknak tekintetéért, egyhez vagy másához magamat nem kötöttem; Plato, Aristoteles, Cartez, Leibnicz, Malebranch, Lock, — Epicurus, Dicaearchus, Hobbesius, Voltaire, a' miben ítéletem szerint hibáztak, kitétem; mindazáltal reménylem, hogy a' most kinevezett tudósok közül egyik sem vethetné szememre, hogy állítását általán fogva hibásnak tartom. Plátónak ha tagadom: hogy a' lelkek az örökévalóságban, minden képzeteket, ideákat az istentől vettek, de a' testtel való egybeköttetéskor elfelejtették: megengedem azt csakugyan,

hogy istentől származtak, (ha nem istenből is) 's bizonyos tekintetben isteni eredetűek. — A' peripateticusoknak ha tagadom azt: hogy kettő az értelem, cselekedő, és elfogadó agens et patiens, megengedem azt hogy más az érzés, más a' képzés, mellyel az ő vastag gondolkodásokat, mintegy megmagyarázom. — Carteziusnak ha tagadom azt: hogy a' lelkeknek mindjárt, mihelyt teremtettek, minden ideájik, képezetjeik megvoltak, de azokat nem ismerik elébb, hanem minekutána a' testi érzés által mintegy felszerkentnek; megengedem azt, hogy nem volt a' lélek minden idea nélkül soha is, és azt is; hogy a' testben szerzett, és szereztethető tudományoknak, többnyire az érzékenységek által szerzett ideák a' fundamentoma. — Leibnicznek, noha az érthető (a' mint ő nevezi) és tapasztalható világot meg nem adhatom: ha azt, hogy külön a' lélek, 's külön a' test, ugyanazon munkálkodásokat vinnék véghez egymás nélkül is, a' miket együtt, meg nem engedhetem is; de megengedem azt: hogy vele van a' lélek a' testtel, miolta lélek, és alig is lesz test nélkül, míg lélek lesz, és azt is, hogy nem gondolkodó társa a' léleknek a' test. — Malebranchnak ha tagadom azt: hogy a' lélek úgy lévén az istenben, mint valamely helyben (mint a' testek e' nagy üregben, — vacuum) ő benne mindent láthatnak, a' mit tudnak; de okos értelemben becsülöm, 's nem nevetem ki ezt a' hasonlítást, 's fel is veszem annak világosítására, hogy a' testek nem gondolkodhatnak. — Locknak ha tagadom azt: hogy minden mi isméréstünk, tudományunk, — cognitio — a' tapasztalástól függ; megengedem azt: hogy a' lélek, ha volt valaha testen kívül, nem volt semmi testes dolgról ideaja, de magáról csak kellett lenni ismérétenek, conscientiajának. — Hobbesiusnak ha tagadom azt: hogy az emberi test maga gondolkodnék, úgy hogy az érzékenységek által az agyvelőre, onnan a' szívre menjen a' külső dolgok' érdeklése, 's a' szívnek akkori ellendolgozása, ellenállása volna (contrapassiv) a' sensatio az érzésnek képzése; azt csak megengedem, hogy a' lélek elevenítvén

a' testet, a' test érez, csakhogy azt az érzést a' lélek képi. — Dicaearchusnak ha tagadom azt; hogy a' lélek nem egyéb, hanem a' test' substantiájának, állatjának egyelitése, az érez, gondolkodik; de megengedem azt: hogy az, hogy erezzünk valamit, az eleven testbe bele van oltva, és attól elválasztani nem lehet: de úgy ám, hogy nem eleven a' test lélek nélkül; 's a' mint a' lélek gondolkodik, úgy lélek az a' mi elevenít. — Epicurus-sal hiszek atomusokat; de nem öröktől fogva valókat, és nem egymáshoz hajló billenésből, 's nem történetből összenöttek. Nem mondom azt az ő boszorkodó hangján: hogy bolondoskodnak azok, kik a' lelket (természeti állapotjára nézve) testetlennek, spiritusnak tartják: de örömet megadom azt, hogy az a' lélek, melly pedig magában testetlen, soha se legyen test nélkül, származásától fogva mind örökké.“

Dicsérhető Horváth' lélektanában az is, hogy a' szellem tudományra tartozó elemeket nem darabban, és csonkán adja, mint a' lélektudósak tenni szoktak; kik e' tudományt most a' metaphysicában, majd a' moralban most a' hittudományban, majd az embertudományban adják elő: illy sokkép eldaraboltatva, mi csoda? ha érdekét, és önállását elveszti. Horváth tizenégy részben jóformán kimeríti, mit a' lélekről tudni szükséges, és hasznos.

Ezen elősmert érdemei azonban ellent nem állhatnak abban, hogy philosophiai nézeteit szigorú critica alá ne vessük, főleg olly czélből, hogy ezen bírálatból is kitűnjék, milly nagy szüksége van nemzetünknek arra, hogy valahára önállólag bölcselkedjék.

Horváth, bár saját rendszerrel bíró bölcselőnek kívánja is magát tekintetni, ¹⁾ korán sem az, hanem ol-

¹⁾ Előbeszédében így szól: „Nem mondhatja senki is; hogy mint a' bolygó házba zárt Theseus, úgy mentem a' fonál után; mert azért, hogy ez, vagy ama' bölcs, így vagy amúgy érzett semmihez sem ragaszkodtam. Nem tettem a' lelket sem örökkévalóvá, sem egyből másba költözővé Py-

lyan theosophus, ki elveit a' kijelentésből meríti. Ámde ő alapos hittudományi készüllettel nem bírva, ezen kütfőből merítésre minéműsítve nincs; mert ő nem okszeres, és criticus hittudós: sőt tolmácsi kellékekkel sem bír. Ugyanazért másunnan kölcsönzött elveivel a' szellemtant nem hogy földeritné, sőt azt még jobban bebonyolítja; mint ezt, az ideák' származásáról írt VIII-dik rész tanúsítja, mellyben a' lélek természetinek, vagy lényinek vizsgálatába ereszkedik. Ezen nyomozatnak eredményei ezek: *Az ész lénye a' reflexio* ¹⁾, melly fölött áll az ítélet, vagy értelem. Az észet tehát hibásan aláhelyzi az értelemnek, és nem tudja, hogy az ész az eszmék' és elvek' tehetsége bennünk: és így legfelsőbb hatóság. Az észnek öt munkát tulajdonít: — 1) distractiot. 2) abstractiot. 3) compositiot. 4) comporatiot. 5) separatiot. ²⁾. Mik közül csak az elemzés, és összesítés az észé, a' többi az értelemé.

Hibák, miket észтана elkövet, ezek: Az ész' lényét nem ösmerve, és ezt annak egyik működésével, a' figyelmezőssel összetévesztve, az észről nem szól méltólag: és azt állítja: hogy „az embernek életének minden idejében van különös, és csak akkorra való esze, ³⁾ hogy a' milyen a' temperamentum, olyan az ész, ⁴⁾ és: ⁵⁾ „nincs olyan keverése az ember vérének is, hogy abban minden részek, mellyekből a' vér áll, egyenlő mértékben legyenek: úgy nem lehet az ész is mindenre alkalmas:

thagorással, hanem ha nevezett, ezek szerint: nem tettem semmivé Hobbézivel, testté Volterral, szabad akarat nélkül valóvá Volffal, halandóvá Epicurussal'!

¹⁾ Bízvást nevezem, — így szól l. 73. — a' reflexiot észnek, melly nem egyéb, hanem a' léleknek az a' nemes *munkája*, vagy ha tetszik tehetsége, melly szerint azokat, a' különbféle ideákat, mellyeket a' képzelődés', és emlékezéssel' segítségével magában megtartott, vagy megszerzett, figyelmesen meggondolja.“

²⁾ Lap. 80—90. — ³⁾ l. 76. — ⁴⁾ l. 78. — ⁵⁾ l. 80.

ha pedig van egyforma keverésű vér; annak mindenik része csekély mértékű leszen, és így az ész is alacsony.“ Mik merő képtelenségek. Mert ha a' vérmérsékletnek, és általában a' testnek, illy nagy befolyása van a' lélek' legfennsőbb tehetségére az észre, ebből az következnek, hogy lelkünknek nincs önállása, hanem az csak bábjátéka a' testnek: melly következmény semmikép sincs összhangban azzal, mit Horváth előbeszédében a' lélekről tanított; hogy; ez személyes, maga erejítől képező, és szabad akarattal bíró valóság.“ Összetéveszté tehát Horváth az ész' elömszerét magával az ésszel, melly fölül van a' testi gyarlóságokon; egyetemiséggel, és általánnyal bír, és szabad röptében, örökké saját törvényeit követi; mellyek örök elveken épülnek. Napja ő az emberiség életének; pedig fogyatkozást nem ismerő napja; ha vonólnak néha felhők, és ködök elébe, ha fogyatkozni látszik, ennek oka nem magában; hanem a' körülményekben van bizonylyal.

Állapodjunk itt meg, és lássuk, milly sok akadályal kell küzdeni az ollyan bölcselőnek, a' ki philosophiai műszavakban szükölködő nyelven írja elmeszüleményét. Horváth nem az *észt* — ratio, Vernunft — teszi legfennsőbb elmetehetségnek, hanem az *értelmet* — a' szokás' nyelvét követve — pedig ez mint tudjuk, csak kapocs az érzékiség, és az ész között. Innen az ő gyöktévedése; minélfogva az itéletet; mint értelem' munkáját, soha jól meg nem különbözteti az okoskodástól, vagy következtetéstől, az ész' működésétől, holott ezek nagyon külön-nemű munkálatok; így nem bírja ő felfogni azon roppant különbséget, melly van az eszmék, és a' fogalmak között: ezeket igen alkalmatlan névvel *testetlen*, amazokat érzékenységek által szerzett ideáknak nevezi. Ha már azt vizsgáljuk, hogyan esett Horváth olly nagy tévelygésbe az ész körül? ennek okát feltaláljuk az ő már föllebb is érintett theosophismusában, és abban, hogy ő ismeretlen levén a' józan criticismus' elveivel, ollyan mélységekbe ereszkedett, mellyek meglábolhatlanok, 's

fürkészhetlenek lévén, a' vizsgálódó ész' és élet' körén túl vannak. Fülteszi tehát ő ezen kérdést ¹⁾: Mit gondol a' lélek, mit képzél, mit ismer, minekelülte — anyai kebelben — a' test tapasztalhatókép megmozdul? és kivált mit gondol a' testen kívül? melly kérdésre imígyen felel: „A' lélek akkor mikor még a' kis gyermek az anyja' hasában lakott, tagadhatatlanul érzett; mert tápláltatott, és élt azzal a' mi őt táplálta, szopott: és abból a' táplál-
tatásból a' lélek magának gyönyörűséget érzett; de még a' maga munkálkodását szélesen ki nem terjeszthette, mert csak azokat képzelte, a' mik abban a' szoros lakó hajlékban az ő még tompácska érzékenységeit illethették, és a' miket magában talált: ugyan akkor egyszersmind képzelte azt az érzést, ismerte azt, hogy ő érez, ismerte magát, hogy ő van, és hogy munkálkodik. Ha felebb megyünk az embriónak arra az állapotjára, mellyben még tapasztalhatóképen megsem mozdult; ott már volt-e érzése vagy nem? lehet kételkedni; de tagadni egyáltalában nem lehet; mert azért, hogy az anya semmi jelenségét nem érzi az embrio' érzékeny mozdulásának, érezhette az embrio' lelke, és így találhatott még olyan tárgyat, a' mivel dolgozzon magánkívül is.“ — Milly szükséges a' mély bölcselésre a' természet-
tan ismérte, láthatjuk ezen szánandó tévelygésből is. Horváth nem bírt az élet-lépcsőzetek' eszméjével; és nem különbözteté meg az élet' első fokát, a' *növényiséget*, annak második fokától, az *állatiságtól*, ezt megint a' harmadik lépcsőtől, az *emberiségtől*. A' növényi életben az élőlény korán sem bír helyből mozdulhatósággal, sokkal inkább gondolkozással; de azért bír elevenséggel; és ilyen állapotban van a' kised az anyai kebelben. Világra jövén növényi életét fölváltja állatisággal, azaz megindítatnak benne a' szellemi alsóbb tehetségek: de a' fennsőbbek, minők: az itélet és ész, csak akkor kezdenek ki-

¹⁾ L. 143.

fejleni, midőn állati életheől átmegy az emberi életbe, mellynek első jelensége a' beszéd.

Ha kérjük mi ok indítá Horváthot arra, hogy ő, az említett kérdést feltegye magának, és azt: vannak-e velünk született ideák? azt kell mondanunk, hogy ő ezek által az eset' nagy titkát akará philosophiailag kimagyarázni, és azt, mikép eshetett az, hogy Ádám' esete által mindnyájan szerencsétlenekké lettünk? ez már magában is nem philosophiai kérdés; mert bár Kant is elmélkedett az emberben lévő *gyökgonoszlól*; a' philosophia korán sem arra való, hogy a' theologiai nézeteket iparkodják valószínűkké tenni. De most ezen hitágazat' voltát mellőzve: lássuk minő tévútra vezeté Horváthot azon lidércz, melly után könnyelműleg elindult. Ő így okoskodik. ¹⁾ „Mikor a' kisgyermek az éhség, és szomjúság után jólakik téjjel, és abban gyönyörűséget tapasztal (mert hogy tapasztal jelét adja azzal, hogy elébbeni szomorúságát elfelejti) vagyon erre a' gyönyörködésre neki figyelmezése; és mikor éhezni kellene neki; de ő az éhezést jelentő érzéseket észre nem veszi, akkor más valamely különböző érzésekre figyelmez inkább, mint erre, de csak elég az, hogy figyelmez; ez a' figyelmezés, és egyszersmind az a' cselekedet, hogy ő mihelyt születik, alkalmas az emlének elfogadására, és lenyeli a' tejet, azt mutatják, hogy tudja ő hogy belől is szopott, mert különben nyelni sem tudna, nem hogy szopni tanítás nélkül; emlékezik tehát valami elmúltra, sőt képzelődik is arról, a' mit tett, míg ez új világra ki nem jött; itt van hát az emlékezet; az emlékezett régi ideát, valamely dolognak régen képzett képét teszi fel, és így volt már idea, volt képezet a' kis gyermek' értelmében, még születése előtt.“

¹⁾ L. 110—111.

Horváth még a' katulyás hypothesisától sem idegen, csak hogy jobban elhihesse az apostolnak ezen állítását: *egy ember által jött e' világra a' bűn* ¹⁾ „Így gondolkozhatom már én, hogy az én igen kicsiny valóságom, melly most egész ember korra nőtt, meg volt az én régi atyáimban (vagy ha tetszik anyáimban) ezer, 's több nemzet ízekig, — generatióig. — 'S meg volt a' legelső emberben is; és így könnyen elhihetem, hogy: egy ember által jött e' világra a' bűn. Hogy mikor magát első atyám megfertéztette, engem is megfertéztetett; mikor az ő teste az örökké élésre, soha elnem bomlásra alkalmatlanná lett, akkor nekem is halandóvá, erőtlenné, rövid idejűvé kellett lennem; mert az én ember voltomnak, az én valóságomnak legutolsó apró része testemnek magva, már ő benne volt.“

Mit tanulunk mindezekből? azt, hogy bölcselőnek önállással kell bírni, és önállólag kell bölcselkedni; különben nevetségessé teszi magát, és az észet mellynek fölsége van mindenütt, következőleg a' tudományokban is.

Azonban fölötte nagy figyelmet, és méltánylást érdemlenek azok, miket a' *lélek erkölcsei szabadságáról* szól, és az *akaratnak függetlenségéről*. ²⁾ „A' maga lelkiesméretének, 's belsőérzésének bizonyítása ellen beszél az; és szükség hogy magát minden emberiségből kivetkezettnek lenni vallja, a' ki azt akarja állítani, hogy neki nincsen szabad akaratja; mert valamint belsőképen érezzük, és ismerjük, hogy gondolkozunk; úgy belsőképen érezzük, és ismerjük, hogy magunk önként akarunk, és nem akarunk: magunk határozzuk meg magunkat, hogy akarjunk, vagy nem akarjunk; sőt arra is, hogy tegyünk, vagy ne tegyünk sok dolgokat; ha azért amarról nem kétségeskedünk, miként tagadhanók emezt is: sőt ha nincs szabadakarat; úgy a' tisztességes, és tisztesség-

¹⁾ L. 115.

²⁾ L. 227.

telen közt való különbség a' törvényeknek kötelező ereje, és az egész emberi életnek minden rendi, tövel, hegygyel felfordulnak: nem lesz semmi helye, sem haszna a' dicséretnek, ijesztésnek, jutalomnak, igazságtalanok fognak lenni minden törvényes büntetések." Még szebb és újabb azon védok, mellyet a' lélek' önkénytliségéből merít, melly a' jónak, és rosznak benne levő képzete által, szabadon választja, és megveti a' dolgokat. Ezen önkénytliséget pedig abból hozza le, hogy lényeges különbség létezik, a' szellemi, és testi munkák 's miveletek között. Ezekre nézve vannak kényszerítő okok — *causae necessariae* — mik mindenkor teljes, és egész erejökkel szoktak dolgozni: a' kö minden erejével esik le, a' rugók minden erejökkel taszítják vissza azt, a' mi nekik ellenök áll: ellenben, mi belső érzékünk után tudjuk, hogy dolgozhatunk erőnknek csak egy részével is. ¹⁾

Ezen ellenvetésére a' materialista Voltairenek: „miért vennők el istentől azt a' hatalmat, hogy teremthesen gondolkozó testeket; hát ha a' testeknek előttünk tudva nem levő tulajdonságai közül való a' gondolkozás?“ feleli: ha a' lélek nem más volna, mint a' testnek gondolkozó tehetsége, úgy lehetlen volna annak magánál nagyobbat gondolni; mert az ellenkeznek a' testek' kiszorítási sajátságával. Mi egy akós hordóba 3 akó bort nem szoríthatunk; ám de a' lélek tud képzelni egész világ rendszereket? aztán a' testetlen eszmét miként képzi a' testes lélek?

A' peripateticusok' azon nézete ellen: hogy „mivel a' testek' akármelley nemétől és elemétől is, minők: a' tűz, víz, föld, lég, ki nem telhető a' gondolkozás, és ezek nem akarnak az epicureusokkal érzetlenkedni, kik qvasi corpusnak nevezék az istent és lelket, és ezen okokra nézve gondoltak egy *ötödik elemet*, melly a' lélek; mivel gondolkodni, tanulni, emlékezni, szeretni gyűlölni a' négy

¹⁾ L. 227.

testi elemeknek nem adatott,“ kifogása nincs; ők lelket akartak mondani, csak hogy a' még akkor igenis érzéki görög nyelvben a' testetlen, és részetlen lélek' fogalma hiányzott. Valóban itt is látjuk, minő szüksége van a' bölcselőnek a' philosophiai műszavakra, milly szükséges nekünk is magyaroknak a' metaphysicai, és fensőbb értelemben vett *lelket* az alsóbb fokú *szellemtől*, melly már jó formán csak elevenítő elem, jól megkülönböztetnünk.

Szolgáljon ezen rövid jellemzése Horváth' lélektanának ösztönül magyar bölcselőinknek arra, hogy valahára tanújunk már mi is saját szárnyainkon repülni; ismerve ezen szirteket, mellyekbe ütközni kell azon hajósnak, a' ki önállólag nem tud kormányozni.

HETÉNYI JÁNOS.

III.

AZ AESTHETICAI LÁNGÉSZ.

(*G e n i e*).

A' lángész Hegelként általános kifejezés, és nem csupán művészekre, hanem királyokra, a' harcz', 's tudomány' hőseire egyaránt alkalmazható. Erről már a' régiek sokat meséltek, 's találmányaikból az egyet tartá fön jelenkorunk, hogy valamint ők nemtőiket, úgy mi őrangyalainkat a' képező művészetekben, például: a' szobrászat, és festészetben kecses gyermek idomban bájarcz, és lebegő szárnyakkal személyitjük. A' régi nemzetek, mint a' görögök, 's rómaiak hitték, hogy e' lángész (*Genius, Genie*) nem egyéb valamely emberben lakozó magasabb szellemmel, melly őt ösztönzi, és lelkesíti. — Mi is általában a' lángész alatt némelly kegyenczeit szoktuk érteni a' természetnek, kikben egy hatalmasabb erő, vagy szellem látszik lakni, ki működéseikben őket gyámolítja, vezérli, 's igazgatja. Mert hatásaikban rendkívüli energiát fejtenek ki, melly által sokkal többet, és saját módon képesek teremteni, mint mások szellemi, 's lelki ereiknek legnagyobb megfeszítése mellett is; tehát tágasabb értelemben jelesebb lelki tehetségeket, szorosban pedig olly testi, lelki, és szellemi erők' ösz-

vegét értjük a' lágész alatt, melly bizonyos tárgyak, 's dolgok körének egyetemességét öleli át, és az emberi tudomány', 's művészet' bármelly ágában valami szokatlant, és rendkívülit teremt.

E' szerint, mióta a' világ áll, van lágész, vagy is minden nemzetnek, mellyet a' vadság', 's tudatlanság' boldogtalan bilincsei nem nyomnak; minden országnak, hol a' mivelődés' csirái gyökeret verhettek, voltak, vannak, és lesznek is mint hisszük a' világ' végéig egyénei, kik csillagokként kitünve a' tömegből, jótévő fénysugaraikat az egyetemességre terjesztendik, 's a' legszebb lelki erőket összekötve, mély belátással a' legtermékenyebb képzerőt, élénkséggel a' lankadhatlan munkásságot, szilárdsággal a' legtisztább eszmélkedést, és lelkes elszántsággal az üdv-árasztó cselekvényt egyesítve, vagy a' tudomány' terjedt pályáján, vagy a' művészet' végzetlen országában rendkívülit teremtenek. 'S ezek lágészek, geniek. Lágész volt, mielőtt a' görögök, rómaiak, vagy más régi nemzeteknek eszükbe jött volna a' lágésznek mibenlétét közelebbről meghatározni, 's értelmes műszóval megjegyezni. Megszólamlott, 's élt az műterményekben, mellyeket azős kor csudált, a' közép, vagyis vad kor tiszteletből sértetlenül hagyott, 's a' jelenkor is bámulva tisztel.

Több franczia, 's német író, mint: Huarte, Du-Bcs, Sulzer, Wieland és mások igyekezének újabb időben a' lágész' lényegeit, és sajátosságait közelebbről meghatározni, azonban magok közt megegyezni nem tudtak. Ugyanis némellyek az értelem, 's ítélő erőnek hathatósabb, és lelkesebb működését; mások az egyedüli hajlamot bizonyos művészet iránt; néhányan a' test' épségét, az érzékek', 's tagok' hajlékonyságát, 's ügyességét nevezék, és mondák lágésznek. Nem tagadjuk ugyan, hogy mind testi épség, 's ügyesség, mind állhatatosabb hajlam szükséges ama' művészetre, mellyet valaki sikeresen gyakorlani kíván, hogy megküzdhessen bizton az akadályokkal, és nehézségekkel, mellyekkel több neme a'

művészeteknek párosulva van; mind e' mellett, ez egyedüli hajlam, vagy testi épség által, bár ezeknek valamelyikéhez még a' gyorsabb gondolkodó, és érző erőt kapcsoljuk is, a' lángész' lényegét, valóját ki nem meritettük. Sem a' léleknek bizonyos művészetiránti hajlama, sem a' test' épsége, tagjainak hajlékonysága, 's ügyessége, sem a' mélyebbre ható értelmi, 's ítélő erő önállólag, a' lángész' lényegét ki nem fejt; hanem mind ezeknek egyesülve, 's egy benső tűz, és lelkesedés által ihletve kell lenniök. Így például: mit használ a' legszilárdabb hajlam, ha beteg a' test, ha nem elég ügyesek, 's gyakorlottak a' tagok, és érzékek? 'S láttunk-e valaha híres színészt, hangászt, avagy festőt, ki csupán teste' épségével, 's tagjai' szorgalmas gyakorlatával kapott nagy név, 's hirre? Kitünhetnek ugyan valakiben egyes physicalai, és lelki tehetségek, a' fül például; gyorsan foghatja föl a' hangok' különbségét; a' szem alkalmas, 's éles lehet a' tárgyak' tiszta szemléletére, a' nyelv szavalásra, az értelem gondolkozásra, 's itéletre; azonban, ha mindezek ugyan azon egy célra nem irányoznak, nincs, 's nem is lehet aethetikai lángész. 'S azért tán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a' lángész nem egyéb, mint olly testi, lelki, 's szellemi erők' öszvege, mellyel valami szokatlant, 's rendkívülit szépen, könnyeden, 's gyorsan gondolunk, létesítünk, és teremünk.

A' kitünő lelki, és szellemi tehetséget, melly magát a' műterményben idomítja, lángészségnek (Genialitát) mondhatni, valamint arról, kit valamihez a' kegyes alkotó illy rendkívüli erővel ékesített föl, vagyis, ki könnyeden képes szabályeszméket fölfogni, 's teremteni, mondhatjuk, hogy lángésszel bír. — A' lángész örökön teremtő e' szerint, habár különféle fokban is; valami eredetileg - egyénes adománynak mondhatjuk azt, mellyet sem idegen befolyás, és fáradozás, például: nevelés s' tanítás, sem önszorgalom, 's törekvés által meg nem szerezhetünk, 's e' kedély, lélek, 's emberi hatás, vagy tehetmény nem csupán egy, hanem

minden ágára is kiterjeszkedhetik, mennyiben önmüködésünk' bármely nemében is általában lehetséges a' természethetség (productivitát). Ha ki pedig olly rendkívüli tehetségek, 's erővel volna a' gondviselőtől megajándékozva, mellyek által korlátlanul minden tudomány, 's művészetben egyiránt a' legjelesebb előmenetelt tehetné, 's mindenütt csak szokatlant, rendkívülit, és csudagerjesztőt teremtene, azt méltán egyetemes lángésznek nevezhetnők: azonban kérdés, valljon ember, kinek élete' napjai igen kiszámítvák, 's kinek legnemesebb erői is, sokkal szűkebb korlátok közé vannak szorítva, hogyszem az egyetemességet tudomány, 's művészetben átöllehesse, egyetemes lángésszel bírhat-e? Pláto tagadá ezt már, és mi is bátran kezét foghatunk vele, mert sem az ó világ, sem az újabb kor' története illy egyénekről nem tanusít; 's más az, ha ezen kifejezést csak a' mindennemű művészet, 's tudománybani sikeres munkálódásra szorítjuk, mert ekkor minden lángészt illehet lelki, és szellemi ereinek összhangzó kimivelődésénél fogva, 's föltehetjük, hogy akármely pályán is hasonló foganat, és sikerrel mutatkozandott, ha munkásságát csupán ide irányozza vala.

A' történet' utján haladva, és kútatva ritkán akadunk művészekre, kik a' tudományok' körében valami igen jeleset mutattak volna elő, habár nem tagadhatni azt, hogy voltanak még is férfiak, kik a' művészet, vagy tudomány' több ágában kitünőleg, azaz lángeszűleg munkálódtak; így például: olvassuk Angelo Mihálról, hogy ő nem csupán lángeszű szobrász, de festő is volt egyszersmind; Leibniczről, hogy szintolly nagy számtudós volt, mint jeles philosoph; de illyenek is csak igen kevesen találtattak; már Ciceronak költészi, valamint Horác, 's Ovidnak szónoki kísérletei nem sikerültek. Egyetemes lángész tehát soha nem létezett.

A' lángész tudományos, gyakorlati és művészire oszlik: Az első a' tudományok' mezején; második az élet, 's ennek viszonyaiban; harmadik a'

művészetek' pályáján lép föl terményeivel. A' tudományos lánghészen főleg az értelem, ítélet, és ész' hatályos munkálódása, 's működése tűnik ki, miután könnyeden, 's minden erőltetés nélkül oly viszonyokat fődöz föl, mellyeket más, tehetségeinek lehető legnagyobb megfeszítése mellett sem képes fölkatatni. A' gyakorlatiban jobban az elmeél, gyors, 's mégis érett megfontolás mnnkál hatályteljes sikerrel azon találmányokban, mellyek a' gyakorlati életet, ennek viszonyait, és szövevényes tüneményeit illetik. A' művészi lánghészen kitünőleg a' költő, 's képzető munkál, 's ezeknek segedelmével oly fogalmak, és képzetek támadnak, mellyeket más képzereje a' legkedvezőbb körülmények közt sem tudott volna létre hozni, ugyanazon egy, és hasonló czél mellett.

A' közönséges, különben jó művész kielégítheti ugyan a' nemesebb izlés' kellekeit szerzeményeivel, műterménye hibátlan lehet, de épen azért, mert képzereje nem szabadon teremt, hanem bizonyos mintak után, sokat vesz aesthetikai becséből a' mű; nem tüntetheti az ki valódilag a' természet' átfuvaltatát, 's ama' melegeget, melly életet, 's elevenséget nyújt; minden perczben csak ama' mintákra emlékeztet bennünket, mellyek a' művész előtt lebegtenek, 's mellyeket ő utánza: holott a' lánghész oly részekből teremti, és szerkeszti össze az egészet, mellyek sehutt nincsenek; ő maga idézi, 's teremti elé némileg magának az eddig senkitől nem látott eszményt, mellyet mégis méltányolnunk kell, mert a' természetnek szép és belső fogalmát a' közönségesnek fátyolán át tünteti ki. 'S azért a' gondolható legnagyobb lánghész nem tanulhat a' művészettől, hanem inkább ez ő belőle ered, 's általa nyer gyarapodást.

Valódi teremtő a' lánghész, miután nemesebb lelki, és szellemi tehetségei által új, 's újabb ösvényeket, és viszonyokat fődöz föl könnyeden, 's nem ritkán néhány percz alatt sokat teremt, 's műterménye egyszersmind minta, és szabály, melly után hasonló, habár már nem eredeti terményeket alakítani lehessen; de egy föltételeztetik itt, hogy

az eredeti, szép testi, lelki, és szellemi tulajdonokkal összhangzatban legyen a' folyton főnebbi mivelődés. Azért magyarázzuk a' művészi lángészt, a' művész' teremtő erejének, melly sajátosságos szabályainál fogva eredetileg hat, 's munkál; vagy a' szellem', 's kedély' teremtő erejének, melly saját eszményeket (Ideal) teremt, és hoz létre célszerű idomokban. Mind e' mellett a' nemzeteknek legjelesebb lángésszei méltán, 's jogosan ragaszkodnak, és mivelik magokat az eszményi művészet szerint, melly a' korábbi emberiség' ős lángészeiből eredett, 's terjedett az utókorra.

A' tudományok, és művészeteknek különféle ágai, 's osztályai szerint, lehet a' tudományos, és művészi lángészt is különféleleg osztályozni. Van például: philosophiai, mint Kant; mathematicai, mint Newton; hangászi, mint Mozárt; költészi; mint Göthe; szónoki, mint Cicero; dramai, mint Shakespeare, szobrászi, mint Praxiteles; festői, mint Rafael volt; és ha a' mechanikai művészet' körében mutatkozik, mechanikai lángésznek mondhatni: millyen jelenleg honunkban Kliegl.

Közbeszédben gyakran összezavarjuk a' lángészt, a' talentommal; 's egyiket a' másik' helyébe tesszük, holott e' kettő között lényeges a' különbség. A' talentom is kitünő tehetség ugyan az emberben, de nem annyira teremtő, mint lángész; inkább utánzás, mint eredetiség egyik helyege. „Ha a' lángész, mint Luden mondja, a' tengernek tiszta, átlátszó, csendes, és végetlen fölülete, melly élő, 's mozgó teremtményeinek teljében, az égnek kék boltozatát tisztán fogja föl, 's tükrözi vissza, úgy a' talentom a' legerősebb vihar által fölzúdult tengerhez hasonlítható, melly erőszakosan igyekszik az ég felé emelkedni, mellynek ferde képét mutatja, 's mindenkor siker nélkül visszaesve, soha el nem fárad a' kísérletet ismételni. — A' lángész állócsillagként világít saját kristálytiszta fényével, és álláspontjának fenéségével jeleli ki magát; a' talentomnak ellenben igen homályos, halavány, és színes a' világossága, 's távo-

labb, vagy közelebbi messzeségben vándorolva, ör gyanánt kalandoz a' lángész körül.“ A' lángész sokoldalú, 's erejű; a' talentom csak egy oldalú, vagy mint Jean Paul mondja: „a' talentom csak a' zongora' hurjaként ad hangot a' kalapács' ütése alatt; de a' lángész a' szélhárfa-húrhoz hasonlít, ugyanazonegy húr különféle hangot ad magától, a' szél' változó fuvallatához képest;“ 's azért midőn a' talentom egyes tehetségeinek működésével a' világ' szemléletében csak egyes részekre terjeszkedik, 's így csupán részeket teremt; a' lángész, az egész, embert, az életet, sőt a' létező, 's létehető dolgok, és tárgyak' egyetemét öleli át, és sajátosságosan állítja azokat elő, legtitkosabb oldalait, és viszonyait is fölfödözve azoknak. A' talentomteljes csak ragyogó, és fénylő részeket teremt, de nem egészet; könnyen, és szerencsésen rendez, és szerkesztí össze az előlegesen adottat, sőt azt sajátyszerűleg, 's ujdomilag képezi, de nem teljes erővel, 's azért terménye nem is lehet szabályeszmesterű, nem lehet példány, 's mint ilyen halhatatlan. A' talentom a' correctséget, a' lángész a' szépet tartja közvetlenül mindenkor szeme előtt. „A' művészet, mint Hegel mondja, mennyire általában egyénesít, 's terményeinek valódi, és szemlélhető létesítésére indul ki, 's lép föl, e' valósítás' különféle modoraihoz képest különös tehetségeket föltételez; illy egyes tehetségeket talentomnak lehet nevezni, mint például egynek a' hegedűhöz, másnak az énekhez van talentoma 'stb. De az egyedüli talentom csak egyes részeiben, 's oldalaiban a' művészetnek válhatik jelessé, 's a' lehető legnagyobb fokára a' tökéletességnek föltételezi az általános művészi erőt, a' lelkesedést, és ihletést, mellyet csupán a' lángész tud kifejteni. Lángész nélkül a' talentom a' kül ügyességen, és készségen kívül nem juthat meszire“ — „Mikor mond Weber, a' lángész művészi eszmét hoz létre, kebele szintügy szorul, és forr, mint tavaszkor a' föld, midőn a' nyájas keleti szélnek gyengéd fuvallata által a' természetnek rejtett élete ébredezni kezd. 's az éltető nedv a'

fák' fölső részéibe tódul, 's ezer csírák, levelek, 's virágokban az áldástárasztó gyümölcsözésnek telje megindul. A' szellem. 's lélek minden erőit megfeszítve munkásságra készíti, forrnak, küzdenek, vitáznak, 's egymást legyőzni törekszenek azok, 's a' legbensőbb lét' minden üregei, 's mélyeiben a' hatalmas teremtésnek vilámai cikáznak. Édes bú, 's rejtélyes küzdelem övedzi körül a' kedélyt, a' szívet, szent nyugtalanság izgatja a' lángészt; úgy áll ő itt, mint egy ábrándozó, mint egy álomjáró, kit a' be nem avatott tömeg nem ért, még végre a' testesített eszme bánatos óráinak isteni szülöttje, teljes fényben, 's legmagasabb szépségben jelenik meg lelke előtt, vagyis gondolkozása', hatása', érett eszmélkedése' gyümölcse és éldeletének legfenségesebb percze áll be" 'stb.

Valamint a' lángészt a' talentommal, úgy a' művészi erényességgel (virtuozitát, virtus aethetica, artistica) vagyis az előadásbani készség, 's ügyességgel sem szabad összezavarni. E' szó „Virtuoz“ nem csupán az ügyes hangászokat, kiket szorosabb értelemben virtuozoknak szoktunk nevezni, hanem minden művészt illeti, ki művészetének gyakorlatában olly ügyességre jutott, hogy a' legnehezebbet is könnyeden, 's minden erőltetés nélkül adja. Birhat valaki kitünő talentommal a' hangászatra, 's csudálatos ügyességgel olly annyira, hogy a' legnehezebb szerzeményeket könnyen betanulja, 's legnagyobb szabotossággal eljátsza, a' nélkül azonban, hogy saját eszményeket teremteni, 's valósítani képes legyen. Ez leend tehát virtuoz. 'S bár a' könnyűség, 's ügyesség által sokat nyer is a' mű, 's a' nagyobb művészi szabadságnak látszassék színét viselni, mindazonált néha feltűnik az iskolai szabályok által okozott korlátozás, melly a' kedély, 's lélekerejének szabad játékát a' mű' szemléleténél gátolja. A' lángész ellenben a' legnagyobb szabotossággal, 's mégis mindig czélszerűleg visszi ki, és nyújtja szemléletül azt, mit szelleme fölfogott, teremtett, és tökéletesen kidolgozott; ő magamagának sza-

bály, 's törvény, úgy mindazonált, hogy a' jó, 's nemesebb izlést, ennek törvényeit meg ne sértse. Művében a' legnagyobb művészi szabadság, a' természet' szükségességével folyton egyesül. Ezeket előre bocsátva:

Lássuk immár az aesthetikai lángész jellemző sajátságait.

Miután a' test lakhelye a' léleknek, és műszere munkálkodásainak, 's e' miatt olly szoros viszony, 's kapcsolatban állanak, hogy egymásra a' legnagyobb befolyást gyakorolva, egymás' munkálódásait gyengíthetik, vagy eleveníthetik a' főnálló viszonyok, és körülmények szerint; első jellemző sajátága a' lángésznek, hogy a' test ép, az idegek, 's inak érzékenyek, 's különösen a' külső érzékek u. m. fül, szem, láb, kéz 'stb. legyen hü, mivel, 's eléggé gyakorlott, hogy minden legcsekélyebb külmozgalom, és viszony könnyeden észrevétethessék, 's híven azonnal a' szív, 's léleknek átadathassék. S' habár igaz, hogy gyakran elfüdik a' test' hibáit a' jelesebb lelki, és szellemi tehetségek, mindazonált az érzéki fölfogás akar a' szemek', akar a' fülek' segélyével történjék, soha olly éles, tiszta, és világos, soha olly gyönyörködtető nem leendhet annál, ki iránt a' külső érzékeket illetőleg a' természet mostohább volt; holott ellenben az, kit a' természet ép test, és érzékekkel ruházott föl, 's ki azokat minden módon kimivelni igyekezett, a' legcsekélyebb tárgy, 's dologban is valódi kedvtelést találhat, 's azt élesen, tisztán, és világosan fölfoghatja.

A' lelki tehetségek közt első helyen áll a' gazdag, és eleven költő, és képző, melly valamint nagy bőségével bír a' képzeleteknek, úgy újakat tud folyton teremteni. Azon lelki erőt, mellyel az érzéki dolgokat minden érzékeinkre visszahatása nélkül képzeljük, 's magokat az érzékeinket fölülmúló dolgokat is bizonyos idomok, 's képek által elménkben lerajzoljuk, tág értelemben költő erőnek szoktuk nevezni; 's mennyire ez erő az egykoron volt képzeteket föléleszti, 's visszaidézi, annyira szorosb értelemben költő erőnek, a' mennyire pedig

új, soha sehutt nem létezett képeket teremt, annyiban képzerőnek mondatik. Quintilián szüleméyeit e' tehetségnek nézleteknek (visiones) nevezi, mellyek által a' lélek úgy fölfogja a' képzelt tárgyakat, mintha szemekkel látnók azokat. — A' költő, 's képzerő egy a' legnemesebb tehetségek közül, mellyekkel embert az alkotó fölékesíte; ugyanis az ő 's újkor' minden találmányai ennek köszönik létüket, a' legváltozékonyabb, bővebb, nagyobb, fontosabb, gyümölcsözőbb, elevenebb, valódibb, és gerjesztőbb képzetek ettől származnak, 's nélküle egyrangúak az oktan állatokkal, csak gépekhez volnánk hasonlók, mellyek folyvást izgatóra várnak, kinek működése nélkül munkálni, valamit létre hozni nem képesek. E' két erő szép összhangzatban anyja, és szülője minden művészetnek.

Miután a' költő, 's képzerő általános tehetség, nincs ember e' világon, ki e' lelki tulajdonokkal nem bírna; de fokozatokra nézve olly nagy különbség létezik ember, és ember közt, mint van értelem, ész, 's testre nézve. Midőn a' lángésről szólunk, 's jelesen ennek egyik lényeges sajátságáról; a' költő, 's képzerőről, kiki elgondolhatja, hogy itt nem a' közönségesről hanem a' legmiveltebb, és gyakorlottabbról van szó; arról tehát, mellynek tulajdonai ezek: hogy t. i. a' képzetekben eleven, és gyors; az érzelmekben könnyű; a' találmányokban, 's cselekvőségben bő, 's gazdag legyen. Az érzelmi könnyűség eszközli, hogy elménk a' legtávolabb dolgokat villámsebességgel jelenekké tegye; a' bőség, 's gazdagság a' tárgyak' változékonyága, különfélesége, és sokaságában áll; a' képzetekbeni eleveniségre világosságot, és tisztaságot nyújt a' tárgyaknak. A' képzerőnek e' három sajátsága által születnek a' művészi termények, és gyakoroltatnak a' szép művészetek, mert a' képszerő' könnyedsége által támadnak a' képek, és képzetek, mellyek az eleveniség' hozzájárultával világot nyernek, 's mintegy szellemesülnek, a' bőség pedig az aetheticai hatásokat gyarapítja.

Weber az általános értelemben vett költő erőt az emlékezet' legrokonabb szomszédjának mondja, sőt szerinte az emlékezet csak része a' költő erőnek, a' mennyiben az emberi lélekben tapasztalatilag fölfogott dolgok, 's tárgyakat fűntartja, 's megőrzi; de a' szorosban vett költő erő tovább megy, melly részint az emlékezet' segítségével megszerzett tárgyak, részint új idomok, és alakoknak szabad fölfödözése, 's kigondolása által a' külszemléletek' világa mellett, egy sajátos csupán belszemléletekből álló világot képez, 's teremt magának. És valamint az értelem, ereje a' gondolkozásnak a' fogalmakra vonatkozólag, úgy a' költő tehetség szinte ereje a' gondolkozásnak, de már nem a' fogalmakra, hanem képekre vonatkozólag. 'S midőn a' költő erő a' már létező képzeteket különféleképpen módosítja, változtatja, és más sehutt föl nem lelhetővel egyesíti, egész tömegét elállítva új képeknek; ekkor mint teremtő erő jelenkezik, mellyet mi egy szóval képzerőnek nevezünk.

A' teremtő, vagy képzerő Krugként mindenkor mint főnebbi, 's energiateljes erő nyilatkozik, 's fő tulajdona a' lángésznek, melly nélkül eredetileg valamit létesíteni képes nem volna, hanem csak utánózni; mind e' mellett mégis a' költő erőtől is függ, melly azt termékennyé teszi, 's új képekre bő anyagot nyújt. A' festő, ki soha valamely szép arcot, vagy kellemes tájat nem látott, hanem folyton csak majomképeket, és homokpusztákat, soha nem volna képes képet teremteni, melly nemesebb vonásu arczhoz, vagy gyönyörű tájakhoz hasonlítson.

A' képzerő munkálatai részint önkénytelenek, részint önkényesek, ott, minden cél, és szabály nélkül, itt meghatározott cél, 's elvek szerint munkál a' képzerő, 's pedig nagyobb, vagy kisebb szabadsággal, így például: midőn a' mathematicus' képzereje bizonyos idomot szerkeszt előlegesen adott fogalom szerint, akkor a' képzerő az értelemnek hatalma alatt áll, 's igen meg van kötve; a' történetíró ellenben, mint írója, 's elbeszélője valamely történetnek már sokkal nagyobb

szabadságot engedhet, de legszabadabban munkál a' képz-
erő költész, festész, és általán minden művészb-
ben, midőn szép művet teremt, 's ezt szemlélhetővé teszi, mert ekkor a'
képz-erő mindent fölhozhat, és használhat, mit terjedelmes
köre magában zár; habár teljes, 's korlátlan szabadsággal
még ez utolsó esetben sem bírhat, föltéve azt, hogy a' mű-
terménynek valódiilag szépnek, belszerkezete, 's idomára
nézve szabály, és czélszerűnek kell lennie, mert alá van
rendelve mind az értelemnek, mind a' fogalmakkali bánás-
módnak, mind pedig az észnek az eszmék' czélszerű kidol-
gozásában. Azért soha nem szabad a' művésznak elvesz-
tenie nyugalmas eszméletét, mert képzerejének korlátlan
kicsapongásai, és ábrándozásai között aetheticai termé-
nyek helyett csak szabálytalan korcsképeket, és ferdéze-
teket (carricaturen) teremten.

A' képz-erő mint Ficker mondja sokkal magasabb, és
nemesebb a' költőerőnél, mert egyedül ez képes a' ré-
szekből egészet alakítani, — holott a' többi lelki erő,
maga a' tapasztalás is csak egyes lapokat, 's leveleket
szed, 's gyűjt a' természet' nagy könyvéből —, a' vi-
lágrészekből egyegy világot formálni, mindent egyteme-
síteni, és az érzékfűlöttit jelképek által testesíteni. Tük-
rében egyesíti a' jelent, multat, 's jövődőt, hat, és
teremt a' végtelenig, 's gazdaságait a' természet, 's élet'
messzeterjedő virányaiból gyűjti, a' tökéleteset, 's végte-
lent közelebbre vezérli az értelemhez, és a' halandónak
szemlélhetőbbé teszi. 'S innen van, hogy a' képz-erő a'
kül, 's belérzék' hatályaitól függ, miután folyton a' lát-
hatót, és hathatót, 's az élet' változékony viszonyait
allítja elő. — A' képz-erő minden tehetségeink között leg-
változóbb, mert abba nem csak az éghajlat, character,
születéshely, vérmérsék, társaság 'stb. hanem a' nem-
zetiség is befoly leghathatósabbán, melly utolsó munkál-
dásainak, vagy szűkebb, vagy szélesebb határokat szab,
's enged; és azért látjuk némelly nemzeteknél a' képz-erő'
korlátlan szabadságát, sőt kicsapongásait is, midőn má-
soknál a' középszerűségeen túl nem emelkedik az illem'

szabályai miatt, mellyek azt hatályaiban megkötik. — „A' lánegszben Jean Paulként minden lelki, és szelleml erök a' legszebb virágzásban állanak, 's ezek közt a' képzérő nem csupán virágzás, hanem maga a' virágistennő, melly az összeillesztendő virágkelyheket új, 's ujjabb elegyítésre rendezi, mintegy középpontja az egyesült eröknek.“

Az aesthetikai lánegsz' sajjátsgái között másodikk helyen az értelem, vagyis a' fogalmak' tehetsége; az itélet, mellyel a' fölfogott dolgokat összehasonlítjuk, 's viszonyaikat meghatározzuk, és az ész, az emberi működés' fő foka áll, melly által a' különféle fogalmakból ujakat alakítunk, az itéleteket összekapcsoljuk, 's új igazságokat födüzünk föl. — Ez utolsó, tehetsége az eszméknek, 's eszközli, hogy az érzékfölöttinek öntudatába juthassunk, világa az életnek, 's isten' szelleme emberben: csakhogy az ész' eszméinek érzékesítenni kell a' képzérő által, hogy eszménnyé emelve, az emberi akarat, 's ennek munkálódásain nyugodva, szemlélhetőleg, vagy hallhatólag valósíthatassanak.

A' lánegsz' műterményeiben, habár első, 's uralkodó tehetség is a' képzérő, még sem uralkodhatik az értelem, itélet, és ész rovására. A' művészetnek közvetlen célja soha sem lehet csupán az értelmet foglalkodtatni; következőleg akármelly műterményben az értelem csak óvja a' képzérőt, hogy tévutakra ne térjen, és eszközli, hogy terményeit aestheticaillag képezhesse. 'S épen e' befolyása által tökélesíti a' valódi művészi értelem, a' képzérő' munkáját. Az értelmet, mennyire a' dolgok' hasonlatosságait, viszonyait 's kapcsolatait bizonyos gyorsasággal veszi észre, 's fogja föl, érett 's nyugalmas megfontolás, vagy eszméletnek lehet mondani, melly legnagyobb szabadsággal bír, 's általa a' legtisztább, 's magasabb élet teljes nyugalomban tűnik föl. Valamint pedig az értelem, itélet, és ész, gyorsaság, 's fölfogásra nézve változó bennünk, mert különböztethetünk szerencsés, és szerencsétlen, alkalmas, 's ügyetlen, gyors, 's kése-

delmes, éles és tompa, sebes 's hanyag értelmet itéletet, 's észet, úgy változik a' megfontolás, és eszmélet is bennünk; 's valamint az emberbeni hajlam igen különféle, tekintve a' tudományok, 's művészetek' nemeit, úgy szinte az értelem, 's ész is változó a' megfontolással együtt, mert íme például: ez, értelem 's ésszel bir a' számtanra, más a' philosophiára, harmadik a' történetre, negyedik a' természettanra. Így állanak a' művészetekre nézve is említett tehetségeink. Némellyek több tudomány, 's művészetre alkalmasak, midőn a' nagy tömeg közt számtalan vannak, kik lelki tehetségeik' korlátoltsága miatt minden erőlködésük mellett sem tudnak a' középszerűségeen túl emelkedni; sokan annyira gyengék, vagy hanyagok, hogy méltán azt hihetnők, mintha az ég' alkotója tőlök minden nemesebb tehetséget megtagadott volna, szóval: valamint test, 's arcra nézve véghetlen a' különbség ember, 's ember között; úgy áll a' dolog, hajlam, értelem, ész itélet 's megfontolásra nézve is, „mert mint Ulysses jól mondá: nem egyenlő mértékben adák istenek embereknek az ajándékokat, sem a' hajlamot, sem az okosságot, sem a' szónoklatot.“ S' valóban igazi csudái volnának istennek azok, kik akármelly tudomány, 's művészetre ugyanazonegy, és szerencsés ész, 's értelemmel birnának, de ilyeneket hasztalan keresünk e' földön. A' gondviselés ugyan senkitől, vagy csak igen kevéstől tagadja meg testi, lelki, és szellemi ajándékait, de változó mérsék, 's aránnyal adja mindazonált azokat, 's azért midőn egynek kevesebb jut a' testi tehetségekből, e' hiányt könségesen kipótolja lelki, és szellemi ajándékokkal, és viszont: vagyis miben egy valaki gazdag, abban más szegény, 's így értésünkre adatik, hogy egyesülve munkáljunk, egymást segítsük, 's önkényleg a' jót másokkal is közöljük legnagyobb készséggel. — Ki több tudomány, és művészetre bir hajlam ész, 's értelemmel, el nem titkolhatja azt, mert valamint kitünik sötétségből azonnal a' világosság, úgy illy boldog egyéneknél a' legcsekélyebb alkalommal szép tehetségeik' működése észreve-

hető, és kétségtelen. 'S illyennek kell tulajdonlag lenni a' lángésznek is, ki értelem', 's eszének sebessége, élessége könnyedsége által mindent, a' mihez fog, hamar jól 's tökéletesen véghez viszen, mit más a' legnagyobb szorgalom, erőinek tartósabb megfeszítése, és erőtetése mellett sem képes valósítani. Méltán nevezé azért Isocrates mindazokat istenek fiainak, kiknek érettebb értelem, 's élesebb ész juta örökségül, mert t. i. az ész isteni eredetű, 's ki ezzel bir jogosan vélheti, 's tarthatja szülőinek az isteneket.

Az értelemnek egyesüléséből a' képzerővel az elmesség, és művészi elmeél ered, melly hasonlag tulajdona a' lángésznek. Ezek által a' tárgyak, 's dolgok' hasonlatossága, vagy hasonlatlanságait, mellyeket más nem képes hamar fölfogni, nem csak könnyen észreveszi, de szemlélhetőleg elé is terjeszti ő. A' hasonlatosságok' fölfödözésében az elmesség; a' hasonlatlanságok, 's különségek' észrevételében inkább az elmeél munkálódik; szinte az elmesség jobban a' tapasztalatiak, és érzékiek, az elmeél pedig az elvont képeknek mélyebb vizsgálódása határain belől mutatkozik; 's ezért sokkal finomabb szokott lenni az elmeél az elmességnél, melly gyakran csak játszi oly képzetek' egyesítése által, mellyek ürességük, vagy lényegtelenségük miatt sem valamely komolyabb célra, sem, mi több, a' tiszta igazság' fölfödözése, 's elismerésére nem alkalmasak; mind e' mellett az elmeél megkívánja jogosan az ész értelem' miveltségének jelesebb fokát, melly nélkül kivált az elrejtettebb hasonlatosságok, vagy hasonlatlanságokat kitárnia, 's nyilvánítania lehetetlen volna. Egyébként minél jobban közelít a' komolyhoz, annál tartósabb, és valódiabb az elmesség. — A' lángész viszonyai, 's körülményeihez képest majd minden nemeit használja az elmességnek, de leginkább sajátja a' könnyű, természetes, és képes elmesség, mellyben a' képzerő az uralkodó elv, 's azért ebben képmásítások, allegoriák, és hasonlatosságok igen gyakran fordulnak elő, mellyek által, vagy szellemíte-

tik a' test, vagy testesítetik a' szellem. Az elmesség' különféle kifejezései között csak az valódilag költészi, melly a' természet' titkaiba, és rejtélyes szövédékeibe mélyebben tekint, és azért ezt legtöbbször is használja a' lángész.

Továbbá a' lángész' egyik tulajdona a' kedély' mélysége is, melly a' tiszta érzékfölöttiből veszi eredetét, holott a' kül tárgyaknak benyomása által szerzett öntudat csupán érzéki, és földi. A' kedély' mélysége valóban hangja a' természetfölöttinek, melly által az örökkévalónak csirája hüvelyéből kifejlik, 's miként a' föld' növénye, ha a' ragyogó 's nap' meleg sugárai rá hatnak, teljes hódolattal fordul a' napfelé, úgy ez a' legmagasabb, 's fenségesebb felé emelkedik, 's a' kedély' mélységében mindenkor az önállóság' fenséges tudata fekszik, midőn az előbbiben t. i. az érzéki fölfogásban csupán csak a' szenvedőleges állapot nyilatkozik. Valóban a' kedélynek csak legelevenebb részvéte által a' képzerő' eszményei iránt, válnak ezek tulajdonlag sajátunkká, 's csupán a' legbensőbb érzetben nyilatkozik fáradhatlan törekvése, 's igyekezete embernek az eszmény iránt. — Az ész, értelem, 's kedély egyesületének eredménye az éles vizsgálódó szellem, mellyen nagy művészek' világ, 's emberismerete alapszik. — Képzerő, 's kedély kitünőleg munkálódnak ugyan a' művészi lángészben, de a' vezérlő ész, 's értelmet nem nélkülözhetik; 's ki azt tartaná, hogy a' képzerő, 's kedély a' szorosabb, 's elválaszthatlanabb egymás mellettiben képezi kizárólag a' lángészt, igen hibázna, és tévedne; sőt inkább a' lángész, legelevenebb egysége ezeknek, benne a' képzerő, kedély ész, értelem, 's több más tulajdonok mintegy középpontban egyesülnek, 's nem külön, hanem a' legszebb összhangzat, 's egyenlő végtelenség öleli mindazokat át.

A' lángész' egyik legjelesebb, 's lényegesebb saját-sága továbbá az eredetiség — Originalitát. — E' nélkül lángészt nem is gondolhatunk, 's e' szerint az illy kifejezés „eredeti lángész“ csak pleonasmus, 's onnan ve-

vehető eredetét, hogy némelykor a' középszerű talantomok is megtiszteltetének a' lángész-czímme. Különb tudományos, 's művészi értelemben eredetinek mondjuk a' maga nemében egyetlen, és saját caractere által a' közönségestől tetemesen eltérő embert, vagy tárgyat, 's eme' sajátságot eredetiségnek. Tulajdonlag tehát az eredetiség nem más eredeti, 's önálló erónél, 's mint ilyen ellentéte a' szorosban vett utánzásnak. Ez értelemben szoktuk a' művészet' terményeit eredetieknek mondani, jöllehet az eredetiség csak akkor vétethetik nemesebb jelentőségben, ha el nem tér a' szép' eszméjétől, és ál természetelleni törekvésre, avagy mesterkéltdagályosságra le nem aljasul. A' lángész, melly ott is teremt, hol lát-szólag utánózni véljük, miután az idegen életet megsemmisíti, és saját, új, 's önállót létesít; tulajdonlag, 's a' legszigorubb értelem szerint hatáskörében az által eredeti, mert véghetlen czélok felé törekedve, a' megszokott' korlátain áttörve, a' közönséges ösvényeket elhagyja, nagyszerű határozatok, és szándékokkal foglalkodik, 's ezeket bátor lélekkel ki is viszi, úgy annyira, hogy mindezekben ő magamagának ösztönszerűleg szabály, és törvény.

(Folytatása következik.)

IV.

KIADATLAN RÓMAI PÉNZEK.

B.

A' Tudományt. 1841. VII. 60. l. I. Constantin' nevezetes aranypénze van előadva; az ide mellékelt réznyomat szinte e' császárnak egy arany és két rézpénzét állítja előnkbe, *Kiss Ferencz*, magyar acad. levelező tag' gyűjteményéből, mind a' három tudtomra ekkorig ismeretlen és kiadatlan. Az

1. Előlapja.

körirata ez: CONSTANTINVS PF AVG (azaz: Constantinus Pius Felix Augustus.)

képvete pedig imez: a' császár gyengén szakállas balra fordúlt borostyános feje.

Hátlapjának

körirata: SOLI COMITI AVGG NN. (Soli Comiti Augustorum Nostrorum.)

képverete: sugárkoronás fejű nap jobbra fordultan felemelt jobbával, palástosan állva, baljában gömb, a' téren jobbról N

alíratata: 'SER' (*Serdica*).

Soli Invicto Comiti körirat, gyakran szokott nem csak Constantin' hanem más császárok' pénzein is előfordulni; de *Soli Comiti* nagyon ritkán és e' képveret mellett nehezen található.

2. Előlapí

körirata: DN CONSTANTINVS MAX PF AVG COS III (*Dominus Noster Constantinus Maximus Pius, Felix, Augustus, Consul tertium*).

képverete: a' császár' jobbra fordult mellképe, szakállatlan borostyános fővel, jobbában gömb fölött feleje fordult és öt koszorúzni indult kisdéd Victoria.

Hátlapí

körirata: SOLI INVICTO COMITI

képverete, mint 1. szám alatt; de a' téren jobbról TF balról csillag;

alíratata: PLG (hihetőleg: *Percussa Lugduni*).

Ismeretesek ugyan e' császárnak aranyai majd CONSVL. DD. NN. majd CONSVL. PP. PROCONSVL. majd PM. TRIB P. COS. III. PP. PROCOS. majd PM.

TRIB. P. COS. VI. PP. PROCOS stb. hátlapi felirattal¹⁾; de 313-dik évi III-dik *consulatusa* pénzeinek hátlapján sem fordul elő, annál kevésbbé azok' előlapján.

Az 1. és 2. szám alatti pénzen látható napra nézve tudva van, hogy a' perzsák, görögök, rómaiak valamint a' *pártusok vagy magyarok* stb. napimádók voltak, és úgy látszik e' napimádást legnehezebben tudták az ahhoz szokott nemzetek elfelejteni. Hányszor nem találunk napot, holdat és csillagokat miként az Árpádok már keresztény időszaki magyar pénzezen, úgy a' magyar királyok' és nemzetségek' pecsétein? A' keresztény magyar is elmondhatá Jobbal (XXXI. 26. 27.) „*Ha láttam a' napot mikor fénylett, és a' világosan járó holdat: vigadott rejtekben szívem:*“ Vagy nem erről szól-e még I. László királyunk' ime' törvénye is: „*Quicumque ritu gentilium, iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores, et lapides obtulerint; reatum suum hove luant.*“ (Lib. I. cap. 22.)?

3. *Előlapi*

körirata: IMP C FL VAL. CONSTANTINVS PF AVG (*Imperator Caesar Flavius Valerius Constantinus Pius Felix Augustus.*)

képverete: mint 1. szám alatt.

Hátlapi

körirata: GENIO AVGVSTI

¹⁾ Mionnet, De la rareté et du prix des Médailles Romaines. A Paris, 1827. 8. T. II. p. 221. 223.

képverete: e' nemtő jobbra fordúltan állva, jobb-
jában csésze, baljában bőségszarv, a' téren balról B.
jobbról félig nyílt szárnyú sas;

alirata: — — —

E' császár' pénzein hasonló hátlapi körirat és képve-
ret gyakran jö elő; de sas e' képveret mellett nehezen
találatik.

LUCZENBACHER JÁNOS.

V.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Miklós osztiai püspök és pápai követ, a' magyar főpapok és országnagyok' jelenlétében, Morosini Albertin, III. András királyunk anyja bátyját illető 1292-ki és 1299-ki okleveleket, 1301-ben átírja.

„**U**niuersis presentes literas inspecturis Frater Nicolaus miseracione divina Ostiensis et Velletrensis Episcopus, Apostolice sedis Legatus salutem in Domino. Nouerit uniuersitas vestra per presentes, quod constitutis in presencia nostra Venerabilibus Patribus Dominis Theodoro Jaurinen. Fratre Antonio Chanadien. Michaele Zagrabien. Enrico Varadien. et Nicolao Bosnen. Ecclesiarum Episcopis et Paulo Preposito Colocen. in nostra et eorum presencia Nobilis vir Dominus *Albertinus Mauroceno de Veneciis* legi fecit duo priuilegia sigillata sigillis pendentibus ex filo sericeo illorum, qui sunt in ipsis priuilegiis nominati, ut prima facie apparebat non cancellata, non abollita, nec aliqua sui parte correcta. *Eorum primi tenor talis est.* Joannes miseracione Diuina Archiepiscopus Colocensis, Aule Regie Cancellarius, Petrus Transiluanus, Andreas Agriensis, Thomas Bosnensis, Benedictus Vesprimiensis, aule Domin. Regin. Cancellarius, Paulus

Quinqueecclesien. Haaba Vaciensis, Theodorus Jaurinensis, Michael Zagrabiensis, Enricus Varadiensis, Frater Antonius Chanadiensis aule Regie Vice Cancellarius, Ecclesiarum Episcopi, Dominicus Magister Tauarnicorum Domini Regis, *Opour Palatinus Citradambialis*, *Rolandus Palatinus Ultradambialis*, Ladislaus Vaiuoda Transiluanus, Jacobus Banus totius Sclauonie, Stephanus Judex Curie Domini Regis, Nicolaus filius Emerici, et Homodeus *condam Palatini*, Thomas Comes Barsiensis, et Nitriensis, Moys Magister Tauarnicorum Domine Regine Rolandus *condam Vaiuoda* Magister Lucas Comes Zaladiensis . . . Joannes Comes Albensis, Magister Laurentius Comes Vesprimiensis, Paulus Comes Jauriensis, et Magister Demetrius Comes Poseniensis, ac *uniuersitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum, et Comanorum*, omnibus Christi fidelibus presentes literas inspecturis salutem in largitore salutis. Gesta magnifica nedum proprios consueuerunt promouere autores, verum etiam suis posteris talem aquirunt gloriam, ut inter bene meritos laudentur, et honoribus, seu dignitatibus sublimentur. Pro eo Dominus *Albertinus Dux totius Sclauonie et Comes de Possega, avunculus Domini Andree* Dei gracia illustris Regis Ongarie Domini nostri naturalis, vir magnificus, etsi in propria persona ex suis inclytis actibus honorandus non minus tamen in suis posteris sublimandus, hinc est quod cum dictus Dominus *Albertinus* ipsum Dominum *Andream* Dei gracia illustrem Regem Ungarie Dominum nostrum naturalem *suum nepotem* a tempore — — sue usque ad etatem iuuentutis in domo sua ut pater filium nutriueral, et tandem accepta totius Regni petitione eiusdem Domini nostri, Regem tanquam preciosum Regno Thesaurum, sub fidei custodia conseruatum in medium nostri adducendo educauerit *innumeram pecunie quantitatem pro eo expendendo*, et multis fortune casibus personam suam submitiendo propriam, *conuenientibus nobis in unum apud Budam in congregatione Regni generali* habita deliberacione prouida et

matura etiam quod tanta beneficia, in conseruacione eiusdem Domini nostri exhibuit et intendit toti Regno in eo eciam quod per ipsius industriam sollicitudinem laudabilem huic Regno a multis temporibus diuersis turbacionibus et mirabilibus aduersitatibus fluctuanti, et fere iam in omnibus suis partibus, usque ad extremam exinanicionem deducto ad reformationem et statum tranquillum salubre remedium est prouisum, dignum fuit ut remuneracionis, seu reconpensationis commodum, ex parte Regni, si non in totum, tamen in parte sentiret fructum eciam in posteros diffundendum. Placuit itaq. uniuersis et singulis ipsum Dominum *Albertinum* et per eum omnes ab eo descendentes tanquam *uirum ab antiquo generosum nostre Uniuersitatis cetui aggregare*, et aggregatos eo gaudere nobilitatis priuilegio, quo uniuersi Barones et Nobiles Regni Ongarie consueuerunt ab antiquo gratulari. In cuius rei testimonium presentes eidem concessimus literas *sigillorum nostrorum authenticorum* munimine roboratas. Dat. Bude anno Domini 1292 quarto Kal. augusti. *Tenor alterius Privilegii talis est*: Andreas Dei gracia Ungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie Galacie, Lodomerie, Bulgarie, Cumanie Rex Uniuersis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in salutis largitore. Nil magis Regali munificencie conuenit quam impensa pietatis obsequia cumulatis beneficiis venerari, quibus fructus reddantur muneri, et ad exhibenda similia ceteri prouocentur. Igitur ad uniuersorum noticiam tam presencium, quam futurorum harum serie volumus peruenire, quod nos volentes operibus et Regali clemencia cunctis beneficiis ampliare strenuum virum Dominum *Albertinum Maurocenum* Ducem carissimum *Auunculum nostrum*, cuius impensis et studiis ab ipso puerili euo — usque ad annos adolescencie propensius educati in Ongariam tandem deuenimus eo duce iter nostrum prosequente omnis generis apparatu, et expensis innumeris, uoluntate omnium Regni nostri Prelatorum Procerum atque nobilium, de Veneciis ad nos fecimus euocari, qui benignitate solita domo sua, propriis-

que negotiis pretermisissis in Ongariam nobiscum habitaturus se transtulit, tantoque ab omnibus magnatibus fauore susceptus est, ut ipsum in suum consorcium, ius atque privilegium cum tota Posteritate sua reciperent, decernentes ipsum Ducem cum omnibus ab eo per rectam lineam descendentibus, *nostri Regni Australis Nobilibus, ac principibus* pleno iure, ac si cognacionis sue principium ab Ongaris habuisset. Nos quoque ipsius Ducis presenciam gratam nobis et utilem plena cordis alacritate complectimur, uolentes eum eiusque heredes diucius sue dignitatis et glorie in perpetuum habere participes. Et quoniam Ducem ipsum uice parentis habuimus et una affectu occurrimus parentali, speciali Priuilegio ipsum Ducem cum posteris eius masculinis, uidelicet per masculinam lineam descendentibus ab eodem loco nostri filii, quantum ad omne ius possessionis, honoris, atque successionis, prepter Regale Solium, suspicientes. Propter quod et *Ducatum totius Sclauonie, qui est prima dignitas Regie prolis et insuper Comitatum de Posega, qui ad ius pertinet Regale seu Reginale* perpetuo concessimus et contulimus pleno iure. Si autem nobis filium vel filios Diuinitas fuerit elargita, ipse Dominus Dux totius Sclauonie et Perpetuus Comes de Posega, vel eius heredes masculini, scilicet per masculinam lineam descendentes cum filio nostro vel filiis annumerati inter eos locum obtineat omnium iunioris. Puta cum unum habuerimus filium idem Dux vel prescripti e — heredes in loco secundi: cum duos, loco tercii: cum tres loco quarti, et sic deinceps habeantur: dummodo idem Dux vel predicti heredes ultimo gradu inter Regis filios computentur. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes concessimus duplicis Sigilli munimine roboratas. Dat. Bude in octauis beati Jacobi Apostoli per manus discreti uiri magistri Prepositi aule nostre vice cancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini 1299. Regni autem nostri anno nono. Quibus lectis et per predictos Episcopos et Prepositum auditis et intellectis, Episcopi et Prepositus memorati requisitioni predicti Do-

mini Albertini accesserunt asserentes predicta priuilegia uera esse, et omnia in eis contenta, sicut per ordinem lecta fuerunt, et sigilla seu sigillorum impressiones eis appensa pro ueris et legitimis cognouerunt, eaque illorum fuisse et esse, qui in ipsis sunt Priuilegiis nominati. In cuius rei testimonium presentes literas mandauimus nostri sigilli appensione muniri. Dat. Bude XVIII. kal. Decemb. Pontificatus Domini nostri Pape Bonifacii VIII. anno septimo.“

II. András' 1235. kimúltával, harmadik neje esztei Beatrix várandóban vala 's nem sokára Istvánnal meg is szaporodott, ki sokféle viszontagságai után Velenczébe jutott, hol Morosini Tomasinát nyervén el nőül, nemzé III. Andrást, ez a' magyar királyi székek elfoglalása után, anyját Velenczéből magához hivatá, ki annak miként okleveleiben, úgy pénzein gyakran fordul, elő ¹⁾, ennek bátyját Morosini Albertint illetik az itt akként közlött nagy érdekű oklevelek (mellyekről bővebb tudósítást ekkorig nem nyerhettem), mint azokat Vigyázó Antal néhány év előtt Velenczéből, kivált nevekre nézve hibás másolatban hozta, az eredetiek Velenczében a' híres Morosini palotában őriztetnek, Tomasina' úgy látszik későbbben festett képével, mellynek másolata szinte Vigyázó Antal' képgyűjteményében Pesten látható, e' képen jobbról ime' felirat olvastatik:

THOMASINA MAUROCENA
 UNGARIAE REGINA
 STEFANI IV. REGIS UXOR
 ANDREAE REGIS MATER
 MCCLXXXVII ALBERTINI MAU.
 VICEREGIS ILLYRIAE FILIA.

Az *Ambrosianus codexben* ezek találtak: „Qui (Stephanus) postquam adolevit Venetias est profectus, ubi

¹⁾ Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei. Árpádi korszak. Budán, 1811. 1. 157—161. 1.

cum dicta Thomasina (nem Catharina, mint Katona István, *Hist. Crit. Tom. VI. p. 1120. és 1122. véli*) Mauroceno, matrimonium memorabile contraxit, ex qua duxit originem Andreaxius (III. András) praedictus. Verum dictus Rex benignus filiam Alberti Ducis Austriae (Ágnes) sibi matrimonialiter copulavit, et non immemor maternorum propinquorum suorum *Albertinum Maurocenum* avunculum eius in *Banum et Ducem Sclavoniae*, Venetis consentientibus, constituit et firmavit, qui *Albertinus insignia Bonatus suae armaturae addidit cum honore.*“ (Ludovici Ant. Muratorii, *Rerum Italicarum scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. pag. 402. et seq.*)

Az itt közlött sok tekintetben felette érdekes oklevelet már azért is méltó volna hiteles képmásban megszerezni; mivel az elsőben, melly által a' magyar nemeség közönsége Morosini Albertint honosítja, ezek állanak: „*Opour Palatinus Citradambialis, Rolandus Palatinus Ultradambialis.*“ Már Hartvik is négy nádort említ, és 1275-ben: Dénes, Péter, Roland és Miklós valának nádorok (Figyelmező, 1837. I. félév, 4. l.); de embe-reink okleveleinkben *Palatinus* helyett *Praelatus*-t szoktak olvasni (Katona, *Hist. Crit. Tom. VIII. p. 116. Kovachich, Vestigia Comitiorum. 157.*) pedig még Albert királyunk' 1439-ki törvényének 2-dik cikkelyéből is világos, hogy a' király' ügyeiben mindig a' nádor bírászkodott; mert az országbíró a' király nevében ítél, saját ügyében pedig, polgári szerkezetünknel fogva senki sem bírászkodhatott; azonban figyelmeznünk kell e' tárgyban arra is, mit Kovachich (*Notitiae Praeliminares ad Syllogen Decretorum. p. 125. et seq.*) *Articuli de Palatinatu* cím alatt előhoz.

LUCZENBACHER JÁNOS.

VI.

AZ AESTHETICAI LÁNGÉSZ.

(G e u i e).

(Végc).

A' közönséges, 's mások által hozott szabályoknak átlépése tehát mindenkép eredménye a' lángézségnek, 's csalhatlan ismertető jele a' lángésznek; mert az illyenmű szabályok folyton a' tapasztalati korlátozás', sőt önkény' jellemét viselik, 's ha a' lángész aggodalmasan ragaszkodnék ezekhez, szükségkép gátoltnék munkálodási irányában a' végtelen felé. — Azonban épen itt van ama' szirt, és pont, mellyen a' valódi eredetiség, az ál, 's affectálttól megkülönböztethető. A' lángész ugyanis átlépve a' korlátokon megbotolhatik, és tévedhet olykor, 's tévedése által a' logikai, és aethetici tökéletességnek megalapított szabályai ellen rossz példát mutathat; mindazonáltal tévedéséből csak hamar ki fog bontakozhatni, és biztosabb ösvényt kereshetni, holott az ál, 's látszó eredetiséget vadászó lángész, a' köz szabályoktól eltérése, vagyis a' valódi lángésznek utánzása, mondjuk majmolása által igyekszik a' lángész' czimét igényleni, 's így nem egyéb lángészmajomnál, ki mindenütt csak az eredeti-

ség színét vadássza, bitorolva a' szép lángész' nevét. Illy idétlen törekvés az erediségnek színe után legtöbbet árt a' tudományok, 's művészeteknek, és nem egyszer ejté már a' lángész' nevét, becsét rosz hirbe. — A' tudományok' pályáján az illy majomlángész az alapos vizsgálódás' biztos ösvényét, a' képző' üres játékaivá változtatja át, következtetések, 's okoskodásokban merész 's majomugrásai által megsérti a' gondolkodás', és nyelv', erőltetett bánásmódja által a' beszéd' szabályait, hatalomszavakkal határoz, mellyeket jószavaknak kíván tekintetni, és magát regényes homályba burkolja, hogy mély bölcsessége annál nagyobb titokban maradjon, és mindazokat, kik őt nem értik, 's végtelen tapsaikkal neki nem hódolnak, köz, 's míveletlen lényeknek kiáltja ki. A' művészetek' mezején pedig, hol a' valódi lángész önmagának szabály, 's törvény erejének teljében, hol törekvéseiben a' legfenségesebb cél után, a' már adott, de általában még nem divatozó szabályokat, hogy célját érhesse, sérti, lábaival tapossa a' majomlángész, ki önmagában egy főnebbi szabályt, és törvényt nem bír, 's e' szabályokat, sőt tévedéseit használja folyton cselekvési modorában sinormértékül, gyengesége, 's aléltsága öntudatának azon félelméből, netán műterményeit valaki eredetieknek el ne ismerje, 's így valódi, és aestheticai mű helyett csak ferde, 's elfintorgatott szüleményt — váltott gyermeket, Wechselbalg — nyújt, melly habár egyideig figyelmet, és csudateljes bámulatot gerjeszt is a' megromlott izlés korszakában, és hizelg az aljasodó korszakellenek, végre mégis csak úgy járand, mint egy légtünetmény, melly eredetében azonnal elenyészik, vagy szét-pattanik, és semiségébe dülend vissza.

Az aestheticai lángész Hegelként csak úgy, 's akkor adja erediségének csallatlan tanuját, ha műve kizárólag saját szellemének teremtménye, melly nem külsőleg old, 's köt össze, hanem az egész a' legszebb és szorosabb összhangzatban, mint érzöntéskor az anyagot a' mintába magától, összefolyt, 's forni engedi. Ellenben

ha a' műben olly jelenetek, 's részek találatnak, melyek nem bensőleg, 's magok által, hanem csupán külsőleg egyesültek, úgy hiányzik egyesületeknek benső szükségessége, következésképp csak úgy tűnnek föl, m'ntha egy harmadik, 's idegen alanyiség egyesíti, 's köti vala azokat össze. — Az eredetiség azért ugyanazonos a' valódi tárgyilagossággal, 's a' tárgyilagost az alanyival úgy egyesíti az előadásban, hogy mind a' két rész, vagy oldal semmi idegent meg nem tart. Egy viszonyban tehát a' művész' legsajátságosabb bensőségét képezi, más részről pedig a' tárgy természetét adja vissza, úgy, hogy azon sajátság, mint sajátsága a' tárgynak tűnik föl, habár ez nem különben, mint maga a' tárgy a' művész' teremtő alanyiságából ered is. — „Semmi bizonyos modorral birni, mond Hegel az eredetiségről szóló cikkének befejezténél, volt egykor a' legnagyobb modor, és csupán ez értelemben kell Homert, Sophoclest, Rafaelet, Shakespearret eredetinek mondani.“

A' valódi eredetiséggel együtt jár a' példányság (exemplaritát) *remekség* (musterhaftigkeit) és *classicitás* (classicität) az előadásban; és a' lángész, vagyis eredeti szellem, egyszersmind *remek* szellem mint Lessing mondja, miután műterményeinek előterjesztésében a' szép izléssel egyesül. A' szépizlés elleni nem bir, 's birhat igényyel a' szépségre, 's ha a' lángész művének létesítésében megválnék a' szépizléstől, soha szépet nem teremthetne. A' lángészt nem kell buja növény gyanánt tekinteni, mellyet, hogy tetszessék, szükséges legyen az izlés' késével metélgetni; magában rejti az mértékét, 's ez ismét nem korlátozás, 's megszorítás, mellyet az izlés szab a' lángésznek, hanem inkább ő általa magamagának kitüzött mérték; mellyel a' legbensőbb erő, 's energia nyilatkozik. — Azonban a' lángész' terményei belczészerűségök által hasonló eszméket támasztanak abban, ki azokat látja, 's hallja, és alkalmat nyujthatnak szint' olly jó, sőt még nagyobb tökéletesegű eredeti művekre. S' ebben áll a' már létező

mínták, 's példányok' szabad utánzása, tulajdonlag vetélkedés (Nacheiferung. Ezen utánzás, vagy vetélkedés magában az utánzóban is föltételezi némileg a' lángészt, mellynek hiányával könnyen szolgálivá válhatik az utánzás, azaz: mellözve minden egyénes sajátást csak pusztá mása (copie) leend a' fölfogott, és kitüzött példánynak. — 's ha mi az eredeti, vagyis remekszellemnek ellenébe tesszük az utánzóit szellemet, úgy ez utóbbi alatt egyedül a' szolgálilag utánzó szellemet kell értenünk, hasonló az utánnyomokhoz, kik ugyanazonegy dolgot, 's tárgyat nagyobb, vagy kisebb betűkkel adják az olvasó elébe; és e' két osztályra valóban rá illenek Horácznak e' szavai: „O imitatores servum pecus.“ —

Az aesthetikai lángész' műterményeiből tehát lehet bizonyos szabályokat kivonni, mellyek másnemű műveknél is használhatók, 's azokra különféleg alkalmazhatók, de e' szabályoknak ismerete által még senki művésszé nem válik, hacsak ereditiség és lángészséggel nem bír; mert ama' szabályok, vagy mechanikai részét illetik csupán a' művészetnek, a' szép művészeteknek is megvan a' magok mechanicája az adott anyagnak kidolgozására nézve —, vagy, ha az aesthetikai körre vonatkoznak, csak határozatlan jelei annak, mi egy szép mű' lényegéhez tartozik, de az által szinte senki hasonló művet teremteni képes nem leend. Ennek következtében akarmelly szépművészet' theoriája — szemléleti része — nem lehet elégséges egy szép műnek előmutatására, hanem egyesülnie kell a' szép művek' studiumával, 's ezzel sem azért, hogy azt, kit a' természet a' művészség' oltárához nem hívott: művésszé tegye, hanem hogy a' természeti talentomot fölébressze, élessze, és kifejlessze, különösen pedig a' szépízlést kimívelje, melly habár lényegesen különbözik is a' lángésztől, mégis vele egyesíthető, 's ha a' lángész semmiféle szabályokat 's törvényeket ismerni, és megtartani nem akarna, úgy szükségkép' megsértené az ízlés' alapos szabályait, 's művei által tiszta aesthetikai kedvtelenséget, 's kéjtleniséget szerezne.

A' lángész' hatályainak lelki állapota, 's helyzete ihletés, lelkesedésnek (Begeisterung) mondatik; e' nélkül aetheticai mű nem lehet, 's azért egyik legszükségesebb tulajdona is. — A' legtermékenyebb szellem, 's lélek sem dicsekedhetik mindig tehetségeinek sikeres munkálódásával; a' meddőség, és szárazság' perczei, 's órái őt is meglepik; a' leghiresebb szónokok', 's költők' aranyfolyama némelykor hónapokra kiapad; Milton egyenetlenségekbe bukott több helytt, mellyek munkáinak olvasója előtt észrevétlenül nem maradhatnak, 's maga a' nagy Homer Horáczként nem szunyadott-e el többször hősei, 's isteneinek közepette is? Vannak ellenben perczek, a' legszerencsésebb perczek, mellyekben a' lélek isteni tüztől átmelegülve az egész nagy természetet maga elébe állítja, minden lényre életet lehel, 's a' tárgyak, és dolgokat olly gerjesztő, 's gyönyörű lepelbe burkolja, mellyek benniünket mindenkor édes örömmel töltenek el, 's elbájolván az eszmények' csendes honába tesznek át. — A' léleknek ez állapotát, helyzetét ihletésnek (a' költőre nézve furor poeticus, vagy artisticus, enthusiasmus, exaltatio, némelyekre nézve *εμπληξίς*, *εκστασις*) mondjuk, olly művészi szó, mellyet ugyan az egész míveltebb világ ért, de senki valódiilag megmagyarázni nem tud. A' régiek' fogalmai az ihletésről leginkább az eleven, 's bőséges képzerőre irányoznak, 's jobban ezt látszanak tárgyazni, mint az értelmet, melly gondolkodik, és fontolgat; majd égi tüneménynek, isteni befolyásnak, és jóslói szellemnek, majd a' lélek' édes mámorának, 's elbájoltatásának, nyugtalanság, 's bámulással vegyes örömmel a' jelen istenség fölött 's t. eff. mondják.

E' lelki helyzetet nem ok nélkül mondhatjuk annak, mellyet Cicero e' szavakkal bélyegzett: „Mentis viribus excitari, divino spiritu afflari.“ Ez azon isten, kit a' költő nagyobb műveinél segítségül hív, ki a' hőst a' komolyban lelkesíti, az állatoknak nyelvet és észet tulajdonít a' mesékben, 's a' művészeket például: a' festőket, szobrászokat, hangászokat, és költőket teremti. — Mi az

ihletés alatt a' lángész' ama' lelki helyzetét értjük, melyben benne szellemét éltető, 's magasító eszméknek bősége támad, mellyek valamint a' legnagyobb gyorsasággal ébrednek, egymást követve, úgy különös könnyüséggel föl is fogatnak, 's valósítatnak, magoktól mintegy illendő rend, és idomba összefolynak a' nélkül, hogy a' lélek, és kedély bizonyos szabályok' öntudatát bírná, 's mind e' mellett mégis úgy, hogy a' mű' valósításához szükséges eszméletet a' teremtő művész el ne veszítse. — A' szellemnek e' magasabb élete által a' mű' aetheticiai becse, és caractere igen növekedik; 's bár e' lelki helyzetet, mellyről Ovid ezt mondá: ¹⁾

„Est Deus in nobis, agitante calescimus illo:
Impetus hic sacrae, semina mentis habet“:

szavakkal tökéletesen megmagyarázni nem tudjuk, mert ezt leírni nem lehet, csak érezni, mindazonalt éltető elvnek modhatjuk, melly a' szép műre is átszál, 's 's általa egyszersmind a' részvevő például: a' szemlélő, halló, 's hallgató' lelki erei szinte fölizgattatnak, 's magasztaltatnak, 's a' kedély olly helyzetbe tétetik át, melly valami aetheticiai mű' édeletében, ha az első hatás erősebb ellenhatások által meg nem semmisítetik, még soká a' mű' szemlélete után fönmarad, olly képzetekkel tölti el a' lelket, mellyekkel a' világ' nézete általában szépül, 's eszményesül.

A' lángész hatásaiban nem mindenkor egyiránt munkás; előfordulhatnak gyakran olly mellékes viszonyok, 's körülmények, mellyek működését gátolják, vagy emelik, 's azért teljes fényében csak akkor mutatkozik, ha kedvező körülmények, 's viszonyok közt annyira emelkedik, hogy mind maga, mind mások meglegyenek győződve,

¹⁾ Libro VI-o Pastorum. Distich. 5.

hogy őt egy magasabb lény, és szellem lelkesíti. — A' finom izlés által kimivelt lángész ihletésének legmagasabb fokában is józan megfontolás, és szabadsággal hat, munkál. Ő átvagyon hatva tárgya által, emelve, lelkesedve, de nem leküzdve, és eszméletétől megfosztva. — A' lelkesedés, és ihletés' állapotában a' lélek' minden erci a' lehető legnagyobb működésig meg vannak feszítve, 's mintegy középpontban egyesítve, 's olly hatályokkal nyilatkoznak, mellyek valamint egy részről megfoghatlanok a' közönséges embernek. Az ihlet' állapota, és a' szellemi szüleménynek perceze ez.

A' lángész' ihletése folyvást eszmékre vonatkozik, és valódilag költészinek kell lennie; 's ez állapot addig tart, míg az eszmék' nemzése az aetheticai műhöz, szükséges, 's melly nélkül a' mű igaz életszellemmel nem bírhat. Áll ez minden művésztől, ki időben teremt, 's előterjeszt a' költőnél, szónok, hangász, és színésznel. A' költő' eszméje valamely nagy, és jeles műhöz a' tölgy-makk' csirájához hasonlít, melly benne rejtett erejénél fogva kifejlödve, egykor sudár fává válandik, büszke fejét az ég felé emelve, és századokon át rengeteg erdőnek dísze leend. Csak a' kifejlődés alatt nyeri tulajdonlag az eszme minden részei, 's oldalaira nézve a' szemlélhető világosság, 's tisztaságot, és az ihletés' égi sugarai nélkül nem fejlődhetnek ki teljes erővel, és szépséggel e' fa' ágai, 's virágai. — A' képező művész azonban nem marad olly sokáig az ihletés' állapotában, míg művének valóításával foglalkodik. Akármelley kép csak egy percz' szüleménye lehet. Mihelyt a' művész képzerejében azt tiszta szemlélhetőségre juttatá, alapvonalai szerint ihletésének tüzevel magán kívül állitá, bevégzi kedélyének nyugalmas hevével 's melegével, vagyis valódilag és szépen kifejezi azt. Azonban a' képnek a' művész' képzerejében magától, 's azon indító okból, melly őt gerjeszté, 's hevité, kell támadnia, 's ha a' művész csak úgy keresi, 's illeszti össze a' képet, akkor csupán értelem 's elmésség munkál benne, 's így nem a' valódi ihletés, ha-

nem lelki megfeszítésnek van helye. Az elmésség csak a költő, 's képzerőt élesztheti, 's emelheti, de nem egyszerűs mind a' lelket 's kedélyt is; holott az ihletést kicsikarni nem lehet, melly önkénytelen fölemelkedése a' szellemnek, 's mindannyiszor be áll, valahányszor bizonyos tárgy jelenkezik, melly a' szépség' eszméjét derülten, 's elevenen vezérli az öntudathoz, 's elégséges anyagot nyújt az eszmé' valóítására, és személyítésére.

Valamint a' természet' tárgyainak kezdetét, 's enyészését egy fátyol fűdi, mellyet semmi emberi kéz el nem lebbenthet; úgy a' lángész' szüleményeinek is meg van a' maga titokteljes, 's könnyen el nem lebbenthető fátyola. A' lángész' csudálatos, és talányos része t. i. a' művész' öntudatos, 's öntudatlan működésének azon ritka illesztményén, 's összhangzatán, azon biztosság, és szükségességen nyugszik, mellyel a' szabályt, 's törvényt elevenen gyakorolja a' nélkül, hogy róla gondolkodnék; mellyel az eszményt előállítja a' nélkül, hogy az eszméről — elvonva ezt az idomtól — öntudata legyen, végre nem kevesbbé alapszik mind a' titokteljes, és mély kifejlődésen, mind az eszmének gyors kivitelén, és valóításán.

Az ihletés egyébként a' művész' különféle lelki, 's kedélyi állapotához képest különféleg nyilatkozik; majd bensőleg, magába zárkozva, és szelíd tüztől áthatva a' képzerő szüleményeit, és szeretettel a' tökéletesség megérlelve; majd lobogó lángokkal, hirtelen 's viharként kitörve, hasonló a' villámhoz, melly a' sötét ég' föllegeiből köröppentve erejének nagyszerű hatályaival bámulatot, 's félelmet okoz, jelenkezik. Az ihletés' szelídebb neme leginkább a' régi művészeknek volt sajátága, habár Rafael, Dominichini, Claude, 's másokban sem hiányzott ez; Angelo Mihál és Rubensben ellenben az ihletés' második neme uralkodott, kiket többen tüzszelemek, vagy lángszellemeknek is szeretnek nevezni.

Az ihletés állapota több mellékes körülményektől függ, miként a' tapasztalás bizonyítja. Így némelyeket

hamarabb megihlet a' hajnal' kellemes pirja, a' reggeli órák' derítő csende, a' midőn t. i. a' külélettel a' belélet is ébredni kezd; másokat az alkony; vagy a' nyugalmas éjnek csendőrái hoznak az ihletés' állapotába, midőn a' külvilág' elzártával, egy belvilág nyilik meg; néhányan álmokban ihlettetnek meg. Egyet a' természet' tekintete, vagy egy gyönyörű táj', vidék' látása, az erdő' árnyai, a' szabad ég' kellemei 's t. eff. mást csendes lakának falai, 's még nappal is meggyújtott lámpásának kétes világa helyezett az ihletés' állapotába. Gyakran munka közt, máskor minden legcsekélyebb külbenyomásra, vagy ösztöneszközre áll be az ihletés stb. 'S ennek következtében könnyen elérhetjük gondolatainkkal annak okát, mért a' lángész nem teremti mindenkor azt, mit tőle jogosan követelhetnénk, mért szál sokszor maga alá? 's a' különben legtermékenyebb elme is olykor olykor a' szárazság', és gyümölcstelenség' perceit el nem kerülheti?

A' mennyire a' lángész a' szelleminek legszorosabb összhangzatában áll a' természetivel, hitték, 's tartották némellyek, hogy az ihletés' eszközlésére az érzéki izgatás is elégséges; azonban a' vér' melege, 's hevülete távol sem tehet valakit az ihletés' állapotába át; és a' pezsgő bor például, még nem teszen senkit költővé, mint Marmontel beszéli, ki bár egykor Campaniában mintegy hat ezer pezsgő üveg közt volt is egy pinczében, még sem tudott valami okosat költeni; hasonlólag a' legjelesebb lángész ledőlhet olykor az erdőnek lombos árnya alá, vagy a' legszebb bársonypázsitra a' nap' kelte előtt, vagy utána, a' zephirek' nyájas játékaik között, föltekinthet ezerszer a' magás ég' kék boltozatára, 's azért még nem fog megihlettetni szükségkép. De valamint csupán az érzéki izgatás nem eszközöl ihletést, úgy az egyedüli szellemi szándék, 's eltökélésben valamely műterményre, sem állhat az ihletés; ki például csak szándékolja az ihletést, hogy költeményt, vagy éneket csináljon, avagy szép képet fessen a' nélkül, hogy előlegesen birná az anyagot, mel-

lyet tán ittott keresnie, és összeszednie kell, az soha valamely jeles szülemény, 's figyelmet gerjesztő műterménynek szerzője nem leend; mert sem az érzéki izgatás, sem az egyedüli eltökélés, és szilárd szándék nem szüli a' valódi ihletést, 's ki illy eszközökhöz folyamodik, csak azt tanusítja, hogy kedélye, 's képzereje még igazi érdekével — érdekekkel — nem bír. De ha a' művészi ösztön, 's izgatás a' maga nemü, úgy a' főntebbii interesse már előlegesen bizonyos tárgy, 's tartalomra van függesztve, és ezt, mint lehet, folyton megisőrzi. — E' szerint a' valódi ihletésnek azon bizonyos tartalom, vagy tárgy szolgál alapul, mellyet a' képzere, hogy azt művészileg kifejezze fölfog, és nem más mint állapota, és központja ezen jelentőséggel teljes kifejezésnek tekintettel a' mű' mind alanyi belsőjére, mind tárgyi-lagos kivitelére; mert e' kettős működéshez az ihletés okvetlenül szükséges. — A' műterményre indító ok, és alkalom Hegelként egészen a' művészen kül lehet, és külső viszonyokból eredhet, de azon fontos föltételnek kell itt mindenkor állnia, hogy a' művész lényeges érdekével legyen iránta, 's a' tárgyat önmagában fölelevenítse; ha ez megtörtént, úgy önkényleg foly a' lángész' megihletése; 's a' jeles művész épen ezen elevenség által ezer, 's ezer alkalmakat talál a' működésre 's ihletésre; alkalmakat mondom, mellyeket más minden megindulás nélkül odahagy, 's elvonulni enged. — Ki tehát alanyilag, 's tárgyilag képzereje által fölfogott, 's megőrzött tartalmától el van telve, 's abban mintegy él, és mozog, nem nyugodva mindaddig, míg azt nem teljesíté, bizonyos, kedvetelést szerző idomba nem önté, az meg van tulajdonlag ihletve, csakhogy, miután a' tárgyat tökéletesen magáévá tette, az a' mellözhetlen föltétel, hogy alanyi különösségéről, 's ennek mellékes részletességeiről megfelekezzen, 's anyagába mélyedjen, és ő a' tartalomnak' formálása, 's alakításában, melly őt elfoglalja, mint alany idoma legyen. Olly ihletés ellenben, mellyben az alany, mint alany munkál, hat kitünőleg, 's tán kizárólag a' nél-

kül, hogy a' tárgy' életteljes működése, 's orgánja legyen rosz, hibás, és czélszerűtlen ihletés, 's ki ilyennek engedi magát át, soha, vagy csak igen ritkán leendő képes olly művet teremteni, melly általános figyelmet, részvétet, és valódi aestheticai kedvtelést szerezhessen.

A' lángész ugyan mint főlebb mondók, önmagának szabály; 's független minden idegen törvény, és szabálytól, önmaga által hozva létre 's teremtve mindent; mind e' mellett épen úgy, mint a' földbe vetett mag, hogy virágozhassék a' nap' jótévő sugarait, 's melegét, igényli ez hathatásainak czélszerű fölélesztését a' munkásságra. Általában a' kor, az ország' állapota, és helyzete, a' természet, éghajlat, továbbá a' religio, népfogalmak, nemzeti character, életmód 's t. eff. nagy befolyással bír a' lángészre. Azonban tán semmi úgy a' lángészt élet, 's munkásságra nem ébreszti, mint mások' műveinek szorgalmas szemlélete, vizsgálata, és bírálata. Valamint egyik philosophus a' másikat, úgy egyik művészi lángész a' másikat ébreszti, 's ösztönzi munkásságra művei által. Kezdetben a' lángész t. i. a' művész' lelkében szunyadoz minden öntudat nélkül, és létét csupán azon szent, 's tiszteletteljes hódolattal nyilvánítja, mellyel a' művész' fiatal lelke jeles, és szép művek' szemléletére, és vizsgálatára vonzódik. 'S ha a' szendergő lángész valamely műben egy rokon lélekkel találkozik, akkor varázs erővel vonul feléje, és szendergéséből föleszmélve a' legszebb 's áldástelibb életre ébred föl, mint bizonyítja a' történet Rafaelről, kit, midőn Angelo Mihált a' sixtini kápolnában a' teremtés' történetét rajzolót meglesné, az atyaisten képe villámként sujtá meg, 's benne a' még szunyadó lángész' szikráját a' legtisztább lánggra lobbantá föl. — Azonban a' lángész leginkább vágya, 's hatalomteltjes erejével újat teremthetni, 's műveinek kiviteli, vagyis valósítási könnyűségével nyilatkozik. E' sajátságoknak fő eredményét: a' végtelen figyelem, 's azon magas, és nemes interesse mind az iránt, mi köréhez tartozik, 's neki munkára erő kifejtésre alkalmat nyújt, szilárd, 's vál-

tozhatlan törekvés a' kitűzött cél után; ellenben érdektelenség az iránt, mi neki szellemi, 's anyagi táplálatot nem ad, visszaborzadás a' szolgálai utánczástól, és szerfölött korlátozó szabályok' bilincseitől.

Végre a' művészi lángész' sajátosságai közé tartozik még a' characteristicai egyénesség melly nem egyéb, mint saját természeti, szép tehetségeinek egyesületéből, 's összhangzatából eredő, és teljes jelentőséggel bíró személyegessége, alanyisága. Ezen tulajdon által képessé válik a' lángész, hogy műterményeinek bizonyos egyénes character-t adhasson, melly nélkül közvetlen étellel nem is bírhatnának.

'S ezekben összpontosítvák röviden az aestheticai lángész jellemző sajátosságai. Kitől a' természet ez ajándékok, 's tulajdonokat megtagadá, annak Horáczként sokat kell izzadnia, fáradnia, 's minden fáradozása mellett is kérdés, valljon képes leendő eredetiség, 's characteristicai egyénességgel bíró művet teremteni? 's habár természet' mostohaságát gyakran igen sikeresen pótolhatja a' hosszú tanítás, a' szorgalom, fáradhatlan munkásság, és folyton művelés, mégis itt, midőn a' szép művészetekre vonatkozólag szólunk, bármelly üdves tanítás, szorgalom, fáradhatlan munkásság, 's művelés jelesebb lelki, és szellemi tehetségek nélkül elégséges nem lehet, hanem az önipar által megszerzett sajátosságoknak a' természeti erőkkel a' legszebb összhangzatban kell lenniök, hogy minél több, 's általános kedvtelést gerjesztő művekkel léphessen valaki föl. — Innan van, hogy a' lángész nem valamelly közönséges, 's mindennapi tüenemény, 's a' legműveltebb nemzeteknél is csak ittott, e' vagy ama' művészet', és tudomány' ágában üstökös csillagként tűnik föl a' nagy tömegből, üdvösen hatva az egész nemzetre, de különösen azokra, kiket a' természet szebb tehetségekkel ruháza föl, mellyeket főleg a' lángész képes műterményeivel csiráikból kifejteni, munkásságra, életre ébreszteni, és gyakran szinte lángészekké képezni. — Mind e' mellett kétségbe esnünk nem kell,

a' fáradhatlan szorgalom, munka, 's önmagunk' szüntelen kiképezése, mint mindenütt, úgy a' tudomány 's művészetben is igen sokat tehet, és senki tagadni nem fogja, hogy már számtalan jeles művészt, és tudóst képezett; ime csak vessünk egy tekintetet a' szép, 's gazdag természetre, valljon nem ad-e ez hasonlíthatlanul bő tanítást nekünk ezerféle művei, 's terményeinek szorgos vizsgálata, és szemléleténél? kövessük 's iparkodjunk ezt utánzani, de szabadon, és nem szolgailag; vessünk figyelmes tekintetet jelesebb szerzőink', íróink', 's művészeink' példányműveikre, és szigorú vizsgálat után látni fogjuk, mit kelljen, 's lehessen bizton követni, mit kelljen kerülni, mitől mint hibától, óvakodnunk, és mi művészi tökéletességünkre legtöbbet tesz önszüleményeinket a' tudomány, 's művészet' pályáján, vessük saját, és mások, legszigorúbb bírálata, 's criticájának alája, 's mi haladni fogunk. Tudjuk Apellesről, hogy hibáit, 's tévedéseit mindenkor mások' javallata, 's bírálata után jobbitá ki, 's ime, milly híressé; milly halhatatlan emlékű lön? 'S mivel a' szépművészetek' országában képzerőnknek majd legnagyobb hasznát vesszük; törekedjünk új, 's újabb tárgyak, 's képek' tömegével gazdagítani; ez azonban más-kép meg nem történhetik, hacsak érzékeinknek szabadságot nem engedünk, 's azokat folyton gyakorlat által ügyesebbekké, 's tökéletesebbekké nem tesszük. A' festő szemeit, a' hangász füleit, a' szónok, 's költő, mert minden érzékre hat egyszerre, tartsa nyitva mindenkor minden érzékeit, hogy semmi, mi körülé történik, vagy akármimód tágas köréhez tartozik, eleven figyelmét el ne kerülhesse. Ki nem tudná közülnk, milly nagy, jeles, és halhatatlan lángész maiglan is a' költészetben Homer, Horác, Virgil; a' szónoklatban Demosthenes, Cicero; a' hangászatban Mozart, Haydn; a' festészetben Rafael, Corregio, da Vinci; a' metszetekben Hogárth, más művészetekben mások; 1). t. i. e' szép, 's valódi aes-

1) Honunk tudományos, és művészi lángészeit szerénységből

theticai szellemek, vagy lángészek a' világ, ország, népek, emberek, szokások erköcsök; tudományok, 's művészetek' ismereteivel bírva, küil, 's belérzéküket folyton tökélesétek, képzerejüket gyarapíták; értelmöket mivelek, elméjüket gyakorlák, tapasztalások' körét tágíták, 's fáradhatlan szorgalmok, és munkásságokkal annyira vivék, hogy nem csak saját koruk, hanem jelenidőnknek is csudáivá válnának halhatatlan emlékezetben tartandók az utókortól is a' világ' végéig.

E' szép szellemeket tüzzük ki tehát mi is magunknak, ezeket kövessük, utánozzuk őket szabadon, és járjunk folvást nyomdokaikon, 's ha minden természeti ajándékaink, szorgalmunk, 's munkásságunk' daczára sem érnök el őket, el ne csüggedjünk még; a' szorgalom, 's munkának mindig meg fog adatni jutalma azon tisztelet, becsület, és dicséret által, mellyet művienkkel aratandhatunk; mert nagy, 's fenséges dolgok kivitelében maga a' középszerűség is mindenkor dicséretet érdemel. 'S valljon helyzet - e valamit akar a' természet, akar a' művészet olly magas, és fenséges pontra, hova az emberi erény nem hathatna, nem juthatna? Lépjünk annakokáért bátran az ösvényen, mellyet lelki szellemi tehetségeink, és szorgalmunk' szebb összhangzatában megtarthatunk, mert követve az elsőket, mint Quintilian mondja, mindig becsületünk, és dicséretünkre válik, második, vagy harmadik helyen állhatni." Nil dii sine laboribus dedere.

BRIEDL FIDÉL.

mellőzöm, netán azoknak számát vagy többre, vagy kevesebbre tegyem. 's így igaztalanul ítéljek. Tudnék ugyan többeket fölhozni itt, kiket a' classicus név a' tudományok' osztályában méltán illetne, de elhallgatom ezeket, bizton remélve az egyet, hogy literaturánk, 's művészetünk' szépen emelkedő viszonyai, 's körülményei közt a' lángészeknek száma is napról napra gyarapodni, fog 's nevekedni!

VII.

ABULFEDA' TANUTÉTELE

A' MAGYAROKRÓL.

(Olvastatott a' m. academia' kis gyűlésében. decemb. 27. 1841).

Academiánk' közelebbi (dec. 14.) ülésében a' nagy hírű orientalista 's levelező tagtársunk báró Hammer-Purgstall Józsefnek levele olvastaték föl, mellyben Abulfeda' nem rég' kijött geographiai munkájából a' magyar nemzetre vonatkozó fölötté érdekes 's eddigelő ismeretlen tanutételét közlé. Így hangzik az értesítés igröligre.

„A' magyarok' lakhelyének említéséről Abulfeda' geographia tábláiban.“

„Tudva van, miként a' magyarok' nemzetségi neve (kivéven a' Terek folyó melletti *Madzsar* várost) ¹⁾ az arabok, perzsák és törökök' történetkönyveiben és geographiai munkáiban eddiglen sehol sem találtatott; azonban Abulfeda' leghiresebb geographus és történetiró' tábláiban, mellyeknek arab szövete Reinaud és Mac Guckin Slane báró, a' keleti nyelvek körül nagy érdemű fér-

¹⁾ Kuban folyót kellett volna írnia.

fiak' fáradozásai által csak most hocsátatott sajtó alá, föl-
találtatik.

A' hetedik fejezetben, melly a' frankok törökök és
más nemzetek' éjszaki vidékeiről szól, előfordul a' ma-
gyar tartomány' fővárosa (قَات بِلَادِ الْمَجْعَرِي *Kaidet*
bilad il Madzsgarie) a' hossz. $78^{\circ}44^1$, szél. $51^{\circ}44^1$.
„A' magyarok (mond Abulfeda) török nemzet; földüket a'
Bedzsna h (Patzinaciták) és *Szekek* (olv. Szekel) tar-
tománya közöttinek mondják a' bolgári vidéken. Tüzet
imádnak, sátorok alatt és kunyhókban laknak, a' patakok-
tól nedves és füves helyekre vonulnak. Országuk' szélessé-
ge száz parazangára terjed, és Rum tartományjal (elő
Ázsiával) határos a' pusztaság' végső szélénél.“ Abulfeda
idézett kutfeje a' (legrégi) „*Hosszaságok könyve*“ melly-
nek szerzőjét *Hadzi Khalfu* bibliographiai lexiconá-
ban nem nevezi meg, de égövi fokozatainak kevés hitre
méltóságára figyelmeztet, minthogy sok hibák vannak
benne. Valóban csudálatos, hogy minden eddig napfényre
jött keleti geographusok közül senki más mint azok' fej-
delme teszen említést a' magyarok' régi lakhelyéről; en-
nek oka a' magyarok' költözködésében látszik lenni, miután
a' későbbi geographusok azon öslakhelyöket, mellyről a'
hosszaságok' régi könyve emlékezik, általok elhagyott-
nak tudák. Hammer Purgstall J. ¹⁾

¹⁾ „De mentione sedis Magyarorum in Abulfedae Tabulis Geo-
graphicis.“

„Nomen gentilitium Magyarorum (excepta urbe
Madsar ad fluvium Terek sita) in historiis et operibus geo-
graphicis Arabum, Persarum et Turcarum hucusque nul-
libi repertum fuisse constat, exstat tamen in celeberrimi
Geographi et Historici Abulfedae tabulis, quarum textus
arabicus nunc primum opera duorum virorum de litteris
orientalibus optime meritorum Cl. *Reinaud* et L. B. *Mac*
Guckin Slane prelo subjectus est.“

„In capite septimo, de septentrionalibus Francorum
Turcarum et aliarum gentium plagis agit, occurrit urbs ca-
pitalis regionis magyaricae (*Kaidet bilad il Madsgarie*)

Szintez alkalommal olvastatott a' tisztelt báró' levele, mellyben néhány pontok fölött világosítást nyujt. Érdekli ugyanis először, hogy ha az égövi fokozatok' jegyzete helyes volna, a' mostani Kamcsatkának mintegy szomszédságában kell vala fekiüdnie eleink' régi lakhelyének; azonban bizonyosban határoztatik meg a' patzinakiták és székelek' tartománya meg Bulgaria által. Továbbá, értesít arról, hogy Abulfeda munkájában foglalt éjszaki tartományok' sorában a' negyvenediket és utolsót teszi a' magyaroké, hozzáadván, miként Abulfedanak a' bécsi udvari könyvtárban létező kézirati munkájából hiányzik a' tiz utolsó tartomány' leírása. Ebből megérthetjük, miért maradt annyi ideig ismeretlen a' minket érdeklő czikk.

Nekem jutván a' szerencse e' becses közleményt némi rövid jegyzetekkel bővitenem: mindenekelőtt a' szerzőről 's munkáiról kívánok ismertetést adni.

Az arab írók fejdelmének méltán nevezett Abulfeda Izmael a' hedzsra 672-ik évében, ker. sz. szerint 1273-b.

long. 78°41', lat. 51°44'). „Sunt (dicit Abulfeda), Magyari gens turcica; dicunt terram illorum sitam esse inter regionem *Bedsnak* (Pacinacitarum) et *Sekek* (legendum *Szekel*) in tractu bulgarensi. Adorant ignem, vivunt sub tentoriis et in tuguriis, sequuntur locos imbribus irrigatos et virentes. Extendit se regio illorum in latitudine ad centum parasangas et confines regioni *Rum* (Asiae anteriori) ultima ex parte deserti.“ Fons ab Abulfeda citatus est *liber* (antiquissimus) *longitudinum*, cujus autorem *Hadsi Calfa* in Lexico bibliographico non prodit, sed parvam ejus gradibus fidem esse habendam animadvertit, cum plurimis mendis scateat. Mirandum sane, in omnibus Geographis orientalibus hucusque publici juris factis, nullum nisi principem illorum sedis antiquae Magyarorum mentionem fecisse; caussa in migratione Magyarorum quaerenda esse videtur, quam geographi recentiores, eas sedes antiquas, quorum liber antiquus longitudinum meminit, reliquisse sciverint.“

„J. Hammer Purgstall.“

látott világot Dömöczkben (Damascus), hova szülől a' mongolok' üldözése elől vonultak. Shahinschahtól, a' nagy Szaladin' testvérétől vevé származását, ki Syria' Hamat városán 's vidékén uralkodott Ajubiták' nemzetségének volt ivadéka. Már ifjúságában kitünteté magát a' Syria martja' némi helyeinek birtokában lévő nyugoti keresztyének elleni csatáknál; jelen volt ugyanis tizenkét éves korában Markab vára bevételénél, a' jerusalemi keresztes vitézekkel viaskodó. 1289-ben Tripoli meghódításában is részesült: a' következő évben pedig Ptolomais (St. Jean d' Acre) megvétele 's a' keresztyének szentföldi telepeinek végső kiirtásához járula. Hadi foglalatosságai közt a' tanulásnak szentelé magát 's böismereteket gyűjte, azért a' korabeli írók őt a' muzulman tudományosság és műveltség' minden ága, mint törvénytudomány, a' korán — vallás-elvei és kánonai' magyarázata, a' grammatica, philologiai, széptudományok, historia, astronomia, philosophia és orvosi tudomány' magas polczára emelkedettnak hirdetik. Sok viszontagságai után, mikhez testvérel támadt visszavonások járultak, 1310-ben Malik Nasszir Mohammed egyiptomi és syriai szultantól az őseiről maradt hamati kormányzékbe iktaték, 's a' fölötti herczegi oklevelét, mint Kara-Szankor zendülő elleni hadban viselt szolgálatai' jutalmát 1312-ben nyéré, 1319-ben végre szultan czímmel tiszteltett meg. A' sok jeles tulajdonu, alattvalóitól forrón szeretett fejdelem a' kormány-bajok közt is nem szünt buzgólnodni a' tudományok mellett; mindig környezve tudós férfiaktól, hatalmát 's gazdagságát a' tudományok' gyarapítására fordítá. Bö és alapos ismereteit több munkáiban hagyá a' késő világnak. Megholt Hamatban, 133-ban.

Két dolgozata a' keleti munkák közt kitünőleg becsültetik 's Európa tudósaitól is régtől fogva méltányoltatik: 1). Az emberi nem rövid története, 2). Geographiája.

Mintegy tíz éve, hogy Fleischer német tudós latin fordítással és jegyzetekkel kiadá Lipcsében az emberi

nem történetéről munkája' első részét illy czím alatt: *Abulfedae Historia Anteislamica*“ 4-r. mellynek egy fontos töredékét már De Sacy Silvester pótlékül adá Pococke „*Specimen historiae Arabum*“ czimű könyve' újabb kiadásához. A' második rész Reiske' fordításával 's tudós jegyzeteivel Adler' gondoskodása alatt jött ki Koppenhágában 1789-ben 4-r. öt kötetben illy czím alatt: „*Abulfedae Annales Moslemici arabice et latine.*“ Sokkal régiben két kivonata jelent meg ezen 2-dik résznek, az egyik Szaladin' élete Schultenstől, 1732. 4-r. másik Mohammet' élete Gagniertől 1723. Schultens auctuariumával. Ez utóbbi Párizsban 1837-ben ismét kiadaték tökéletesítve Desvergers által.

Abulfedának „az országok' valódi fekvéséről“ كتاب تقويم البلدان *Ketab thakwim al-boldan* czímett geographiai könyve is több rendbeli részletes kiadásokat és fordításokat élt 1650-től jelenig; nevezetesen Khawarizm és Mawarannahr leírását közlé Gravius Londonban, 1650. 4-r. — Syriaét Koehler Lipszéban 1766. 4-r. — Aegyptomét Michaelis Göttingában 1776. 8-r. — Nigritiaét Rink Lajdában 1790. — Maghrebét' Eichorn Göttingen. 1791. — Mesopotamiaét Rosenmüller újabb Repertoriumában (vol. III.) — Arabiaét Rommel Göttingen. 1801. — Indiaét Gildmeister 'stb. De mivel sok érdekes darabjai kiadatlanul maradtak; az eddig kibocsátott külön való töredékeknek egybeillesztése is nehéz vala: más részről, nem állhaták ki minden tekintetben a' szoros criticát, mire nézve kívánatos volt egy olly nagyra becsült munka' kijavított eredeti szövegének összes kiadása. E' munkát végrehajtandó a' párizsi ázsiai társaság néhai De Sacy Silvester' indítványa következtében Reinaud és Mac Guckin de Slane, két jeles orientalista bízta a' kivitel; kik is miután befejezék a' munkát, Párizsban 1834 — 1840. a' királyi nyomtató intézetből 4-r. alakban, végre megjelent Abulfeda Geographiája. Ebből fordítatott le Hammer által latinra az imént olvastam tanutétel.

A' kiadást mi illeti: főleg három kézirati példányt használnak a' közrebocsátók, mellynek ketteje a' párizsi királyi, harmadik a' lajdai egyetemi könyvtárból vétetek; ez utóbbi a' szerző fölügyelése alatt és saját használatára másoltatván, megbecsülhetlen elsőbbséggel bír, 's helyel közzel változtatások és pótlékok nyomát viseli, Abulfeda' tulajdon kezével irottaknak. Rendben, tárgyban és szerkezetben egymástól elütő e' három kéziratot úgy tekinték a' kiadók, mint ugyanannyi különböző időről egymásután következett kiadását Abulfeda' geographiájának, mit a' szerző maga módosíta: azért nem ragaszkodának kizárólag egyhez, mivel egyenként mindenikben találtak oly tanulság, mi a' többiből hiányzik. A' munka' rendében, szerző által végsőleg módosítottnak látszó egyik párizsi példányt, a' szerkezet részletében a' lajdait, mint szerző által megvizsgáltat, annál fogva tökélyéről kezsedőt követék, de a' kiadott' szövegébe záradék közt megkülönböztetés végett beiktaták a' párizsi példányok sorait is, mik amabból kihagyattak, vagy jegyzékbe foglalák a' pótlékokat; mi által a' három különböző példányban elszórt minden hasznos észrevételek egybevonva föntartattak.

Ezen bibliographiai ismertertes után meggyőződhetünk arról, hogy a' közleményben egy szó sincs, mi Abulfedanak nem tulajdonítható, 's minden benne foglaltatik', mit eleinkről előbb vagy később följegyzett.

Mielőtt Abulfeda' írói hitelessége-tekintélye-'s használt kútfőiről szólnék, a' munka alakját, belrendezési tervét kívánom röviden érinteni.

Abulfeda' geographája nagy részint két lapra osztott táblákból áll, minden kéziratban függőleg alkotott hét szeletüekből; melly szeletek külön helyek leírására szolgálnak. A' jobb oldali lap keresztbe huzott vonalok által tíz oszlopszatokra osztva, mikben a' hely' neve, kimondása, hossza, szélessége 's a' használt kútfők jegyzék; a' baloldali lap leírásoknak hagyatván. Azonban, valamint nem mindenik hely egyenlő nevezetességü: és némel-

lyik kevesebb szavakkal is leiratható: úgy másoké terjedelmesb helyet kívánván, a' bal részi lap' szeletei néhul majd üresek, néha pedig nem férvén beléjük a' jegyzésre méltók, azért széleire írvák pótló ismertetései. E' rendszert, némi könnyítő módosításokkal ellátva, megtarták a' franczia kiadók is.

Tudós vizsgálók' egy hangu bizonyításánál fogva Abulfeda geographiai munkálata nem egyéb, mint sokkal régibb munkáknak éles itélettel készült és saját hosszas tapasztalásával gazdagított kivonata. Bejárá ugyanis Syriat, Aegyptomot, Hedzsast, Syriától éjszakra fekvő vidékeket Tarsustól fogva capadociai Caesareaig, és ettől Euphratesig. Az általa forrásként leggyakrabban használt iratok ezek: Ibn-Haukal' és Ibn-Szaid' munkája, Haszan-el-Mohallebi' „*Kitab el-azizi*“ meg Ibn-al Athir' „*Labab*“ czimü könyve, ismét El-Edrizy' geographiája. Néha, mint India' leírásánál, használá a' korabeli utazók' tudósításait. — Ő előtte egy arab író sem készítte geographiai munkát, mellyben a' városok' és tartományok' leírása, a' nevek' kimondásának meghatározása, a' helyek fekvésének hosszaság-és szélességi fokozat szerinti kijelelése egybeillesztve lett volna. Sokféle könyvekben elszórt ennyi ismeretek' összesítésének eszméje, jeles ítélő tehetségét, mély combinatioját jellemzi: azonban, megkell vallanunk, hogy a' helyek fekvésének kijelelése nem olly astronomiailag készült meghatározásból folyó, miszerint azokat biztosan elfogadhatnók. Ebbeli hiányát a' közlött cikkelynél, mint láttuk, b. Hammer is kijelenté. Főérdemét e' munkának a' tartományok állapotáról 's azok termékeiről, régi vagy elpusztult városairól, fönlévő emlékeiről stb. szóló azon érdekteli ismertetések' és mind korabeli, mind régibb esetekre viszonyló történeti adatok' halmaza teszi, miket benne találhatni. (*Journal Asiatique*. III-e Série, Tom. X. pag. 339. seqq. Conf. *Nouvelles Annales des Voyages*, 1841. Jan. pag. 114. seqq.)

Átmegeyek már a' minket legközelebb érdeklő fontos tudósítás' taglalatára.

Nemzetségi *magyar* neviünknek az ázsiai népeknél divatozó kiejtés szerint *madzsar* szóval jelelése tünik föl legelsőbb is; mire a' tudós közlő alkalmat vön megjegyezni: hogy az arab, perzsa és török történeti és geographiai munkákban eddig sehol sem találtaték e' nevezet. Én részemről véleményében nem osztozhatom, miután Benaketi Abu-Szuleiman Daud perzsa írótól a' XIV-ik század elein készített közönséges historiában honnunk „*Madzsarisztan*-nak nevezetik D' Ohsson által közlött ime' sorokban: „*Ïy a prés du pays de Battrik une vaste contrée qui touche au pays de Kerem (Crimée et de Boulgar. Nocai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan fait souvent des incursions dans ce pays, appelé Madjaristan (Hongrie).*“ (Des Peuples du Caucase. Paris, 1828. 8-vo pag. 272.) Hasonlóan, a' XV-ik század első felében élt Scheich Aly-Dadeh török író után világosan írja nemzetünkről az 1590-ben megholt Scheich Aly Scheich el Haszan fia szinte török író Fraehn' fordítása szerint: „*Natio-nota sub nomine Madzschar.*“ (De Chazaris Excerpta ex scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822, 4-to, P. I. pag. 43). Végre Abulghazi a' XVII-ik század elein, keleti kutfök után török nyelven írott tatár historiai munkájának mind francia mind német fordításában olvasom Kipcsákról: „*Mihelyest ezen gyermek fölnövekedék, Okhus kán nevezetes hadisereget bizott reá, hogy hadba szállna az oroszok, vlachok, madzsarok és baskirok ellen, kik a' Don, Volga és Gaik (Ural) folyamoknál laknak.*“ (Gatterer's Historische Journal, XII. Bd. 19. S.) — Ámbár itt a' kijelelt határok nem a' Dunánál lakó magyar eleinkre, hanem keleten elmaradt rokonainkra mutatnának, a' nemzetségi névnek mindazáltal más, közzé tett keleti íróktól is használata vagy csak e' három példából kétségen kivüli. — Méltó ez alkalommal rövid vizsgálatba bocsátkozni az iránt: valljon tehát mikép fordul elő a' régibb keleti írónál az ázsiai magyarok' neve? — Eleink nyelvre és vérségre nézve egy ágát tevén azon hatalmas nagy nemzetnek,

melly Ázsiában turka, saka, kazar, bedzsnak vagy baskard és besgerd stb. nevezet alatt ismertetéek: minélfogva még akkor is, midőn többi feleiktől elválva, külön dynastia alatt, elkülönözött részeken laktak, vagy Europa felé huzódtak, illy köz, vagy épen egy másik rokon felekezetre illőbb specialis nevezetbe foglaltattak; valamint a' byzanczi íróknál a' turka köz nevet egyenesen atyáinkra ruházva tapasztaljuk; a' mi természetesen nem kis zavart és tévedést szül a' történetek' vizsgálatában. Kelendő volt e' névcseré annál is inkább, mivel a' magyar néplekezet keblében mindenkor, még Európába költöztek után is éltek, 's maiglan élnek számos kazarok vagy kúnok, és bedzsnakok vagy besenyők, mire a' historiak, oklevelek és élő tapasztalás újjal mutatnak. Mihez képest, távol sem tévedés vagy tudatlanságból ered az a' legrégebb 's legjelesb arab íróknál, millyenek: Ibn-Haukal, X-ik és Kazvini XIII-ik századiak, úgy szinte a' mongol történetek' hősei: Alaied-din, Dzsuvein és Raschid-eddin; midőn honunkat 's nemzetünket értve „*Baskard, Basgurd*“ népről és tartományról beszélnek. (Des peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme siecle, ou Voyage d' Abou-el-Cassim. Par M. C. D' Ohsson. Paris, 1828. 8-vo. pag. 257. seq.) Maga Abulfeda is baskerdoknak nevezi historiai munkáiban az itt lakó magyarokat, így írván „*Baschkerdi, magna gens, terris Alamannorum et Francorum interjecta.*“ (Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831. p. 171). Ezeket 's illyeneket tudnunk kell, ha a' keleti kutfökből eleink' hajdani dolgairól ismereteket akarunk gyűjteni. Ide költözött eleinknek 's országunknak neve a' régebb arab íróknál, mind példaul Edrizi XII. és Jakut XIII-ik századi geographusoknál *Honger, Hunker Onker, Hongerieh* és *Onkerieh* iratással jő elő közönségesen. — Edrizi jelesen „*Onkaria*“ névvel illeti hazánkat. (Géographie d' Édrisi, Traduite par P. Amedée Jaubert. Paris, 1840. 4-to. pag. 372 seq).

A' magyarok' fővárosának az égövi fokozat olly éjszaki részére helyezésében kitünő hibát közlönk megrován, e' pontnál nincs mit késni, miután a' fölebb mondottak szerint is Abulfedának ebbéli adatait igen hianyosaknak nyilvánítánk; átmegyünk inkább a' török fajzatra.

Török faju népnek mondván Abulfeda a' magyarokat, ugyan azt állítja, mit az arab és byzanci írók a' magyarokról, kúnokról, besenyőkről stb. egy nyelvű rokon népekről széltében hirdetnek. Így „turka“ névvel illeti bölcs Leo és Constantinus Porphirogenneta Arpád' magyarait, kik Leo Grammaticus, Georgius Monachus és Simeon Logotheta által majd „Turka“ majd „Ongroi“ névvel jelettetnek; kiknek „Ungarus“ és „Turca“ nevét Cedrenus és Zonaras merő változtatásnak vallják, ekként fejezvé ki magát az előbbi: „*Per Istrum ad Turcos sive Ungaros mittit.*“ (Ed. Paris. Tom. II. pag. 590.), imígy pedig az utóbbi: *Turcos Istrum accolentes, qui et Vngri vocantur.*“ Ismét: *Turci Ungaros autem ita vocari supra diximus.*“ (Ed. Paris. Tom. II. pag. 176.) A' magyar koronán is nemde Gyéza magyar királyt jelenti a' „ΓΕΩΒΙΤΖ ΚΡΑΛΗΚ ΤΟΥΡΚΙΑΚ“? Mind ezek kéttelené teszik török származásunkat, melly név alatt azonban nem a' mai török nemzetteli rokonság érte-
tik, valamint Abulfeda sem bizonyítja 's bizonyítha-
tá azt.

A' magyarok' török nevéből ítélve, még most is álmódoznak némellyek az ozman törökökkeli atyafiságról, mit főleg nyelvük és a' régi történetek' nem ismerése okoz. Historiánk e' titkába behatni vágyó, egykoron szorgalommal tanulám Artin Kiutahieli Hindoglu kis ázsiai származásu tudós örmény' vezetése alatt Bécsben a' török nyelvet; melly studiumom eredményénél fogva bizton állíthatom, hogy annak, kivéven grammaticai belső alkotása' némi részeit, és mintegy 300-ra menő szavait, mi egyébiránt más ázsiai nyelvekben is föllelhető, semmi rokonsága nincs. A' historiai szövétnék' 's nyelvbeli összehasonlítás' biztos vezérlete után tudhatjuk, hogy az oz-

man török azon messzi kiterjedő néptörzsöknek egy ágazata, melyet *tatár*-nak nevezünk. Már pedig, nem lehet megmutatni a' görög írók' ázsiai turka népségről szóló számos hajdankori tanutételeinek tatár fajú népekre illését. Stritter által a' byzanci írókból összegyűjtött „Turci-cák“ bizonyára nem őket illetik. A' török nevet, mitől a' míveltebb ozmanidák maiglan idegenkednek, 's mintegy csúfnévnek tartják, magukat a' birodalom alapítójától hivatalni inkább szeretvén, — úgy látszik, a' görögök tudatlansága tapasztá rájok XIII-ik századi első föltünésök' alkalmával. — Elődink' török (turka) neve, — melyet Ázsiában *Turan* és *Turkesztan* tartomány' neve állítja elő, — maiglan él honunk' *Túr*, *Tura*, *Turán*, *Turo-pol* nevű számos helyeiben. Tudnunk kell mindazáltal azt is, hogy a' *turk* csak olly változati kiejtése a' *tark*, *terk* és *törk*, vagy magyarosban *tarak*, *terek*, *török* névnek, valamint *türk* a' *török*-nek; vagy *ermény*, *ör-mény*, *ürmíny* az arménnek (armenus). —

A' patzinakiták, szerinte *bedzsnakok*, és *székelek*' tartománya közé, a' bulgáriai vidékekre helyeztetik ősi lakhelyünk. Ezen szomszédság, első tekintettel is észrevételi velünk, hogy Abulfeda nem maga korabeli hazáját adja itt őseinknek, hanem régi kútfök után azon időszakról beszél, midőn Erdélyen és a' székel földön túl amazok szomszédságában a' Constantinus Porphirogenitustól Atel-Kusunak hívott vidéket bírák 884 — 894-ig, mellyből ugyancsak a' patzinakitáktól kiűzetvén, nagy Moraviat foglalák el. Fontos világitást nyer historiánk a' székel nemzet' azon időről megemlézése által, kéttelené válván azoknak Árpád' bejötte előtt már mostani földükön lakta, egyszersmind erősen támogattatván Béla névtelen jegyzője' és krónikáink hitelessége a' székel származás dolgában. Illy bizonyításra támaszkodva, nem leend immár szükség e' törzsök fajnak későbbi beköltözését, a' magyarok után nyomuló patzinakitáktól eredetét vitatgatni. Eldönté a' kérdést Abulfeda' tekintélye. Hátha mig az általa idézett hajdankori arab kútfőre is reá találunk.

Közlőtől Elő-Ázsiának magyarázott „*Rum*“ országot én a' keleti római, vagy is görög császári birodalomnak vélem következő oknál fogva. A' keleti íróktól mind európai mind ázsiai görög birtokokra szeltében ruháztatik e' nevezet, 's maiglan *Rum-ilének* hija a' török nép a' régi Thrakiát. Már pedig a' IX-ik században még a' bizancki császárok' birtoka vala Chersonesus, és épen azon Rum tartomány lehete keletről vég szomszédságában a' magyarok Atel-Kusui földének, dél felől a' Duna torkolat és Bolgárországtól (tractus Bulgarensis Abulfedanál) környezettetvén; a' mi ha áll, könnyen megmagyarázható, 's csak így magyarázható Abulfeda' e' homályos vég sora: *ultima ex parte Deserti.*“ Krim fölött messzi terjedő sivatag pusztaságok, a' keletiektől Deszti-Kapcsaknak nevezett kietlenek (Steppe) értetvén bizonyára alatta. Támogatja e' véleményt a' magyar tartománynak állítólag 100. parasangnyi = 75 német mföldnyi szélessége. Székely földtől véve Chersonig, körülbelül ennyire üt ki a' terjedelem. Egyébiránt Madzaria' fekvését a' többi szomszéd tartományok' leírásából 's ezek egybevetéséből lehetne hiven megfejteti, mire nézve az idő 's alkalom taníthat meg bennünket.

Legfontosb tanutétele Abulfedának a' magyarok' vallásárolí jegyzéke. E' tárgy iránt keveset vagy épen semmi bizonyost nem találunk a' mohos hajdankorból. Szerinte *tüzimádók* voltak: következőkép Zoroaszter tanítását, azon legrégebb vallások egyikét követék, melly hajdan Medus, Perzsa és Baktria országban kiterjedt, mellynek maiglan vannak hivei, Perzsiában éz Keletindiában, *geber*, *gueber* 's *parsz* név alatt ismeretesek. Egyetlen tanutétel a' turkák' tüzimadásáról Theophylactus VII-ik századi történetirónál találtató, ki így beszél róluk Heraclius idejében: *A' törökök — a' tüzet imádják, és a' levegőt meg vizet tisztelik, a' földnek énekeket készítenek, imádják pedig fölötté és istennek nevezik, ki e' mindenséget alkotá. Azért lovakat es ökröket meg juhokat áldoznak, papjaik is vannak, kikben jósló tehetséget vélnek.*“

(Hist. Lib. VII. C. 8. ed. Bonn. pag. 286.) ¹⁾ Minő turkakat értet legyen e' soraiban Theophylactus, világosítják következő szavai: „*Sunt autem Hunni, habitantes in Oriente, Persarum vicini, quos multi usitatore vocabulo Turcas nuncupant*“ (Lib. I. cap. 8. ed. Bon. pag. 47). Alább, „*Hunnis itaque in oriente Boreum versus incontinentibus, quos Turcas vocare Persis mos est.*“ (Lib. III. c. 6. pag. 124.) E' hun, vagy turka magyarok frigyesei levén a' görögöknek perzsák ellen, nem csak a' hadsereg' *hun* alvezérét, hanem a' magyarok városát is „*Mazarorum oppidulum vetustate ruinosum*“ megemlíti ezen történetíró (Lib. I. c. 14. Lib. II. c. 18. pag. 62, 105). — Nem hozhatni kétségbe ezek után, miként egyenesen a' mi eleinkre, az orosz krónikák szerint épen Heraclius idétt perzsák elleni hadban föltűnő magyarokra (Ugri) vonatkozzék Theophylactus' bizonyítása, olly bizonyítás, melly az előbivel egybevetve ázsiai eleink' valásminőségéről a' meggyőződésig fölvilágosít, 's Béla névtelen jegyzőjének többször előforduló íme' szavait: „*More paganismo, occiso equo pinquissimo, magnum aldumás fecerunt.*“ (Cap. XVI. Conf. Cap. XIII. XXII.) tisztán tünteti elönkbe.

Theophylactus és Abulfeda' előadásaik' valóságaért eléggé kezeskedik a' legfőbb lénynek anyanyelvünkön „*Isten*“ nevezete. Kétségkívül a' tüzimádó parzoktól, kiknél „*Jezdan*“ szóval jelettetik az isten, a' vallással együtt kölcsönzék elődink. Valóban, ha a' szó' eredeti értelmét vizsgáljuk, benne a' *tűz*' rejlése bizonyosnak mondható. A' káldi nyelvben ugyanis *Eschta* tüzet, a' görögben *Ἐστια* vagy *Ἐστια* és *Ἰστια* (mint Herodotusnál) örök tüzet, tüzhelyet jelent. Innen lett a' *Vesta* név

¹⁾ „*Turcae — ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum Universitatem aedificavit. Hinc equos et boves, et oves sacrificant, habentque sacerdotes, in quibus in esse vaticinandi facultatem arbitrantur.*“

is. — Az örök tűz, mint égő, világító istenség' eszméjére mutat továbbá az égboltozat vagy meny' ég (ardet) és világ (lux), a' tűz' mindannyi attributumaitól vont neve; minthogy az örök tűz által képzelt, *Mithra* névvel is illetett istennek helye, az ég vagy menyország vala. — Ne véljük hát, mintha a' közönséges vagy konyha tüzet imadták volna Zoroaszter követői. Az örök tűz vagy nap csak képe vala az itenségnek. De hogy közelebbről kívánjunk megismerkedni az ős magyar vallással, lássuk, mit tartott Zoroaszter tanának alapja, 's vizsgáljuk kevéssé, valljon maradt-e fön nyelvünkben annak némi nyoma. Zoroaszter vagy Zerdust' oktatmánya szerint, melly legelőször Anquetil du Perron francia által 1771-ben Európával megismertetett „*Zend-Aveszta*“ (élőige) czímű vallásos könyvben foglaltatik, — öröktől fogva két lény állott egymás mellett, *Ormuzd* és *Akriman*. Az eljő a' legtisztább, végetlen világosság, minden jónak 's tökéletesnek okfeje; másik a' sötétség és gonosz' elve, forrása. Amannak eszméjét, az örök tüzet 's világosságot jelentő *isten* szó tartá fön, mint már mondók; emezt *ármány* szavunk jellemzi, mellyel a' rosznak, gonosznak kijelentésére szeltében élünk annélkül, hogy eredetére gondolnánk. *Ármány*, *ármányos*, *ármánykodás* pereg nyelvünkről minden ártalmas, káros vagy gonosz szándok és tett kifejezésére. Bizonyára a' hajdani vallásból öröklöttük e' szót, nem is vagyunk képesek meg bizonyítani keresztyén szomszédainktól kölcsönzését.

A' *meny*, *menyország* szó is merő parzi eredetű 's tüzimadás' nyomára vezet. Több példát mellőzve, a' szaszanida perzsa király Artaxerses (Ártahschetr) számos pénzein, a' nap és hold' kitünő jegyeit és a' lobogó tüzi oltárt viselőkn, a' fejdelem' képét e' körirat ékesíti: „*Mazdasu beh Artahschetr malcan malca Iran minotchetri men jez dan*“ miből a' hozzá értők illy értelmet vonnak; „*Adorator Ormuzdae excellens Artahschetr rex regum Iran ex stirpe coelesti deorum*.“ (Viczy M. Museum Hedervariense. Vindobonae, 1814. 4-to pag.

298.) Íme, a' „*coelesti deorum*“ szavakat a' „*men jez-dan*“ azaz: *menyei isten*, adja vissza! — A' perzsa „*id*“ (Festum) is nem egyéb, mint szülője *ünnep* szavunknak, mellyből: *id-nap*, végre hangegyenlítéssel *id-nep*, *in-nep*, *ün-nep*, azaz tüzmadás napja (Feyertag) keletkezett. A' hét' (septimana) 4-ik és 5-ik napjának nevét (csötörtök, péntek) szinte Zoroaster' nyelvéből kölcsönzék tüzímádó elődink. A' zendnyelvben ugyan is „*csetveré*“ 4-et, „*peancsé*“ 5-öt jelent. Mondjanak tehát le sláv szomszédaink, kérem, söt követelem, a' kölcsönadás' igényéről. A' Volgántúl már honos vala a' parzismussal együtt e' két szó, 's a' tótok' nyelvébe is keletről szivárgott a' *csetri*, *pet*. De maga Zoroaszter neve is mint a' tüzímadás' örök emléke él köztünk. A' parzi vallás e' törvény-adójának a' görögök által elrontott neve eredetiképen a' zendiben: *Zerethoschtro*, szert-osztó; pelviben: *Zerathescht* vagy *Zertoscht*; parziban *Zeraduscht*, *Zerduscht*, szer-adó: miből *Szereda*, vagy *Szerda* keletkezett. Lehetlen itt megnem emlékeznünk a' zeri-pusztáról (Pusztá Szer, Csongrád-vmben) mellyről Béla névtelen jegyzője írva hagyá *Árpádról* szól-tában: „*Dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consvetudinarias leges regni, et omnia jura ejus; — Et locum illum, ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari secundum suum idioma nominaverunt Scerii, eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.*“ (Cap. XL. edit. Endlicher. pag. 163.) Ki is hinné, hogy a' két testvér honbeli számtalan *Szerdahely*, *Szered*, *Szereda*, *Szeredafalva*, *Szerednye* stb. nevü tös gyökeres, tót ajku népektől messzi elkülönzött helyek ezektől kölcsönözték volna neveiket? Férfi név gyanánt is használák eleink a' *Zeredát* számos oklevelekből kitetszőleg, mint például némi 1286-ikiben olvashatni: „*Ledegeer et Nicolaus, filii Zereda*“ (Fejér, Codex Diplom. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 325). — Álljon elő a' tudós sereg szófejtegetésével, ha tudja-e Zoroaster nevét valódibban megfejteni? — Élten él tehát honunkban a' törvény vagy szeradó *Zeradus* neve, valamint a' magusoké is *Magócs* nevü he-

lyeinkben. A' keletről jött száznyolcz magyar nemzetségek' egyike *Szente Magócs* nevet viselt (Horvát István, Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről, Pest. 1820. 8-r. 60. lap.) mellynek ivadékai a' tüzimadás korában azok lehettek, mik az izraëlitáknál a' *Levi* nemzetségé. A' parzok' papjai, magusai, maiglan *Desztur* azaz *tüzör* névvel hivatnak. — Mellözve annak vitatását, hogy hazánkban a' *Zend*, *Zenta*, *Szenta*, *Szente* nevet viselő számos helyek, ugy a' Szabolcs megyei *Napkor* falu parzismus emlékezetére vonatkoznak, befejezőleg egyedül azt említem, miként már Beregszászi Pál, annélkül, hogy eleink' tüzimadásáról álmodott volna, észrevevé a' *Zend-Avesztoban* az „*aveszta*“ szónak *beszéd* szavunkkal azon egy értelmét. *Ormusd'* nevét is aligha nem *orom*, *ormos*; hegyorma (*celsitudo*, *sublimitas montis*), innen *ormótlan*, (*carens sublimitate*, *non excelsus*;) szavunk állítja elő. Nemde, kelendők az ormosról és ormosdról hívott család és hely nevek is honunkban. — De majd közelebb járulhatunk a' vezér eszme' szövetnekénél a' rokon tárgyak' ismeretéhez. Anquetil du Perron, Wahl, Kleuker, Rhode, Porter, Heeren, Rask, Bopp, Burnouf 's egyebek munkáinak figyelmes olvasása kétségkívül tömérdek észrevételekre nyujtanának anyagot, miknek nemzetünkre illeszthetéséről eddigelő sejtelmünk sem vala. ¹⁾ Ugy hi-

¹⁾ Anquetil du Perron, *Zendavesta*, ouvrage de Zoroastre. Paris, 1771. 4-to III. Tom. — Wahl S. F. G. *Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprache und Litteratur*. Leipzig, 1784. 8-vo S. 184. ff. S. 341. ff. — Kleuker I. F. *Zend — Avesta*, Zoroasters lebendes Wort. Riga, 1788. III. Th. — Anhang. Leipz. und Riga, 1783. II. B. 4-to. — Rhode I. G. *Die heilige Sage und das gesammte Religions-System der alten Baktrer, Meder und Perser, oder des Zend-Volkcs*. Frankfurt, 1820. 8-vo. — Porter (Sir Robert Ker) *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia etc.* London, 1821. 4-to. Vol. I. II. — Heeren, Herder, — *Natur religion und Philosophie in Persien*: (Ausland, Nr. 68, 1829.) — Rask R. *Über das Alter*

szem, komolyabb 's egyszersmind érdekesb vitatások lennének az e'fölöttiek, mint egy nagy hírű tudósnek az első ember' magyarságávali bibelődése.

Ne véljük azonban, hogy eleink a' keresztyén-ség előtt mindnyáján tűzimódók valának, léteztek közöttök úgy az előtt, mint annak fölvétele után mahomedanusok is több arabirók' tanutétele szerint. Már a' kazarokkali szövetség korában beférkezett hozzájuk éjszakon épen az idő tájban nagy hatalommal terjedő, kazar és bolgár nép felekezetektől is elfogadott izlam. Följegyzé többek közt Abulfeda a' korabeli magyarokról: „*Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemi inter eos reperiuntur.*“ (Historia Anteislamica. pag. 171.) Innen van, hogy a' vezérek alatti, nyugoton véghez vitt harcaikról beszélve, több ízben *saracenusok*-nak nevezik magyar eleinket a' krónikák. Telvék egyébiránt régi törvényeink, okleveleink és krónikaink a' saracenusokkal vagy izmaelitákkal, kik egyedül vallásban, nem pedig nyelvben különböztek a' többi magyaroktól. De ezen külön értekezést kívánó tárgyat most mellőznünk kell.

Illyekről elmélkedve távol sem rettent vissza az eszme' ujdonsága, sőt ismételve, nyilvánítom abbeli sejtelmemet, miszerint a' tűzimadás tudatából kiinduló nyomozódás' fáradságát időhaladtával érdekes és fontos eredmények, historiai világosítások fogják koronázni, a' magyarok' legrégebb állapotára magas fényt árasztandók; 's erősen hiszem, hogy kulcs gyanánt szolgálанд sok eddigelő nem is gyanított emlékek kikutatására, megmagyarázására. —

und die Echtheit der Zend-Sprache und des Zend-Avesta. A. d. Dänischen über. v. I. H. von der Hagen. Berlin. 1826. 8-vo. — Bopp Fr. Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend u. s. w. Berlin, 1833. 4-to. — Burnouf Eug. Commentaire sur le Yaçna l' un des livres religieux des Parses, ouvrage contenant le texte Zend expliqué pour la première fois. Les Variantes des 4. Msc. de la Bibl. Roy. et la Version Sanscrite inédite de Noriosengh. Paris, 1833. 4-to.

Élénken foglalatoskodtatják egy idő óta a' német és francia hon' keleti nyelvbuvárait azon ékformájú (cunei formis) betűkkel jegyzett köemlékek' magyarázgatása, mik Ázsia nyugoti tartományaiban, különösen a' régi Perzsa birodalomban *Van, Persepolis (Isztakhar) Hamadan* 'sfb. körül nagy számmal találtak, 's mellyeknek másolatit Le Brun, Niebuhr, Ker-Porter, Schulz, és legközelebb Rawlinson utazók Európával közlének. Ezek' megfejtésében 's olvasásában némikép előre haladtak ugyan már De Sacy, Tychsen, Rask, Grotefend és St. Martin: még is Burnouf párizsi, és Lassen bonni tudósoké a' dicsőség e' több ezer év óta elzárt kincsek' egy időbeni megnyitásánál. A' fő dolog iránt megegyező nyomozás és magyarázatnál fogva a' köemlékek' némellyike Darius Hystaspesnek adót fizető, *tüzimádó* népeket számítja elő. Találtak ott *Khoana, Partha, Huna, Szapard, Szaku, Maska*, vagy *Madai* nép is (Lassen, *Die Altpersischen Keilinschriften von Persepolis*. Bonn, 1836. 8-vo S. 146. ff.) Lehet-e nagyobb valószínűség, mint öseink' nevének lappangása e' roppant emlékekben? — De ne menjünk olly messzi időkre, hanem a' honban találtató régiségekre vessünk pillantatot. —

A' két testvér honi föld' gyomrából, — de nem másokéból, mit jól megjegyezzünk, — naponta különös nemű arany és ezüst pénzek, többnyire durva képábrázatokkal ellátottak kerülnek elő, mellyeket minthogy a' pénzismerők bizonyos nemzetének határozni nem tudják, *barbarus pénz* nevezete ragadt rájuk. Szerencsém van közülök néhány példányt ezennel bemutatni. —

Legközelebb Boczek Ferencz brüni tanár, szláv pénzeknek hirdeté mind ezeket de elgondolhatólag merő sláv patriotismusból. — Némelly példányai egyik felen a' *napot* és *holdat* tüntetik elő. Méltán kérdezzük ezután: valljon nem a' vezérek által veretett pénzek-e az ilyenek! Én legalább azt hiszem, hogy e' más nemzetnek nem tulajdonítható pénzekben a' nap' képe az örök tüzet, az istenség' symbolumát ábrázolja, és valósággal

tüzimádó eleink által verettek keresztyén hitre térésük előtt a' nemes érzekkel dús Erdélyben. Erősít hitemben azon körülmény, hogy a' szinte tüzimádó parthus nemzet országlói (Arsakes), és szasszanida perzsa fejedelmek számos pénzein szemlélhető a' nap, holddal és tüzet lobogtató oltárral együtt. Kétség kívül a' tüzimádó ösöktől szivároghatott át az Árpád nemzetségi királyokra is azon szokás, miszerint pénzeiken 's pecséteiken gyakorta használák a' nap' és hold jegyét. Ezeket tudva, tiszta fényben áll már előttünk sz. István törvényeiben előforduló, eddig nem ismert aranypénzek' (pensa auri) minő volta. Minthogy sz. István ezüst denariusokon kívül egyebet nem veretett, csak a' régibb, boldog korból forgásban maradt arany pénzeknek lehete divatát határoznia törvény által a' birságok' kérdésinél: millyenek az imént előmutatott nap' 's holdjegyü, vezérek alatti aranyok voltak. Még bizonyosbá teszi állításomat sz. László királyunk' köz-törvénye, hol a' denárok világosan megkülönböztetvék a' pensaktól és byzanci aranyaktól (byzantini). — Mennyi uj 's érdekes tárgy nyomozásra a' hon' régiségek körül! —

Eleinknek vizes és füves helyek' kedveléséről, sátorok alatt és kunyhókban laktáról mi mondatik: baromtenyésztő 's lovagló életmódjokat, költözködői viszontagságaikat hiven jellemzi.

Befejezem már akaratom ellen hosszúra terjedt észrevételemet abbeli óhajtat' nyilvánításával: vajha addig is, mig honunkban a' keleti nyelvek' tanulása megkedveltetik, társaságunk által megszereztenének 's egybegyűjtetnének az ázsiai népeket, nyelveket és régiségeket illető, ismeretesb nyelveken készült, vagy azokra lefordított munkák, és a' történeti osztálynak egy kijelelendő része a' régi világ' mint e' kelet-nép' bölcsőjének alaposb ismeretére fordítaná figyelmét, hogy ne kénytelenítetnők a' minket illető dolgokat, újabb fölfödözéseket idegenektől figyelmeztetve megérteni. Vagy csak a' francia és német tudósok által naponként világra bocsátott vizsgálódásokból is sokat meríthetnének

őstörténeteinkre szolgálókat. — Köszönet ez uttal Hammernek 's a' párizsi tudósoknak; — kétszer köszönet emezeknek, kiktől ázsiai eleink és rokon népek' hajdani dolgairól nem sokára hihetőkép becses munkát nyerendünk: miután a' francia institutum' academiája (Académie des inscriptions et belles lettres) 2000 frankot érő arany emlék pénz jutalmat tüze ki folyó 1841-iki april. 1-ső napjáig belküldetni kellett olly munkára, mellyben megvizsgáltatik a' III-ik századtól a' XI-ig végeig a' Fekete- és kaspiumi tenger északi részén lakott népek' eredete, költözködése és egymásután megtelepedése; — 's lehető legnagyobb bizonyossággal meghatároztatik mindenik által külön időszakban hirt vidék' kiterjedése; megfejtetik: valljon azok egészen vagy csak részletben az élő nemzetek' valamelyikével egybekapcsolhatják-e magukat? végre, megalapítatik Európában lett különböző rohanásaik' korácsának rende. (Journal des Savants. 1840. Septemb. pag. 570.) Milly bővülést nyerend historiánk e' mélységes tárgy' kidolgozásával? — előre örömmel jelenthetem. — Azonban, addig is, míg a' francziáktól efféléket nyerénk, törekedjünk minmagunk nemzeti dolgainkról hasonló ismereteket gyűjteni.

JERNEY JÁNOS.

VIII.

VÁROSOK' SZERKEZETE

KÜLFÖLDÖN.

(Első közlés).

Γνωδι σεαυτον vala olvasható Delphi' jóstemploma felett; sok jámbor zarándok látta azt, fel nem fogva mély értelmét e' szavaknak; de megértette az athénai bölcs, rá ismert azokban az emberi tudás' legmagasb feladására, 's e' mondást választá jelszavul 's irányúl életének, eszmélkedéseinek. Önismeret látszatra csekély, keveset jelentő szó, de az ismeretvilág' minden magasait és mélyeit magában foglaló; a' tudás és tanulás körében indulópont és végcél, mert magában zárja nem csak saját magunknak, de a' roppant mindenségnek is ösmeretét. Önismeret szerzésére nem elég alvajárók' módjára magunkba merülten saját beleinket kutatni; nyílt szemmel és ésszel körül kell tekintenünk a' tarka világban 's magunkat, erőnket tehetségünket idegen nagysághoz vagy törpeséghez mérnünk. Csak így érezzük gyengességünket vagy emelkedünk kellő önérzetre, szükségünk van pedig néha erre is nehogy elcsüggedjünk nagy czélok utáni törekvéseinkben. Nem ismerjük minmagunkat ha nem ismerjük a' lép-

csőt, melyet a' lények' sorában elfoglalunk, az arányt mellyben az egészhez 's ennek részeihez állunk, ha nem ismerjük, vagy legalább sejtjük a' roppant világrendszert, mellyben saját parányiségünk elvész, nem az érzékeink által észre sem vehető atómvilágot, melly körülöttünk forog.

Mit e' tekintetben egyedekről mondunk, áll nemzetekekről, státusokról is. Csak saját körülményeinknek alapos és részletes, de idegen állapotokhoz mért ismerete gyújthat vezérfáklyát a' státusélet' és társasági viszonyok kifejlésének meredek ösvényén. Nem tagadjuk ugyan, hogy ezen kifejlésnek létszeresen a' nemzeti jellem' gyökeréből kell kisarjazni 's hogy nem tanácsos erkölcsi éghajlatunk alatt sinlő exotikus növényeket ültetni a' honi agyagba; de tudjuk azt is, hogy a' vadon felnőtt erdei fa csak fanyar gyümölcsöt terem, 's hogy józan kertész azt rokon fajok' beoltása által nemesíti. Meg kell különböztetni azt mi a' külföld' intézményeiben idegenszerű, vagy kivételes viszonyok eredménye, attól mi egyetemi, tisztán emberi, vagy saját körülményeinkre is alkalmazható, 's ez utóbbiakra nézve hasznunkra kell fordítani az idegen tapasztalást, okulni néha idegen káron inkább mint a' magunkén.

E' folyóirat' lapjaiból ki vannak rekesztve a' politcai vitatkozások, ezért nem lehet czélunk hazai viszonyaink' bonczolgatásába, a' teendők' kijelelésébe, 's a' „*miképen*“ tervezésébe bocsátkozni. De e' mellett a' tudomány feladásának nem azt tartjuk' hogy büszke elvonultságban 's az életteli érintkezés' finnyás kerülésével magát örök meddőségre kárhoztassa; sőt inkább, hogy az élet' fejleményének szilárdabb alapot nyújtson, az embert egyedi és társulati haladásában méltó czél felé utasítsa, 's ennél fogva társasági viszonyait is kiemelve a' napi érdekek és pártszenvédélyek közötti harc porából, a' tudományos fejtegetés magasabb 's tisztább mezejére vigye által; hogy a' létezőnek és tervezettnek értékét az igazság'

kettős próbakövén kísértse meg; ezek pedig a' tudományos elvek és a' tapasztalás; szóval azt hisszük, hogy folyóirat melly a' tudomány' tárházának van szánva, a' political vitatkozásokkal együtt, mellyek méltán kirekesztendők, nem zárhatja ki a' státus tudományokat, nem idegen nemzetek polgári állapotának históriai és statistikai fejtegetését is, mert ez által a' tudomány birodalmának legtermékenyebb provinciájától, uralkodásának leghatályosabb eszközétől foszthatnék meg.

Úgy hisszük tehát nem teszünk e' folyóirat' céljával ellenkező, sem haszontalan munkát, ha abban időről időre a' hazánkban szönyegre kerülő napi kérdéseknek 's viszonyoknak mind tudományos 's egyetemes alapelveit tárgyaljuk, mind azoknak a' külföld' külön népeinél kifejlődési stadiumairól értekezünk, honi specialis viszonyainak érintésétől óvakodva: ha egyszersmind a' részletes értesülést kívánóknak kimutatjuk azon forrásokat, mellyekből magunk merítettünk, ök is bőven meríthetnek. Ezt pedig épen hazánkban tartjuk szükségesnek, 's bár annak tartanak mások is illy munkára több erővel 's tudománnyal felkészültek, mert nálunk többen, mint akárhol vesznek úgy szóllván közvetlen részt a' törvényhozásban, tág hatáskörű municipális szervezetünknel fogva. Számos en-miniature Cincinnatusaink hagyják el évnegyedenként: szántóföldeiket 's vetéseiket, megyei végzéseiben 's követi utasításokban elhintendők a' státusélet jövődjének magvait. Valamint egy részről törvény és méltányosság kívánják, hogy mindenik, kit illet, alkotmányos kérdések' eldöntésénél meggyőződésének fontját belé vethesse a' mérőserpenyőbe, úgy más részről épen ennek eszközzésére kétszeresen kívánatos és szükséges, hogy azokhoz kiki, ha nem is alapos studium által szerzett tudományos avatottsággal, de legalább a' fennforgó tárgynak némi ismeretével közéltsen, mit ha lehetetlen is jelen viszonyainkban mindenkire nézve valósítani, legalább lehetőségét minél többek-re kiterjeszteni tiszte és feladása e' haza' minden barátjá-

nak, a' tudomány' minden művelőjének, ki nem akarja hogy törvényeink elemi műhelyei a' legszilajabb szabadság' sőt néha féktelenség' színe alatt, lényegre néhány ügyes bojtár szavára induló nyáj képét mutassák.

Mielőtt a' külföldi nevezetesebb városi szervezetek' előadásához fogunk, hogy abban minél rövidebbek lehessünk, némelly általános nézeteket kívánunk előrebocsátani azon fő pontok iránt, mellyek városi szervezetek körül tekintetet érdemelnek és vélemény különbözés' tárgyai, mihez az olvasó utóbb maga mérhesse az általunk csak fővonásaiban vázolandó községi intézmények' érdekeit vagy hiányait, magunk csak itt ott kapcsolván azokhoz némi rövid felvilágosító jegyzeteket.

Az újabb publicisták jobbjára megegyeztek a' polgári társaság' természetszerű alakulásának olly magyarázatában, mellynél fogva az emberi nem' szaporodtával, az egyedek külső körülmények és belső ösztön által mintegy kényszerítve, előbb családokká, utóbb községekké, a' községek végre nagyobb státusokká egyesültek, melly egyesülésnek célja nem lehetvén más, mint az alkotó részek' lehető legnagyobb boldogsága, 's e' közcél' biztosítására megkívántató kölcsönös segedelem, természetesen hogy mint egyesek és családok, úgy a' községek is, mint erkölcsi egyedek, az egyesült státuséletbe lépésük által egyedi függetlenségökből csak annyit vesztek el, mennyinek feláldozása e' közcél által multhatatlanul megkívántatott. Minden e' közcélba nem ütköző magányos ügyekbe avatkozása a' státus-hatalomnak, az egyesült polgári társaság' érdekében nem lehetett. A' keleti népeknél, mellyek ifjúkori intézményeikhez szorosabban ragaszkodtak mint a' nyugatiak, még teljes épségében látjuk ma is a' községek' függetlenségét a' legzsarnokibb kormányforma alatt is, de nyugaton is csak az utolsó századokban sikerült a' középponti kormányoknak a' községeket egyedi 's illetőleg családi jellemőktől megfosztani 's mintegy a' státusgép' kerekeivé átalakítani, melly állapotból csak legújabb időben kezdődtek

itt ott kibontakozni. De ezt erősíti nem csak a' státusok alakulásának története hanem a' józan ész is, mert a' polgári társaság' célját akár a' jogban, akár az emberi nem' kifejlődésében, akár a' közös jólétnek — mely csak az egyedek' jólétének összege — biztosításában keressük, e' célok' egyike sem kívánhatja, sőt mindenik tiltja a' státust alkotó tagok' egyediségének elfojtását 's azoknak lelketlen gépekké alacsonyítását.

Ezen elv a' községeknek státusban viszonyaira alkalmaztatva belső életükre nézve autonómiával bíró municipiumokra vezet, mellyek azonban a' státust mint egészet illető ügyekben az egyetemes törvényeknek hódolni és a' státus hatalomnak a' közös cél' elérésére mindenben segédkezet nyújtani kötelesek, sőt még némely belső ügyekre nézve is, mint ki nem haló egyediségek, mellyekben egy nemzedék az utána jövőket hasonlóan illető jogokról 's javakról korlátlanul nem rendelkezhetik, a' körülményekhez képest, többé vagy kevesebbé a' státushatalom' felügyelése alatt állhatnak.

Ez utolsó tekintet dönti el véleményünk szerint azon vitatás alatt lévő kérdést is, ha vajjon egy státusban lévő bármi nagyságú 's különböző körülményű községek' egyenlő szerkezettel birjanak-e vagy sem? A' belszerkezet' egyenlősége mellett szólni látszik azon nézet, hogy a' legkisebb falusi községnek egyedisége a' fentebbiek szerint szintolly sérthetetlen, kicszinszerű érdekei 's viszonyai reá nézve szintolly fontosak, mint a' legnépeseb városéi. De ha tekintetbe vesszük a' státusnak fent érintett azon gyámsági jogát sőt köteleességét, mellynél fogva a' jövő nemzedékek' jogainak megőrzése tisztében áll, mellyek' megsértése az értelmesség' alacson fokán álló falusi községekben p. o. terhes és szükségtelen kölcsönök' elvállalása, községi birtok' vagy tőkepenz könnyelmű elfecsérlése 's általjában rossz igazgatás által vajmi könnyen megtörténhetik; ha továbbá azt is tekintjük, hogy a' köz-igazgatás' könnyítése kívánja sőt szükségessé teszi a' köz-

ségi hatóságoknak mintegy kettős szerepét, minél fogva nem csak a' községi belügyeknek sáfárjai, hanem egyszerűsersmind az egyetemes státus' akaratanak 's az ezt képviselő törvénynek végrehajtói 's a' kormánynak delegált p. o. birói, rendőrségi hatalommal felruházott helyettesei is, hogy végre a' közjó az értelmesség' uraságát kívánja a' political alkotmány minden fokain, nem érthetünk egyet azokkal, kik egy, ha bár magában üdvös elvet vas következetességgel minden bár mint különböző körülményekre alkalmaztatva, az egyenlőség' meddő eszméjének feláldozni készek a' törvényes rendet, sőt magát a' szabadságot is. Ez pedig elkerülhetetlen, ha a' míveltség legalsóbb fokán álló, falusi hatóságokra nézve múlhatatlanul megkívántató, kormányi gyámság, egyenlő mértékben kiterjesztetik az ország' értelmességét 's tudományosságát központosító fővárosokra is, vagy ha az ezek, 's általában önkormányra alkalmas minden város által, igényelhető jogok, amazokra is kiterjesztetnének.

Ezért tehát úgy hisszük hogy — mivel a' községek' értelmességi állapotának általános és csalhatatlan kulcsát nem birjuk — szélesebb jog és hatáskör' megadását, miként egyedeknél az évek', úgy községeknél a' lakosok' számától felfügeszteni legtanácsosb, 's nem kirekesztőleg political állásuktól és történeti jogcímeiktől, és pedig azon természetes okból, mert feltehetni, hogy népesebb községekben szabad választás' útján is található azok' kormányára alkalmas egyedeket.

De ezen községi vagy is inkább városi ügyek' igazgatásába minden lakosok egyaránt, vagy közülök kik és mi módon folyhassanak be? Hogy azon kizáró rendszer, melly hazánk' városaiban, 's a' legújabb idők előtt Európa csaknem minden országaiban divatozott, mellynél fogva zárt körü 's önmagokat kiegészítő testületek gyakoroltak minden igazgatási jogot, a' fent kifejtett elvekkal homlok egyenest ellenkező, magában eléggé világos. Az igazság úgy látszik, azt kíváná, hogy mindenki részt vehes-

sen, 's legyen befolyással a' városi kormányban, ki hatósága alatt él és terheinek bármi csekély, de tehetségéhez mért részét viseli. Más részről azonban kérdés támadhat, ha vajjon a' beligazgatásbani részvétet egyenlő mértékben kiterjeszthetni-e a' lakosok' legalsóbb osztályaira, a' márról holnapra élő proletariusoknak, kivált nagyobb városokban olly roppant seregére is, kik nagy számuknál fogva minden kérdés' eldöntését kezökben tartván, ha függetlenül 's együtt tartva saját érdekeikben akarnának élni jogaikkal, a' vagyonosb polgárok' jogait, sőt a' birtok' szentségét sértő, a' rendet felforgató 's a' státus' törvényeibe ütköző végzéseket hoznának nem ritkán, mellyek a' közigazgatásnak igen gyakor beavatkozását tennék szükségessé, mi végre az egyébbiránt olly kívánatos beligazgatási függetlenséget veszélyeztetné; vagy ha, mi még valószínűbb, ez osztálynak nagy része szegénység és értelmi fejletlenségénél fogva szavazatát áruba bocsátaná, a' célba vett általános szabadsággal merőben ellenkező eredmény eszközölnének, a' hatalom ismét csak néhány gazdagok' kezére játszátván, a' városi érdekek' legalkalmasb képviselőinek a' középosztálynak leszavázásával 's így kirekesztésével. Ezért tehát a' községi függetlenség' és szabadság' érdekében szükségesnek hisszük, a' minden míveltség és birtok nélküli napszámos osztálynak a' polgári jogokból kizáratását, ezeknek gyakoroltatását pedig felfüggesztendőnek tartjuk, egy részről törvény által meghatározott 's a' nép' míveltségi fokához mért, nem magas censustól; az az fekvő birtok vagy állandó kereset után fizetett adómennyiségtől, és más részről a' birtok tekintete nélkül bizonyos értelmi tehetséget 's némi ismereteket feltételező társasági állástól.

De még illy megszorítással is nem tartjuk tanácsosnak, hogy a' város' egész polgársága az igazgatásba befolyását közvetlenül gyakorolja. A' fontosabb határozatok, 's a' törvények' korlátai közt hozandó statutumok, a' városi kormány feletti szünetlen ellenörködés, a' szá-

madások' vizsgálata 's helybenhagyása, sőt a' városi tisztviselőknek választása is olly feladások, mellyek több tárgy és körülményismeretet, nagyobb tudományos készüllet kívánnak, mint a' mennyit az egész polgári tömeg' többségénél feltehetni, sőt igen gyakran előforduló közgyűlések 's tanácskozások a' szegényebb polgárnak élelemszerzésre szánt idejéből sokat elfoglalván, annak keresetére 's általjánban a' műiparra nézve is károsan hatna, de pártoskodásnak és csábításnak is tág mezőt nyitna. Ennél fogva az összes polgárságot csak két jog' gyakorlata illetné, úgy mint. 1-ször egy a' város' népességéhez aránylag eléggé számos és fizetéstelen tagokból álló képviselő testületnek titkos szavazattal választása, melly bizonyos rövid időszakokban új választás alá esnék. E' választmány minden felebb érintett fontosabb, 's nem magát a' tisztviselő kart illető ügyeket a' városi község' nevében elvégezne. Ennek tagjainál a' census felesleges, elég biztosítást nyujtván a' választói qualificatió megszorítása. 2-or ha e' képviselő választmány a' kormányzó községi hatósággal vagy is a' tisztviselő karral valamelly kérdésben, kölcsönös felvilágosítás' megkísértése után is, megegyezni nem tudna, az ügy eldöntése a' községet magát illesse. A' közigazgatásnak felügyelési 's illetőleg megsemmisítési jogát, akár a' község' akár a' képviselő testület' határozataira nézve, csak nyilvános törvényszegés' vagy olly végzések' esetében látjuk helyén, mellyek által a' jövő nemzedék 's e' szerint a' község maga, mint ki nem haló egyén, szükség nélkül javaitól vagy jogaitól megfosztatnék.

E' képviselő választmány a' városi szerkezetben alkotmányos országok törvényhozó gyűléseinek szerepét viselvén, kérdés mint legyen alkotva azon városi hatóság, melly a' végrehajtó hatalom' helyét potolja? A' városi belügyek' kormányában megkívántató egység és erőtekin-tetéből annak igazgatását, kivált a' hozott végzések' kivitelét, egy főtisztviselőnek (polgármester, maire, mayor)

kezében tanácsos összeponstosítani, melléje adván azonban egy a' város' nagyságához 's az előforduló tárgyak' tömegéhez képest több vagy kevesebb tagokból álló tanácsot, melly a' főtisztviselőt az igazgatás' terheinek viselésében segítse, 's mellynek határozataihoz ez is kötve legyen mind azon tárgyakban, mellyek még elhatározást 's több oldalú megfontolást kívánnak, minő p. o. a' községi képviselő testülettel egyetemben hozott általános szabályoknak egyes esetekre mi módon alkalmazása. Mind a' polgármesternek, mind a' tanács' tagjainak választását pedig a' képviselő választmányra tartozónak hisszük, mint-hogy e' hivatalokra tudományos készülletű 's igazgatási ügyekben jártas férfiak kívántatnak, melly tulajdonságok' kellő megítélését inkább várhatni e' választmánytól, mint az összes polgári községtől, mellynek többsége, kivált nagy városokban, az illető egyedeket 's tehetségeiket nem is ösmerhetik. A' hivatalidőt is ezekre nézve hosszabbnak kívánnók a' képviselő választmányénál p. o. legalább három évet, 's ekkor is csak a' tanácsnak egy részét, például felét, harmadát tartanók új választás alá bocsátandónak, nehogy egészben megújulása által a' hivatali gyakorlottság 's hagyomány abból teljesen kivesszen. Hogy a' tanácsnoki hivatal fizetéssel járjon - e vagy sem, leginkább az azzal egybekötött munka 's foglalatosság kisebb vagy nagyobb terhe, és a' község vagyoni állapota határozhatja el. De a' polgármesteri hivatal minden valamivel nagyobb községben annyi terhes munkával jár, hogy annak elvállalója, ha tisztének megfelelni akar, minden egyéb mellékes keresetről lemondani kénytelen, ezt tehát nem csak fizetés illeti minden esetre, de még némi biztosítás is, hogy hiven viselt hivatalának néhány éve eltelvén, ellenséges ármányok által kenyerétől meg ne fosztassék. Hogy illy kétes jövendő alkalmas egyedeket e' hivataltól el ne retentsen, vagy a' már hivatalban levőket némi hatalmas érdekek' jogellenes legyezgetésére ne bírja, némellyek igen hosszúra, például 12 évre, vagy épen holtiglan ki-

vánják annak tartását kiterjeszteni. De illy szerfelett biztosított állás más részről hivatalbani hanyagságra 's hatalommal visszaélésekre adhatna alkalmat, ezért jobb módnak tartjuk mind a' tisztviselő' sorsának, mind az általa kormányzott község' javának biztosítására, ha sem igen hosszúra, sem igen rövidre, például hat évre terjedő hivatalidejének elteltével olly polgármestert, ki ellene bebizonyítható hivatalbeli hibája nélkül kimaradna, fizetése vagy egészen, vagy annak legalább egy része a' község által holtiglan fizetendő nyugpénz gyanánt illetné. Illy rendszárbály bizonyosan tartóztatni fogna sok választót attól, hogy hivatalának ügyesen és lélekismeretesen megfelelő tisztviselőt szeszélyből, vagy némellyek' méltatlan boszújának hódolva, megbuktatva magára 's az egész községre tetemes terhet hárítson.

Minthogya a' várost kormányzó hatóságok némi nem a' municipális jogok közé sorozható, és csak a' státus' nevében gyakorlandó jogokkal is, minők p. o. a' birói és rendőrségi hatalom, felruháztatni szoktak, 's a' közigazgatás törvényes parancsainak is teljesítői, sokan legalább a' városi igazgatás' hegyén álló tisztviselőnek kinevezését a' kormánynak akarják tulajdonítani, de ekkor hatáskörének jóval terjedtebb része, a' városi belügyek' kezelése, olly egyedet illetve, kit azzal nem az érdekek választása bizott meg. Itt tehát méltányosság és politica középutat javasolnak, melly szerint e' hivatalra néve vagy a' község' választása mellett a' kormány megerősítése kívántassék meg, ennek megtagadása azonban okokkal támogatandó lévén, vagy a' kinevezés a' község által kijelelték közül magát a' kormányt illesse, melly esetben azonban a' fentérintett nyugpénz' terhét csak akkor viselné a' község, ha a' hivatalvesztett a' kijelelték sorából maradt volna ki, nem pedig ha a' kormány ezek közül mást választott volna a' betöltendő helyre.

Most mintán véleményünket helyes városi szerkezet' megkívántatóságai iránt előrebocsátottuk, kezdjük szem-

lénket a' külföldi efféle intézmények felett Angliával, az alkotmányos élet ez anyaföldével, hol új eszmék elavult formák kebelében fejlődven, ezekből csak lassan bontakoznak ki, de biztosan, mert csak akkor midőn már magokhoz rokonabb alakban is fenállhatásra elég élet-erősek. ¹⁾

Az 1835-ben keresztül vitt corporations -bill előtt hiában keresnénk ez ország' városi intézményeiben rendszert és egyenlőséget, 's még a' legjártasabb angol törvénytudók sem dicsekedhettek a' hazájokban divatozó városi szerkezetek és igazgatás' tiszta ismeretével. A' parliament tehát figyelmeztetve gyakran előforduló panaszok és indítványok által e' szerkezetek nyommasztó hiányaira, 1833-ban választmányt nevezett ki a' városok' állapotának kinyomozására, mely választmány Anglia és Irland' több városainak' tiszviselőit maga elébe hivatá és kihallgatá, 's ezen eljárásának eredményét, 7640 kérdésre nyert feleletet magában foglaló jegyzőkönyvet, a' parliamentnek benyújtott jelentéséhez mellékelve, beadta. De e' jelentés a' kérdések és feleletek' tömkelegében csak egy némelly város' szerkezetének töredékes képét adta, mit maga a' választmány is elismervén erre javítási tervet alapítani nem mert, hanem új biztosság kivezését sürgeté, mely minden várost rendre megjárván, a' hely' színén gyűjtsön bizonyos adatokat, mik alapul szolgálhassanak egy'világos és általános átnézetnek. Az e' végre kiküldött biztosság e' terhes feladásában másfél évig munkálván 285 községben¹⁾ megjelent, 's azoknak szerkezete iránt

¹⁾ Englands Gemeindewesen von Dr. M. Mittermeier. 1-ter Art. Bestehende Gemeindeverfassung 2-ter Art. Neue im Wege der Gesetzgebung im Jahr 1835 veränderte Gemeindeverfassung. Krit. Zeitschr. für Rechtswissenschaft des Auslandes Band. 8. 1836.

A statistical account of the British Empire by I. R. Mac-Culloch. Vol. II. *Municipal corporations.*

mind a' tisztviselőket, mind a' lakosokat kihallgatván jelentését 1835. martiusában a' királynak benyújtotta. Kivánók e' jeles munkának, melly az angol községi intézmények' zavarába némi világot vet, azoknak a' mennyire a' formák' tarkasága engedi átnézetét adja, és sokban honi viszonyainkra is emlékeztet, kivonatát adni, de ezt tiltván a' hely szüke, azokat kiket érdekel Mittermaiernek alább idézett jeles és részletes cikkelyére utaljuk, magunk csak azon jellemző szavakat idézván, mellyekkel a' biztosság sok egyes hiányok' említése után jelentését be-rekeszti:

„Végzetül jelentjük Felsőgednek, hogy a' testületi jogokkal bíró városok' többségének lakosai között általános és nézetünk szerint méltó elégtelenség uralkodik: bizalmatlanság az önmagát kiegészítő városi tanács iránt, mellynek hivatalos eljárása a' nép ellenőrsége alatt nem áll, titkos ülésekbeni tanácskozásai és végzései a' nyilvánosság' és közvélemény' üdvös befolyását is nélkülözvén; bizalmatlanság az előjáróság iránt is, mellynek birói és igazgatási eljárását gyanu- és köz rosszalás terheli; panaszok nyomasztó helybeli adózás ellen, míg a' közjóra fordítandó jövedelmek törvényes rendeltetésöktől elvonva egyesek' javára, vagy a' nép' jellemét' s erkölceit rontó czélokra pazaroltatnak: kötelességünk tehát Felsőgedet arra figyelmeztetni, hogy Anglia és Wales községei, jelen szerkezetökben Felsőged' alattvalóinak bizodalmit sem nem bírják, sem nem érdemlik 's hogy csak teljes váltóztatás által lehetnek azzá, minek lenniök kellene, a' helybeli igazgatás' hasznos és jó hatású eszközeivé.“

Ezen jelentés' nyomán Lord John Russel jun. 5-kén az alsóház' elébe terjeszté a' várostestületi billt, melly hosszas vitatkozások után sept. 9-kén 1835-ben törvényé is vált. E' törvény a' régi formákat, hivatalokat, hatóságokat többnyire meghagyta, de ezeknek hatáskörét és a' község' eddig kizárva volt lakosaihozi viszonyát vál-

toztatá meg gyökeresen. Fussunk ált e' törvény rendeletein, világosság okáért azon sort tartva, melyet felebb elveink előadásában követtünk.

E' törvény nem terjeszkedett ki a' birodalom' minden községeire, de a' lakosok' számát sem vette zsinormértékül a' megkülönböztetésben, hanem Anglia' és Wales csak 178 városaiba (London' kizárásával) hozta be a' reformot, bántatlanul hagyván századok óta meg nem támadott, és históriai jogalapon nyugvó némelly testületek' szerkezetét. A' 141-dik cikk által azonban felhatalmaztatik a' kormány, hogy e' törvény' erejét érte folyamodó, egyéb községekre is kiterjeszthesse.

A' polgári jogok, melyeket eddig csekély számú, vagy önmagokat kiegészítő, vagy a' helybeli hatóság által időről időre tetemes taksa mellett kinevezett freemenek gyakoroltak, kiterjesztettek minden lakosra, ki három év óta a' község határai között házat, áruraktárt vagy boltot tart, ezek után szegényi adót fizet, 's ezzel vagy netalán fizetendő egyéb községi adóval hat hónapnál tovább nem tartozik; kik az utolsó évben egyházi vagy alapítványi pénztárakból alamizsnát vagy segedelmet nyertek, polgári jogot nem gyakorolhatnak. (9 — 10. cz.) A' szegényi adó levén a' polgári jogok' alapja a' polgárok' lajstromának elkészítése a' szegények' felügyelőit (overseers of the poor) illeti. E' lajstrom évenként sept. 5-kén a' tanács jegyzőjének általadatván nyilvános helyen kifüggesztetik, hogy 15 nap alatt akárki kihagyatása vagy mások' felvétele elleni okait előadhassa, melly kifogások felett a' mayor vagy polgármester két ülnökkel együtt oct. elején teljes nyilvánossággal, az adólajstromok' és bizonyítványok' megtekintése, tanuk' kihallgatása 's ha szükségesnek tartja az illetőknek megeskete után, itél 's a' lajstromot ez évre nézve végképen megállapítja. (15 — 21-ik czik.) A' városi hatóságok, mint már említők nagyobb részint ugyanazok maradtak mint az előtt, csak hogy az elébb divatozott önkiegészítést a' polgárok általi

választás váltotta fel. A' község' képviselő testületét képezi a' tanács (common council) mellynek tagjai tanácsnokok (counsellors) és aldermanek. Választatik pedig ezen tanács minden polgár által, nagyobb városokban minden zavar 's népcsoportozások elhárítása végett több választási kerületekben. A' ministerek' és az alsóház többségének ellenére a' felsőház ezen tanács' tagjaira nézve keresztül vitte a' census' szükségét, melly négynél több kerületekre osztott városokban 1000 fontnyi vagyona 's évenként fizetendő 30 font szegényi adóra, kisebb községekben 500 fontnyi vagyona 's 15 font szegényi takására határozottatott. A' választás minden év' novemberében a' tagoknak legtovább hivatalban volt egy harmadára nézve újítatik meg, de a' kilépő tagok' újra megválaszthatók, A' választást intézi a' polgármester (mayor) vagy gátoltatásakor egyik alderman, 's két a' község által választott ülnök; egyenlő szavazatoknál ezek döntenek el a' választást. A' szavazás a' választottak' neveit rejtő czédulák által történik, de nem titkosan, mert a' szavazó' nevének aláírása kívántatik; az eredmény más nap közhírré tétetik 's ellenőrség tekintetéből a' választási irományok és czédulák fél esztendeig a' tanács' jegyzői hivatalában bár ki által megtekinthetők (32 — 36. cz.). Az elválasztott egyed a' hivatalt törvényes mentség' esetén kívül 50 fontnyi bírság alatt elvállalni köteles.

Az aldermenek a' tanácsnokok által magok közül választatnak, 's az egész tanácsnak egy harmadát teszik; de ezeknek csak minden harmadik évben fele esik új választás alá, ha pedig ezen idő alatt egy hely megürül a' tanács azt tíz nap alatt betölteni köteles. Egyébiránt az aldermenek jogban nem, csak rangban különböznek a' tanácsosoktól. A' tanács minden tagjai fizetéstelenek.

Az ekképen megválasztott községi tanács szabály szerint egy évben egyszer gyűl egybe, de ezenkívül is hatalmában áll a' mayornak azt bármennyiszer egybehíni, sőt ha ezt adandó alkalommal elmulasztaná, a' tanács'

tagjai közül öten, a' mayornél történt bejelentés után, azt magok is összehihathják. Az ülésben a' mayor vagy helyette egyik alderman elnököl. Jóllehet az ülések nyilvánossága, a' biztosság' kívánságának ellenére, törvénybe nem ment, ennek pótlására minden polgárnak szabadság adatott egy shiling fizetése mellett az ülések' jegyzőkönyveit megtekinteni.

A' tanács' jogai a' következők: kinevezése a' községi tisztviselőknek, kik között nevezetesbek, a' tanács' jegyzője, a' számadó, ki felett két a' község által választott ügy nevezett auditor vagy számvevő ellenörködik, 's a' coroner vagy halottvizsgáló; továbbá ezen tisztviselők' fizetéseinek meghatározása, mire nézve említésre méltó a' törvény azon rendelete, mellynél fogva a' törvény hozatala előtt holtiglan kinevezett tisztviselők, kik akár a' hivatal' megszüntetése, akár az új községi tanács' felmondása által elmozdítandók lennének, kárpótlást kívánhatnak a' községtől. A' tanácsot illeti továbbá az alapítványok és a' községi vagyon' kezelése, statutumok' hozatala, melyek azonban életbehozásuk előtt 40 napig nyilvános helyen kifüggesztendők, 's a' kormánynak általküldendők, hogy azokat, ha törvénybe ütközőknek találná e' határidő alatt megsemmíthesse; végre a' rendőri és birói hatalom.

A' végrehajtó hatalom a' mayornél vagy polgármesternél van, kit a' common council a' maga kebeléből minden évben választ. Hivatalánál fogva a' tanács tagja és elnöke, a' községnek minden tekintetben előljárója 's egzszersmind békebiró is.

E' törvény által az angol kormány csak a' statutumok' hozatalában, a' községi birtok' örökös eladásában, hosszas időre szóló szerződésekben, a' rendőség gyakorlatában, a' coroner és békebirák választásában tartott fel magának némi befolyást, minden egyéb ügyekben a' községi hatóságok teljes függetlenséggel működhetnek.

Tekintsük most Franciaország községi szerkezetét, 1) 's talán ennek hiányaiban és a' nemzetnek municipális függetlenség iránti érzéketlenségében, vagy hidegségében találandjuk okát, hogy az annyi lelkesedéssel és áldozattal ápolt szabadság' fája e' vérrel trágyázott földben, mélyebb gyökeret nem verhetett.

Tudva van hogy az 1830-ban újra átnézett chartának 69-dik cikkelye választásra alapított községi intézményeknek legrövidebb idő alatt felállítását rendelte. A' községi hatóságok iránti törvény csakugyan 1832-ben létre jött, de a' nélkül hogy abban azoknak határköre is kitűzetett volna, melly kormány és kamara közti hosszas vitatkozások után csak 1837-ben állapítatott meg.

A' megyei hatóságok' szerkezetét 1833-ben, ezeknek jogait 1838ban hozott törvények rendezték el, de ezek ide csak annyiban tartoznak a' mennyiben a' községi rendszerrel egybefüggenek 's a' francia municipális élet teljeseb ismeretére vezetnek. De előbb egy pillantást ennek történeti fejlődésére.

1) Übersicht des Gesetzes die Einrichtung der Departements- und Bezirksräthe in Frankreich betreffend von 22-ten Juni 1833. von Dr. Rauter.

Übersicht des Gesetzes von 21-ten März 1831 die Municipal-und Communal-Verwaltung Frankreichs betreffend von Rauter. Krit. Zeitschr. f. Rechtswissenschaft. 1834. Band 6.

Darstellung der Befugnisse der Gemeindegewalt in Frankreich zu Folge des Gesetzes über die Municipal-Verwaltung vom 18-ten Juni 1837. von Dr. Rauter. Krit. Zeitschr. f. Rechtswissenschaft 1838. Band. 10.

Die französischen Departementsräthe (conseils généraux) und die deutschen Provinzialstände von Depping. Deutsche Vierteljahrs-Schrift 3-tes Heft 1840.

Über die gegenwärtige französische Municipal-Verfassung von Friedrich Bülan. Neue Jahrbücher der Geschichte und Politik. Januarheft 1841.

1791-ben a' nemzeti gyűlés Franciaországban az addig létezett 32 tartományt, (mellyek' mindegyikét historiallag különböző néptörzsök lakta), 86 megyére (département) ezeket kerületekre (arrondissemens) ez utóbbiakat pedig községekre osztotta fel 's mind ezen osztályoknak hatóságait a' nép által, de bizonyos census mellett, választatta. Miután ezen intézmények némelly csekélyebb változásokon mentek keresztül a' VIII-ik évben a' brumaire 18-kai felforgatás ezeket is más alakba öntötte, a' kormány által nevezett praefectusok és mairek tétetvén az addig volt collectiv hatóságok' helyébe. Adattak ugyan ezen tisztviselők mellé megyei és községi tanácsok, de ezeknek tagjait úgy szólván a' kormány nevezte 's különben is csak figuransok voltak, mert legcsekélyebb határozatuk' érvényessége a' kormány helybenhagyásától függött; sőt ez végzéseiket ellenkező rendeletekkel fel is válthatta. *Dumortier*, jeles előadásában a' községi szerkezet' javítása végett kiküldött belga kamarai bizottság' munkálatairól, helyesen jellemzi e' rendszert mondván: „Ekkor Franciaország' ezredhez hasonlita, mellyben a' községek mint megannyi katonacsapatok parancszoára indultak, fordultak 's megálltak.“

Az újabb törvények által megállapított megyei szerkezet' ismertetésére csak annyit kívánunk mondani, hogy a' megye praefectusát a' király nevezi úgy szinte egy mellette lévő conseil de préfecture tagjait is. Van ezenkívül minden megyében még egy conseil général, mellynek tagjai kerületenként a' követválasztók és az esküttek' lajstromán lévő egyéb lakosok által választatnak, úgy hogy 32 millió lakos közül Rauternek idézett értekezése szerint csak 207168 folyhat be a' megyei tanács' választásába. Ez pedig tanácskozás végett csak akkor gyűlhet egybe, ha a' praefectus által összehívatik, más megye' tanácsával nem levelezhet, proclamációkat ki nem bocsáthat 's a' király által tetszése szerint eloszlatható. Különben is hatósága az adóilletőségnek a' kerületekre kivetésénél, tovább nem megyen.

A' községi szerkezet iránti új törvények az egyenlőség' elve iránti előszeretetből nagyobb és kisebb községek között különbséget nem tesznek, jóllehet a' kamarának 1833-diki biztossága a' községek' két osztályának felállítását javasolta. Ennél fogva egy száz lakosú falucsának előljároi, kik néha írni 's olvasni sem tudnak, ugyan annyi hatalommal bírnak, mint Lyon tanácsa 's maireje, (Páris külön szerkezettel bír) minek természetes következése az hogy mindnyájának hatóságát 's szabadságát szerfelett korlátozni kellett. A' községi tanácsnak (conseil municipal) választása visszaadatott ugyan a' lakosoknak, de ezen jog csak a' következő osztályokra szorítottatott 1. A' kamarai követek választóira (200 francot adózók). 2 Ezen kívül a' helységnek legtöbb adót fizető egyéb lakosaira olyképen, hogy ezernél több lakossal nem bíró községben ezeknek tizedrésze községi választó, melly szám népesebb helyeken száz lakos után legalább három új választóval szaporodik. 3 Mind azon hivatalbeli vagy olly állású személyekre kiknél a' törvény a' községi jog' gyakorlására megkivántató míveltséget és erköcsi függetlenséget felteszi u. m. bírák, tisztviselők, a' nemzeti örség tisztei, tudós társaságok' tagjai, ügyvédek, a' polytechnicali iskola volt tanítványai, nyugpénzes tisztek 's a' t. szóval kiket mi honoratoroknak neveznénk.

A' községi tanács' tagjainak száma a' helység' népességéhez képest különböző 10-től 36-ig. Minden 25 éves választó hivatalra alkalmas, de a' tagok három negyedének házbirtokosoknak kell lenni. Minden harmadik évben a' tanácsnak fele új választás alá esik: a' király által tetszése szerint elosztható, de ekkor három hónap alatt új választásnak kell történni. Évenként négyszer gyűl egybe és ilyenkor tanácskozásai tíz napnál tovább nem tarthatnak. Rendkívüli gyűléseknek csak a' praefectus' rendelkezésére vagy engedelmével van helye.

Ezen tanács tagjai közül neveztetik a' maire 's ennek a' lakosok' számához képest egy vagy több adjunctusa, nagyobb városokban a' király, kisebbekben e' prae-

fectus által, három évre. A' mairet praefectusi rendelés felfüggesztheti, de csak királyi parancs foszthatja meg hivatalától. A' tisztviselők mind fizetéstelenek.

A' községi tanács' jogaira nézve a' törvény megkülönböztet háromféle ügyeket, olyanokat 1-ör mikben határozhat, 2-or mikről tanácskozhatik 3-or mik felett véleményt adhat; de ezen különböztetés csak látszatos, mert még az első rendbeli ügyekre nézve is, minő például rövid idejü haszonbér' kötése 's hasonló csekélység, a' tanács' határozata az alpraefectusnak általküldendő 's csak úgy vétethetik foganatba ha a' praefectus által helyben hagyatik; nincs tehát más különbség az első és egyéb rendbeli esetek között annál, hogy amazok a' praefectus által csak akkor semmittethetnek meg, ha törvénybe vagy felsőbb rendeletekbe ütközök, emezek pedig minden efféle ok nélkül is. Magából értetik hogy a' törvény e' három categoriába való eseteket név szerint elősorolja.

A' maire számadásait a' tanács vizsgálja meg, de a' végső jóváhagyás 30,000 francnál nagyobb jövedelmü községekre nézve a' parisi számvevő hivatalt (cour des comptes) a' többiekben a' conseil de préfecture-t illeti. Egyébiránt a' tanács minden helybeli érdekek iránt kívánatait 's véleményét nyilatkoztatja, de proclamátiót, protestátiót vagy felirást készítenie 's kihirdetnie nem szabad. A' tanácskozások titkosak 's csak a' kormány' engedelmével tethetnek köz hírré. A' község' jövedelmeit nagyobb helyeken egy tisztviselő, kit a' község' három jeleltje közül a' király nevez, kisebbekben a' királyi adószedő kezeli.

A' mairenek hatásköre kétféle, mert ő egy részről királyi tisztviselő 's e' tekintetben csak a' kormány parancsainak végrehajtója, más részről községi előljáró; mint ilyen belső ügyeket illető rendelkezéseket kibocsáthat, de ezeket azonnal köteles az alpraefectusnak megküldeni ki azokat felfüggesztheti sőt meg is semmitheti A' törvény továbbá azt mondja, hogy minden községi tisztségeket betölthet, de e' szépen hangzó kiváltság vajmi nyomorultta olvad a' nyomban utána olvasható kivételek által, így p. o.

a' mezei csósz' kinevezésére nem csak a' községi tanácsnak, de még az alpraefectusnak is jóváhagyása kívántatik 's a' maire őt hivatalától felfüggesztheti ugyan, de elbocsáttatása csak a' praefectust illeti, kinek ekképen néha 900,000 lakossal bíró megyében minden csósz' viszonyait és viseletét kellene szemmel tartani. A' *pásztorokat* a' tanácsnak helybenhagyásával nevezi ki, maga hatalmából el is bocsáthatja; ez egyben függetlenek tehát a' községi hatóságok a' középponti hatalomtól.

Az adjunctus a' mairenek gátoltatása esetében ennek helyettese, különben rendelkezéseitől függő segéde.

Térjünk most által Poroszországba, e' republicai alapokon nyugvó korlátlan monarchiába, hol városokban a' nép akarata határoz, hol tartományi rendek tanácskoznak, korlátolt political, de tág erkölcsi hatással, hol a' katona polgár és a' polgár katona, hol a' nevelés' áldása elterjed a' palotától a' kunyhóig, mellynek mostani élete egy hosszú készület, hol csak akarat kell 's percz alatt állani fog az alkotmányok legdicsőbbike, formában és szellemben, törvényben 's erkölcsben összhangzó, ép és korszerű.

Poroszországban ¹⁾ 1808 előtt különbség volt az úgy nevezett közvetlen és közvetett városok, (Immediat und Mediat-Städte) igazgatásmódja között. Amazok közvetlenül a' tartományi kormányhatóságnak voltak alárendelve, ezek még különösen földesúri hatóság vagy királyi jószág-

¹⁾ Die revidirte Städteordnung vom 17-ten März 1831. mit den seit Publication der älteren Städteordnung bis jetzt erlassenen, abändernden, ergänzenden und erläuternden Gesetzen, Verordnungen und Ministerialverfügungen herausgegeben von Fr. H. Strombeck. Halberstadt, 1832.

Über die preussische Municipal-Verfassung. Deutsche Vierteljahrs-Schrift Oct. — Dec. 1838.

Über die Städte in Deutschland und ihre Verfassungen. Deutsche Vierteljahrs-Schrift Juli — Sept. 1839.

Deutschlands Städteverfassungen. Conversations-Lexicon der Gegenwart 36-tes Heft. 1841.

igazgatók alatt állottak. Ez utóbbiakban a' tisztviselők a' kerületbeli hadi és adótanácsok' útján a' kormány által, 's ha a' fizetés némileg túrhető vala többnyire kiszolgált altisztek közül nevezettek ki, a' tartományi hatóságoknak közvetlenül alávetett városokban pedig a' tisztikar maga töltötte be a' megürült helyeket, hol a' kormány úgy kívánta szinte hadi szolgálatra alkalmatlan katonákkal, vagy hol az nem kívántatott a' már hivatalban lévőknek rokonaikkal 's barátaikkal. A' városi hatóság csak a' státushatalom' organumának tekintetett, minél fogva a' községi jövedelmekből, a' kormány' engedelmé nélkül, legkisebb költséget sem tehetett. Sőt a' községi jogok' megszorítása annyira ment, hogy tervben fogott a' gazdagabb városok' jövedelmeinek egy részét a' szegényebb községek' javára fordítani.

De bekövetkezett a' jénai csata 's a' franczia bevonás. A' császár kedvét keresvén a' porosz népnek, 's tudván a' polgárok és városi hatóságok közötti surlódást, az addig uralkodott tisztikart, kivált nagyobb városokban, elosztatá 's a' községi ügyek' igazgatását nagyobb tekintetű polgárok' választmányára bizta, megróván az előbbi visszaéléseket 's kinyilatkoztatván, a' saját honában általa behozott rendszer ellenére, szükségét a' polgárok tettleges befolyásának községek' ügyeibe. A' tiltsi béke által a' porosz király birodalmának csak kisebb részét nyervén vissza, kezdé állatni, hogy hadi sereg és katonai fenyték, mikben addig a' státus fő erejét keresték, nem foghatja őt új megtámadások ellen megóvni 's elvesztett tartományainak visszafoglalásában segíteni, hogy legerősb támaszt 's legbiztosb sikert a' nép' bizodalmas szeretetétől, az abban szunyadó közszellem' ébresztésétől várhat. E' cél felé voltak irányozva ez idő óta a' porosz kormánynak minden intézkedései, milly fényes sikerrel, mutatják az utóbbi történetek.

Ezen intézkedések közt egyik legfontosabb az 1808-ban kiadott új város-szerkezeti törvény, melly által a' községi ügyek' kormánya a' nép' kezébe adatott. E' törvény

mint már czíme is mutatja csak a' városok' viszonyait rendezi el, nem terjeszkedvén ki a' falusi községekre. Polgári jogokat akár nagy, akár kis városban minden lakos gyakorolhat, ki bármi csekély fekvő vagyonnal bír vagy keresetéből legalább 200 tallér évi jövedelmet húz. Minden egyéb lakos, ki sem állandó keresetet nem üz, sem fekvő vagyonnal nem bír, polgári jogot csak a' városi hatóság engedelmével szerezhethet, különben csak a' véd-társak (Schutzverwandte) közé tartozik, kik sem választási joggal nem bírnak, sem községi hivatalokra nem alkalmasok, mi által a' községi ügyek igazgatásából sok vagyonos és mivelte lakos annak nem csekély kárával ki-rekesztetett.

A' polgárokat a' város igazgatásában a' városi küldöt-tek gyülekezete (Stadtverordnete) képvisli mellynek tagjai (kisebb városokban 24 — 36, nagyobbakban egészen 102ig) csak polgárok által és csak ezek közül választatnak. Ezen gyülekezetet illeti a' községi kormány feletti ellenörködés 's véleményadás, fontosabb ügyekben az elhatározás is. Ugyanazt illeti a' városi számadások' átnézése és jóváha-gyása, melly alkalommal minden polgárnak joga van je-len lenni; a' tisztviselők' fizetésének meghatározása, igaz-gatási javítások iránti indítványok 's tervezések, a' tiszt-i kar elleni panasztétel a' felsőbb kormány hatóságoknál, végre a' tisztikarnak 's általában minden fontosabb városi hivatalnak választás' útjáni betöltése. Elnököt magának választ; tanácskozásai nem nyilvánosak.

A' szoros értelemben vett városi kormány a' tiszt-i kart, magistrátust illeti, melly kisebb városokban csak két fizetéses tagból ú. m. polgármesterből és kamarásból áll, kikhez nagyobb városokban még egy vagy több más fizetéses tag is járul: ezeken kívül a' tisztikarnak még kétannyi fizetéstelen tagja is választatik a' keresetet üző 's birtokos polgárok közül, 's mind ezekre a' kormánynak megerősítése kívántatik. Tíz ezer lakosnál többel bíró vá-rosban az első tisztviselő főpolgármesteri czímet visel, 's a' király által a' városi küldöttek által felterjesztett há-

rom jelölt közül neveztetik. E' tisztikar, az 1808-diki törvény szerint csak a' városi küldöttek' határozatainak végrehajtója, mert ezeknek érvényessége sehol sem függesztetik fel a' tisztikar' megegyezésétől, de más részről a' törvénynek azon szakasza, melly a' városi küldötteket felhatalmazza a' községi igazgatás iránti véleményeik ki nyomtatására, oda látszik mutatni, hogy a' magistratus még sincsen szorosan azoknak határozataihoz kötve, különben illy esetet fel sem lehetne tenni; egyébiránt ha a' tisztikar a' városi küldöttek végzésétől veszélyt vár a' községre vagy statusra nézve, annak megsemmítése végett a' kormányhoz folyamodhatik. A' tisztikar' megerősítésén és törvény ellenes határozatok' megsemmítésén kívül, a' státushatalom e' törvény által magának csak a' községi fekvő birtok' örökös eladásának helyben hagyását tartotta még fel.

(Folytatása következik).

LUKÁCS MÓRICZ.

IX.

OKLEVEELES TOLDALÉK.

Haburdy László naplója.

Nem sok *emlékirat* maradt csak a' XVI-dik századból is, mellyet a' török iga el nem emésztett, az is részvétlen gondatlanság miatt jobbadán elenyészett. Nem lehetnek tehát ezen időkhől bármi *jegyzékek* nem kedvesek, ha még oly rövidék is, kivált a' hazai történeteket fölvilágosítók.

Illy tartalmú iratokra figyelmezttem *Miskolczon*, először a' *reformatum lyceumnak* könyvtárát szemlélém meg, itt remélvén a' legtöbb *magyar régiségeket*; mert *Lampe* szerint ¹⁾ ezen iskolák már a' XVI. század közepe utáni idők óta virágoznak. ²⁾ 1658-dikről volt a' legrégebb

¹⁾ Hist. Eccl. Reform.

²⁾ A' városnak legrégebb *magyar jegyzőkönyvében*. „Liber. Annalis. Juratorvm. Ciwivm. Ciwitatis. Miskolc. Jvdicc. Primario. Benedicto. Nyro. Anno. 1. 5. 5. 4.“ melly azonban 1569. éven kezdődik, csak 1644-dikre találtam emlékezetét:

„Anno Domini 1644. 15. Decembris.“

En Tolnai Borbely Gergely io lelki ismeretemtől viseltetven egesseges koromban az en keves iavaimbul, melyekkel az

magyar könyv, mellyet mutattak a' sárospataki nyomtató intézetből 8-ad rétbén.

Más úttal a' *minoriták* könyvtárát tekintém meg, itt már valamivel több régi magyar könyveket láttam, u. m. *Károlyi Gáspár* vizsolyi bibliáját, *Monoszlói Endre Pázmán Péter*, *Kaldi György* 'stb. munkáit, egynehány ritka deák könyvekkel. De egy negyedréti az esztergami főszentegyház' részére nyomtatott misemondó könyv „*Mis-sale Strigonien. nouissime impressum*“ különösen magára vonta figyelmemet. Czímlapján jobbjaival áldást adó, baljával pedig püspök botot tartó sz. *Albert* püspök áll dár-dákkal keresztül verve. Alatta a' budai könyvkereskedő-nek, ki e' misemondó könyvet nyomatta, ezen jele látha-tó: *I. P. Johis (Johannis) Puep librarii buden.*“ Nyom-tatása évéről semmi bizonyosat nem állíthatok, mert a' könyvnek vége hibázik; a' címlapon 1488-dik év van írva.

E' régiség, a' magyar egyházi történeteket tekintve is érdekes; találatnak benne több magyar szentek' em-lékei, 30-dik májusra: „*Inuentio dextre sancti regis Stephani.*“ ezen kívül történetileg megemléltendő a' 2-dik szeptemberi misének czime „*Depositio Sancti Emerici du-cis,*“ mert jelen Missale szerint, sz. *Imre* vezér' halála 1030-ban e' napra esett, mely történet csak 1686-dik év óta látszik feledékenységbe menni, hogy *XI. Incze* pápa sz. *István*' emlékezetét erre, mint *Buda* városá-

en Istenem megh' aldot, attam ket szaz magyari forinto-kat s egy meszelyes ezüst pohart, az penznek ötuen fo-rintyat az Miskolczi (avasi) Templum eppületere, az öt-uenet az *Shola* eppületire, az ötuenet a szegenyeknek segítsegekre, az ötuenet az Varasnak közönseges szükse-gere, az ezüst pohart penigh attam az Ur Voczoraianak Sacramentomahoz; megh' gondoluan es előttem viseluen, sok keresztyn embereknek előttem valo ez vilagból valo kimulasokat, kik halalok ideien megh' nemuluan, az ő javokbul senkinek nem disponalhattnak.“ E' magyar jegy-zékkönyvből többet közlendek a' város leírásában.

nak szerencsés megvétele napjára, az egész catholica anyaszentegyházra nézve (mert Magyarországon 20-dik augusztusban tartatik) tette át.

E' missálet XVI. század vége felé *Habardy László* birta, mit táblájára írott neve tanusít „*Ad usum Ladislai Habardy Can. Agrien. Eccle. et Archidiaconi de Pankotha 1594.*“ jelen kézírata egészen megegyez a' kalendáriumba írott nappalóval; azért ő vala szerzője.

Későbbi irat szerint e' Missale „*Oblatum est pro Monasterio Radien. (Bogrogközben Zemplén vármegyében) Anno 1613. Et repraesentatum est a Pr. Leone Quardiano eiusdem, post obitum Reverendissimi Domini Stephani Simandi Eppi. Praepositi S. Crucis de Lelesz, ac S. Michaëlis Archangeli de Czorna, die et anno, ut supra.*“¹⁾.

A' könyv' tábláján még ez a' jegyzet is találtatik „*Conventus Eperiesiensis Ord. Mi. Conuent. Anno 15.*“ legfelsőbb szélén pedig 1660-dik év van írva: de az első évszámot 1715-d kre kell venni; mert *Knaisz Mihál* idézett könyvében a' 319. l. nyilván írja „*Propter diversos iterum in Hungaria subortos motus et rebelliones — ab anno 1644. usque ad annum 1710. fere continuo in Regno ferventes Patres Conventuales iteratis vicibus Residentiam Radensem — — relinquere debuerunt.*“ Ezeknél fogva állíthatom, hogy e' Missale 1715-ben vitetett az eperjesi convent könyvtárába, hol 1787-ki augusztusig lé-

¹⁾ *Knaisz Mihály*, Chronologo Provinciale Ordinis FF. Minor. S. Francisci Convent. Provinciae Hung. et Transilv. Posenii, 1803. 4. p. 319. a' rádi conventnek alapítását jóval későbbre teszi „*Anno 1637. fundata est Residentia Radensis in Possessione Rad — a — Georgio Milith de Priber.*“ de a' Missale tábláján látható emlékirat nagyobb hitelt érdemel. Ugyan ott. „*Novus Praepositus installatus, Joannes Palfavi (így Pálfalvi helyett) post pieae memoriae defuncti Stephani Simandi (mortem) die 22 — — Anni 1613. ad Praeposituram S. Crucis de Lelesz.*“

tezett, ekkor II. József cs. és kir. e' conventet eltörölte, innen végre *Miskolczra* jutott. 'S ez a' *Missálé'* rövid bibliographiája. Következik a' kalendáriumba írott napló:

Januarius.

„12. Anno 1580. natus est *Joan Hubardy* Dominica prima post Epiphaniam.“

Martius.

„9. *Neograd.* per Archi Ducem *Matthiam* recuperata Anno 1594.“

„13. Magnificus *Bátori* (István) cum suo exercitu profectus est per *Agriam* una cum militibus agriensibus, ad *Matthiam* Archi Ducem, ad recuperandum *Strigonium.*“

„14. Milites Capituli (egri) Equites 100, quibus praeest Praepositus Maior *Demet (rius) Nap (ragy)* Anno 1594. ¹⁾ hac vice exercitus totus dissolutus est, *Mattias* (így) Dux *Comaromium* se recepit post captionem *Neograd.*“

„20. Fuerunt *Agriae* hi magnates; *Christ.* (tophorus) a *Tieffenbach* generalis, *Stephanus Batori*, *Sigis. Rakoczy*, *Stephanus Homonay*, *Franc. Balassi* deli (berarunt) tempus obsidionis *Hatvan* 1594.“

Maius.

„1. prope pagum *Turan* coesi snnt *Turci* ad 2,415. quorum capita *Cassoviam* vecta 1594.“

¹⁾ A' négy utolsó dolgokról magyarra fordított egy könyvet, melyet *Pázmán Péternek* ajánlván, Prágában nyomtatott ki, 1615. és 1616.

*Junius.**A' kalendárium szélén:*

„Anno 1596. mense Juny *Demetrius Napragy* prae-positus Maior Agriensis et Orodien. ab Archi (Duce) *Matthia Viennam* vocatus, illic in Episcopum Sirmiensem Electus.“

„Transilvaniae princeps (*Bátori Zsigmond*) hoc Anno 1596. *Tömösvár* obsedit sine fructu, solvit obsidionem.“

„Archi-Episcopus (esztergami) (creatus est *Stephanus Feierkövi*, Agriensis D. *Cherody*).“

Julius.

„6. obsidio oppidi *hatvan* a nostris remissa est 1594.“

„14. Congregatio Nobilium in Oppido *Tarczal*, ubi primum de adventu *Tartarorum* in *Ungariam* auditum est 1594.“

„22. Nostri adorsi sunt *Tartaros* prope *Monostoros* pagum, ex hostibus 100. ex nostris 30. obiere, sed resistere illis ob paucitatem non potuerunt, hic coesus est *Franciscus Balassa* 1594.“

„29. July in oppido *Tarchal* conclusum est subito, universi in possessione *Bolcz* castra contra *Tartaros* metari quod factum est 1594.“

Augustus.

„*Strigoni* pars, et *Vizvar* recuperata est 13. *Augusti* 1595.“

„Comes a *Mansfeld* (*Károly*) Dux Exercituum impery in obsidione *Strigoniensi* obiit naturali morte Anno 1595. 13. *Augusti*.“

„*Maximilianus* Archi (Dux) castra movit ad *Szent Miklós* ¹⁾ 23. Augusti 1595.“

September.

„In festo S. Egidy recuperata est Arx *Strigoniensis* in totum Anno 1595.“

„Secunda die Septembris Anno 1596. *Hatvan* a nostris recuperata est, *Turci* omnes crudelissime necati sunt.“

„In festo D. Michaëlis Anno 1594. munitissima Civitas *Jaurinum*, totius *Vngariae*, a *Turcis*, quibus praefuit *Sinan* Bassa, magno Christianorum dispendio, occupata est.“

October.

„26. hac die per deditionem *Agria* a *Turcarum* Imperatore, *Paulo Niary* Capitaneo existente, capta est Anno 1596.“

November.

„3. Juxta *Albam Regalem* coesi sunt *Turci* ad 12. millia a Christianis, ipse Bassa *Budensis* solus evasit Anno 1593.“

„12. Tormenta *Agriensia* ducta sunt contra *Filek* Anno 1593.“

„13. Electus est Praepositus (*Demetrius*) *Napragy* pro Duce a Capitulo ad bellum Anno 159.“ (1593. *évre látszik e' történet hivatkozni*).

„14. recuperata est Arx *Zabatka*, in qua *Turci* coesi sunt Anno 1593.“

„21. Nunciatum est, *Divin* a *Valentino Balassi* esse recuperatum. Eodem die penes *Zechen* nostri castra

¹⁾ *Török sz. Miklós.*

Turcarum inuaserunt, et in fugam converterunt, coesi sunt illic ad 300. *Turci*."

„24. Dnus *Pálffy* (*Miklós*) valida manu adiunxit se nostro exercitui."

„28. Civitas *Filek* per deditionem tradita est nostris, dimissi itaque sunt *Turci* 1,800. libere, sine ulla laesione cum uxoribus, et liberis suis."

„29. Item 29. die Arx *Haynaska* relicta est vacua, quam nostri occuparunt Anno 1593."

„Istis diebus missae sunt *Agriam* a quibusdam *Ancillae Turcicae* ex *Filek*. Spolia alia et permulta."

December.

„29. denuo Congregatio in oppido *Tarczal* a magnatibus, facta, Expeditio fieri contra *Hatvan* et *Solnok* conclusa."

Eddig a napló.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

X.

VÁROSOK SZERKEZETE

KÜLFÖLDÖN.

(*Folytatás*).

A' városoknak engedett függetlenség hamar megtermé gyümölcseit, a' nép' szelleme szabadabban forogván a' községi hatáskörben, megedzett és felemelkedett a' hazafiság' érzetére, 's a' polgárok fegyvert fogván fejedelmök mellett, visszaszerezték nagy részét az elvesztett tartományoknak, melyeket a' bécsi congressus utóbb még újakkal szaporított. Azonban, elmúlván a' veszély' ideje voltak, kik gyanuval nézték a' városi szerkezetben a' democratiának engedett befolyást, itt ott néha előforduló csekély zavarokban már előjeleit látták nagyobb's veszélyesb politicalai mozgalmaknak. Más részről nem tagadhatni, hogy az 1808-diki szorultságban egy kissé elhamarkodott törvénynek csakugyan voltak némi hiányai, kivált mi a' városi küldöttek és a' tisztikar közötti viszonyok határozatlanságát illeti, mi ezek között nem ritkán ellenséges sürölódásokra adott alkalmat. Ezen nézetekből eredett az 1831-diki revideált városi szerkezet, mely azonban csak a' brandenburgi, alsó lausitzi, szász, westfáliai és néhány poseni városokba hozatott be, a' tilsiti béke után

porosz kormány alatt maradt tartományokban, sőt némely utóbb visszanyertekben is, az 1808-diki szerkezet hagyatván meg; ezekbe a' revideált szerkezet csak saját kérelmükre lévén behozandó, mi azonban eddig csak ritka városban történt, mert noha az új törvény javítást foglal is magában a' régiebbhez képest, de foglal megszorítást is.

A' megváltozott nevezeteseb pontok e' következők: a' választási és megválasztási censusra nézve különbség, 's mindkettő magashra tétetett, ennél fogva választó csak az, kinek a' város' nagyságához képest legalább 300 — 2000 tallér értékű fekvő birtoka, vagy állandó kereset után 200 — 600 tallér' jövedelme van; városi küldöttek pedig és a' tiszti karba csak az választható, ki szinte a' község' nagyságához aránylag, 1000 — 12000 tallért érő fekvő vagyonnal vagy mesterség 's ipar után 200 — 1200 tallér tiszta jövedelemmel bír. Más részről azonban a' választási jog más forrásokból jövedelmet húzó, vagy értelmi miveltséget feltételező állású egyedekre is kiterjesztetett. A' városi küldöttek' száma leszállított. A' tisztkarnak fizetéses tagjaira nézve a' hivatalidő meghosszabbítatott 12 évre, 's ennek elteltével nyugpénzt követelhetnek, melly a' tartományi hatóság, 's nem mint elébb a' városi küldöttek által, megállapított fizetésnek bizonyos részét teszi. Világosan kijelentetett, hogy a' tisztkar tagjai egyszersmind a' kormánynak is organumai és tisztviselői 's ennek folytában kiszabattak a' városi küldöttek és a' magistratus közötti minden viszonyok. A' városi küldötteknek minden a' község' belső gazdaságát illető ügyekben a' tisztkar ellenében is eldöntő hatalom adatott; oly ügyekben azonban, mellyek magokban státus vagy magánosok iránti köteleztetések foglalnak, a' magistratusnak ki kell ugyan kérni a' városi küldöttek véleményét, de ahhoz kötve n'ncsen. Más fontos ügyekben mind a' két hatóságnak egyetértése szükséges. A' városi küldötteknek azon joga, minél fogva az igazgatósról véleményeket nyomtatásban kiadhatták e' hozzá-

adás által „a' magistrátus' helybenhagyásával“ úgy szólván eltöröltetett, mert nem valószínű, hogy ez maga elleni panaszok' közzétéletét valaha megengedje. A' polgárok' joga pedig jelen lehetni a' községi számadások' vizsgálatánál az új törvényből szinte kimaradt. Végre a' kormánynak helybenhagyása a' már felebb említett eseteken kívül, még községi fekvő birtoknak a' polgárok között felosztására, tudományos és művészeti gyűjtemények' eladására, kölcsönök' felvételére, földbirtok' szerzésére és új adók' határozására is megkívántatott.

Megismertetvén részletesebben a' porosz községi rendszerrel, Némethon egyéb státusainak is, jobbára annak példája és mintája után készült városi szerkezeteiről kívánunk szólni. Hogy ezen némelyekben rokon, másokban eltérő intézmények' tarka tömegében némileg tisztább átnézetet nyerjünk 's a' mellett ne kénytelenítessünk azoknak csak ritka eredeti vonások által megszakasztott egyformaságát, hosszú untató sorban az olvasó elébe vezetni, csak két legnevezetesebb pontra akarjuk figyelmünket szorítani ú. m. a' polgári jogok milly kiterjedésben, mi módon 's kik által gyakoroltatnak, és a' kormány felügyelése milly ügyekre terjed; vagy is a' községi hatóságnak kettős viszonyára: 1-ször a' lakosokhoz 2-or a' kormányhoz, a' külön szerkezetek egyéb részleteit pedig csak akkor fogjuk megemlíteni, ha azokat egy vagy más tekintetben kiemelésre különösen méltóknak találандjuk. ¹⁾

A' polgári jogok' kiterjesztésében nevezetesen a' választásokra nézve a' porosz rendszeren túl mentek *Württemberg* és *Baden*. Az elsőben a' polgárok' választják nem csak a' község' képét viselő úgy nevezett polgári választmányt, mellynek tagjai két évig maradnak hivatalban, de

¹⁾ Über die Städte in Deutschland und ihre Verfassungen. Deutsche Vierteljahrs-Schrift. July — Sept. 1839.

Städteordnungen Deutschlands Convers. Lex. der Gegenwart. 36-tes Heft. 1841.

a' városi tanács' tagjait is, nem úgy mint a' porosz törvény szerint a' képviselő testület, hanem az egész polgárság választja szinte két évre, de úgy hogy ha a' tanácsosok' közül valamelyik második választáskor helyében meghagyatik, azt holtiglan megtarthassa. A' polgármesteri holtig tartó hivatalra szinte a' község maga ajánl három egyedet a' kormánynak 's ez közülök egyet kinevez; ha pedig egyike mellett a' kijelölteknek a' szavazók két harmada lett volna, törvény szerint ennek adandó az elsőség. Egyébiránt a' kormány vizsgálja és hagyja helyben a' városi számadásokat, jóváhagyásától függenek minden nevezetesebb szerződések 's kiadások, végre ha a' városi tanács és a' polgári választmány valamely ügyben egyet nem értenek, a' kerületi hatóság útján határoz.

Badenben hasonlóképen az egész község tölt be minden hivatalt sőt annyiban még több joggal bír, mint *Württembergben*, mert fontosabb ügyekben 's olly esetben midőn a' polgári választmány és városi tanács között véleménykülönbség forog fenn: nem a' kormányt hanem az egész községet illeti az eldöntő határozat.

A' törvény ezen rendelete azonban a' badeni rendek által 1837-ben nagyobb városokra nézve, népcsoportozások' elhárítása' tekintetéből módosított, illy esetek' eldöntése végett egy nagy választmánynak, a' római censusra emlékeztető módon választását határozván t. i. a' város' polgárai három osztályra szakadnak; azoknak legszegényebb három hatoda teszi az első, a' középvagyoni két hatod a' második 's a' leggazdagabb egy hatod a' harmadik osztályt, mindenik osztály pedig a' nagy választmány' tagjainak egy harmadát választja, kiknek száma a' legnagyobb városokban a' polgárok' egy tizenketted, kisebbekben egy 10-ed — 7-ed részét teszi, de sehol ötvennél kisebb nem lehet. Egyébiránt a' kormány befolyása csekély különbséggel ollyan, mint *Württembergben*.

A' polgárok' választási és határozási jogának illy kiterjesztésével ellenkező megszorítást találunk *Bajorországban*; itt a' polgárság csak közvetett választás útján töl-

ti be a' hivatalokat, a' maga kebeléből választván elébb választókat, kik által a' városi küldöttek vagy képviselők a' legtöbb adót fizető polgárok közül, ez által pedig a' városi tanács' tagjai a' kormány megerősítése mellett választatnak. A' várositanács fizetési tagjai elsőbben három évig, de második megválasztásuk után holtig maradnak hivatalban, a' fizetéstelenek minden hatodik évben esnek új választás alá. A' kormány a' községi birtok iránti rendelkezések felett a' felügyelést magának fenntartotta.

A' *szász* királyságban 200 polgárnál kevesebbel bíró városokban azok közvetlenül választják a' városi küldötteket, nagyobbak közvetve választók által. Fontosabb ügyek felett csak e' nagy választmány határozhat, melly a' városi küldötteken kívül még a' város' idősbjeit (Stadtälteste), vagy is olly polgárokat, kik tizenkét évig a' városi tanács' tagjai voltak 's attól becsülettel megváltak, 's a' város népességéhez arányos számú ez alkalomra választott polgárokat foglal magában. Ez tölti be a' tanács' helyeit, ez választ polgármestert e' városi tanács három jelöltje közül, ez határoz községi vagyont illető dolgokban, vizsgálja a' számadásásokat és pedig annyira függetlenül a' kormánytól, hogy ennek csak rövid kivonatát küldi be tudomás végett. A' *szász* törvény még szabadságot is enged egyes városoknak az általa megállapított szerkezetnek a' helybeli körülményekhez módosítására.

Braunschweigan szinte közvetett választás divatozik. Itt a' törvény a' tanács tagjainak választását szorosán meghatározza illy módon: a' városi tanácsnak és a' polgári küldötteknek választmánya a' megürült helyre három egyedet jelez ki; ha ezek ellen sem a' tanácsnak, sem a' polgári küldötteknek kifogásuk nincsen, ezen két testület együtt fog titkos szavazáshoz, mellyben általános többség kívántatik, különben a' választás ismétlendő, ha pedig még ekkor sem mutatkoznék általános többség, a' kormány nevez ki egyet a' kijelöltek közül. A' kormány

a' szokott felügyelésen kívül a' számadások' vizsgálatát is fenntartotta magának.

Nassauban a' községi igazgatásra legnagyobb befolyása a' kormánynak van, mert ez maga nevezi ki a' polgármestert (Schultheisz) 's noha melléje adatik egy a' polgárok által 2 — 3 évre választott községi tanács, ez csak véleményadásra és a' polgármester ellen a' kormánynál beadandó panasztételre van jogositva. A' költségvetés és a' számadások több napokig minden községi tag' látára kitétetnek ugyan, hogy kiki ellenvetéseit eladhasssa, de ezek felett csak a' kormány ítél. Fontosabb ú. m. községi fekvő vagyont illető ügyekben a' polgármester köteles az egész községet egybehíni, de nem tanácskozássra, hanem csak *igen'* vagy *nem'* kijelentésére, miután a' polgármester és a' községi tanács a' javaslat mellett és elenzóló okokat részletesen eléadták.

Anhalt-köthen annyiban említésre méltó, mert a' német státusok közt ez egyben a' francia községi rendszer dívatozik. A' fejedelem által választott maire mellé egy ugyanazáltal nevezett municipális tanács adatott, mely azonban évenként csak egyszer 14 napra gyűl egybe, a' maire' elnöksége alatt a' város' szükségéről és fedeztetésök módjáról tanácskozandó.

Hannoverában a' francziák' kiűzése után a' régi középkori szerkezet hozatott be ismét, de 1819 óta több városoknak más más szerkezeti és igazgatási szabályok adattak. Ezen speciális intézmények azonban némely főpontokban megegyeznek. A' városi földbirtokosok és legtöbb adót fizető úgy nevezett inquilinusok kerületenként előljárókat (Vorsteher) választanak, ezek együtt teszik a' polgári collegiumot, mely az egész községet képviseli. A' város' kormánya a' fizetéses tisztikarnál van, mely közösen a' polgári collegium és városi tanács által választatik a' kormány helybenhagyása mellett. Ha e' két városi hatóság bármí ügyben meg nem egyezhet, a' kormányt illeti az eldöntés.

De ennyi elég, sőt talán már sok is a' német szövetségnek, mint tréfásan nevezni szokták, tizenkettedrét státusairól, de mielőtt attól elbucsnáznánk, szabad legyen a' különben is fontosabb, 's kivált mi reánk nézve érdekes *ausztriai* német tartományokról valamivel bővebben szólni. Halljuk mit mond az ezekben divatozó községi szerkezetről egy angol író, ki az ausztriai birodalom' külön részeiben hosszabb ideig tartózkodott oly célra, hogy political 's igazgatási intézményeinek alapos és részletes leírását adja, 's kinek hiteles adatok' szerzésébeni fáradhatlan szorgalmáról 's arról, milly élénk érdekekkel viseltetett ebbeli studiumainak tárgyához, e' cikkely írójának is személyes ismeretség után tudomása van.

“Miután“ úgymond ¹⁾, a' lakosokat úgy szólván eredeti állapotban, mint a' földnek tulajdonosait és miveleket tekintettük, a' szemlélés' sora azon társulati intézményekre kerül, mellyek alatt, mint faluk, mezővárosok' és városok' lakói élnek. A' régi hűbéri elv szerint, melly a' császári birodalom' német tartományaiban újabb időkig uralkodott, 's Magyarorszáiban még most is fennáll, a' községek' belső igazgatása tisztviselők által intéztetett, kiket a' lakosok, de csak a' földesúri hatóság jóváhagyása mellett, választottak, minél fogva a' választás mindig ennek akarata szerint történt. Fokenkénti beavatkozás útján a' koronának sikerült a' német tartományokban, a' hűbéri urak által elébb gyakorlott befolyást magának tulajdonítani 's azon jogával élvén, minél fogva 120 házzal bíró falukat vásári szabadalommal felruházhat, ilyen községeket a' társulati élet' magasabb fokára emelte. Most is, mint elébb, minden faluban községi tanács, adószedő 's egyéb tisztviselők választatnak a' lakosok közül 's szavazataik által, de mind ezek hivatalaikban a' kormány által a' császári kerületi hatóság útján megerősíten-

¹⁾ Austria by Peter Evan-Turnbull. Vol II. Social and political condition. 54—59-dik lap.

dők. Ha illy községnek vásári szabadalom adatik, a' községi testület' nagysága vagy is a' helybeli tisztviselők' száma a' helység' népességétől függ, 's ennél fogva a municipális városok több osztályba soroztatnak 's a' szerint mint a' lakosok száma, 's jóléte növekszik, alsóbb osztályból felsőbb fokra emelkednek. De szerkezetük általános rendszere ugyanaz marad 's e' tekintetben csak nem egy az angol borough-éval az utolsó változtatások előtt. Amazokban létezik egy 3 — 4 évre választott külső vagy községi tanács, -'s egy kisebb vagy is mintegy alderman-ek' tanácsa, mellynek' tagjai amannak kebeléből holtiglan választatnak, 's különös választás által e' két testület tagjai közül választatnak a' polgármester, syndicus, kamarás és egyéb tisztviselők. Ezeket illeti, a' melléjük adott községi ülnökökkel együtt, bizonyos határok közt a' törvény szolgáltatás, a' városnak tisztán tartása, a' vásárok' szabályozása 's felügyelése, városi czelokra fordítandó adók' kivetése 'sbt. De e' testületeknek illy látszatos önkormányza és a' földesúri hatóság alóli valóságos felszabadítása mellett, e' jogok' gyakorlatánál különös gond fordítatik mindennek elkerülésére, mi a' népet felizgathatná. A' kormány' vezető hatalmát a' kerületi tisztség, vagy tartományi kormányzék útján minden lépésnél érezteti. Tanácsba vagy valamelly hivatalra választatni nem minden lakosnak, hanem csak a' czéhek' tagjainak van joga, mellyekhez minden kézművesnek tartozni kell, más lakosok is igényelhetvén azokba felvételt. A' czéhbéli tagoknak névlajstroma minden választás előtt elkészítetvén a' kerületi tisztségnek helybenhagyás végett beküldetik. Ezen általános lajstrom megerősítése után minden czéh a' maga kebeléből bizonyos számú választókat választ, aránylag a' város népességéhez, úgy azonban hogy a' választóknak összes száma 20-nál kisebb semmi esetre nem lehet — ezek ismét a' kerületi tisztség által megerősítendők. A' megürült helyekre kijelelték' nevei hasonlóképen a' kerületi tisztségnek által küldetnek erkölcsiségokról szóló bizonyítványok mellett, mi alatt csendes

és szabályos magaviselet 's a' törvényes hatóságok iránti szakadatlan tisztelet és engedelmesség értetik. Miután a' kijelelték névsora a' kerületi tisztség által, mellynek joga van közüök bár mellyiket, vagy valamennyit minden okadás nélkül elvetni, jóváhagyatott a' választók egybegyűlvén a' városi tisztikar' jelenlétében golyózás' útján szavaznak; mire a' megválasztott egyed a' kerületi tisztség vagy a' tartományi kormányzék által hivatalba iktatik. Némelly helyeken a' földes uraságnak szinte vetőja van, mint a' császári kormányhatóságnak, a' polgármester vagy syndicus' választása ellen, de annak eziránti okait előadni kell, mellyeket a' tartományi kormányzék mint érvényteleneket elvethet. Jöllehet ezek és még némelly más városi tisztviselők csak 3 — 4 évre választatnak, azok hivatalaikban a' kormányzék által ez idő eltelte után is új választás nélkül bármennyiszer megerősíthetők, mi által a' fontosabb hivatalok holtig tartókká válnak ha a' kormány úgy akarja. De nem csak választásokra szorítja a' kormány intéző 's vezérlő hatalmát. A' beligazgatást érdeklő minden rendelet a' kerületi tisztség által jóváhagyandó. Ennek vagy a' felette álló tartományi kormányzéknek minden évben a' bevétel', kiadás' és költség vetés' részletes kimutatása beküldendő, 's engedelme nélkül sem fizetések nem történhetnek, sem a' lakosokra adó ki nem vettethetik."

Maga Bécs városa 1783-ban nyert új szerkezetet, mellynél fogva annak tisztikara megszűnt egyedül kormánytisztség lenni, hanem polgári hatósággá lett, mellynek három senatusa polgári, büntető és igazgatási ügyek' intézésével bízott meg. Mind a' három senatusnak együtt véve elnöke a' polgármester, mindegyiknek külön egy egy alpolgármester. E' polgármesterek a' községi választmány vagy is a' külső tanács által választatnak 's a' kormány által négy évre megerősítetnek, melly megerősítés ez idő elteltével új választás nélkül is megújíttat k. Újabb rendeletek szerint e' hivatal' betöltése végett a' városi tanácsnak hármias választása előterjesztendő. A' tisztikar-

nak többi tagjai is a' kormány helybenhagyása mellett a' külső tanács által választatnak, ezt pedig, mely jelenleg több mint 400 tagból áll, a' polgárság választja 's jogai az említett választásokon kívül, a' beligazgatásbani részvét és a' tisztikar' eljárása feletti ellenörködés.

Elbúcsúzván a' német szövetségtől, lássuk egy rokon népfaj municipális életét. A' németalföldi királyságban divatozó községi szerkezet olly szoros kapcsolatban áll a' tartományi (provincialis:) rendek' szerkezetével 's hatóságával, hogy szükségesnek tartjuk ennek is rövid rajzát előrebocsátani, annál inkább, minthogy mi ránk nézve, megyei szerkezetünkkel egybehasonlítása tekintetéből kétszeresen érdekes. ¹⁾

A' régi németalföldi köztársaság, mint tudva van, hét szabad és független, de egymással a' helytartóul elismert orániai herczeg és az országos rendek' kormánya alatt szövetséges státusokból vagy tartományokból állott. Minden tartománynak külön kormánya a' tartományi rendeknél volt, 's ezeknek küldöttei alkották az országos rendek' gyülekezetét. A' városok ekkor szinte függetlenek voltak ugyan belügyeik kormányában, de ezt önmagát kiegészítő magistrátus intézte; a' falusi községek vagy épen semmi, vagy igen csekély befolyással voltak a' közügyekre. Így állottak a' dolgok' a' francia berontásig, melynek következtében a' németalföldi tartományok és községek is francia lábra állítottak, de 1815-ben felállítatván a' németalföldi királyság a' hajdani tartományi és községi rendszer is czélszerű módosításokkal helyre állítatott. A' tartományi rendeket három osztály választja ú. m. a' nemesség, mely e' célra minden tartományban úgynevezett lovagcollegiumot képez, a' városok és a' falusi községek. A' városi követeket a' hatóságok választ-

¹⁾ Über das Provincial- und Cammeralsystem in den Niederlanden von P. P. Bosse Adv. zu Amsterdam, Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes. 7-ik kötet 1835.

ják; a' falusi községek választás végett minden tartományban több kerületekre oszlanak, mellyek' mindenikében a' lakosok 12 választót választanak. Ez első választásnál minden földbirtokos bir szavazattal, kia' tartományok szerint különböző, 10 — 50 ft. egyenes adót fizet; választó, pedig csak az lehet, ki 60 — 150 fttal adózik a' státusnak.

A' tartományi rendek' hatósága kétféle, vagy egyetemes érdekű ügyeket illető, ezekben határozataik a' központi kormány' helybenhagyásától függenek, vagy csupán a' tartomány' érdekeire vonatkozó, melly ügyekbeni végzéseiket a' kormány csak úgy semmitheti meg, ha törvénybe ütközők vagy a' státusra nézve kártékonyak. A' tartományi törvényszékek' biráinak megürült helyeire három egyedet kijelölhetnek, az országos rendek' gyülekezetébe követeket választanak, de nekik utasítást nem adhatnak. A' tartományi rendek' tagjai fizetéstelenek, csak utazási költségeik' megtérítésére határozottatott bizonyos summa. Hivatalban hat évig maradnak, minden évben egy hatod rész esvén új választás alá. Évenként egyszer gyűlnek egybe, rendkívüli esetben csak a' király rendelkezése. De mindennapi ügyek' igazgatására 's a' törvények' folytonos végrehajtására a' rendek magok közül választmányt neveznek, kiküldött rendek nevezet alatt; a' tagok' száma 5 — 7; fizetést húznak. A' mennyire lehet aránylag a' három rendből választatnak 6 évre, minden évben egy tag esvén új választás alá.

Mind a' tartományi, mind a' kiküldött rendek' elnöke a' király által nevezett kormányzó. Ezt illeti a' felügyelés és ellenörködés a' helybeli hatóságok felett, ezeknek törvénybe ütköző tényei ideiglen, a' király eldöntéséig, felfüggesztheti, a' rendeket egybehíja, a' tárgyalandókat eléadja, minden évben a' tartomány állapotáról, az utolsó ülések óta folyt igazgatásról 's egyéb fontosabb eseményekről szóló körülményes jelentést a' tartományi rendeknek is előterjeszt, a' királynak is felküld. Ezek a' tartományi szerkezet fő vonásai, lássuk már most a' községi rendszert.

A' városi és falusi községek hasonló hatóságok alatt állanak, csak a' választás' módja és azoknak hatásköre különbözök. A' község' képviselője a' tanács, kormányzója a' magistrátus. A' tanácsot városokban bizonyos adómennyiséget fizető lakosok által választott collegium választja. E' választó testület' tagja csak az lehet, ki négy annyi egyenes adót fizet, mint a' mennyi egyébiránt szavazati képességet ad. Számuk a' város nagyságához képest különböző, de aránylag igen csekély, úgy hogy Amsterdamban 220,000 lakos közül csak 80 választja a' városi tanácsot. Minden évben e' választó collegiumnak fele hivatik egybe a' tanácsban netalán megürült helyek' betöltésére; mert, a' mi különös anomalia, a' városi tanács' tagjai holtiglan maradnak hivatalban, holott a' tisztikar' tagjai, sőt a' falusi községek' tanácsai is csak hat évre választatnak. Ez utóbbiaknak tagjait azonban nem a' lakosok, hanem a' tartományi rendek választják a' földesuraság által kijelelt egyedek közül. A' falusi lakosoknak ezen kizáratása a' községi ügyek' igaztásából szinte furcsa ellentétben áll azon jogokkal, minél fogva kerületenként a' tartományi rendek' választásába befolynak.

A' tisztikar városokban áll polgármesterből és 2 — 4 közbiróból (Schöffen, Wethouders) falukban polgármesterből és két ülnökből. Városokban ezek a' király által neveztetnek a' tanács tagjai közül; a' polgármester különös esetekben a' tanácson kívül is. Falukban polgármestert a' király tetszése szerint, ülnököt a' tartományi kormányzó a' tanács' kebeléből nevez. A' földesuraságnak szabadságában áll a' polgármesteri hivatalra a' királynak egy személyt ajánlani.

A' községi tanácsnál van a' törvényhozó vagy is tanácskozó 's határozó, a' tisztikarnál a' végrehajtó hatalom. A' községi ügyek' igazgatása mind a' kettőt együtt illeti, de a' tartományi rendek' felügyelése alatt; ezeknek megerősítése kívántatik az esztendei költség vetés' megállapítására, új községi adók' kivetését pedig csak a' király a' tartományi rendek' meghallgatása után enged meg.

Abban hogy a' községek inkább a' tartományi rendek, mint a' központi kormány felügyelése alá helyeztetnek, a' németalföldi szerkezet mások felett kétségen kívül elsőszéggel bír, mert természetes, hogy amazoktól a' szükséges ellenőrség kevesebb késleltetéssel 's költséggel, 's a' helybeli körülmények' szorosabb ismereténél fogva jobban kitelik, mint a' távol eső 's különben is országos gondokkal terhelt ministeriumtól.

A' *belga* tartományi szerkezet ¹⁾ újabb időkig hasonló phasisokon ment keresztül, mint a' németalföldi, de midőn Belgium 1830-ban a' társországtól elszakadt, az új alkotmány a' tartományi rendeknek is új törvény általi alakítását rendelte. E' törvény a' kamarákban hosszabb vitatkozások után végre 1836-ban létre jött 's kihirdettetett. A' németalföldi szerkezettől leginkább abban tér el, hogy a' tartományi követek nem három külön rend által, hanem vegyesen minden bármely osztálybeli, 's kamarai követ választására jogosított polgár által választatnak, ennélfogva nem is tartományi rendek, hanem tartományi tanács nevet viselnek. Jogaik és kötelességeik hasonlóak a' németalföldiekéihez; egy évben egyszer gyűlnek egybe mint ezek, a' folyó ügyek' igazgatását állandó és fizetéses küldöttségre bízzák, a' törvény és a' határozatok végrehajtására a' kormány által nevezett tartományi kormányzó ügyel 'sbt. Említésre méltó a' belga törvénynek azon rendelete, mi szerint amaz állandó küldöttség' tagjainak 3000 francra menő fizetéseknek fele ki nem adatik rendszeren, hanem úgy nevezett *fond de présence* (megjelenési pénztár) alakítására szolgál, melly minden harmadik hónapban valamennyi tag között, az ülésekbeni megjelenésök aránya szerint, osztatik el. Fontosabb határozatok itt is a' király helybenhagyásától függnek, de ha ez negyven nap alatt meg nem érkezik a' nélkül is végrehajthatók. A'

¹⁾ Das neue Provincialgesetz des Königreichs Belgien vom 31-ten April 1836. Dargestellt von Mittermaier. Kr. Zeit. f. Rechtswissenschaft. 9 Band. 1837.

tartományi tanács magának választ elnököt, ülései nyilvánosak, de az elnöknek, a' kormányzónak vagy öt tagnak kivánságára az ülés titkossá változhatik. Az állandó küldöttség' elnöke a' kormányzó.

Átmegyünk a' községi szervezetre. ¹⁾ A' mai belga királysághoz tartozó városok ugyanazok, mellyekben a' községi szabadság' elve már a' középkorban legerősb gyökeret vert, később a' spanyol és ausztriai uraság alatt is megtarták a' belga városok, noha kevesebb szabadsággal, ezer alakú 's árnyéklátú egyediségöket. A' városi hatóságok czímei, eredete, egymáshoz viszonyai, hatásköre, a' kormánytól 's a' néptől függése csak nem minden városban más meg más vala, minél fogva nehéz, sőt nekünk hely' szűke miatt lehetlen, azok' szervezetének egyetemes képét rajzolni. II. József császár kísérlete e' tarka sokféleségbe némi egységet, egyformaságot hozni, a' városok régi előjogaikhoz ragaszkodásán hajótörést szenvedett. Később a' francia köztársasággal, utóbb császársággal, végre Hollandiával egyesülvén, a' községi rendszer hasonló alakot öltött Belgiumban, mint azon országokban mellyeknek kiegészítő részévé lön, de az 1830-diki forradalom abban is új változtatást okozott. Az ideigleni kormány már oct. 8-kán 1830-ban kibocsátott decretuma által a' községi szervezetnek egészen a' nép' választására alapítását rendelte. Minden polgár, ki bizonyos csekély adómennyiséget fizet, vagy szabad kérészetet üz megválaszthatónak, polgármester, bírák 's községi tanácsosok titkos szavazással elválasztandóknak nyilvánítottak, a' kormány helybenhagyása egyikre sem kívántatván. A' községi hatóságok' fontosabb ügyekben csupán a' tartományi tanács' befolyása 's felügyelése alá he-

¹⁾ Das belgische Gemeindegesetz vom 30-ten März 1836. Dargestellt und geprüft von Mittermaier Krit. Zeitsch. für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes. Band 8. 1836.

lyeztettek. Az ideigleni kormány által felállított ezen általános elveket utóbb a' belga alkotmány is helyben hagyta, de minthogy a' hollandi uraság alatt divatozott részletes törvények 's rendszabályok ezen elvekkel sokban meg nem fértek, új községi 'törvény' hozatalára sürgető szükség vala. 1833-ban csakugyan előterjesztettek a' ministerek egy törvényjavaslatot, de ezt a' kamarák, mint olytat, melly által a' községeknek elvben megállapított függetlensége, a' kormánynak mind a' hivatalok' betöltésére, mind a' község' igazgatására nézve fentartott szerfeletti befolyásnál fogva gyakorlatban eltöröltetnék, félrevetették. Ezt hosszas alkudozások követték kormány és kamarák között, míg végre mint a' két részről tett módosítások 's engedmények után az 1836-diki törvény létre jött. Ez által a' választók' censusa 2000 lakossal bíró városokban 15 francra állapítatott meg, de ez a' népességhez képest 100 francra is emelkedik, úgy hogy például Antwerpenben 72,962 lakos közül csak 2740, Brüsszelben 93,574 közül csak 4700, Brüggeben 41595 közül csak 541 'stb. bir választási joggal. Ezek közül és ezek által választatnak a' községi tanács' tagjai 6 évre, mert minden harmadik évben fele esik csak új választás alá. A' községi végrehajtó hatalmat ú. m. polgármestert és közbirákat (échevins) a' király nevezi a' tanács kebeléből szinte 6 - évre. A' községi tanács a' polgármester és közbirák' testülete által hivatik egybe valahányszor a' szükség vagy a' tagok egy harmada kívánja. Olly ülések mellyekben a' községi vagyont, jövedelmet és számadást illető ügyek tárgyaltnak nyilvánosak. A' tanácsot a' községi érdekekről gondoskodás és a' felsőbb hatóságok által elébe terjesztett tárgyak feletti tanácskozás illeti. Határozatai a' törvény által kijelelt 8 - féle esetben, midőn t. i. községi vagyont illető és maradandó eredményű tény forog kérdésben, a' tartományi tanács' véleményének 's királyi helybenhagyásnak van alája vetve; más tíz kevesbé fontos, de még is nevezetes esetekben csak a' tartományi tanács' helybenhagyása kívántatik meg,

melly ha megtagadtatnék a' község a' királyhoz folyamodhatik. A' községi hatóságon túl fekvő, vagy a' közérdekkel ellenkező határozatok' végrehajtását a' kormányzó felfüggesztheti, melly felfüggesztés, ha negyven nap alatt a' tartományi tanács állandó küldöttsége által helyben nem hagyatik, erejét veszti. Törvény ellenes végzéseket a' király megsemmíthet.

Városi jegyzőt 's adószedőt a' tanács nevez ki, de azokat csak a' tartományi küldöttség helybenhagyásával bocsáthatja el. Rendőri biztost a' király nevez három egyed közül, mellyek' kettejét a' tanács ajánlja, egyet a' polgármester és közbirák' testülete. Ezen testületet illeti a' város' kormánya és a' törvény' 's felsőbb rendeletek végrehajtása. Az esztendei költségvetést a' tanács készíti el, de abba bizonyos törvény által meghatározott községi terheket minden esetre felvenni köteles. Ha új községi adóra a' kormány engedelmet adott, kivetését a' községi tanács eszközli 's ennek eredménye közé tétetik, hogy kifogásait mindenki előadhassa, mellyek felett a' tartományi küldöttséget illeti az ítélet.

(Folytatása következik).

LUKÁCS MÓRICZ.

XI.

MIKÉNT TALÁLÁK KI

FÖLDÜNK' NAGYSÁGÁT.

(Olvastatott a' m. academia' kis gyűlésében. decemb. 10. 1842).

Mekkora legyen földünk, okvetlen sokan tudják, 's a' ki csak némileges oktatásban részesült, képes legalább megmondani, hogy körülete 5400, átmérője 1720 német vagy földirati mérföldet tesz. Miként legyen azonban ezen mekkoraság vagy nagyság kitalálható, 's találtatott az ki valólag, nem olly közismeretes, 's tán nem vétkezünk, ha állitjuk, hogy ezen kérdés még a' földirat' több oktatóit is zavarba ejthetné. Igaz, a' felforgó tárgy' ismerete kevesektől kívántatik, ezerfélélt szükségesb tudnunk. De az földünknek mégis igen jellemző, egyetemi tulajdonát hozza kérdésbe; ismeretéhez olly útakon és eszközök által jutának, mellyek az emberi ész' magasságát szembetűnőleg tanúsítják; a' föld nem vala elég meghatározására, a' mértani észnek az ég felé kelle fordulnia; szigorúan véve ekkoráig még nem tökéletesen ismert, 's mig az leend, századokba kerülhet. Ezáltal az egész olly vonzó, olly érdekű, hogy mindenkinek figyelmét, a' ki a' felsőbb ismeret iránt csak némileg is érzéket nyilván-

nít, igényelheti. És felfoghatására sem betűvetési képlet, sem ama' fenséges tudománybai mély belátások nem szükségesek, melly Alphonsust, Castilia' királyát vétkessé, Rudolf császárt gondatlan országlóvá tevő. Még rajzolatot is nélkülözhetünk. ¹⁾

Földünk gömbalakú test. Ez kétségkívüli. Mivel azonban a' két földszark' tájain narancsalakra lapúl, nem lehet tökéletes gömbnek mondanunk. Ezt az északi sark' tájára nézve valólag kivitt mérésekből tudjuk, a' déli sarkéra pedig hasonlatból következtetjük. Nem volna lehetetlen, ha maga az egyenlítő körül is eltér a' tökéletes gömbalaktól. Mi helyszini mérések' hiánya' miatt egyetemi következményeken alapúl. De mivel a' kérdéses eltérés az egész test' nagyságára nézve tetemes semmi esetre nem lehet, további fejtegetésétől értekezésünk' küszöbén inkább egészen elállunk. Sőt kitűzött célunkhoz azáltal jutunk legkönnyebben, ha földünket tökéletes kerékgömbnek véve, nagyságát e' feltétel alatt keressük.

Minden gömb' nagysága, legyen az olly parányi mint egy kölesszem, vagy olly roppant mint a' nap, az átmérő' vagy pedig a' körület' adott vagy lelt hosszából található ki. Amaz alatt azon egyenes vonalt értjük, mellyet képzeletünkben a' gömb' egyik felületétől a' középponton keresztül a' másikig vonva gondolunk; emez alatt a' legnagyobb kört, melly az átmérő' mindkét végpontját érinti. Ha e' hosszak közül az egyiket tudod, a' másik is kitűnik. Mivel a' gömb' körülete körülbelül háromszor vagy pontosabban 3,141592-szor hosszab az átmérőnél, az adott vagy lelt átmérőt e' számmal sokszorozva, a' gömb'

¹⁾ E' tárgyról ugyan minden csillagászati könyv ad oktatást, de az ottani rendszer' rokon tételeinek halmaza miatt annyira nehezítve, hogy azt érteni egyedül csak az avatottaknak lehetséges. A' csillagászok közt tán legnagyobb könnyűséggel irt róla Litrow „Populäre Astronomie“ című munkájában, 1 rész a' 45' s köv. l., miként az 1825. „Österreichischer Hauskalender“ című folyóiratban is.

körületét leled fel. És megfordítva, ha a' gömb' körülete adatnék, vagy hozzá könnyebben lehetne jutni, mint az átmérőhez — mi gyakori eset — akkor $\frac{1}{3}$ — szor véve vagy az illető számmal elosztva, az átmérőt nyernők. A' gömb' átmérője - és körületéből pedig annak felülete és tömege' található könnyen ki. A' körületet tudniillik az átmérővel sokszorozva, sokszorozmányul a' felület jö ki, 's e' felület ismét az átmérővel sokszorozva 's 6-tal elosztva, gömbtömeget következtet. Legyen például egy gömb' átmérője = 4 hüvelyk, körülete a' sokszorozmány leend, melly 4 és 3,14 sokszorozókból, azaz 12,56 hüvelykből áll. Továbbá a' gömb' felületét ama' sokszorozmány teendi, minek sokszorozói 4 és 12,56, kifejtve leend tehát 50,24 \square hüvelyk. Utoljára a' tömeg birtokába jutsz, ha a' talált felületet 4-el sokszorozod 's a' sokszorozmányt 200,96, 6-tal osztod el. Ennek eredménye 33 köbhüvelyk. A' gömbnagyság' meghatározhatására tehát okvetlen megkívántató, hogy az átmérő vagy a' körület adva vagy lelhethő legyen. Minek a' mi földünk-ről is, mint valóságos gömbről, állni kell. Itt azonban az a' kérdés: miként lelhet annak átmérőjét vagy körületét fellelni? Mi az elsőt illeti, annak felméréséről szó nem lehet. Azt kivinni emberi erőnek nem engedtetett, 's az eseményekkel tömött világtörténet' évkönyveiben nincs példa, mi szerint a' föld' leghatalmasabbjai' egyikének is eszébe jutott volna, e' roppant göröngyöt állirányosan középpont felé ásatni 's ez üreg' hosszát lánczczal felmérni. A' létező bányák' legmélyebbike még csak egy mérföldnyire is alig nyulik lefelé, 's ha valaki már itt a' föld' gyomráról, hol csak néhány arasznyi mélység van, álmodozik; beszéde üres szó, költői kifejezés. Földünk' átmérőjének még csillagászati mérése is lehetetlen. Ha a' holdat vagy a' napot 's egyéb égi bujdosókat lények laknák, a' csillagászatban velünk egy fokon állók, földünket távesővel szemlélve annak átmérőjét ők is csak pusztá tekintettel határozzák meg, miként mi földjeik' vagy világtestök' átmérőjét meghatároztuk. Igenis, ha hatalmunk-

ban állna a' léghajón kellő magasságra felszállva, magunkkal egy csillagászati tornyot vihetni, vagy épen más valamely világtestre átszárnyalva onnan kellő szerek' használata által földünket szemlélhetni, akkor átmérője' ismeretéhez tán könnyebben juthatunk. De mivel ez lehetetlen, sükert más úton kell reménylenünk.

Nem épen lehetetlen, de mégis majdnem legyőzhetlen akadályokkal kapcsolt földünk' kerületének valódi felmérése is. Miről meggyőződhetünk, ha kezünkbe véve egy tekét, rajta önkéntes irányban egy legnagyobb kört vagy körületet vonunk. E' körület' pályáját vagy mérhetetlen hegyek, vagy áttörhetetlen jégmezők, vagy égető homokpuszták, vagy népetlen tengersíkok hasítják keresztül, hol szakadatlanul mérni lehetetlen. És nyuljék bár irányának vonala viruló ligeteken keresztül, az út' hossza és helyvel helyvel az emberek' vadsága a' fárasztó munka' végrehajtását mégis csaknem lehetetlenné tennék. Meg kell azonban vallanunk, miképen a' csudavállalatra olly könnyen kész emberi szellem ezen akadályok' daczára tán az oriai merénnyel is szembe szállandott, szünetlen küzdelemmel előbb utóbb célhoz jutandó, ha lángelméje czélszerűbb módot, minél fogva földünk' nagysága könnyen kitálálható, fel nem lelt volna. Értekezésünk' feladata olvasóinkat e' móddal közelebb megismertetni.

Minden kör, legyen az gombostűfő, vagy földkerekség nagyságú, tudományos tekintetből 360 egyenlő részre, miket fokoknak nevezünk, osztaték fel; minden fok 60 egyenlő percz nevezetű részt, 's minden percz újra 60 egyenlő részt vagy ugyanannyi másodperczet foglal magában. E' részek' valóságos nagysága vagy illedéke mérföldekben, ölekben, lábokban, hüvelykekben és vonalokban természetesen minden körnél különböző 's egészen a' körület' nagyságától függ. Más az e' szerint órakeréken, más malomkeréken vagy a' föld' ama' roppant kerekén, minek átmérője 42,000000 mérföldet tesz. A' részek' viszonyos nagysága azonban mindenütt tökéletesen egyenlő, 's ha például egy körnek 45 fokáról van szó,

az annyit jelent, mint akár nagynál, akár kis körnél körületének egy nyolczadrészt venni. Ama' felosztás is ez okból választatott. Legtöbb esetben mindazáltal a' körkörület' részeinek való nagyságát tudni csaknem szükségtelen, de annál inkább megkívántató a' viszonyos vagy a' részek' számának ismerete. Mit ha mindig az elsők' mértéke szerint kell kifejeznünk, milly fárasztó, milly unalmas munka volna az. E' felett az említett felosztásnak még azon nagy haszna is van, hogy t. i. a' legnagyobb körkörületnek bármi csekély darabjából annak egész nagysága kitalálható. Ilynemű darabnak felmérhetőnek kell lennie, mivel pedig a' hozzá tartozó fokok, perczek, és másodperczek' száma is könnyen meghatározathatik, világos, hogy e' szerint az egész körület is egyszerű hármas szabály' alkalmaztatása által kereshető ki. És épen ezen kedvező körülmény' alapja amaz egyszerű és elmedús módnak, minél fogva földünk' körületének ismeretéhez jutunk. Bizonyos, hogy néhány mérföldekből álló parányi földdarabot felvenni csaknem mindenütt lehetséges, 's ez meglevén, egyszersmind az is kikövetkeztethető, hány fokpercz és másodperczet foglal az az egész körületből magában. És így az egész földnagyság egyszerű hármas szabály' alkalmazta után tűnik ki. Tegyük fel például, hogy földünk valamely legnagyobb köréből mérve öt mérföld van, 's egyszersmind kitünt légyen, miként ezen 5 egyenes mérföld a' felvett kör' egy fokának $\frac{1}{3}$ részével, vagy 20 percczel egyenlít, kérdés már most: azon esetre, ha $\frac{1}{3}$ -ad résznyi fok 5 mérföldet tesz, 360 fok hány mérföldnyi leend? Mértanilag kifejezve, áll:

$$\frac{1}{3}: 360 = 5: x$$

miből x vagy a' földkörület 5400 mérföldet tesz.

Az előzményekre támaszkodva, kitetszik, hogy a' keresett földkerület' nagyságát tárgyaló feladás két részre oszlik; az első egy földkör' csekély darabját felmérni, a' másik ugyanazt fokokra, perczekre és másodperczekre

tanítja átalakítani. Amaz tehát, mint földméréssel foglalkozó, mérnöki; emez pedig, mivel csillagok' vizsgálatát feltételezi, csillagászati résznek nevezhető el. De ne hidd, hogy az első az ég' ismeretét több tekintetből meg nem kíváná, egy osztályzata inkább csaknem egészen az utolsóhoz tartozik. Ennél fogva mind a' kettőt közelebből kell megismernünk.

Ki az érintett célra használandó mérnöki műveletet a' legközönségesebb méréshez számítaná, 's azt vélné, hogy itt markos napszamosoknál, kik az asztallal mérő' intéseire a' mérlánczot egyenes vonalban pontról pontra hurczolják, egyéb ismerettámaszra nem szorúl, az felette csalatkozik. E' munkatárgy egyike a' legnehezebb méréseknek. Hozzá nyúlni kellő készület nélkül neveltség. Tágas és alapos mértani, csillagászati, természettani és kézművészeti ismeretkincs az, a' mi itt kívántatik. Add hozzá, hogy e' művelet vizsgálataiban sok ügyességet 's páratlan pontosságot, fogyhatatlan türelmet és állandóságot feltételez. Ennek hiával a' foglalkozás idővesztés; az ismeret haszon nélküli. De mindenek felett gondosság, és az emberi hajszál' szélességének milliányi részét el nem hibázó pontosság az, mi nélkül itt nem boldogulhatni.

Először is mi e' részben teendő, a' föld' mindkét pontjának — miknek távolsága mérés szerint kitűnt — földirati hosz - 's szélességét lehető legnagyobb tökélyel meghatározni. Megjegyzésre méltó azonban, hogy mind a' kettőnek egy és ugyanazon legnagyobb földkörben kell lenniök, mivel a' körülettel, minek nagysága itt tárgyaltatik, csak ez egyenlít. Illy legnagyobb körül, ezer meg ezer választhatók közül, legkéjelmesebben a' föld' délköre szolgál ¹⁾, vagy körülötte ama' legnagyobb kör,

¹⁾ Mindkét hely azonban, ha nem épen az egyenlítőn magán, de legalább vele egy és ugyanazon párhuzamban fekszik. Sőt még más fekvésük is lehet. Minthogy azonban a' mérés ekkoráig csak délköri irányban tétellett, minden más fekvés' említését hallgatással mellőzzük el, mit annál

melly a' helyen, hol vagyunk, és a' két földszarkon keresztül megy; mivel hasonló délkörnél, mi a' következőkből tünend ki, a' mért földdarab' fokok, perczek és másodperczek szerinti meghatározása legkönnyebben eszközölhető. Az, valljon a' két hely egy és ugyanazon délkörben van-e, földirati hosszúból vagy valamely első délkörtől távolságaikból tudható, mihez újra a' földirati szélességnek, vagy az egyenlítőli távolságnak ismerete szükséges. ¹⁾ Megkívántató tehát mind a' két meghatározás, de a' mellyek nem valamely viszonylati feltételre, hanem csillagászati vizsgálatokra alapítandók, 's azokból következtetendők is ki. És ez azon csillagászati mivelet, miről fentebb megjegyzök, hogy egyszersmind a' mérnökivel jó kapcsolatba 's a' legnagyobb pontosságot feltételezi.

Tudni való, hogy tán egész földünkön nincs két hely, mellyek egy és ugyanazon délkör' irányában egymástól több mérföldnyire esvén, közöttök a' mérés ama' pontossággal, melly itt kívánatos, teljesíthetnék. Az említett távolság tehát háromszögmérésileg határoztatik meg, 's egy alapvonalnak mérése főkvántmány. Erre egyike a' legjobb helyzeteknek választandó, mert habár a' két hely' távolságvonalával nemcsak párhuzamos, hanem önkéntes irányú is lehet, kívánatos mégis, hogy tetemes hossza, legalább is egy pár száz ölnyi, legyen. És erre a' lehető legegyszerűsebb, viz és erdőtől 's magas hegyektől ment lapály kívántatik, minek birtokába csak nagy körülnézet által juthatunk. Ezután az alapnak szerekkeli mérése fogantatosittatik, 's olly pontosságot igényel, minőt részletes leírás vagy valóságos megtekintés nélkül képzelni is csaknem lehetetlen. Ez alkalommal a' lég- és lév és viz-

biztosabban tehetünk, mivel az elsőről mondottak a' többiekre is könnyen alkalmaztathatók.

¹⁾ Hogy itt is mint egyéb földszini méréseknél nagyobb pontosság végett a' fekirány ivének (Azimuth) meghatározása kívántatik, a' czélba vett rövidség tekintetéből csak futva említjük.

mérő nem hagyható figyelem nélkül, 's végre minden egyalakú állásra változtatandó. A' mérőczők üvegből azért készítve, mivel ez meleg és hideg által legcsekélyebb ki nyulást és összevonást szenved, külön helyzetre fektetnek, és így pontosan összeillesztve használhatnák. Az egész mérés továbbad egyenlő egyenirányra (Niveau) vagy tenger feletti egyenlő magasságra alakítandó át. A' hely' szüke nem engedi részletekbe bocsátkoznunk. Az e' tárgyról bővebb ismeretet kívánó a' következő jeles iratra utaltatik, minek czíme: Bericht über die im Jahre 1810 von dem k. k. Generalquartiermeisterstabe auf allerhöchstem Befehl unternommenen Basismessung in dem Raaber-Comitate.“¹⁾

Ugyanazon pontosság kívántatik végtére a' háromszögmértani mérésben is. Ez egyike a' legszebb miveleteknek, miket az emberi lángelme feltalált. Általa egy mérszerekkel felvett alapnak és egyetlenegy háromszögmértani fejteménynek²⁾ segítségével tiszta vizsgálat' és számzás' következtében több mérőföldet haladó köz' hossza épen olly pontosan határoztatik meg, mint mérés szerint, melly utolsót a' valóságban teljesíteni lehetetlen. A' földolog itt imez: Az alap' végpontjaiból választatnak alkalmas állpontok, honnan egyiktől a' másikig jó távcsövel láthatni, hányat kelljen azonban választanunk, részint a' két meghatározandó hely' távolságától, részint a' helyzet' mi voltától függ. Ezen állpontok egymásközt háromszögeket képeznek, 's közülök az első az, minek oldalát a' mért alap teszi. Mivel pedig ezen alap vagy az első háromszög'

¹⁾ Látható in der neuen Milit. Zeitschrift 373. 8 u. 9 Heft. (Wien 1811.)“ Ez alapmérés Szent Miklós és Böny közt Sopronmegyében aug. 13. kezdetett, végződött oct. 22. 1810. Hossza 13° Reaumur szerint 's az újhelyi fekirányra áthelyezve 9429,42932 ölet tesz. A' háromszögekből 9429,41900 találtatott; következőleg csak egy tizeddel, vagy $\frac{3}{4}$ közönséges bécsi hüvelykkel kisebb.

²⁾ Melly így hangzik: „Minden háromszögben az oldalak átlélenes szögök' kebeleivel aránylanak.“

oldala ismeretes, egy állpont feléi tekintés által a' két szeglet kitalálhatván, egyszersemind a' háromszög egyéb két oldalát is felleljük. Egyike e' lelt oldalaknak a' szomszéd háromszög' szárát képezi, hol ismét csak a' két szög határozandó meg, miáltal egyéb oldalak' hossza is kiviláglik. És így üti meg a' sor a' harmadik háromszöget; így a' többit is. E' mivelethen a' kedvező körülmény áll elő, minél fogva nehány egyenesszögü háromszögek' birtokába jutunk, mikből az egyik úgy nevezett kisoldal (cathetus) a' két hely' távolságvonalával párhuzamot, 's mellyek egybefoglalva épen olly hosszúságúak mint ezek. És mivel e' kisoldalak' hossza az épen leirt mivelet szerint ismeretes lön, a' távolságvonal hosszának is ki kell tűnnie, 's e' szerint a' mérés, mit rajzolat nélkül világosabban előadni csaknem lehetetlen, hefejeztetett.

Igy az előzmények' nyomán a' két hely' egymástóli távolságát ismerjük meg, 's képesek vagyunk egy kis földköriületet bizonyos mértékben kiállítani. Hátra van annak tudása: hány fok, - percz- és másodperczet képez e' kördarab, hogy e' szerint az egész' hossza és körülete, szóval a' keresett igazság kitaláltathassék. A' fenforgó darabnak fokok, perczek és másodperczekbeni értéke azonban magán a' délkörön, minek egy részét teszi, nem határozható meg. Ez oknál fogva az égvizsgálatok, vagy azon mivelet' használata, mit fentebb csillagászatnak nevezénk 's ezenel tárgyalandunk, tétéleztetik fel.

Papirlapon a' körző' külön nyilásai szerint egy és ugyanazon középpontból rajzolt körök' egyközéppontúaknak (concentrici) neveztetnek. Fekvésük egy és ugyanazon téren van 's állirányos, mi látható, ha a' papiros az asztalra állirányosan helyeztetik. Ha a' szélső kör' két önkéntes, egymástól azonban kevésbé távol eső pontjából két egyenes vonalt a' közös középpont felé vonunk, a' körök egyről egyig átvágnak, 's azáltal a' közészorított kördarabok ugyanannyi ívet képeznek. Ezen ívek, habár külön nagyságúak, egyszámu fokok-perczek- és másodperczekből, vagy körrészekből állnak. E' szerint a' hány

részecske a' szélső legnagyobb íven találkozik, ugyanannyi lesz a' legbelsőbb vagy legalsóbb kör' legparányibb ív-darabján is. Mi szinte a' közbe eső egyéb körökre nézve is áll. Itt azonban egyedül a' két említett szükséges, 's hogy a' fenforgó tárgy való élethől meritett példa által kézfoghatóvá váljék, tekintsünk a' szekérkerékre. Ott leljük a' leirt két egyközéppontú kört, hol a' kerék-ág' körülete a' kis kört, a' kerék' szélső körülete pedig a' nagy kört, és a' két küllő az említett két egyenes vonalt ábrázolják, 's egyszersmind arról győződünk meg, hogy a' felső ívdarab a' körületen ugyanannyi körrészekből áll, a' mennyiből az alsó a' kerékágyon.

Képzelve ezek után magunkat ama' két hely' egyikén, mik között a' földmérés eszközöltetett, 's mellyek, — mit már fentebb említünk — a' föld' egy és ugyanazon délkörön fekszenek, az ég' boltozatán pedig épen e' délkör felett egy egyközéppontú félkört ¹⁾ gondolván, ez akkor amaz égpontra, melly egyenesen fejtetünk felett áll, 's annál fogva tetőpontra neveztetik, és az éjszaki világsarkon keresztül, mit rövidség okaért csak sarknak nevezendünk, vonúl, vagy világ délkörre válik. E' világdélkörben kell természetesen a' másik hely' tetőpontjának is lennie. És ha ezennel e' két tetőponttól egy hosszú zsinórra illesztett mérőszalagot szabadon, de összehajló 's a' föld' színére állirányos fekvésben lefüggni képzelünk, épen azon két helyet, miknek tövolsága méretett, fogják találni, 's innen tova haladván, a' föld' középpontjában egybefutni. Felül tehát a' világdélkörön a' két tetőpont közötti ívet, alul pedig a' földdélkörön a' két hely közti mért ívet közészorítják, 's e' szerint az ívek' egymáshoz viszonya épen az, mi a' szekérkeréknél volt; szóval a' felső nagy ív, melly az égen két tetőpont közt fekszik,

¹⁾ Azért épen félkört, mivel az ég' ama' roppant üres gömbjéből, minek közepén földünk lebeg, csak egy részt látunk, míg a' másik rész' látásától fekirány által, mi alatt lappang, megfosztatunk.

ugyanannyi fokperczek - 's másodperczekből fog állani, mennyiből az alsó kis ív, melly a' földön a' két hely közé szorult.

Itt azonban az a' kérdés: miként található amaz égvényen vagy a' tetőpontnak egymástoli távolságán a' fokok', perczek', 's másodperczek' száma ki? Válasz: mindkét helyen a' földön egy és ugyanazon csillagnak akkori vizsgálata által történik, midőn az a' fekirányon felül e' helyekre nézve legnagyobb magasságát eléri. Akkor t. i. e' csillag a' mi tetőpontunkkal egy és ugyanazon legnagyobb égkörben, vagy helyünk' világdélkörében van, 's a' tetőponttól messzesége vagy főpont' (zenith) távolsága a' délkör' ívét képezi, melly az említett csillag' legfelsőbb vagy déli magasságával mindég 's mindenütt 90 fokot tesz ¹⁾). Ha éjszaki egünk' egy önkéntes csillagát, főleg a' sarkkal határost választjuk, minek tehát fel- és aldelelését (culminatio) éjszaka lehet észrevenni; ha mondjuk, illynemű csillagot választánk 's azt egy ahoz készült csillagászati szer' ²⁾ használatával meglestük, mikor lépett az például felső delelésénél a' délkörbe, 's a' szerint déli magasságát vagy fekirányától legnagyobb távolságát eléré, akkor a' használt szeren a' csillag' magasságát vagy távolságát fekirány felett kellő pontossá-

¹⁾ Mi a' földgömbnek mindig csak felét látjuk, 's e' szerint minden legnagyobb köréből is, 's így tehát abból is, mi-ben tetőpontunk fekszik, csak felet, vagy ama' 180 fokot, mik a' fekirányon felül vannak. 'S mivel minden tetőpont e' félnek közepén van, a' fekiránytól távolságának mindég és mindenütt 90 fokúnak kell lennie.

²⁾ Nevezetök: negyed, hatod, nyolczad. Többek közt főleg Graham főpont' szelője (Zenith Sector) igen nevezetes. Nem különben délesillagcsővel is eszközölhető. Hogyan? arra itt felelni, mivel az messze terjedne 's rajzolatokat tenne szükségessé, nem lehet felelnünk. Megjegyzendő azonban, hogy a' minő egyszerű e' szerek' elmélete, épen olly olly nehéz, többszöri kísértést 's nagy ügyességet feltételez gyakorlata.

ga szerint fokokban, perczekben 's másodperczekben leolvashatjuk, következőleg a' csillag' távolságát is helyünk' tetőpontjából, vagy a' főpont' távolságát tudjuk meg, mivel ama' magasság emé' távolsággal egymást 90 fokig pótolják. Ha tehát illynemű vizsgálat a' többször említett két hely' mindenikén egy és ugyanazon csillaggal tétetik, akkor a' csillag' távolsága e' helyek' tetőpontjaitól tűnik ki, 's lehúzáván e' távolságok' nagyobbikától a' kisebbiket, mind a' két tetőpontnak egymástóli távolsága is kitalálандó lesz, vagy az égívek' ama' nagysága, mellyet keresénk. Tegyük fel például, hogy a' déli helyen a' csillag' déli magassága 65 fokúnak találtatott, akkor ugyan e' helyen a' tetőpontnak e' csillagtóli távolsága lesz $90 - 65 = 25$ fokú, 's feltevén, hogy az éjszaki helyen ugyanazon csillagnak déli magassága 70 fokúnak találtatott, akkor ugyanazon helyen a' tetőpontnak csillagtóli távolsága $90 - 70 = 20$ fokú lenne. Első távolságból vagy fokból a' második távolságot, azaz, 20 fokot vonván ki, 5 fokot nyerünk. És ennyit tesz mind a' két tetőpontnak egymástóli távolsága. Azonban még ez is megrövidíthető. Mivel a' nevezett magasságok úgy aránylanak egymással, hogy miként ezek nőnek, amazok fogynak¹⁾, úgy a' két magas-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a' föld' minden helyének más fekiránya van, 's ha például egy déli helyről az éjszakra megyünk át, a' fekirány éjszak felé épen annyira sülyed, a' mennyire dél felé emelkedett. E' körülmény is a' fentebb érintett égboltozatig kitágult szekérkerékkel megfoghatóbbá tehető. Legyen iránya déltől éjszak felé, küllői pedig déltől éjszak felé rendszerint 1, 2, 3, 4, 5, számokkal bélyegezvék. Ha tehát a' 3 számú küllőnél állunk, akkor 1 és 5 számú küllők a' fekirányt mutatják. A' 4 számú küllőnél pedig állván, az 1 számú küllő eltűnik, és a' 6 számú küllő lép elő, 's e' szerint a' 2 és 6 számú küllők a' fekirányt mutatják. E' mód szerint könnyű lesz ezennel az érintett magasságok és távolságok közti viszonyt is megfoghatóvá tenni. A' csillag' kitalált magasságait tehát egymásból kivonván, épen az előbbeni mód szerint fog mind a' két tetőpontnak egymástóli távolsága ki-

ság' különbségének és egyenlőnek kell a' két távolság' különbségével lenni. Azért csak magának a' csillagnak lelt magasságait kell egymástól levonnunk, és miként fentebb, fogjuk a' tetőpontok egymástóli távolságát nyerni. Ha felvett példa szerint a' csillag' déli magassága a' déli helyen 65 fok, az éjszaki helyen 70, mind a' kettőnek különbségeül szinte 5 fokot nyerünk.

Ezen épül a' második mód, tudniillik a' két hely' sarkmagassága által mind a' két tetőpontnak távolságát fokokban, perczekben és másodperczekben kitalálni, 's az előzmények csak e' végett tétetvék. A' hely' sarkmagassága alatt, mit már maga a' szó is kifejez, a' sarknak e' helyen a' fekiránytóli magassága vagy távolsága értetődik. Ismeretes, hogy e' sark mindig 's állandóul ugyanazon hely' délkörében van, 's ennél fogva nem kell várni, míg odalép. Továbbá azt is tudjuk, hogy magassága nagyságához képest mindig és mindenütt a' hely' földirati szélességével egy és ugyanaz ¹⁾. Mivel tehát ezt ama két helyre nézve, miknek egymástóli távolsága méretett, még más tekintetben is, miként fentebb is említők, mulhatatlanul keresnünk kell, látható, milly alkalmas 's czélszerű az mind a' két tetőpont' egymástóli távolságának meghatározására. Nem kell itt egyebet tenni, mint mind a' két helynek földirati szélesseit egymástól levonni,

jöni. Ha a' felvett példában a' csillag' déli magasságát a' déli helyen 65, az éjszakin 70 fokúnak tesszük, mind a' kettőnek különbségeül újra 5 fokot nyerünk.

¹⁾ A' legvilágosabb mód erről rajz nélkül meggyőződni, következő: Képzeljük magunkat a' föld' egyenlítőjén, az éjszaki és déli kör' természetesen fekirányban állanak. Indulván pedig ezen egyenlítőről például egy foknyira éjszak vagy dél felé, ott az éjszaki sark, itt a' déli épen egy fokkal 's tehát ugyanannyival száll a' fekirány felett. A' haladónak az egyenlítőtől ama' távolsága földirati szélesség; a' sarknak a' fekiránytóli eme' távolsága pedig sarkmagasságnak nevezetik, következőleg mind a' kettő egymással tökéletesen egyenlít.

's a' keresett távolság a' fentebbi mód szerint jövend ki. A' mivelet itt azonban egészen különböző amattól. Mivel épen ott, hol az éjszaki sarkét keresni kell, nincs csillaga ¹⁾ — a' mi sarkcsillagunk — tőle csaknem két hely' sarkmagassát vagy földirati szélességét külön mód szerint kell keresni ²⁾, 's ez az, miben e' mód az elsőtől különbözik. Ellenörködés' tekintetéből azonban mind a' kettőt használják. És minél egybevagottabb a' két eredmény, annál pontosabb miveletünk. Ha egymástóli eltérések valamivel nagyobb, 's nem tudjuk mellyiké az elsőség, akkor számtani közepét vesszük.

Ekként tudjuk meg tehát a' földdekkör' mért darabját fokokban, percekben és másodpercekben, miből a' fentebbiek szerint egyszerű hármass szabályllyal a' délkör' egész hossza kitalálható. Valósággal kivitt mérésen alapuló példamutatvány az egészet még könnyebbé teendi.

¹⁾ E' nevezetes csillagot, melly a' változatlanságnak egyetlen általunk látható jelképéhez olly közel áll, csaknem minden gyermeknek kellene ismerni. Reá a' gönczöl' szekere után könnyen akadhatunk, melly nagy szekér név alatt soknak ismeretes; 7 világos fő csillagból áll, négye rendetlen négy-szöget, 3 pedig egy ívben az állat' farkát képezik. Ha a' test' két homlokcsillagán keresztül az állat' háta felé egyenes vonalt húzz, 's annyira hosszabbítod, míg vonalod a' legközelebb eső egyenlő nagyságú csillagocskába ütközik, e' csillagocskának, sarkcsillag levén, állpontját ez úton akár mikor feltalálhatod.

²⁾ A' legnevezetesebb két mód, bizonyos helynek sarkmagasságát kitalálni, következő: Választatik tudniillik amaz éjszaki ég' csillagaiból egy, mellyek soha le nem szállnak, 's legnagyobb, 's legkisebb magassága, mikor tizenkét óra után a' délkörbe lép, a' fentebb érintett szerek' egyikével meghatározatatik. Ha ezután a' két magasság' különbségét felezzük, 's e' különbséget a' kisebb magassághoz adjuk, vagy a' nagyobbikból kivonjuk, a' keresett sarkmagasságot leljük fel. Második mód pedig ez: Meghatározatatik egy csillagnak legnagyobb magassága, minek eltérése azonban máshonnan ismeretes. Ezen eltérést a' talált magasságból kivonván, az egyenlítő' nagysága jó ki, 's ezt 90 fokból kihuzván, a' sarkmagasság találtatik ki.

Mire a' nevezetes francia fokmérést választjuk, mely Méchain és Delambre csillagászok által Dünkirchentől Flandriában, Montjouy felé Barcellonánál Spanyolhonban terjed, 's minek mérése 1806. és 1807. Formenteráig, a' baleari szigetek' egyikeig, a' középtengerben folytattaték. A' két hely közti távolság 551,584,72 toise-ot vagy francia ölet tesz. Földiratszélességét pedig Dünkirchennek 51 fokú, 2 perczü, 9,70 másodperczünek találták. Ezt az első szélességből kivonván, a' mért ívnek marad 9 fok, 44 percz 's 24,74 másodpercz. A' kérdés támad: a' földdélkör' 360 foka hány toise-ot tesz, tudván, hogy abból 9 fok, 40 percz, 24,74 másodpercz 551584,72 toise-t képez? És a' válasz Riesen Adam' számolása szerint leend: 20'527182 toise.

A' számolás' alakja ez:

$$9^{\circ} 40' 24,74'' : 360^{\circ} = 551584,72 : x.$$

A' két első tagot másodperczekben kinyomván, lesz:

$$34824,74 : 1296000 = 551584,72 : x$$

A' két középső tag' egymással sokszorozásából $71''485'379'712000$ nyerünk, mit az első taggal elosztván, hányasul vagy a' föld' egész körületeül 20'527182 toise, vagy ha ezen számot 3801,311 — el¹⁾ osztjuk el, 5400 földirati mér föld jö ki, miből a' fentebbi útmutatás' nyomán könnyen a' föld' átmérője, felülete és tömege nyerhető ki.

Ekként találtaték ki tehát földünk' nagysága; az alapelvek szerint legelőször Eratosthenes, alexandriai könyvtárnoktól, harmadfél századdal a' keresztény időszámolás előtt; a' módszer szerint pedig Schnellin Willebrord, leideni oktatótól 1615. 's azóta többektől.

¹⁾ E' számolás szerint a' földirati mér föld ennyi toise-ból áll. Nevezetesen a' délkör' egy fokára $57019\frac{2}{3}$ toise megy fel, 's ennek 15-öd része = 3801,311 toise.

Ha földünk tökéletes gömb 's rajta a' mérést és vizsgálatokat hibátlanul véghez vinni, vagy a' föld' különböző tömötsége által okozott eltéréseket pontosan felszámolni lehet, akkor a' Francia mérés teljes tökélyt igényelhetne. Mivel azonban amaz nem áll, 's ez nem lehetséges, az említett mérés igazításra szorúl, 's még igazítások után sem érhet teljes pontosságot el, azon oknál fogva, mivel mindenek' felett bizonyosan még a' sarklapulat' nagyságát sem tudjuk. Ezt azért említjük, hogy mások' fonák adatai senkit tévútra ne térítsenek, 's hogy az ismételt állítás' valóságáról mindenki meggyőződve legyen, mi szerint földünk' való nagyságát ekkoráig tökéletesen kitalálni nem sikerült, 's ki tudja, mikor vagy tán soha sem lesz eljövendő az idő, mellynek homályborította tükrében a' kérdéses való' alakja sem nagyítva, sem kisítve többé, hanem igaz nagyságában fog mutatkozni.

Dr. TAUBNER KÁROLY.

XII.

A' MAGYARORSZÁGI

TATÁROKRÓL.

(Olvastatott a' m. academia' kis gyűlésében, febr. 14. 1842).

Öseinket kitünőleg jellemző vendégszereteten kívül, minél fogva a' krónikák és oklevelek' egyértelmű tanutétele szerint keblökben az idegen jövevény népeknek már a' birodalom' alapításakor szállást adni, 's azokat alkotmányi jogaikban részesíteni sziveskedtek ¹⁾, különös kormány

¹⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum ed. Alex. Horányi. Budaë, 1782. 8-vo, pag. 135. „*Quapropter hoc audito, multi Comites, milites et nobiles ex terris Christianorum ad eum (Geicham) accesserunt.*“ Ismét: pag. 141. „*Intraverunt quoque temporibus tam Ducis Geichae, quam aliorum Regum Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni, et fere ex omni extera natione, quae sub coelo est, qui seruiantes Regibus, vel ceteris Regni dominis ex ipsis pheuda aquirendo, nobilitatem processu temporis sunt adepti, quorum nomina comprehendere aestimaui in praesenti libro honerosa.*“ — Joannis de Thurócz Chronica Hungarorum, Part II. cap. XXII. „*Praeterea intraverunt Hungariam, tam tempore regis Geychae, et Sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani,*

rendszerül tüzék ki első királyaink, minél több idegeneket, édesgetni e' hazába. Világos tanuja ennek sz. István kir. törvénye' I. könyvének 6-ik fejezete, hol így szól fiához többi közt a' vendég népek' ápolását ajánló: „*Mert az egy nyelvű és egyenlő szokásu ország gyenge és töredékeny.*“¹⁾).

Körültekintve a' honban, a' régi királyoktól befogadott idegen nyelvű népek közül találunk olyanokra, melyek a' magyaroktól elkülönözötteen maiglan élnek mint idegen ajku népek; mások ellenben, például a' francia,

Hismahelitae seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses, et Rhenenses, Cumanii, et Latini; qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimoniorum diversorum contractus, Hungaris immixti, nobilitatem, pariter et descensum, sunt adepti.“ Schwandneri, Scriptores rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom. I. pag. 90. — A' francia gyarmatokról olvashatni, Athenaeum, 1838. II. f. é. 8. és 42. sz. 1840. II. f. é. 40. szám — Örményekről beszél IV. Béla kir. 1243-iki, és kún László kir. 1284-iki levele: Fejér G. Codex Diplomatic. Hung. Tom. I. pag. 307. — Tom. V. vol. III. pag. 77, 78. — Olaszok' itt laktát (Latini) számtalan oklevelek hirdetik.

- ¹⁾ S. Stephani R. Decret. Lib. I. cap. 6. „*In hospitibus, et adventitiis viris, tanta in est utilitas; ut digne sexto in Regalis dignitatis loco possit haberi. — — Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites; ita diversas linguas, consuetudines, diuersaque documenta, et arma secum ducunt, quae omnia Regiam ornant, et magnificent aulam, et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguae, uniusque moris Regnum; imbecille, et fragile est. Propterea jubeo Te, Fili mi! ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent. Si enim tu destruere, quod ego aedificavi; aut dissipare, quod congregavi studueris; sine dubio maximum detrimentum, tuum patietur Regnum. Quod ne fiat, tuum quotidie auge Regnum, ut tua corona ab omnibus augusta habeatur.*“ Corpus Juris Hungarici. ed' Budae, 1779. Tom. I. pag. 125. 126.

olasz, spanyol és örmény szállítványok, a' magyar néppel olvadtak egybe.

Ez utóbbiak sorába helyezendők e' honban huzamos ideig nem csekély szerepet vivő tatárok is, kiknek még a' XV-ik században álladalmi fönlétökről törvényrendeletek tesznek bizonyyságot.

Árván született László kir. 1454-ikben költ II. decretuma 9-ik cikkében olvassuk ugyanis: „*Item, omnes Liberae Civitates, tam nostrae Regales, et Reginales, quam Dominorum Despoti, et Comitum Ciliae, aut aliorum Magnatum; Nec non totum Regnum nostrum Sclavoniae, de quibus lucrum Camerae nostrae solvi non consueverunt, modo praemisso, connumerari debeant. Et similiter Philistaei, Comani, Valachi et Tartari connumerati, debeant exercituare.*“¹⁾ Továbbá: I. Mátyás királynak a' szegedi gyűlésen hozott törvényeket megerősítő 1459-iki decretuma' 3-ik cikkében áll: „*Item quia quam plurimi Walachi, Rutheni, et Sclavi, fidei Wolachorum tenentes rustici, qui alias ad lucrum Camere Regie numerari assueti non fuissent, tales tam Regales, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout et quomodo alii exercituare consueti sunt, exercituare teneantur. Excipiuntur tamen Comani, Philistaei et Tartari, qui juxta antiquam consuetudinem exercitabant, secundum quod Saxones.*“²⁾ Hasonlóan Mátyás kir. Budán 1467-ben költ decretuma, 2-ik czik. mondja: „*Nobiles autem Regni intelliguntur, qui habent meram Nobilitatem a Regibus, seu Privilegium Nobilitatis Hungariae, sive tales sub — — Regis, sive sub Ecclesiis, sive sub quorumque alia Jurisdictione degant, alii autem omnes solvant, utique sive sint Nobiles Ecclesiarum, qui non ha-*

1) Corpus Juris. Tom. I. ed. cit. pag. 211.

2) Kaprinay Steph. Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. Vindobonae, 1771. 4-to. Part. II. pag. 231.

bent privilegium Nobilitatis a Regibus, sive Cives liberarum Civitatum, sive Cumanii, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Wulachi, sive cujuscunque alterius conditionis." ¹⁾

Ennyi hiteles tanutételek után, senki sem kételkedhetik a' tatár népségnek honunkban laktáról; nem is szükség bővebb bizonyításokkal támogatni ezen allitást; egyedül az már czélomhoz képest kimutatandó:

I. Hol és melly részeken laktak?

II. Mikor költöztek honunkba?

III. Maradt-e fön tőlük és minő emlék közöttünk?

I.

A' tatárok' magyarországi lakhelyeiről.

Ha szem előtt tartjuk az imént idézett törvényt, jelesen Mátyás kir. 1459-iki rendeletét, hol a' kúnokkal és jászokkal együtt 's egyenlő jogba helyezve említetnek a' tatárok, méltán keletkezik bennünk olyan gyanu, miként aligha nem határosak vagy épen azonegy tartomány rész' lakói valának amazokkal. És e' gyanítást több hiteles adatok a' történeti valóság' polczára emelik; mellyek szerint ugyanis a' mai Nagy- és Kiskúnságban laktuk megbizonyul. E' hiteles adatokat fölfordandó, először a' nagyzótán a' kiskúnságiakat mutatom be.

¹⁾ Kovachich Mart. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. Budaë, 1800. 8-vo. Tom. II. pag. 182.

A) *Nagy-kúnsági tatárokról.*

Magyarországnak a' mohácsi veszteség után török kézre jutott részei olly politicalai fölosztást nyertek, minő a' török birodalom egyéb alkotó' részeiben vala divatos: pasaságok vagy beglerbégiségek, és ezeknek alájok vetett szandzsákságok állítottak t. i. pasák és begek által kormányzottak. Beglerbégiség vagy pasaság Levenklau János német tudós szerint 1588-ban kettő vala, u. m. a' budai és tömösvári ¹⁾; az előbbinek szerinte tizenöt, Hadzsi Khalfa törökíró szerint pedig 1650-ben tizenhét szandzsákságok vagy kerületek voltak kormánya alatt ²⁾. A' budai pasaság' illy egyik kerületét mind a' két író nyomán a' szolnoki szandzsákság tevé, minek egykori ura Halulbeg a' fényes kapu' rendeletéből török és magyar nyelven, igen derék lajstromot készíte az alája vetett helyekről, melyet a' Transsilvania' halhatatlan írója Benkő József az örök feledékenységtől megmentett. E' lajstromban olvassuk im' ezeket is:

„*Immár következnek az Kúnság tartománybéli Faluk :—*“

„ <i>Tatárya Vidéke,</i>	Chyorpa,
Karzag vizállás,	Mesterzállás,
Kolbasz,	Kakan,
Kunhegyes,	Maryalaka.
Leoche,	Chyoyzállás,
Han Ban,	Kystorgogya,
Azzonzállás,	Geodzállás,
Kopolbaz,	Moronch,

¹⁾ Levnclayii Joan. Annales Svltanornm Othomanidarum. Francofurdi, 1588. 4-to In Pandectis Historiae Turcicae, pag. 481, 482.

²⁾ Gévay Antal, A' budai pasák. Bécs, 1841. 8-r. A' föld-abroszon.

Eorgende,	Ceok,
Magyarzállás,	Varnos,
Pocha,	Naglas,
Zamazkyn,	Zeltekház,
Nagyharangh,	Myrilház,
Mádarász,	Dada,
Uifalu,	Toth,
Zyme,	Chyop,
Zylehegyeron,	Kyraltelke. ¹⁾ .
Kesterend,	

Láthatni e' jegyzékből, hogy a' nagykünsági helyek között vala egy, melly *Tatárvidéknek* hivaték, 's hihetőkép' e' nevezetnél fogva több helységet is magában foglaló. Még jobban fölvilágosítja e' dolgot Eger vég- és Szarvaskő várakhoz tartozó, úgy a' jász-kún helyeknek 1572-ben készült kamarai összeírása, mellynek eredetie gyűjteményembem találtatik ²⁾. Az összeírási könyv' 30-ik lapján ezek olvashatók:

¹⁾ Ungarisch. Magazin. Pressburg, 1782. 8-vo. II. Band, 2. St. S. 308. A' hibásan írott nevek más régi lajstromokból könnyen kijavíthatók, mik között szembetűnők: Kopolbaz, Kápolnás; Chyorpa, Csorba; Kakan, Kakat; Kys-torgogya, Kisturgon; Geodzállás, Ködszállás; Moronch, Moricz; Eorgende, Orgonda; Pocha, Bolcsa; Zamazkyn, Sebestyén; Zyme, Sima 'stb. Valóban, török tollat árul el az írásmód.

²⁾ Teljes czíme a' lajstromnak ez: *Summarius Extractus Possessionum, colonorum, censuum, Muneralium, et aliorum prouentuum, pertinentiarum, Arcium Agriensis, et Zarwaskew, ac Jazigum, Cumanorum maiorum et minorum, oppidique Nagy-Zeghed, vnius integri anni 1570. Et eorundem prouentuum limitata taxatio. Per Egregios Petrum Faygelium, Consiliarium Camerae Scepusiensis, Joannem Freydenreych, Magistrum Lustrationum, ac Joannem Swkan, Sacrae Caesareae Regiae que Maiestatis Commissarios, Anno Domini 1572. conscriptus.*“ Félrétialaku, 's 12-ívnyi.

„*Cymani maiores Sedis Koolbaaz.*“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionati.	Inquilini.
Chiorba . . .	39.	5.	Pohamara . . .	17.	—
Mooricz . . .	18.	2.	Maryalaka . . .	40.	8.
Kyswyszallas . . .	8.	1.	Kysthurgon . . .	19.	6.
Nagithwrgon . . .	29.	5.	Kolbaaz . . .	55.	6.
Bolchia . . .	30.	10.	Magiarszallaas . . .	15.	19.
Karczagwyzallas . . .	44.	12.	Azzonzallaas . . .	30.	7.
Orgonda Sz. Mikl. . .	19.	7.	Keódszallaas . . .	25.	5.
Fabian Sebestien . . .	12.	3.	Madaras . . .	29.	5.
Kapolnaas . . .	27.	7.			

Faciunt Colonos 456. Inquilinos 108.

Mesterszallaas, Antea ad Giuliam possessa nunc ad Agriam pertinet.

Anulsae a Sede.

*Thataarszallaasa,
Bauboczka,
Homokszallaas.*

*Echegh,
Kwenzenth Márton,
Thelekzaalaas.*

In kwnhegies.

Kyskaba,

Kakath.“

Nem jö ugyan többé elő *Tatárszállása* a' nagy kunsági helyek között, sem Pázmán Péter' 1629-iki Synodalis lajstromában ¹⁾, sem a' német rend' részére 1702-ben kiadott adománylevélben; de hogy valójában a' nagy Kol-

¹⁾ Acta et Decreta Synodi Dioccesanae Strigoniensis Petri Pázmány Archi Ep. Strigoniensis celebratae Tyrnaviae, Anno 1629. In Peterffy Car. Sacra Concilia Eccl. R. C. in R. Hung. celebrata. Posonii, 1742. fol. Part. II. pag. 270.

bázszerékhez tartozott, az elmondottakból világos; valamint az sem szenved kétséget, hogy épen azon hely legyen, melly általam olvasott némi 1715-iki oklevélben *Tatarjteleknek* hivatik, most pedig *Tatárszállás* néven ismeretes puszta Békés vmegyében a' három Körös összefolyásánál Öcsöd és Mesterszállás nagykún puszta között. Haruckern János György' részére 1736-ban költ ujadomány levélben is előfordul e' *Tatárszállása* Öcsöd, Szarvas, Babocza 's több szomszéd helyekkel együtt ¹⁾. A' név maga eléggé bizonyítja eredetkép tatároktóli megszállását, az 1572-iki összeírás pedig még akkoriban népes voltát.

Ennyit nyomozhaték ki mohos régiségeinkből a' nagykúnsági tatárokról; jóval több- és fontosbak azok, miket előhordandok a'

B) *Kis-kúnsági tatárokról.*

Óshagyomány után mai napig uralkodik a' kún - sz. - miklósiaknál azon vélemény, miszerint hajdan *Tatár szent Miklósnak* hivaték lakhelyök; és ezen hagyomány biztos alapon nyugszik, mert a' kiskún helyek' XVI-ik századi jegyzeteiben mindig így fordul elő. Az 1557-iki összeírásban ekként számítatnak elő a' kis kúnsági helyek „*Tatár-Szent-Miklós, Ferencz-Szállása, Kis-Szállás, Pálka, Kara, Törtel, Lajos, Mizse és Kocsér*, mint a' kecskeméti székhöz tartozók.“ ²⁾. 1567-ben ismét: „*Fülöpp-Szállás, Szabad-Szállás, Lajos, Mizse, Kerek-egyháza, Ferencz-Szállása, Tatár-Szent-Miklós, Bankháza, Kocsér, Kara, Pálka, Kis-Szállás, Laczhá-*

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1822. XI. köt. 11. lap.

²⁾ Horváth Péter, Értekezés a' kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest, 1823. 8-rét. 62 lap.

za, és Törtel.“¹⁾ — A' főntebb érdeklött 1572-iki lajstrom' 33. és 34-dik lapján pedig ezek állnak:

„*Cumani Minores.*“

„*Possessiones Cumanicales Sedium Myse, Kyszallaas, Layos, Szabadzallaas.*“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionati.	Inquilini.
Myse . . .	30.	7.	Lachkahaaza	9.	2.
Tatar Sz. Mik.	22.	1.	Ferenczallaasa	33.	3.
Kerekegyhaz	47.	3.	Kyszaallas .	16.	—
Paalka . . .	23.	8.	Layos . . .	15.	5.
Phylepzallas et			Koche . . .	18.	—
Kisbalas .	28.	3.	Szabadzallaas	37.	6.
Theórtel . . .	22.	6.	Karah . . .	16.	3.

Facit colonos, 311. Inquilinos. 47.“

„*Bunkahaza non comparuit.*“

„*Relatum est haec infrascripta septem praedia ad dictas sedes cumanicales pertinuisse, quae nunc Rascianos con-
seddisse et inhabitasse dicuntur.*“

„*Praedia Septem.*“

„*Altokhaaza, Thoshaza, Kozvokhaaza, Azzonzallaasa, Keleby, Borsod, Matiushaaza. Item: Beaxter, Orgowan, Feyertho, Moysa, Zank, Jacobzallasa, Peder, Thompa, Cholos, Thayo, Juanka, Meelkoth, Lwdas, Szomoktarcha, Mattko, Keónchegh, Bolchia, Karapal, Thazlar, Konthoghzaallaasa, Chengelie, Jenke.*“ Ismét a' 35-ik lapon:

¹⁾ Ugyanott.

„*Thataar szenthmyklos pro decimis Anno 1571.*
solvit in paratis . . fl. 16. d. —“

Hogy az ottani tatároktól nyerte legyen mellék nevet Szent Miklós, ezek' nyomán már kiki meggyőződhetik. Megjegyzendő egyébiránt e' helyről, miként későbbi összeírások' utmutatásánál fogva a' török uradalom alatt soha el nem pusztult, következésképp lakosinak, legalább egy részét valóságos tatár ivadéknak tarthatni.

Mindezen adatok, mondhatja valaki, keveset nyomnak a' critica mérlegében, miután egyedül tatár mellék nevet, nem pedig olly fajú 's nyelvű népséget is állítanak elő Szent Miklóson.

Az ellenvetést meghiusítandók, történetkönyvekből nagy fontosságu tanutételt is hozhatunk elő: olly tanutételt, melly a' föntebb előszámlált törvényczikkekkel és a' két künsági tatár melléknevű helyekkel egybevetve, minden kétkedőt megnyugtathat nemcsak, hanem a' történeti hitelesség' biztos fokára emelendi állításomat.

Scheich Aly ozman török író, ki hazánk' törökbirodalomhoz tartozó részeiben, jelesen Buda környékén is járt, írja 1588-ban többekközt a' magyarokról: — „*Madszar név alatt ismeretes nemzet, kik között Budun (Buda) városa' vidékén elszórt falvakban sokan találtatnak, kik ruházatban és szokásban tatárok, 's egyrészők a' tatárnyelvet beszéli.*“¹⁾ — Olly tanu teszen itt bizonyí-

¹⁾ Veteres Memoriae Chasarorum ex Ibn Fossilano, Ibn Haucale et Schanshedino. A. C. M. Fraehnio. Memoires de l' Académie imp. des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. VIII. 1822. — Conf. De Chazaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Interprete C. M. Fraehnio. Petropoli, 1822. 4-to Part. I. pag. 44. „*Natio — nota sub nomine Madschar, interquos in pagis dispersis territorii urbis Budun multi reperiuntur, qui habitu cultuque Tatarorum sunt, et pars lingua eorum loquitur.*“

tást tatárainkról, ki saját vallása szerint köztök járt, és anyanyelve' segedelmével azokét, mint a' töröktől csak dialectusban különbözöt, érthette is; és így, kellőkép megkülönböztetheté őket a' más, magyar nyelvű kúnéptől.

A' törökiró' abbeli előadása, hogy elszórt, és így több falvakban Budaváros' határán laktak a' tatárok: bővebb fejtegetésre nyujt alkalmat.

Ámbár nem tulajdoníthatunk adatok' hiánya miatt a' kiskúnok között tatároknak több helységet Tatár-Szent-Miklósnál, azonban, távol sem tehetjük föl, hogy oly népség, melly egy egész század alatt a' törvényhozás figyelmét magára vonva, politicalai és népiségi helyzeténél fogva külön, és a' jász-kún terjedelmes népséggel egyenlő osztályzatot nyert, csak egy pontra lett volna szorítva. Sokkal kiterjedtebb vala a' főntebbi századokban a' kúnok' földje Tisza-Duna között a' mainál, 's tágas pusztáik egykoron virágzó népes helyektől borítottak; miről a' régi oklevelek és most is látható templom romok eléggé kezeskednek. Mennyi tatár népség elérhetett a' termékeny sikságon? — Ha a' véletlen eset minden tatárlakta helység' nevéhez a' tatár mellékletet ragasztotta volna, most fölakadás nélkül jelelhetnök ki fészkeiket; de a' mellék név csak oly helyekre szorítkozék, mellyek' neve honbeli többekével hasonló levén, megkülönböztetni csak ezáltal lehetett. E' hiányt kipótolja Scheich Aly tudositása, bennünket meggyőző több és számos helyek' tatárok lakta felől; mit most Pest vmegyében keblezett, de a' kún föld határi körül, jelesen Kún-Sz.-Miklós, és Mizse pusztá, egykor hason nevü kún szék közt fekvő *Tatár-Szent-György* nevü falu igazol; miszerint már két helységet állíthatunk határozottan tatárok' birtokának a' kis kúnok között. Régi irományok' figyelmes olvasgatásával reménylhetőkép többek is napfényre derülendnek még, miután köznépi hagyományból állíthatom, hogy a' Tatár-Szent-György' szomszédságában lévő *Örkényt* is tatárok lakták hajdanában. A' kiskünsági és körülte elszórt helyek 's

puszták im' ezen épen nem magyar hangzatu és jelentésü nevei, mint *Bábony, Balota, Belker-Horkán, Bodoglár, Bösztör, Bugacz, Buzgán, Gengel, Kara, Kederhanka, Kocsér, Lamitha, Szank, Ürbö, Vetenek, Zsanu* 'stb. 'stb. nyilván elárulják tatár eredetöket.

A' tatárlakhelyek' török írónk által Buda' határába tételinel (Fraehn fordítása szerint „*in pagis dispersis territorii urbis Budun*“), a' minemü nehézség előnkbe gördül, könnyen elhárítható magokból az ozman írókból. Előadánk föntebb a' török-magyar birodalomnak pasaságok- és szandzsákságokra fölosztását; említök azt is, hogy a' pasaságok' egyikét a' budai alkotá. Már ha az 1650-ben Hadzi Khalfa törökírótól elszámított és le is rajzolt tartományok' fekvése közül a' budai pasaság' földabroszát szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy az ottani pasaság' szint' olly nevü szandzsáksága a' Duna' kétfelén Esztergomtól és Vácztól kezdve, Érdet, ugy a' ráczevi szigetet is magában foglalva, lenyúlt Szalk-Szent-Mártony irányában; következésképp mind Tatár-Szent-Miklós, mind Tatár-Szent-György a' budai szandzsáksághoz, vagyis kerülethez tartozott ¹⁾; minélfogva Scheich Aly méltán mondá a' budai határban vagyis megyében létezőknek a' tatárok' elszórt falvait, ismeretlen levén előtte azon vidéknek magyar jog szerint Pestvármegyéhez tartozása.

Könnyen megfejtethő már ezeket tudva, miért nevezé 1480-ban a' római pápa' I. Mátyás kir. udvaránál volt követe kúnoknak a' magyarhoni tatárokat következő soraiiban: „*Laknak az ország birodalmának valamelly résziben tatárok, kik saját vallásukat követik, és kúnoknak hivatnak, és az ő tartományukban maradván, minden évben bizonyos helypénzt fizetnek a' királynak.*“ ²⁾. Mi természetesb, minthogy a *potiori* kúnoknak nevez-

¹⁾ Gévay, A' budai pasák. Földabroszon.

²⁾ „*Habitant in aliqua parte Domini Regni Tartari, qui propriam fidem servant, et vocantur Comani, et in sua re-*

ze az azok közt élő kevesebb számú tatárokat, a' nemzet' belsejével nem leghűbben ismeretes olasz pap? — Mátyás halála után, ámbár gyakorta rendelkezék a' magyar törvényhozó test a' jász-kún népről, soha többé elő nem fordul nyilvános iratainkban a' tatár nevezet; minek helyesb okát nem adhatjuk, mintsem ha az idő jártával kúnokká vált, polgárilag azokkal egybeolvadt, és így megis magyarosodott tatárok' kún nevezet alatti lappangását föltesszük. Ezen öszeölvadást már csak maga a' Tatár-Szent-Miklósnak, Kún-Szent Miklossá változása is kétségen kívül helyezi.

Lehetek ezen kívül más vidéken is tatár szállítványok, mire a' *Tatárfulva* meg *Tatáros* nevü helyek Bihar- és Szathmárvármegyében látszanak mutatni; valamint egyes családok elszórva a' hazában. Emezekről többi közt följegyzé a' Pető Gergel' neve alatt ismeretes XVII-ik század elején készült magyar krónika' írója: „*A' tatárokbán* (ügymond) *sokan maradának Tótországban, és ott megházasodván, jószágos főemberek valának: úgymint a' Bradacz familia, Berzei, kiknek nem régen mi időnkben szakadtott magvok: Zaboki familianak is Mislín tatár vala gyökere. Továbbá Mirkoczi, és Pohakoczi (ez mind egy familia) Kadarkauz tatártúl valók. Budor familia e' Burdúr tatártúl való, és többen is sokan.*“¹⁾; de a' terjedelmes értekezés czélon kívül levén, ez és illyesek' további vizsgálátát mellőzöm.

Ugy vélem, az előadottak tételünk' elsőbbit, melly szerint a' tatárok' minő vidéken laktát kimutatni kellett, elég hitelre méltóan bebizonyíták.

gione manentes solvunt omni anno quoddam locarium Regi.“ Kovachich Mart. Georg. Scriptorum rerum Hungaricarum minores. Budae, 1798, 8-vo Tom. II. pag. 16.

¹⁾ Magyar Krónika. Kassai kiadás. 1729. 4-r. 43 lap.

III.

A' tatárok' beköltözése és letelepedése' koráról.

A' IV. Béla kir. idétti mongol-tatár berohanáskor tanulák közelebről ismerni eleink a' tatárokat. E' véres időszak után gyakori érintkezésben találjuk őket illy fajú népekkel, majd mint ellenséges, majd mint frigyos és a' nyugoti szomszédok ellen velük együtt harczoló hadsereget állítván elő a' hajdankor' emlékei. — A' számos történeti emlékek közül azokra függesztjük itt különösen figyelmünket, mellyek a' tatároknak honunkban laktát, majd közelebb, majd távolabb bizonyítják; főtekintettel lévén a' velük együtt megnevezeteni szokott kúnokra és jászokra; hogy a' vezérfonáltól, mellyet lakhelyök' kimutatásánál fölfogánk, továbbá is utasítva, annál biztosan haladhassunk. Beköltözésüket meghatározandóul legtermészetesbnek látszik úgy intézni a' nyomozást, hogy a' törvényekben gyökerezett tanutételek' ideje előtt fölfelé lépdeljünk mind addig, míg csak puhatolhatónak látszik honunkbeliségök; annál inkább, mivel hozzávetésekből, egybevágó körülményekből vont adatok szerint határozható csak meg beköltözésök' időpontja.

1410-ik évi levelében írja IX. Gergel pápa honunkat illetőleg: „*Valamint hallottuk bizonyos részeken a' mondott ország határin alól és körülte ujolag a' keresztyén hitre térített kúnok, jászok és tatárok lennének.*“¹⁾

1399-iki némelly levelében olvasható IX. Bonifacius pápának; „*— Régebben hallottuk — hogy kúnok, já-*

¹⁾ Raynaldi Od. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agr. 1692. fol. Tom. XVII. pag. 408. „*Sicut accepimus in certis partibus infra et circa limites dicti Regni sint Cumani Philistaei et Tartari noviter ad fidem Christianam conversi.*“

szok, tatárok pateranusok és más hitetlen 's eretnek nemzetek' nagy sokasága a' pogányok' különféle tartományaikból kiforrván, Magyarországra telepedének le.“ ¹⁾

1356-ban Olaszországba vitt hadairól I. Lajos királynak följegyzék az egykori történetírók: „*Nagy sokaságu a' király' hadserege magyarokban, kúnokban, németekben, tatárookban, és más hitetlenekben.“* ²⁾

1301-évre Róbert Károlyról a' cseh Venczel' vétegytársáról találtatik megírva: „*Részén levén azon tartomány' (Magyarország) némelly nagyjai, és a' kúnok, meg a' tatárok' sokasága.“* ³⁾

Eljutottunk immár azon időponthoz, mellyben bel-földi tatároknak kúnokkal együtt megemlítése iránt legrégebb tanutételre találhatni. A' vegyes házi uralkodók' föl-tünés kora, vagyis XIV-ik század első éve az; miből önként következik, hogy még előbb, az Árpád családi uralkodók alatt, a' XIII-ik század másod felében költöztek hazánkba, mihez képest ezen időszakban keresendő a' be-jövetel' esztendeje.

Vessünk csak egy pillanatot azon időbeli történetekre, látni fogjuk, miként a' kérdéses beköltözés nem sokára azután történt, midőn a' kúnok hét nemzetsége kún László kir. által 1279-ben kiadott eléggé ismeretes okle-

¹⁾ Waddingi L. Annales Minorum. Romae, 1733; fol. Tom. IX. pag. 153. „*Dudum — accepto — quod magna multitudo Cumanorum, Philistaeorum, Tartarorum, Patarenorum et aliarum infidelium et Schismaticorum Nationum, de diversis regionibus Paganorum ebullientes, ad Regnum Hungariae descenderant.“*

²⁾ Muratoriü Lud. Ant. Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. col. 948. „*Erat enim Regis Exercitus Hungaris, Cumanis, Theutonicis, Tartaris, et aliis infidelibus copiosus.“*

³⁾ Muratoriü, Rerum Ital. Script. Mediol. 1727. fol. Tom. XI. col. 1304. — „*Habens in suum favorem aliquos Principes illius Regionis et Cumanos, ac multitudinem Tartarorum.“*

vél' értelmében a' Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyamok körül letelepítetett.

Elég világosan értesítnek krónikáink arról, hogy a' mongolokkal egyesült tatárok' 1241-iki becsapásuk után az előre beköltözött negyvenezer főre menő kúnok Kötöny (Cuthenus) nevü fejedelmök' megöletésén elkeseredve a' tatárokhoz csatlakozván, nagy részben velök visszamentek, az úgy nevezett „Cumania“ tartomány részeket, mit jelenen Moldvának és Beszarabianak hívunk, foglalák el; 's onnan tevék később is gyakori becsapásaikat a' tatárokkal együtt; onnan hullongtak a' magyar földre László kir. alatt.

(Folytatása következik.)

JERNEY JÁNOS.

XIII.

SVÉD IRODALOM. *)

Az iskolatudósság 's műveltség egy időben nyomúltak Svécziába a' művészeteknek 's tudományoknak új föléledésével nyugotti Európában, de a' catholicus időknek 's a' reformatio első korszakának szelleme, melly Svécziában is nagy hatalommal uralkodott egész III. Gusztávig, gátolá az irodalom' fejlődését. A' szép irodalommal foglalkodás silány, férjfihoz nem illő munkának látszék a' szigorú protestans szokásoknak, minthogy ennek a' physical munkásságoktól szabad idejét az isten 's jövő élet fölötti eszmélkedésnek kelle szentelnie. A' kolostorok eltöröltettek, a' protestansok azonban magány életbe vivék át a' kolostori szokások' szigorát. A' képzelet a' mysticismus' szülötteivel foglalkodék, 's nemcsak Svécziában, sőt Németország- 's Angliában is hívék a' Svedenborgot, mikép egyik bolygó csillagból másba bujdosik és szellemekkel társalkodik. Az előkelőknek szellemi munkásságuk mathematicai tudományokra szentelé magát, 's a' költészi

1) Ezen értekezés a' szerző' szavai szerint nem könyvekből merítették, hanem szellemi kinyonata egy tudós' szóbeli előadásának.

érezmény a' régieknek szóhagyományaikban gyönyörködék. A' tizennyolczadik század eloszlata e' föllegyet 's az irodalom fejlődésnek indult minden nemzetnél, mint növényélet tavaszkor. A' svéd trónon egy minden tekintetben különös, ritka férfi, III. Gusztáv ült. Fölrüházva kellemes külselettel, mély, átható 's egyszersmind játszó szellemmel, tüzes lélekkel 's helyes izléssel eltökélte újja alakítani hazáját, mind politicalai mind értelmi tekintetben. Svécziában minden művészet, épületek, emlékjelek, museumok, academiák tudományos intézetek III. Gusztáv által alapitattak 's indítványoztattak. Ő szereté az írókat és művészeket, értelmes és jeles emberekkel körzé magát, 's társaságukban keresett pihenést a' kormányzás 's a' kevély aristocratiávali küzdelemtől. Az ő hatalmas párfogása alatt emelkedék Svécziában a' szép irodalom, 's más művészetekkel haladt a' dramai is. A' nép elfogadá az europai finombulás' formáit 's leveté a' reformatio' korszakának durva öltönyét. Minden érzelmes és értelmes ember nagyra becsülé Gusztávot, csak néhány aristocrata üldözé őt határtalan gyűlölettel, keserité életét rágalmakkal, míg végre meggyilkolák, 's a' kaján rágalom még most ötven év után is rágódik a' tudományok', irodalom' és szép művészetek' jólekkü, nemes pártfogójának fényes nevéen.

A' svéd irodalom fejlődése csak a' tizennyolczadik századdal kezdődik. Sternhjelm — † 1672. második Prometheusként meggyújtá ugyan az első életszikrákat a' svéd irodalomban, utána azonban csak számos rimkovácsok következtek, kik többnyire gyöngé talentumot tanúsítának. Dalin, hideg költész, pajkos ember, sok belátással szeretetre méltó és kedveltető történeteket irt mesealakban, kritika és ítélletelenség nélkül. Mint költő szép versek által tűntette ki magát, de versei, mint Franzen jellemzi azokat, csak „tűzjátékok voltak Ulrik 's Luiza királyné' trónjánál.“

Kellgrennél a' dolgok új fordulatot vesznek. Azonban kortársai szerencsétlenségre szerfölyött szerették őt,

's utódai nem legkedvezőbben itéltek jelességeiről. A' kor Kellgrentől Leopoldig rend szerint két szakra osztatik, ez helytelen; inkább egy korszakká kellene egyesíteni „III Gusztáv korszaka“ név alatt, mivel a' svéd nyelv és irodalom neki köszönik, hogy annyira kiműveltettek; azonfölül III. Gusztávnak mint írónak is volt befolyása a' nyelvre, 's nemcsak mint király hatott buzdítás által. 1780. a' svéd academiát indítványozá, melly akkoriban rendkívüli befolyást gyakorolt az irodalomra, melly most nem létezik ugyan, minek azonban nem az academia, hanem alapítója az oka, ki abból, a' francziának mintája szerint egyszersmind political 's irodalmi intézetet akart alakítani. Svéczia azonban sok figyelemre méltó írók köszön ennek, 's kétségtelen hogy a' nyelv kiművelését és tökélyítését nagyon előmozdítá.

E' korszaknak általános jelleme a' költészetnek nagyon szűkkeblü felfogásában áll, mellyet csak *szép versírás* mesterségnek tekintének. A' francziák saját módjok szerint a' régiéket utánzák, 's hogy valaki jó svéd költészsé legyen, a' francziákat kellett utánzania. Ez által a' nyelv is tetemesen szenvedé, 's az úgy nevezett *classicus* írónak műveik gallicismusoktól nyüzsgötek. Ez egyébiránt nemcsak Svécziában, hanem mindenütt szelleme volt a' kornak. III. Gusztáv értelmes ember volt, ki sokat olvasott, de anyanyelvén nem tudott írni szabály szerüleg. Ha rajzolatai francziául leirattak, azokat rend szerint forditnia kelle valakinek, 's ha III. Gusztáv maga írt svédül, grammaticusnak kellett azt átnéznie 's a' hibákat kijavitnia. Tamás francia rhetornak terjedékeny, duzzadozó *stylje* példányul szolgált a' svéd *helyesszólásnak*. (Wohlredenheit); az eszmékkal, mély 's jelentésses gondolatokkal keveset törődének akkor, valamint a' világos és szabatos *expositióval*, mindnyájan megelégedtek a' szép *phrasisokkal*, sikerült ellentétekkel 's kerek *periodusokkal* mit aztán *magas stylnek* nevezének.

Kellgren azonban kivétel volt. A' természet költészetnek teremté őt, bár korának hamis érzése gyakran eltéri-

té őt a' jó útról. Hő képzelet 's gazdag leleményesség jellemzik minden költeményét, mellyeket valódi lelkesületben írt le. Sok nemben tett kísérleteket. „Wasa Gusztáv“ lyrai tragoediája, a' király' terve szerint, remek a' kivitelben. Szép versek, haza szeretet 's nagy emlékek iránti tisztelet nyilatkoznak benne mindenütt 's dramai termény soha sem fogadtatott oly kedvesen a' néptől. „Krisztina királynő“ négy felvonásos drámája, hasonlólag a' király' terve szerinti dolgozat, semmi figyelmet sem érdemel, mint szinte „Aeneas Carthagoban“ czimű lyria tragoediája sem. „Wasa Gusztáv“ és „Brahe Ebba“ sok jelességeket mutat. Egyébiránt a' műnek belső szerkezete hasonlólag III. Gusztávot illeti, midőn Kellgrenn csak a' király' kéziratát tevő át versekbe. Kellgrenn' lyrai dolgozatai között „Az új teremtés vagy a' képzelet' világa“ „Friderikához“ „Zsófihoz“ „Rozához“ érdemelnek első helyet, mint szinte a' szép, valóban költészi verszet „A' szánat“ Kellgrenn' elméje satyrákban jeleskedik leginkább, mellyek' jelesbjei a' költésznek irodalmi 's költészeti nézeteit foglalják magokban. Az újabb irodalmakból csak a' francziát ismeré. Az akkori német irodalmat szerfölött lenézé 's izlés nélkülinek tartá. Nézete szerint Shakespeare vad volt, kit kötni kellene, 's Milton' elveszett paradicsoma Bachus' egyik papnőjének durvaságára emlékezteté őt. Így gondolkoztak még a' legjobb fejek is a' tizenhétzedik században. Élte' végével a' dánokkal is megismerkedék, több tárgyat kölcsönze tőlök, sőt fordított is néhányat Baggesenről. „Kellgrenn mint prosaicus, csak közészerű író. † 1795-ben.

III. Gusztáv nem annyira dramai művei (noha élénk eselszövény-játék és jellemfestés által ezek is jelessek), mint szónoki talentuma által szerze hirnevet magának az irodalomban. Panegyricuma, mellyet Torstensan fölött tartá az academiában, igen jeles, és a' dicséret, mit nyert gyanúba hozhatlan, minthogy az academiának egyetlen tagja sem sejté, mikép annak a' király legyen szerzője, 's csak sokkal későbbben tevő az iránt nyilat-

kozását. Gondolatra nemességre, styli hőségre 's leirási szépségre nézve nemcsak a' svéd, sőt más irodalmakban is kevés illynemű rhetorikai termékek találhatnak, melyek az 1771, 72 és 89-ki országgyűléseken tartott beszédeivel hasonlatba jöhetnének.

Bellmann Mihál Károly, egészen eredeti 's nemzeti költész. Kellgrennek irodalmi ellentéte bizonyos tekintetben. Egyik a' korizlésének áldozá lángeszét, másik keveset gondolt azzal, 's csak saját sugalmát követé. III. Gusztáv svéd Anakreonnak nevezi Bellmannt. E' hasonlítás csak annyiban helyes, miszerint mindkét költész híven festé a' természetet, 's dalaikban kortársaiknak szellemök 's lelkök tükrözének vissza. Mi pedig a' megénekelt tárgyak' hasonlatosságát illeti, az tiszta esemény. Kellgrenn úgy vélekedék, mindkettőnek dicsősége abban áll, hogy egyik Bellmann, másik Anakreon. Bellmann' költészete első látásra egy bachusi ünnepet ábrázol, ujongatással, ordítással, orgiákkal, de az egész Bachus' ünnepe fölött a' költészet' istensége lebeg, 's a' költész mindig „istenteljes.“ Ebben különbözik Bellmann a' vele egykorú költőknek nagyobb részétől, kik nem ismertek más megrészegülést 's maga megfeledést, mint a' bortól okoztatat. Bellmann szenvedélyekbe 's érzelembe részegüle. Hogy egészen megértse őt az ember svédnek kell lennie 's ismernie Stockholm' környékét, mivel valamennyi dalában a' stockholmi nép lép föl III. Gusztáv alatt. Lehet, hogy ha későbben Gusztáv' országlásának fénye elvesztette egykor élénkségét a' nép' emlékében, a' svédek Bellmannt sem fogják ismerni többé. Ebből következik egyszersmind, hogy Bellmann Svéczián kívül sohasem fog ismertetni 's lehetlen lefordítani műveit. Ez legjobb bizonyítványa eredetiségének 's önállású talentumának. Dalai feledteték első versezeteit és zoltárait. Külteményeinek tökéletes kiadása nem létezik. † 1795. Volt idő, midőn az előítélet nem engede méltánylatot mutatni Bellmann iránt. Most minden másképen van. A' királyi parkban, a' vadászkerthben, hol dallott, áll mellszobra Byströmtől, 's a' nép

dalokkal 's dőzs áldozatokkal ünnepli halála' napját az italisten' számára.

Mint eredeti költészt kell említeni Hallmann Károlyt is, dramai parodiák' szerzőjét, ki tűz és igazi komikai eleme által tünteti ki magát. Ő Holberg és Bellmann között foglal helyet. Legjobb parodiái: „A' pályinkafőzés Plutonál,“ „Gáspár és Dorottya“ „Kávéház Storkorkan utczában,“ 's egy szép, kiseded szindarab“ „Alkalom által lesz a' tolvaj.“

Gróf Oxenstierna (szül. 1756, † 1828.) magas polcot foglal a' svéd költők között. Fesztelen talentummal, gyöngéd lélekkel és dúzs képzelettel hat a' szívre, de nem ragadja el. Különösen szerencsés a' természet' festésében, és szereti a' zöld réteket, 's ott a' dalló 's tánczó pásztorokat 's pászternöket szemlélgeti. Képzelete hasonlít azon szép tájfestményekhez, hol a' nap' alkonyugárai arany pírjokat a' viz' tükrére vetik 's minden nyugalmat és csöndet lehell. De valamint az alkony fejt ki a' vizen egész fényét, Oxenstierna sem lép föl forgó szélként, melly mindent magával ragad, hanem mint nyugotti fuvalom ingatja ide 's tova a' virágokat 's fűszálakat. Kellgönnök Oxenstiernához intézett kiseded versezete tevé figyelmissé a' népet.

„A' nap' órái“ költeményére, noha arra nem volt szüksége, mert e' költemény becsületére válik szerzőjének, későbbben egy tanítói költeményt. „Az aratás“ ad ki. E' két fő terméken kívül számtalan apró versezeteket 's rimeléseket írt össze különféle alkalommal. Musája, a' francia irodalomtól táplálva, bilincsekben csuszog, mellyeket maga sem lát, 's ha látja, szereti azokat. Tőle bírja a' svéd irodalom Milton' Paradicsomának egy szép fordítását. Élte' utolsó éveiben a' megszabadított Jerusalemt' fordításával foglalkodék, mellynek lehetlen volt sikerülnie, mivel nagyon messze eltért az eredetitől, 's az octava rim helyett jambusokat választta, úgy hogy a' vers' zenéjének, mi az eredetiben olly elragadó, fordításban nyoma sem maradt.

Adlerbeth (szül. 1751. † 1818.) kinek eredeti termékei latin költészeknek jeles fordításai miatt csaknem ismeretlenek, néhány tragoediát hagyott hátra, millyenek: „Phädra és Hyppolit“ „Iphigenia Aulisban“ „Oedipus“ mellyekben Racinet és Voltairt utánozta. Csak két eredeti tragoediát írt, mellyeket azonban szinte francia példányok után dolgozott. Mindez ismeretlen jelenleg, 's Adlerbeth' neve sem jött volna át az utóvilágra Virgil', Ovid' és Horácznak remek fordításai nélkül. Neki köszönik a' svédek prosodiájok' határozott szabályait is, mellyeknek helyes alkalmazását saját példája által mutatá meg. Mondhatni egyszersmind, hogy a' svéd irodalom neki köszöni nyelve' hajlékonyságának, az összhangzás-utánzásának 's a' classicai nyelvek' rhytmusának fölfedezését is.

A' svéd szónaklat Lennberggel egyszerre gazdag erőben lépett fel. A' svéd academia 1787. jutalmat hirdetett Birger Jarl fölötti legjobb panegyricumra. Midőn a' dolgozatokat átnézik, azoknak egyikében olly styli erőt 's fényes rajzolatot találának, melly bámulatra gerjeszte mindenkit. A' bírálat egyhangúlag nyilatkozott. A' jelen volt király maga nyitá föl a' lepecsételt levelkét, mellynek a' nevet kelle magában rejtenie, de csak a' Birger Jarlra vonatkozó „Superstes erit“ szavakat foglala magában. Csak később idő után tanulák ismerni a' szerzőt. Ez egy szegény, eddig egészen ismeretlen Lennberg nevű stockholmi lelkész volt. Most megváltozék sorsa: azonnal primarius pappá lön Stockholmban, 's mint linköpingi püspök holt meg. Az academia még egy panegyricumot kapott tőle, Gillenhjelm Károlyra írottat, melly nagy méltánylattal fogadtatott. Azonban két vagy három év múlva egy szenvedélytelen kritikus következő ítéletet hozott Lennbergéről: „Olly szónoklat, mellynek minden szépsége szép mondatakban áll, azonnal fárasztóvá válik, kölcsönzött nézetek rendszerint csak duzzadozó szavakba öltöznek; a' szemnek kellemes ugyan egy szép nőt rózsakoszorúval látni, de az egész öltözeten csak rózsákat szem-

lélni, kellemetlen.“ Így ítélnék most Lennbergnek mindkét panegyricuma 's prédikációi felől, mellyek roppant embertömegeket édesgetének templomba. E' beszédek a' szónoklat' jeles termékeinek tekinthetők; de nincs benne azon kegyes evangyéliomi erő és egyszerűség, nincs világosság a' főséges igazságok' kifejezésében, mi különösen igényeltetik lelkésztől.

Lidner' született költész, olly hangszer volt, mellyen a' természet édes zengzetü, elragadó accordokat 's áthatós szívzaggató hangokat hallatott, mellyek erőteljesek valának, de ezen erő nem mindig az egészségnek, hanem a' hideg láznak 's dühnek volt ereje. A' rendetlen élet elfojtá benne a' költésznek moralis és értelmi tehetéseit 's bár műveiben mindenütt feltünő a' költészet, hiányzik benne gyakran az összhangzás. Ő hullámozó tenger a' villámok' fényénél. Medea daljátéka e' nemű költészeteibe tartozik, valamint „A' borzasztó ítélőszék,“ „1583-év“ és „Spastara' halála.“ „Az örültek“ című költeménye valóban főséges, szép, de lélekszaggató 's a' vadság túl megy benne az illedék' korlátain minden összehangzás nélkül. Lidner három apró költeményt hagyott maga után: „Halál a' honért“ tán legszebb valamennyi között. Erejét a' comicumban, a' humoristicumban is megkísérté, de sikeretlenül. „Végre szerencsés a' költész“ című vigjátéka semmi figyelmet nem érdemel.

Lenngrenné asszony satyrái 's epigrammái által ismeretes. Művei bámúlatra méltók, minthogy virágokkal körülfont és soha meg nem mérgezett nyilait mindig nagyon közélről szórja korszakára. Legjobb műveihez tartoznak: „Boldogult férjem.“

„Életrajz“ „más idők, más szokások“ „A' férjnek reggeli beszélgetése a' nővel.“ Különös szépségü még „Tanácsadás leányomnak ha volna“ mellyben hájló költészi képek alatt egész tapasztalását kibeszéli. Ezeken kívül igen jó idylleket is írt.

Az eddigelé felsorolt írók, kik akkoriban olly nagy számmal voltak, hogy épen olly lehetetlen mint hasztalan

volna egyről egyig megnevezni őket, Bellmannon kívül mind a' francia izlést követték. Vannak azonban jeles és elsőrangú talentumok is közöttök. Gróf Ehrenswärd Ágoston Károly más osztályba tartozik. Szelleme, noha ezen tanodában növekedett, átlátá nem sokára, hogy a' szépet nem lehet elérni a' természettől eltéréssel, 's hogy a' költészet nem dagályos szavaknak halmozata, hanem Pygmalion' márványához hasonlít, mellybe csak szerelem és lelkesülés lehelhet életet. 1786. kimondá az ítéletet, mi nagy igazság volt azon időben: bár a' francia izlés az irodalomban értelemteljes, mégis eltorzított, helytelenül fölfogott, száraz és izetlen, 's mindemellett elmés és mulatságos.“ Nézete szerint a' régieket kelle, kik a' természetet követték, vezérekül választani. A' művészet nem a' szép maga, hanem vezetnie kell a' széphez, a' művészet csak eszköz 's nem cél. A' költészetben szép 's nagyszerű gondolatokra, nem pusztá duzzadozó szavakra van szükség. Noha ő nagy mértékben költészi jellem volt, még sem írt soha verseket, 's iratai homályosak némileg; azok csekély számú értekezésekre szorítkoznak, mellyek közt „Utazás Olaszországba“ és „A' szép művészetek' philosophiája“ kiemelést érdemelnek. Stylje élénk, erő- 's kifejezésteljes, de szakadozott, nagyon tömött, lakoni, Kortársai könnyen megfogható okokból, nem tudák becsülni 's különcznek tekinték őt.

Hasonló jellem volt Thorild. Terjedékeny szelleme nem talált tért a' szoros határok között, mellyeket az uralkodó izlés szabott elébe. Többiközt azt mondá: „A' világ az isten' képmása. Az isten, ki a' világot lelkesíti (beseelt) minden fénysugárban, minden szépség vonalban mutatkozik. Nem gondolatokkal kell törekedni felfogni őt, sőt az igaz és szép iránti tiszta, szent szeretettel is a' világon. Ez által közelebb járulunk az istenséghez. A' képzelet olly érzemény, mellyben minden eszme visszatükrözik; a' bölcsnek olly nélkülözhetlen, mint a' költésznek. Eszmék' kifejezésére csak annyit kellene használni, mint szükséges, 's azért rhetorikai 's poétai figurák szükség-

telenek. Még a' költésznek sem kellene használni azokat." Azonban önmagával ellenkezik, midőn azt mondja ismét: „A' költészet nem egyéb mint a' képzeletnek legfényesebb képviselője, túlduzzadása az érzeményeknek, mellyek a' zene' nyelvével összekötvék.“ Írt néhány költeményt prosában. Ossiant főlebb becsülé minden költőnél és azt svédre akará fordítani. Saját költeményei: „A' képzelet' örömei és szenvedései“ a' stockholmi Postban; mellyet Kellgrenn szerkeszte, kemény kritika alá vétettek. Thorild más, maga szerkesztette hirlapban válaszolt irodalmi 's philosophiai elveinek védelmére. A' versengés tüzes volt; Leopold, ki eleinte Kellgren ellen lépe föl, későbben hozzá pártola, 's az irodalmi vita Thorildnak egész életén át tartott. 1792. néhány irományt bocsáta világra „Az ész' szabadságairól“ egy toldalékkal, „A' becsületesség“ melly herczeg Südermanland Károlynak volt ajánlva. E' czikkelyért aztán négy évre száműzetett. Mint oktató 's könyvtárnok halt meg Greifwaldban 1808. Sirkövén ezen, halála után irományai közt talált sírirat van vésve: O viva, viva divinitas, meae animae anima, tibi fui, tibi sum. E' fölírás jellemzi őt mint költészt. Más iratainak nagyobb része philosophi 's politikai tárgyak' értekezéséből áll 's nézetei' védelmének polemijából. Stylje eleven, rövid, tömött, szavai izgatják az olvasót, de ezen eszmék annyira összehalmoztatnak, hogy szerzőjének nem marad ideje azoknak öltöztetéséről gondolkodni, miért stylje gyakran homályos és duzzadozó.

Leopold Gusztáv Károly már Kellgrenn halála előtt rég ismertetett, 's ha ez kora' szépirodalma' királynak nevezhető, akkor Leopold koronaörökös volt. Azonban nagy különbség van a' kettő között. Kellgren valóban költészi szellemmel, gazdag képzelettel 's leleményességgel bírt, mi nélkül költész senki sem lehet; Leopold ellenben több értelemmel 's magasabb érzelemmel bírt. Hammerskiöld legkeserűtebb ellene azt mondá, ő sok körülménynek köszöni elhírülését p. o. III. Gusztáv, szere-

tetének iránta, helyzetének mint sok irodalmi társaságnak tagja 's különösen azon körülménynek, hogy *nem olvassák* munkáit. Meg kell vallani hogy ezek nagyon nemleges érdemek; de szerencséjére ezen ítélet túlságos és helytelen, bár voltakép bizonyos igazságot foglal is magában. Leopold fényes értelemmel bírt 's nagyon terjedékes talentummal, 's ezért nevezetes történetirományiban, körleveleiben, epigrammái 's novelláiban. De hol lyrai emelkedést akar venni, vagy tragoediába avatkozik, akkor pegasusa közönséges jó lóvá változik, melly csak gyorsan ügetve fut. A' költészet szerinte megtanúlható művészet volt, 's ítélettehetségre, megfontolásra és style szorítkozik. Szomorújátékai: „Oden“ és „Virginia“ nagy sikerrel adattak 's olvastattak, inkább a' szép versek 's fényes helyzetek, mint az egésznek érdeme 's tragikai sugallatok miatt. Odái, erkölcsi költeményei néha untatják az olvasót, de ha satyráinak nyilait kezdi szórni, önkénytelenül leköti az olvasók' figyelmét. Dialogja nagyon értelmes, 's tömérdek finom, elmés és csipős vonásai vannak. Prosája hason jellemű költészetével, hol ez sikerült; a' stylben erősséget, jártasságot nyerni elég ideje volt Thorild' 's az újdonnaan keletkező romantismus elleni hosszadalmas polemiájában. Leopold szerencsétlenségére túlélte dicsőségét. A' svéd academia hiába törekvők fentartani azt, a' baj gyógyíthatlan volt.

Gróf Skjöldebrand néhány tragoedia „Unnai Herrmann“ dramája által lön ismeretessé, melly még most is megfordul néha szinen 's gyönyörrel nézik. „Oden“ és „Erikson Gusztáv“ hőskölteménye figyelemre méltók,

Traner mint latin költész ismeretesb; a' svéd academia többször megjutalmazá őt Ovid' metrumi fordításaiért. Iliadnak is fordítá egy részét, és a' Békaegérharczot hexameterekben, mint Biont, Moschust, Sapphot, Anakreont 'stb. Stylje kellemes, verselése szabályos. Latin költeményei igen nagy beccsel bírnak.

Choräus Mihál többször elnyeré az academiától kitűzött jutalmat. Legjobb költeménye Ehrenswärdre írt da-

la. Franzen barátja költeményeinek egy gyűjteményét adá ki, mellyek lágyság és búskomolyság által kitűnők.

Franzen, Wallin 's Tegner csak az ezutáni időszak' korához tartoznak, de nem követék az akkor uralkodó izlést, 's mivel még most is élnek, jobb a' következő időszakhoz számítani őket. Említenünk kell még azonban egy most élő költészt, ki a' korábbi irányhoz csatlakozék 's most nem ír többé. Ez Valerius Dávid János, Apollonak 's Antithese asszonyának természeti fia. Több nagyobb költeményei nyertek jutalmat a' svéd academiától, de mellyeket a' nép nem ismer. Dalai nagyon ismeretesek, 's néha öreg uraktól dalloltatnak el, ha egy pohárbor mellett ifjú koruk' ártatlan csapszéki multságaira visszaemlékeznek.

E' korszak jellemét már fölebb megjelelők; 's itt csak azt jegyezzük meg, hogy e' korszak' végével mindenki-érzé valami határozottabbnak 's tartósabbnak szükségességét. Bellmann iránt méltányosak kezdének lenni, nem tarták öt többé iszákosnak, bár rendetlenül élt 's csak a' bort éneklé; pór' költészenek sem nevezék többé. Kellgren és Oxenstierna végre megtudák ismerni koruk' irodalmának ürességét 's elégtelenségét. Ehrenswärd és Thorild az első mozgalmat adák annak, 's miután a' svéd költészet a' romantismus' zürzavarán keresztül gázolt, valahára egyenlő rangra jutott más népeknek költészetével.

(*Bulgarin után.*)

FEKETE SOMA.

(*Folytatása következik.*)

XIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

*Tanúskodásról, Budán, 1461-ki sz. András hava'
15-kén költ kétrendbeli bizonyítvány.*

I.

„**N**os *Mathias* dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie zc. Memorie commendamus Quodcum nos ad Instantem et legittimam petitionem Nobilium *Blasij de Kenderes* ac domine *Sophie* consortis sue nostrum hominem videlicet *Ladislauum de Pethkie Notarium Cancellarie Specialis presencie nostre maiestatis* vnacum *Paulo de Jaorino* palatinali ac *Johanne de Zynthe* Judicis Curie nostre Regie hominibus ad infrascriptam Inquisitionem faciendam de ipsa Curia nostra Regia duxissemus destinandum demum ydem exinde ad nos reuersi nobis vniformiter retullerunt eomodo, Quomodo ipsi feria quinta proxima post festum Beati Martini Episcopi et confessoris (sz. A. ha. 12.) proxime preteritum in Ciuitate nostra Budensi procedendo A Nobilibus Comitatus Newgradiensis qui ad presentem Congregationem ge-

neralem nostram ac prelatorum et Baronum ac procerum dicti Regni nostri pro habendo comodo statu eiusdem Regni nostri in hac Civitate nostra Budensi celebratam venien. et confluen. in eadem Ciuitate nostra Budensi protunc constitutis diligenter Inquiren. talem de infrascriptis sciuisent veritatem Quomodo circa festum omnium sanctorum proxime preteritum Johannes de Nijsa ac Benedictus et Ladislans de Theroocz quamdam portionem possessionariam ipsorum exponencium in possessione Iwiffalw existen. habitam in Comitatu Newgradiensi existen. prose minusiuste et in debite occupassent et occupatasque (igy) tenerent et conseruarent eciam (kétes vonásu szó) de presenti ipsos exponentes de dominjo eiusdem penitus excludendo potencia mediante Inpreiudicium et dampnum dictorum exponencium valdemagnum Datum Bude quarto die termini prenotati Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo primo.“

Középett veresviasz fölébe tétetett négyszegü papirostra nyomtatott két bécsi hüvelknyi átmérőjü kerekpecsét. Balról, legalul: „Itta clecta.“

Eredetie, mellyről vétetett, a' Nagy Károlyi Karolij grófok' levéltárában őriztetik B. 17. cs. 23.

II.

„Nos *Michael, Orzagh de Gnoth* Regni Hungarie Palatinus et *Judex Comanorum*, *Memorie commandamus*, *Quod cum nos adinstantem et legittimam petitionem Nobilium Blusy de Kenderes*, ac domine *Sophie* consortis

sue vnacum *Ludislao de Pethke Regie Cancellarie Notario*, ac *Johanne de Zynthe* Judicis Curie Regie hominibus nostrum hominem videlicet *Paulum de Jaurino* ad Infrascriptam Inquisicionem faciendam de ipsa Curia Regia duxissemus destinandum, Demum ydem exinde ad nos reuersi nobis vni formiter retulerunt eomodo, Quomodo ipsi feria quinta proxima post festum beati Martini Episcopi et confessoris (sz. And. h. 12.) proxime preteritum In Civitate Budensi proceden. a Nobilibus Comitatus Newgradiensis, qui *ad presentem Congregationem generalem dominorum prelatorum et Baronum ac procerum dicti Regni* pro habendo comodo statu eiusdem Regni *in hac Ciuitate Budensi celebratam venien.* et confluen. In eadem Ciuitate Budensi protunc constitut. diligenter Inquiren., talem de Infrascriptis sciuisent veritatem, Quomodo circa festum Omnium sanctorum proxime preteritum, *Johannes de Nijsa* ac *Benedictus* et *Ladislans de Thurocz* quamdam porcionem possessionariam ipsorum exponencium in possessione *Iwifalu* existen. habitam, In Comitatu Newgradiensi existen. pro se minusiuste et indebite occupassent, et occupatasque (igy) tenerent et conseruarent eciam de presenti ipsos exponentes de dominjo eiusdem penitus excluden. potentia mediante Inpreiudicium et dampnum dictorum exponencium valdemagnum, Datum Budae quarto die termini prenotati, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo primo.“

Hátán, közepett fehér viaszra nyomva volt $1\frac{1}{8}$ bécsi hüvelknyi átmérőjű kerekpecsétnek, csak a' még meglévő pecséttartó hártya szeleten látszó igen kevés maradványa.

Eredetie mellyről vétetett, a' Nagy Károlyi Karolij grófok' levéltárában, őriztetik B. 17. cs. 24.

Azon nevezetességeikért, hogy a' melly férfiúró a' királyi levélben „*Notario Cancellarie Specialis presencie nostre maiestatis*“ mondatik, ugyanarról a' nádor' levélben „*Regie Cancellarie Notario*“ iratik; de leginkább azért, hogy országgyűlésről vagyon bennök emlékezet, mellynek végzései a' törvénytárban nem foglaltatnak, országgyűlésről, mellyről a' fáradhatlan szorgalmu Kovachich Mártonnak semmi sejtelve nem volt.

WALTHERR LÁSZLÓ.

ÉRTEKEZÉSEK' TARTALMA.

	<i>Lap.</i>
I. A' magyar birodalom' népessége 1840-ben. FÉNYES ELEK.	7.
II. Horváth Adámnak, mind bölcselőnek rövid jellemzése. HETÉNYI JÁNOS.	29.
III. Az aesthetikai lángész. BRIEDL FIDÉL.	40. 67.
IV. Kiadatlan római pénzek. (I. réznyomattal.) LUCZENBACHER JÁNOS.	57.
V. Abulfeda' tanútétele a' magyarokról. JER- NEY JÁNOS.	81.
VI. Városok' szerkezete külföldön. LUKÁCS MÓRICZ.	101. 131. 195.
VII. Miként találák ki földünk' nagyságát. Dr. TAUBNER KÁROLY.	147.
VIII. A' magyarországi tatárokról. JERNEY JÁNOS.	163. 209.
IX. Svéd irodalom. FEKETE SOMA.	179. 235.
X. Adalék a' kúpmetszetek' elméletéhez. Dr. TAUBNER KÁROLY.	245. 275.
XI. Közgazdaság' fogalma és elvei. GYÓRY SÁNDOR.	259. 323.

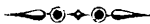
XII.	Az orosz irodalom' története. FEKETE	
	SOMA.	308. 341.
XIII.	A' tanítási rendszerekről, különösen a' hu-	
	manismus és realismusról. PEREGRINY	
	ELEK.	350.
XIV.	Mikor és miért vitette Rudolf király Prágá-	
	ba a' magyar koronát? PODHRADCZKY	
	JÓZSEF.	370.
XV.	Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	
	PODHRADCZKY JÓZSEF. WALTHER LÁSZ-	
	LÓ. JÁSZAY PÁL.	61. 124. 191. 254.
		320. 376.

BI 1688

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

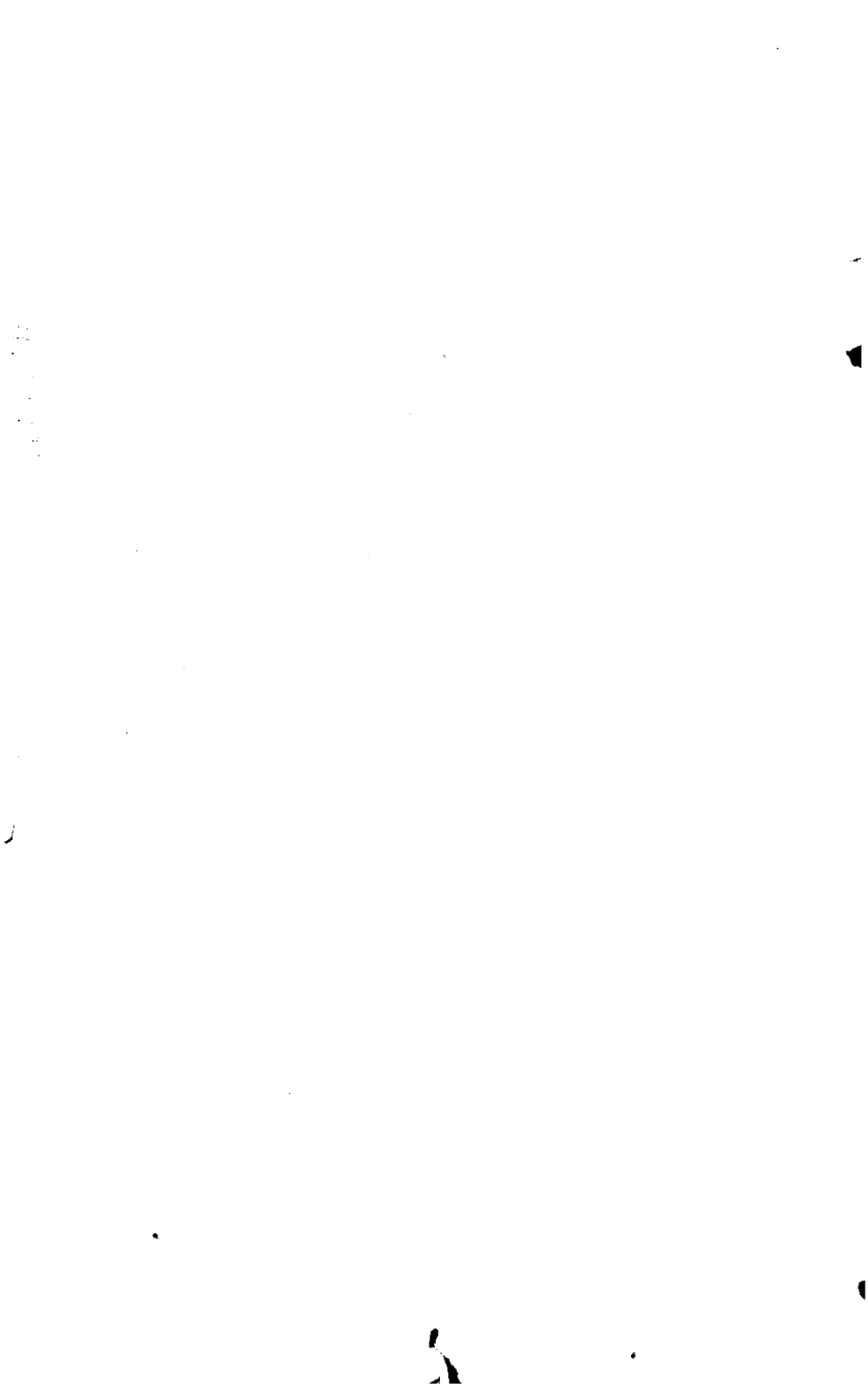
APRILIS, 1842.

A' m. tud. társaság elhatározá' kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban. Magyar Academiai Értesítő czim alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőinél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik. —

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŪIVEL.

Fajai A. Caspary

835/1919

XV.

VÁROSOK' SZERKEZETE

KÜLFÖLDÖN.

(V é g e).

Miután már annyi monarchiai státus' községeinek állapotát vizsgáltuk, lássuk milly befolyással volt azok' alakulására a' köztársasági kormányforma Schweiczban. ¹⁾ Az 1798-diki forradalom előtt ott is mint Németországban 's egyebütt a' nagyobb városokat testületek kormányozták a' lakosok' tömegének legfontosb' jogaikból kizárásával; a' falusi községeket is néha igen nyommasztó függőségben tartva. De a' helvet alkotmány francia befolyás alatt jövévén létre, meghonosítá a' francia egyenlőségi nézeteket 's eltörleszté az úgy nevezett polgárság' (bourgeoisie) kizáró előjogait a' többi lakosok' ellenében, 's a' falusi községeknek a' városiaktól függését is megszünteté; ezen a' nyomon járt a' Napoleon mediatioja alatt hozott 1803-diki törvény is. 1814 után a' cantonok' kormányai

¹⁾ Die neuesten Gemeindeordnungen der Schweizer Cantone. Dargestellt und geprüft von Mittermaier. Kr. Zeitschr. f. Rechtswissenschaft etc. Band 6 u. 7. 1834—35.

mindenben visszaidézni iparkodván a' régi viszonyokat, a' községek' szerkezeteit is, a' mennyire lehetett, a' központosítás' és. Rományi gyámság rendszeréhez alkalmazták. De bekövetkezett az 1830-diki esztendő 's vele együtt 's utána a' schweiczi cantonok' alkotmányainak nagy részben felforgatása és szabadelvűbb alapokra építése; melly egyetemes átalakulás szükségképen hatással volt a' községi állapotokra is. Az újabb schweiczi alkotmányok legjelemezőbb bélyegének Bornhäuser (Verfassung der Kantone der Schweiz. Eidgenossenschaft. Einleitung) a' hatóságok iránti bizalmatlanságot állítja 's ugyan azt találhatni fel az újabb községi szerkezetek többségében is, minél fogva a' hatóságok' működése korlátozottabb 's a' lakosok' tömegének befolyása a' beligazgatásba gyakoribb és közvetlenebb, mint bár mellyikben az általunk eddig fejtegetett szerkezetek közül. Nem lehet szándékunk az olvasót minden egyes cantonban divatozó községi rendszerrel részletesen megismertetni, csak azon fővonalakat, mellyekben legtöbbször megegyeznek 's ez egyetemes jellemzői legnevezeteseb eltéréseket kívánjuk megemlíteni. Schweiczban, miként Franciaországban, az egyenlőség' eszméje iránti hódolat oda vezetett, hogy az újabb törvények' többjei egyenlő szerkezetet adnak nagyobb és kisebb községeknek, de ezen elv itt ellenkező túlságot szült t. i. nem a' városi hatóságok' szerfeletti megszorítását; hanem a' falusi községeknek engedett igen is tágas hatáskört, mi már eddig is sok zavarnak kútfeje volt, 's hihetőleg ezentúl is lesz.

Sok cantonnak községi szerkezetében egy igen különös, históriai jogok' tiszteletéből eredt sajátoságot találunk t. i. a' polgárok' és lakosok' községének megkülönböztetését, mellyek közül amazt illeti a' községi fekvő birtoknak, mintegy csak ez osztály ősi vagyonának, kezelése, ez utóbbit pedig a' helybeli adó jövedelmének hovatfordítása 's egyáltalában a' község' political igazgatása, Ezen községek' mindegyike külön tanácsot választhat; némelly cantonokban a' polgárok' községe a' fekvő birtok'

kezelését is a' lakosokkal közösen választott tanácsra bízhatja, de a' felügyelést mindenkor magának fentartván.

A' választási jog és befolyás a' községi ügyekbe censushoz csak a' genfi és luzerni cantonokban van kötve, amabban a' minimum 2 vagy illetőleg 4 — 5 forint esztendei adó, emebben 400 francot érő vagyon; egyebütt a' canton minden polgára azon községben hol lakik, sőt minden scweiczi vagy idegen is, ki esztendő óta egy község' lakosa 's bármi csekély adót fizet, szavazattal bír. A' községi ügyek' kormányát a' már említett ket-tős vagy egyes tanácson kívül egy községi főtisztviselő (polgármester, syndic, maire, amman) vezeti, némelly cantonokban, nevezetesen olyanokban hol a' községi lakosok két osztályra szakadnak, két előljáró tiszt van, különböző czímmel 's hivataalkörrel, mi szintűgy, mint két községnek egymás mellett létezése, lehetetlen hogy néha kellemetlen surlódásra ne adjon alkalmat. Ezen tisztviselők' választása különböző, néhol a' község máshol a' tanács, hol ketten vannak többnyire az egyiket ez, a' másikat amaz választja, csak Genfben és Freiburgban nevezetnek a' canton központi kormánya által.

A' schweiczi községek' szerkezete a' más európai statusokban divatozó rendszerektől abban is különbözik, hogy az igazgatás feletti ellenörködést az egész község tartotta fenn magának 's hogy ennélfogva csak a' folyó ügyek' intézése illeti a' községi tanácsot, minden valamivel fontosabb határozat pedig nem mint máshol láttuk, egy különösen e' czélra választott képviselő testület, nem is csak kivételképen, hanem mindenkor a' lakosok' közgyűlése elébe tartozik.

Mi a' községi hatóságoknak a' középponti kormánytól függését illeti, ez csak Genfben megy a' kellő határon túl, mert ott a' községi tanácsok évenként csak kétszer tarthatnak ülést, rendkívüli esetben csak a' canton' kormánytanácsának engedelmével. Ugyanez meg is semmithe-ti sok esetben a' községi tanács határozatait 's ezek mindig csak a' kormány megerősítése után végrehajthatók.

A' többi cantonokban a' kormányok kisebb nagyobb befolyást és felügyelést kötöttek ki magoknak, de a' nélkül hogy a' községek felett ezeknek szabad működését bilincselő gyámságot követelnének.

Mielőtt Európától elválnánk a' községi szerkezetet az atlanti tengeren túl vizsgálándók, tekintsünk még körül a' török birodalomban, 's ismerkedjünk meg az abban, kivált keresztény lakóinál, fennálló municipális intézményekkel 's ezeknek hatásával az álladalomra 's a' nép' erkölcsseire. Intézményekkel mellyek' szükségét és hasznait a' míveltség 's szelidebb erkölcsök által durva erőszak ellen inkább biztosított nemzetek csak újabb időben kezdték érezni, míg azokat keleten nem törvény, hanem gyakorlat és szükség hozá létre már századok előtt, az emberekben munkás amaz ösztönszerű erónél fogva melly a' társas élet' bajainak ha nem is orvoslására, de legalább enyhítésére módokat keresni és találni szokott. De halljuk *Urquhartot*, a' híres angol diplomatát, ki ezen intézményeknek Törökországban létezését és fontosságát Európa előtt modhatni első fedezte föl: ¹⁾

„Minden ok, melly birodalmat megdönteni képes, munkálni látszik Törökország ellen. Évről évre, néhány század óta pusztítás, öldöklés, forradalom egymást váltják fel 's évről évre fenyegetnek az európai kereskedés' megszüntével és az ország' minden segédforrásainak elapadásával. Mind a' mellett Törökország fennáll még, a' romlásnak mindig új meg új anyagot szolgáltat, és európai kereskedése foly, sőt növekszik. Honnan magyarázható a' látszatos okoknak olly kevéssé megfelelő eredmény? Az ország kivált keresztény lakosainak munkásságát 's szilárdságát nemzeti jellemök és ősi vallásuk'

¹⁾ La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce etc. par D. Urquhart: Traduit de l' Anglais par Raymond T. H. Truxelles 1837. Lásd még:

La Turquie d' Europe par Ami Boué. Paris 1840. T. III. 251—35-dik lap.

megtartásában, de magának a' török birodalomnak fennállását is, véleményem szerint a' helyhatósági intézmények' létezésének tulajdoníthatni. Midőn ezen szerkezetnek eredményeit észrevehem, nem kételkedtem tovább azon titkos erő felett, melly Törökországot eddig végromlástól olly csodálatosan megmenté."

„Helyhatósági intézményekről szólva, e' kifejezéssel a' faluk és városok helybeli ügyeinek a' lakosok által megállapított 's a' political kormánytól eléggé független igazgatását értjük. A' törökök a' keleti birodalomban fennállott kormányt intézményeket, szokásokat, hierarchiát halomra döntötték ugyan; de a' meghódított népre rá nem toltak sem igazgatási formát, sem magányjogot, mellyet szent könyveik' nyomán csak magokra alkalmaztattak. Így tehát a' *rayák* által megállapított intézmények elannyira függetlenek a' mosleminek törvénykönyvétől, hogy mindenütt hol jólét lábra kapott, ezt a' portávali political viszonyok' ritkaságának vagy is a' középponti hatalom általi *elhanyagoltatásnak* tulajdoníthatni."

„A' török uralkodás minden kiváltságnak 's előjognak a' görög birodalomban véget vetvén ez által a' népet teljes egyenlőségre vitte vissza. Midőn tehát a' törökök nem avatkozván a' helybeli igazgatás' részleteibe, a' keresztény helységektől csak adót követeltek 's ennek beszedésére valamint egyéb ügyeik' kezelésére is tisztviselőket kellett a' lakosoknak magok közül választani, minthogy a' közjárom alatt olly kiváltságos osztály nem létezett, melly e' hivatalokra kizáró jogot követelhetett, sem olly aljas, mellyet azokból kizárni 's szavazati jogtól megfosztani lehetett volna, a' szorongató körülmények' üdvös következése az lön, hogy többnyire a' legalkalmasb személyek választattak. E' teljes egyenlőség szükségtelemné tette az illető jogok' 's a' választási formák' szoros szabályozását is, főtekintet csak a' választandó egyed jellemére 's személyes érdemeire lehetett. A' közvélemény kevés perc alatt hangosan nyilatkozott választáskor a' hivatalra legalkalmasbnak hitt 's közbizodalom kijelelte egyed mellett."

A' községi hatóságot Törökország' keresztény helységeiben az úgy nevezett vének és a' pap teszik. Amazok a' községi ügyek' igazgatói 's lakostársaik által szabadon választatnak, a' pap pedig a' helységnek mintegy békebirája 's nem választatik ugyan hívei, hanem felsőbbjéi által, de a' községi lakosoknak hatalmában van őt, ha méltatlannak tartják, el nem fogadni. Minden község véneit vagy előljáróit templomban szótöbbséggel választja el. A' hivatalidő meghatározva nincsen, néhol csak egy vagy épen félévre történik a' választás, de ez idő elteltével az illető egyedek hivatalaikban megerősíteni szoktak, sőt azokban míg a' közbizodalmat bírják, akár holtiglan is megmaradhatnak, de ha ezt elvesztik, nem várva kitűzött választási határnapot, hivatalaiktól azonnal megfosztatnak. Nem törvény, de szokásnál fogva a' helység' gazdagabb lakosai közül választatnak, mi teherrel járó 's a' mellett fizetéstelen hivatalnál természetes. Ezen tisztviselőket vetik ki az adót a' községi lakosokra, tekintettel nem csak mindegyiknek fekvő vagyonára hanem személyes és családi körülményeire, 's a' múlt évben jövedelmeit 's költségeit szaporító vagy csökkentő eseményekre is. Ennél fogva pontosan ismerniök kell mind az egész községnek összes, mind az egyes birtokosok' külön vagyonát 's jövedelmeit; tudniok kell minden egyednek kereseti módját, iparát, nyereségét. Ismételt tanács, intés, felügyelés által minden kormányuk alatt állót meg kell óvniök henyesség, gondatlanság vagy baleset által okozható kártól. Ezen közadót be is szedik 's azon felül hasonló módon gyűjtenek egyben 's kezelnek egy községi pénztárt is, mellyből a' török hatóságoknak kedvezések' elnyerése végett ajándékok, azon házbirtokosoknak, kik a' falun átmenő töröknek szállást vagy eleséget nyújtani kénytelenek voltak, kárpótlás, 's egyéb a' község' érdekeit illető költségek fizetendők. Ők jelelnek ki a' katonaságnak vagy firmánt előmutató utasoknak a' helységben szállást. Ilyenkor a' községek néha adósságba verik magokat hogy efféle követeléseknek megfelelhessenek 's ekkor a' községi

hatóság köteles felügyelni, ne hogy egyes lakosok vagy családok a' helységből kiköltözés által a' közteher alól kibúván, ez a' honmaradottakat még jobban terhelje. E' tiszten a' hatóságot minden lakos saját érdeke miatt segíti, 's egyáltalában mindenkinek haszna azt kívánja, hogy szomszédját 's lakostársát szorgalomra 's takarékosagra buzdítsa 's annak vagyonát károsodástól 's pusztulástól megóvja, mert az minél vagyonosb, a' köztehernek annál nagyobb részét viselheti. Ugyanezen hatóságok osztják el a' birtokos halála után örökös hia miatt az egész községre szállt földeket. Ők törvényesítik aláírások által a' községi lakosoknak idegen kereskedőkkel kötött szerződéseiket.

Minden községnek van Ami Boué szerint még egy főtisztje, hatáskörében hasonló polgármestereinkhez; ennek czime keresztény falukban *soubaschi*, moslem községekben *sabit*, a' görögöknél *protogeros* vagy *proestos* Urquhart idézett munkájában kimutatni igyekszik, hogy csak ott, hol municipális önkormány létesült, tartotta meg a' nép nemzeti jellemét 's vallását, csak ott emelkedett kereskedés', müipar' 's jólét' magasabb fokára, mely állítását némelly egyes községek' történeteinek 's körülményeinek részletes ismertetésével támogatja. A' felszabadult Görögországban pedig a' Capo d' Istria 's utóbb a' bajor regenség' kormánya alatti zavart 's elégedetlenséget a' municipális élet elfojtásának 's a' központosításra törekvésnek tulajdonítja 's ez országnak boldog és fényes jövődöt csak úgy ígér, ha alkotmányának 's közigaztásának alapjául a' független községi szerkezet ismeretik el.

Szálljunk most által földgolyónk egyik hemisphaerájáról a' másikra nem csak, hanem a' politícai alkotmányok' sorában is az egyik szélsőségről a' túlsóra, a' törvényt nem ismerő zsarnoki egyuraság honából a' csak nem szintolly korlátlan democratia kebelébe, az amerikai egyesült státusokba. Ezeknek községi szerkezetéről olvasó közönségünk' nagy részének lehet ugyan már fogal-

ma Toquevillenak Fábíán által magyarrá fordított munkájából, de hogy a' városi rendszerek' általunk rajzolni kívánt sokoldalú képéből ez érdekes árnyéklat ki ne maradjon, nem tartjuk feleslegesnek annak is vázolatával néhány lapot betölteni. ¹⁾

A' községek' szerkezete az unió' minden részeiben nem egy 's ugyanaz, de alakulását az egész unióban ugyan azon elvek eszközölték. Ez elvek azonban új Angliában (mellyhez 6 státus tartozik úgy mint 1. Connecticut, 2. Rhode Island 3. Massachussets. 4. Vermont, 5. New Hamp. schire 6. Maine) nyervén legszembetűnőbb 's legkövetkezetesb kifejlődést, idegen által itt legkönnyebben felfoghatók.

Amerikában a' nép kútfeje minden polgári hatalomnak, valamint a' státusban úgy a' községben is, itt pedig hatását még közvetlenebbül gyakorolja. Mert a' státus' dolgait képviselők által tárgyalatja, de a' községben, hol a' törvényhozási és igazgatási tárgyak közelebb állanak a' kormányzottakhoz, semmi képviselőnek helye nincs, ennél fogva községi tanácsnak sem. A' választók összege a' községi hivatalok' betöltése után, a' tisztviselők eljárását mindenben mi nem egyedül a' státus' törvényeinek végrehajtása, maga intézi 's kormányozza. (Némelly nagy városi községek' kivételével, mellyek polgármester 's két ágra osztott municipális testület által kormányoztatnak, de ez kivétel, mellyre minden egyes esetben külön törvény kell).

A' tisztii foglalatosságok mint alább látni fogjuk igen számosak és sokféle oszlanak; mindazonáltal az igazgatási hatalomnak legnagyobb része évenként választandó csekély számú (a' legkisebb községekben három, a' legnagyobbakban hat) úgy nevezett selectman' kezében van.

A' státus törvényei ezen tisztviselőkre bizonyos kötelességeket ruházott. Ezek' teljesítésében nem függnek

¹⁾ La démocratie en Amérique par Toqueville. T. I.

a' községi választóktól, sőt elmulasztásokkal személyes felelősséget vonnak magokra, mert ilyen ügyekre nézve a' státus, tisztviselőinek tekintetnek. Így például a' státus' törvénye őket bizza meg a' községi választók lajstromának elkészítésével, mit ha tenni elmulasztanak, vétséget követnek el. De mindenben mi a' községi hatalom' körébe tartozik csak a' polgárok' közakarátának végrehajtói. Folyó ügyekben személyes felelőség mellett a' lakosok' többsége által kitűzött elveket egyes esetekre gyakorlatilag magok alkalmazzák, de ha a' megállapított rendszerben bár legkisebb változtatást akarnak tenni, ha új rendszabályt akarnak behozni, vissza kell menniök hatalmok' kútfejére. Tegyük hogy tanodát akarnak felállítani: e' célra egybehíjják a' község minden választóit, előterjesztik a' szükségét, a' költségeket; ezek' fedezésének módját 'sbt. a' gyülekezet mind ezekre nézve határozatot hoz. Illy közgyűlést csak a' selectman-ek hihatnak egybe 's abban ők viszik az elnökséget, de ha tiz birtokos által felszólítatnak azt tenni kötelesek.

A' selectman-ek minden évben tavaszkor választatnak községi lakosok által 's velök együtt egy sereg egyéb tisztviselő is, mellyek közül mindegyikre az igazgatás külön külön részlete bizatik. Ünlökök az adó kivetésére, adószedők annak behajtására, constable rendre ügyelés 's a' törvények tetteleg végrehajtása végett jegyző, pénztárnok, szegényi, tanodai és úti felügyelők stb. Vannak különös biztosok az isteni szolgálat költségeinek kezelésére, felvigyázók, mellyek közül némelyiknek tiszte egés' alkalmával a' lakosokat oltásra buzdítani 's utasítani, mások kötelesek az aratásra, mások a' mértékre ügyelni 'stb. Minden lakos birság alatt köteles illy hivatalt elvállalni, de hogy abban kiki maga kára nélkül eljárhaszon, mindegyik után fizetés jár, de nem állandó és változhatlan, hanem minden egyes functionak meg van a' maga ára, 's a' tisztviselők csak olly arányban nyernek jutalmat, a' mint munkások voltak.

A' község új Angliában csak egyetemi érdekekre vagy olly ügyekre nézve függ a' státus' kormányától melyek vele együtt több más községeket is illetnek. Mindenben micsak a' községet magát érdekli ez teljesen független; ennél fogva birtokot szerezhethet és eladhat, törvény előtt másokat megtámadhat 's magát védheti, költségvetését terhelheti vagy rajta könnyíthet tetszése szerint 's a' nélkül, hogy bár melly felsőbb hatóság beleszólhasson.

De a' közös érdekű köteleességeknek eleget tenni tartozik. Ha tehát a' státusnak pénzre van szüksége nem áll hatalmában a' reá eső részt megadni vagy megtagadni; ha a' státus utat akar nyitni, a' község el nem zárhatja előle határát, ha az rendőrségi szabályt hoz, ez tartozik azt teljesíteni, ha amaz a' közoktatást egész kiterjedésében új terv szerint akarja rendszeresíteni, a' község a' törvény által parancsolt iskolákat létesíteni köteles 'stb. Eddig a' köteleesség szoros és szigorú; de a' státus' hatalma tovább nem terjed az elv megállapításánál; ennek végrehajtásában a' község visszanyeri egész függetlenségét. Így az adót a' státus határozza meg, de a' község veti ki 's szedi be; az iskola létesítését a' státus parancsolja ugyan, de a' község építi, viszi költségeit 's igazgatja.

Új Anglia' községeiben, valamint általában az amerikai közigaztásban nem létezik a' tisztviselőknek hierarchiája, mi szerint ezek egymásnak alárendeltetnének. A' felebb említett községi tisztviselők is hivatalköreikben nem függnék egy fő előljárótól, minő az európai legtöbb községi szervezetekben a' polgármester, hanem egyedül a' törvénytől. Hogy pedig ezt hivatalos eljárásaikban ne sértsék 's tisztí hatalmukkal vissza ne éljenek, óvószert az amerikaiak nem a' felsőbb tisztviselők' felügyelésében kerestek, melly sikeres csak úgy lehet, ha a' hűtelen tisztviselő felsőbbjei által hivatalától megfosztható, mi ott hol ezt a' nép' választásától nyerte nem történhetik; hanem abban hogy minden polgárnak jog adatott a' hivatalával visszaélt tisztviselőt bíró elébe idézni, minél fogva a' bi-

rói hatalom tétetett a' törvény és igazgatási rend' örévé.

A' mi eddig mondatott főképen Új Anglia' községeire alkalmazható; az unió' egyéb státusaiban is léteznek községek és községi szabadság, de nem egészen hasonló formában. Minél inkább haladunk dél felé, annál kevésbé munkásnak találjuk a' községi hatalmat; a' községnek kevesebb tisztviselői, jogai és kötelességei vannak, a' lakosok nem olly közvetlen befolyással bírnak a' közügyekre, a' közgyűlések ritkábbak és nem annyi tárgyra terjeszkedők. A' választott tisztikar' hatalma tehát nagyobb, a' választó polgároké pedig kisebb mint új Angliában; a' községi szellem kevésbé éber és hatóságos.

Azon státusokban hol a' községi élet legnagyobb kifejlődésre jutott, az úgy nevezett grófság, (county) vagy is a' status kerületének hatósága, igen csekély jelentőségű, 's annak tagjai nem is a' polgárok által választatnak, hanem a' státus kormányzója által neveztetnek (ez utóbbi azonban a' státus minden polgárai által választatik). Ott pedig hol a' községek' hatalma korlátozottabb mint p. o. New Yorkban, Pennsylvániában 'stb. a' grófság' lakosai bizonyos számú képviselőket választanak, kiknek gyülekezete nem csak az egész grófságot illető dolgokban határoz, hanem egyes községek' ügyeibe is befoly.

Látjuk tehát, hogy az egyesült státusokban a' községi és grófsági szerkezet minden külöbsége mellett, ez mindenütt azon elven alapul: hogy mindenki legjobb bírása saját ügyeinek 's legalkalmasb tulajdon szükségéinek megfelelni. Ennélfogva a' községek és grófságok igazgatják saját dolgaikat, a' státus pedig kormányoz de nem igazgat. „L' état gouverne mais n' administre pas.“

Berekesztésül még néhány szót mint eredményét nem annyira az elmondottaknak, mire nézve a' hely' szüke 's a' részletes fejtegetés unalmi szabtak szoros határokat, mint inkább e' tárgy körül tett bővebb studiumoknak, A' közsé-

gek' autonómiája, mi alatt ismétlem, csak belügyeiknek szabadon választott hatóságok általi igazgatását kell érteni, mely ki nem zárja 's a' közjó tekintetéből ki sem zárhatja az egész státus' ügyeiben a' köztörvénytől 's országgló főhatalomtól függést, ezen autonómia olly kérdés mellyet csak hibás fogalom vagy féltett személyes érdek tehet politicalai pártkérdéssé, holott a' mondottakból is eléggé világos, hogy ez nem egyéb közigazgatási, adminisztrationális módszernél, melly nem csak bármilly elvekre épült országglási formával megfér, a' legdemocrataibb köztársaságtól a' korlátlan monarchiáig, de a' kormányhatalom' működését nem hogy háborítaná, fennállását nem hogy veszélyeztetné, sőt inkább amant könnyíti, ezt biztosítja, mert az országgló hatalomnak a' polgári társaság' egyes tagjaira hatását közvetítvén, az uralkodó elvnek néha sértő fanyarságát az egyedi alkalmazásnál enyhíti, a' nélkül hogy azért ható erejét gyengitené.

Alkotmányos országban, hol a' főczél minden polgárt a' közjó által engedett lehető legnagyobb kiterjedésű szabadságban részesíteni, hol a' kormány' és nép' érdeke, ha ezek között akarnánk is elválasztó vonalt húzni, legalább elméletben egy 's ugyanaz, a' községek' törvényszerű függetlensége 's az általok gyakorlott önkormány mindkettőnek hasznára lehet, sőt e' nélkül a' szabadság csak álom és csalódás. A' szabad községi szerkezet minden polgárnak kisebb nagyobb befolyást engedvén a' közdolgokra, szűkebb körben nevel a' hazának 's megismertet vele statusférfiakat 's magát a' néptömeget is a' közügy iránti részvételre szoktatván, benne hazafiságot ébreszt és közszellemet, a' státusok' e' legerősb támaszát; az egyes polgárokat biztosítja az ellen, hogy az alkotmány által uralkodásra emelt szabadság az igazgatás' részletes működésében ki ne játszassék, üres szóvá ne váljék, hogy a' néphatalom nevében országgló kormány' alsóbb tisztviselői az egészben souverain népet töredékeiben szolgává ne tehessék, s' tisztí hatáskörükben zsarnoki önkényt ne üzenek, mi annál érzékenyebben sért ha mintegy gúnyul a'

szabadság' szent nevében történik, ez ellen pedig központosítási rendszer mellett a' legszabadelveibb kormány sem biztosíthatja a' hon' lakosait 's helyesen mondja Dupin: „A' megyében lakó csendes polgár előtt kár nélkül ismeretlen maradhat a' státust kormányozó miniszternek neve is, de nem maradhat részvétlen azon község' ügyeinek mi módon igazgatása iránt, mellynek ő maga tagja.“ Magát az alkotmányos kormányt 's az általa képviselt elvek' uralkodását biztosítja vakmerő és szerencsés bitorló' megtámadása ellen, akár katonai erőre, akár a' nép' vak szenvedélyeire tarthasson ez számot, mert ha sikerülne is neki a' kormány' székhelyén diadalt nyerni 's az alkotmány melletti minden mozgalmat elnyomni, a' független municipális élet által megizmosodott 's önnállásra szoktatott községekben mindannyi védei támadnának az elnyomott elveknek, a' megbuktatott kormánynak. A' francia állapotok' ingatagsága is leginkább a' municipális' függetlenség' teljes nem létében keresendő 's az ebben rejtező conservatív elem' ereje távolról sem méltatik eléggé azok által, kiknek bármí veszteni valójok van.

De nem csak alkotmányos országokban, korlátlan sőt gyakorlatban zsarnoki monarchiában is szabad községi szerkezet az uralkodónak 's a' népnek érdekeit egyesíti. A' közigazgatási költségeket csökkenti, mert kormánytisztviselők' fizetése rendszeren többre megy polgártársaik bizodalma által csak bizonyos időre megbízott 's nagy részben ingyen eljáró hatóságokénál, 's így a' nélkül, hogy a' fejedelem' jövedelme fogyna a' nép' terhein könnyít, az uralkodót forradalmak ellen lehetőleg biztosítja az által, hogy az egyetemes nyomásnak egy részét a' községi hatóságok felfogván, 's annak a' polgárokra hatását közvetítvén, egész súlya nem nehezkedik közvetlenül a' néptömeg' vállaira, 's ennél fogva ebben gyengül az inger a' közjármot magáról lerázni. Az önkényes fejedelem személyes érdeke ritkán ütközik össze a' tőle távolabb álló jobbagyokéval, 's ha néha a' hozzá közelebb, e' magasabban állók közül némelyik leroskad is az önkény súlya alatt,

sok milliónak élete lefolyhat a' nélkül, hogy annak árnyéka is érje. Csak egy zsarnoki, közigazgatási hierarchia, melly mellett a' lépcsőzet alsóbb fokain állók a' nagyobbaktól türt nyomást a' kisebbeken kétszerezesen szokták megboszulni, terjeszti a' kényuraság' átkát a' polgári társaság legalsóbb rétegeibe is.

De a' mondottakat csak eléggé széles alapokon nyugvó községi önkormányról kívánjuk értetni, mert van egy neme a' municipális szerkezetnek, melly autonomicus formák alatt önkényt rejt 's a' községi szabadságnak csak torzképe; szerkezet melly szerint polgári jogokat 's befolyást az igazgatásba nem azok gyakorolnak, kiknek érdekei tárgyaltatnak, hanem egy kiváltságos zárt testület, mellybe sem szorgalom 's ipar által szerzett vagyon, sem míveltség' 's polgári érdem nem nyitnak utat, hanem egyedül csak barátság, rokonság, közös érdek. Illy szerkezetnél türtetőbb még azon rendszer, melly községeket, nem organicus egyediségeknak, hanem csak a' státus egész sectióinak tekintvén, kormány biztosok alá helyezi, mert ezektől, mint idegenektől, inkább várhatni részrehajlatlanságot a' polgári osztályok néha egymásba ütköző érdekeire nézve, 's mert tudjuk, hogy a' nyomás annál súlyosabb minél közelebből ér. Ama' szerkezet ellenben sem a' központosítás által célba vett igazgatási egységet 's öszhangzást, sem a' községi érdekek igaz képviseltetését 's hű kezelését nem biztosítja, személyes és családi haszonnak áldozza fel mind a' státushatalom' egyetemes céljait, mind a' lakosok' helybeli érdekeit, sem annak sem ezeknek biztosítékot 's oltalmat nem nyújt, szóval minden lehető rendszerek' legrosszabbika.

LUKÁCS MÓRICZ.

XVI.

A° MAGYARORSZÁGI

TATÁROKRÓL.

(V é g e).

A kúnok, 1279-iki letelepítés után itt sem maradtak nyugalomban, hanem a' tatárok hatalma alatt Cumania-ban elmaradt rokonaikkal titkon egyetértve, a' magyarok ellen újra szövetkeztek, sőt többen közülök amazokhoz szökvén, együtt harczoltak Oldamur vezér alatt a' Hód-tónál 1282-ben. ¹⁾ Ezen pártosokat László kir. megbolázni, 's az elszökötteket visszahozni el nem mulatván, fegyveres erővel egész a' tatár részekig utánok nyomula, miiránt így fejezi ki magát némi 1286-iki levelében: „*Midőn országunkból alattomban elfutott kúnoknak a' tatárvégek és határokróli visszahozatala végett, mellyeket senki elődünk közül, be nem járt, országunk' zászlósai és nemesei sokasága' egybegyűjtésével a' havasokon túl mentünk volna.*“ ²⁾ Nehéz volt azonban féken tartani a' mon-

¹⁾ Thuróczi, Chronica Hungar. Part. II. Cap. 78. Schwandtneri Scriptores rerum Hungaricarum, Lipsiae, 1746, fol. Tom. I. pag. 151.

²⁾ Fejér Georg. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis. Budac, 1830. 8-vo. Tom. V. volum. III. pag. 410.

gol-tatár hatalom alatt élő külföldi kúnokat; mert amazok' honnunk' egykori zsákmánzására visszaemlékezve, 's az üjjöngő kúnoktól is izgatva és elősegítetve 1285-ben újra beütöttek, villogó fegyvereikkel Pestig pusztítván ¹⁾ E' rabló harc után nemcsak békében élni olvassuk Lászlót a' tatárokkal, hanem őket barátságos szövetségébe fogadva, a' kunokkal együtt különös hajlama tárgyail föltünni tapasztaljuk; sőt belföldi *tatárokról*, *szerecsenyekről* és *neugeriusokról*, mint ujonnan beköltözött kegyencz népekről beszélnek már az oklevelek. Olvassuk ugyanis IV. Honorins pápa 1287. mart. 12. költ's László királyhoz intézett levelében: „*A' tatárokkal, szerecsenyekkel, neugeriusokkal, pogányokkal kárhozatos társalgás' által összeszövetkezettnek mondatol, fölvevén különösen azon neugeriusokkal i életmódot.*“ ²⁾ IV. Miklós pápa Lodomerius esztergami érsekhez 1288. aug. 10-ikén írott levelében mondja: „*Az említett tatárok, szerecsenyek, neugeriusok és más pogányok ellen — igyekezéssel kereszties hadat javallani.*“ ³⁾ Szinte Miklós pápa 1290. majus 20-ikán írja Albert austriai herczeghez László királyról: „*A' tatárokkal szerecsenyekkel, neugeriusokkal, és pogányokkal kárhozatos társasági vakmerőség által szövetségre lépettnek mondatik, fölvevén különösen a' föntmondott neugeriusokkal i gonosz életmódot.*“ ⁴⁾ Ugyanazon Miklós pápának épen akkor

¹⁾ Thuróczi, *Chronica Hung.* Part. II. cap. 79. — Fejér. *Codex Diplomat.* Tom. V. vol. III. pag. 301.

²⁾ *Te cum Tartaris, Saracenis, Neugeriiis, paganis, conuersatione damnata confoederare diceris; specialiter uiuendi cum eisdem Neugeriiis norma sumta.*“ Fejér, *Codex diplomatic.* Hung. Tom. V. vol. III. pag. 359.

³⁾ „*—Contra praedictos Tartaros, Saracenos, Neugerios, et paganos alios — studeas sollicitur, proponere verbum crucis.*“ Fejér, *Codex Diplomat.* Hung. Tom. V. vol. III. pag. 420.

⁴⁾ *Se (Ladislaus R.) cum Tartaris, Saracenis, Neugeriiis, et Paganis, damnate conuersationis audacia foedus as-*

egymás valakihez írott, szinte kún Lászlóra vonatkozó levelében áll: „*A' tatárok, szerecsenyek, neugariuskok és pogányok' förtelmes szokásaikat fölveszi, kikkel a' hit' veszélyeztetésére és a' mondott (Magyar) ország' végpusztulására borzasztó szövetséget kötött; kiket is már a' hivek ellen nagy számmal magába az országba bevezetni nem iszonyodott.*“¹⁾ Íme itt világosan áll tatároknak László kir. által honunkba hozatala.

Az előszámlált hiteles adatok kéttelenné teszik a' tatároknak IV. László kir. alatt honunkban megtelepedését, azokkal barátságos viszonyu társalgását: mi már magában eléggé mutatja, hogy ez új jövevényeknek közeldében kellett tanyáznai a' király rendes lakához.

A' haza szívében letelepiült *tatárokkal, szerecsenyek és neugariuskok* említetvén a' pápai levelekben: vagycsak azért sem mellőzhetem ezuttal különösen a' neugeriuskok' kik volta iránt rövid vizsgálódásba bocsátkozni, minthogy azáltal a' tatár lakhelyek' fűntebbi vitatásához nem kis világosítás járuland.

A' neugeriuskokat vagy neugarokat Engel Keresztely történet buvárunk Trakiából beköltözött és kún László által Marmarosban letelepített oláhoknak állítá; kik, úgymond, új magyar szállítvány létökre hivatnak így²⁾; okoskodása azonban némi elfogultságon 's hibás combination alapulván, el nem fogadható. Helyesb magyaráza-

seritur contraxisse; sumpta norma nefaria specialiter viuendi cum Neugeriis supradictis.“ Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pap. 495.

¹⁾ „*Tartarorum, Saracenorum, Neugeriorum, et paganorum nefandos ritus amplectitur, cum quibus in dispendium fidei et exterminium dicti regni, horrendo foedere est coniunctus; quos etiam contra fideles in numero gravi in regnum ipsum inducere non expauit.*“ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 494.

²⁾ Neues Ungarisches Magazin Preszburg, 1792. 8-vo. II. Band, 1. Heft. S. 170.

tot tön a' név' eredetétét illetőleg báró Hammer-Purgstall József, midőn *Noghai* vagy *Nokai* mongol-tatár vezértől, az 1285-ben honunkat pusztította tatárok' fejedelmétől, ki Dzsingiskán unokájának volt fia, származtatá le a' nő-gai tatárokban is elő nevezetet, szinte tatároknak mondván a' magyarhoni neugeriusokat ¹⁾. A' név' eredetére nézve annálinkább kezét fogok én is Hammerral, mivel Benakéti Abu Szuleiman Daud, XIV. század elein élt perzsa történetírónál olvasom régibb kútfők után följegyezve: „*Nokai, Dzsudzsinak, Dzsingiskán fiának ivadéka, gyakkorta teszen berohanásokat ezen tartományba, melly Madzsarisztánnak (Magyarország) hívatik.*“ ²⁾. Tatár voltukat azonban már csak azért sem engedhetem meg, mivel a' pápai számos levelekben mindig megkülönböztetve említetnek a' tatároktól; három népség, mint László kir. különös kegyében álló 's vele közelebbről társalgó nevezetvén meg, t. i. a' tatár, szerezseny és neugerius. Egybe-hasonlítva krónikáink' tanutételeit, kün László társalkodási szövetségéről szólókat a' pápai levelekkel, lehetlen nem hinnünk, hogy a' megnevezett tatárokon kívül a' künök értetnek e' néven; ugyanazon künök, kiknek felekezeti fönökei, *Arbocz* ³⁾, *Törtel* ⁴⁾ és *Kemencze* 1290-ben megis gyilkolák a' királyt. Midőn évkönyveink Lász-

¹⁾ Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo. S. 27, 152, 252, 263.

²⁾ „*Nocai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kun, fait souvent des incursions dans ce pays, appelé Madjaristan (Hongrie).* „Des Peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme siecle, ou Voyage d' Abou-el-Cassim. Par. M. C. D' Ohsson. Paris, 1828. 8-vo pag. 272.

³⁾ László kir. némi 1289-iki oklevelében mondja: *Arbucz Cumanum, Cognatum nostrum.*“ Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 454.

⁴⁾ Tőle vette nevét a' *Törtel szállás*, kün hely, most már cserre utján Pest vmegyéhez tartozó.

ló kir. kún szokások' követéséről 's veszedelmes társalgási kapcsolatáról ekként mondottakat: „*Cumanice, et non Catholice conversabatur*“¹⁾ a' pápai levelek imígyen: „*Sumpta norma nefaria specialiter viuendi cum Neugeris*“ kiemelőleg neugeriussokkalinak tulajdonítják, könnyen tisztába jöhetünk' a' név illetését meghatározandók.

A' történetek' szövéténekénél szinte megfejthető a' kúnok' neugeriuss neve. Cumanianban elmaradt, és oda Kötöny kún fejedelem' megöletése után visszavonúlt kúnok, ámbár királyaink a' „Cumaniai király“ czímet azon időtől fogva szélitiben használák, nem forottak össze polgárilag, részint a' különböző vallás, részint a' megöttök álló mongol-tatár hatalomtoli függés miatt a' magyarokkal: sőt a' régi bizalmatlanságból eredett viszátkodásoknál fogva több ízben fegyverre keltek az anyaország ellen, a' bel-földi kúnoktól is elősegítette ádáz terveikben. A' fekete tenger mellékén messze elterjedt mongol-tatár nemzet' akkori fejedelme egyszersmind a' cumaniai kúnok' fő ura Nogai, hódoltatói politicából, éllesztte a' két rokon nemzetközi visszavonást nemcsak, hanem amazokkal egyesülve zaklatá a' magyarhont. Ezen összekötetés és szolgálai függésnél fogva *nogai* vagy *neugarai* nevet nyertek a' cumaniai kúnok, megkülönböztetésül azon kúnoktól kik már régebben a' honban hékével laktak és a' keresztyén vallást is befogadák. Illy megkülönböztetésnek nyoma ugyan krónikainkban elő nem fordul, de homi okleveleinkből kitünő. A' szepesi káptalan' számos leveleiben, jelesen némi 1285-ikiben olvashatni: „*Midön egyházunknak László király és az ő neugarjai általi rablásakor több károk között más eszközökkel egyetemben régi pecsétünk elveszett és elvitetett volna.*“²⁾ Ismét némi 1288-

¹⁾ Thuróczi, *Chronica Hungarorum*. Par. II. cap. 80.

²⁾ *Cum in spoliatione Ecclesiae nostrae per regem Ladislaum et suos Neugaros inter damna quam plurima, vna cum rebus aliis, antiquum sigillum nostrum fuisset per-*

iki levelében: „*Midőn pecsétünk László király és az ő neugarjai által nyilvános rablással tőlünk elviteték, és azonban eldugottnak mondaték.*“¹⁾ Lehetek-e mások a' szepességet duló László király' neugarjai, mint a' Nogatához szító, de attól épen 1285-ben elpártolt és a' magyarhonba vonúlt kúnok, kiket emlegetve ugyanazon király mindig „*Cumani nostri*“ kitétellel él? Egyébiránt a' szepesi káptalan' előadását, és annak a' kúnokra tartozását világosítólag szükség fölhoznunk László kir. némi 1289-iki adománylevelének ime' sorait: „*Midőn mi a' szepesi részekre az ottani népek ellen az ő szíveik' kegyetlensége vagyis makacssága enyhítésére, mellyel a' hívség utjáról eltávozván fölségünk ellen viseltetének, mentünk volna, kik akkor a' mi szepesi várunkat fegyveres ostrommal bevenni és elfoglalni igyekezének.*“ És alább: „*Aztán midőn mi azon szepességi népekkel megütköztünk, és az úr' engedelmével dicsőséges győzelmet nyertünk volna.*“²⁾ A' szepességiék' makacssága bizonyára az újdun letelepült és a' király különös kegyében álló kún haddal zaboláztaték meg, 's azok voltak a' pecsét elvivő neugarok. Vagy csak a' tény' feketébb színbeni előadása végett tatárokat mondana a' káptalan' levele, ha csupán illyekből, nem pedig kúnokból állott volna a' szepességet fenytő sereg.

ditum et ablatum.“ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 306.

¹⁾ „*Quum sigillum nostrum per regem Ladislaum, et suos Neugarios spolio manifesto a nobis auferetur, et absconditum interea diceretur.*“ Fejér, Codex. Diplomat. ibid. pag. 442.

²⁾ „*Cum nos ad partes Scepes contra populos de eodem ad leniendam saevitiam cordis eorum, seu contumaciam, quam a via fidelitatis declinando in nostram gerebant maiestatem, processimus i qui tunc castrum nostrum de eodem Scepes, valida obsessione capere et expugnare nitentantur.*“ — — *Dein cum nos cum eisdem populis de Scepes conflictum habuissemus, et Domino permittente victoriam laudabilem consecuti fuissetus.*“ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 458.

A' neugar név' nogai kúnokra vonatkozását igazolja végre az is : hogy a' pápai levelekben említett tatárok és neugeriussokkal együtt elsorozott szerecsen név' nem mást, mint a' mohammed vallás' egyik sectáját követő, inueu izmaelitáknak, majd szerecseneknek is hívott jászokat illeti; kiknek már régebben honunkba költözött egyik felekezetéből eredt a László kir. megületését boszuló Mizse nádor is ¹⁾. E' három népség tehát, a' kún tudniillik, jász és tatár, azonegy időben és együtttartva foglalt állandóbb lakhelyet a' régebben kimutatott és feleiktől lakott vidéken a' Tisza és Duna között, meg a' tiszántúli részeken. Nem csuda azért, sőt csak ebből magyarázható, miért a' pápai levelekben és honi törvényekben két század alatt mindig együtt fordulnak elő, mint az 1301, — 1399, — 1410, 1454, — 1459, és 1467-ről fölhozottakból láttuk; és ezen telepedőktől, 1285-iktől fogva hozhatjuk le legbiztosban a' két künsági tatárokat, számba nem is vevén a' később foglyok gyanánt behozott, és hihetőleg, szinte gyarmatosítottakat; millyekről krónikaink helylyelközzel emlékeket hagytak fön ²⁾.

¹⁾ „*Pro cuius nece Myze Palatinus, olim Saracenus, tunc tamen gratiam baptismatis consecutus audita morte Domini sui, predicti Regis Ladizlai, ad vindictam tanti sceleris se viriliter ponens, elapsis aliquibus diebus, post mortem ipsius Regis, una cum Lyze fratre suo, et Nicolao fratre uterino iam dicte Edue concubine, una dierum ad descensum predicti Arbuz veniendo, quasi in aurora, praedictos Arbuz, et Turtule cepit, et ipsum Arbuz. dividit fecit in duas partes. Turtule vero dimembrari; alios autem Cumanos de genere eorundem ac omnes ad eos pertinentes, et quod plus est, etiam infantes in cunis, seu cunabulis iacentes, quos apprehendere potuit, iussit decolari*“ Chronicon Budense. Ed. Podhradczky. Budae, 1838. 8-vo. pag. 210. 211. Ennek lakhelye volt a' Mizse nevü szék, most puszta Kis-Künságban.

²⁾ Laczkfi András erdélyi vajdáról I. Lajos kir. korára említi Thuróczy Chron. Part. III. cap. 6. „*Multa banderia et*

III.

A' tatár emlékműmaradványokról.

Nem iskolai modoru hasztalan bibelődés-e, — mondhatja valaki, ezen vad népfelekezet' hihetőleg silány és igen kisdedszerű emlék-maradványiról értekezni, 's azokon historiai vizsgálatokat építeni? Nem, valóban nem az, uraim! — Silány ugyan magában véve a' hozzánk jutott tatár emlék, de régi történetünk' nyomozása körül olly fontos, mint érdekes római óságbuvárnak egy mehádiai Hercules kép szobor, vagy Tarján császár' diadal oszlopa. És ez, — az urimádságának róluk maradt tatár fordítása. Miért annyira fontos e' nyelvbeli csekély emlék, elmondom röviden, csak a' tek. gyülekezet' türelmét ki ne fárassza e' száraznál szárazabb tárgy.

Alig lehet régi. történetünk' fölvilágosítása körül szükségesb, egyszersmind eredmény-dúsabb munkálódás, mint a' hajdani kún nemzet' magyar nyelvűségének hiteles monumentumokból és a' tudós világ' meggyőződéséig bizonyítása: mert ezt napfényre hozva, nemcsak sajátjáva teendné a' magyar, az egykor roppant kún nemzetnek történeteit: hanem a' világhistoriában olly osztályhelyet fogna nyerni, millyenre mint magyar néven Europa előtt új és soha nagyszerűségre maradandólag nem vergődhetet nemzet, igényt tartani nem képes.

Megtevé ugyan e' kétes kérdés iránt a' magyarhoni irodalom, mit nem legkedvezőbb körülmények közt tennie lehetett; elmondá többbizben, okokkal, és pedig nyomós okokkal támogatva: hogy a' kúnok valamint most, úgy régenten is magyar nyelvet beszéltek, és hogy nemze-

captivos Tartaros, regiae majestati in Wissegrad transmisit.“

tünknek valóságos vérrokonai: de mindezek keveset, vagy épen nem hatottak a' külföldi tudósokra. Az általuk nem méltánylott, szeretem hinni, nem is értett beszéd, nyom nélkül hangzott el. Én magam is járulék csekély tehetséggel mintegy tizennyolcz év előtt a' Marczibányi jutalom' küldöttsége által föladvott illy értelmű kérdésre: „*Egy volt-e a' régi kún nemzet' nyelve a' magyar nemzet' nyelvével?*“ készített, pályadíjt is vivő elég vaskos munkámmal, mellynek némi szerencsétlen constellatiok nem engedék kellő időben köztudomásra jutását, azért sikerére sem lehet számolni. Egyébiránt, a' kérdés' több oldalról és hangos megvitatása életbe nem jöhetvén, valamint végképen eldöntve nincs, ugy a' külföld most is ignorálni látszik, mik e' tárgyra honfainktól előállitattak; épen nem ismeri el azt: hogy a' régi kún nemzet egy nyelvű volt a' magyarral, és csak dialectusban különbözött tőle.

De miként ügyelne a' külföldi tudós sereg a' magyar írók' gyenge szózatára, habár historiai munkálódásinkról, eddig nem létező hü organum által értesítenék is, — midőn kezében van többek között egy éles fegyver, mellyel a' megrögzött vélemény ellen kiáltónak nyomban torkát metszeni képes; és ezen fegyver a' *tatár miatyánk*, azon nyelv emlék, mi a' kún nemzet' magyar nyelvüségét külföld előtt a' mesék sorába iktatá.

Mit beszéltek ti magyarok, mondják ők, mellözve ellenökainkat, nem tudjátok-e: hogy ott van a' kún-szentmiklósi levéltárban az „*Oratio Dominica vetus Cumanorum*“ mi nem egyéb tatárnál; nem tudjátok-e: hogy az utolsó kún, ki a' régi kún nyelvet tudta, 1770-ben holt meg?

Valóban, sok bajt okozott 's okoz maiglan a' tatár miatyánk az ős kún-magyar dolgok' fejtegetésénél; nem tarthatjuk-e ez okból fontosnak? Hiszen leg inkább erre támaszkodva írá 1837-ben báró Hammer-Purgstall József a' birodalom' fővárosában: „*Hogy a' kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt kénytelenek vagyunk ta-*

gadni; mert mind azon kún szótár, mellyet a' tudós Klaproth Petrarcha' kézírataiból kiadott, mind azon kún miatyánk (ír' imádsága), mellyből a' tudós Gévay' gyűjteményében tizenegy példány találtatik merő török nyelvet foglalnak magukban.“¹⁾; újabban pedig 1840-ben így nyilatkozték a' kúnokról: „Az eredeti kún nevet maiglan is viselik Magyarországban, nyelvükhnek a' múlt század végéveli enyészése után.“²⁾ Olly író beszéli ezeket, kinek állítása a' messzibb külföldön is elhatározónak vétetik. Mi csuda tehát, ha Reguli Antal éjszaki utazónk is hihetőleg orosz tudósok' figyelmeztetése után írja Sz. Pétervárából minapában é' helyen fölolvastott levelében a' kún nyelvnek Varró nevü nagy künsági férfival kiholtát?

A' künsági tatár miatyánkróli illy eszmék' divatozásában igen is czélszerű sőt szükséges a' dolgot minden oldalról és a' legcsekélyebb részletekig leereszkedve fölvilágosítani. E' tekintetből előadom kezdettől végig mindazokat, mellyek a' kérdéses nyelv maradványunk' történetét illetik.

Előzményei az urimádsága' történetének a' magyarhoni tatár lakhelyek - és beköltözésről elmondottakban alapulnak; 's azon megbizonyított thesisekből folynak a' következtetések is. A' két kúnok között elszórt tatárok a' keresztyén vallás föl vételével már némikép assimilálódván a' magyar nyelvü kún néppel, ámbár Scheich Aly' tudósítása nyomán a' XVI-ik század végével még tudták anyanyelvüket: a' XVII-ik század alatti események mindazáltal, különösen a' reformationnak a' kúnoknál is elterjedése, következtéskép a' tatárokra befolyása, könnyen kiirták a' haldokló nyelvet annyira, hogy némi normati-

¹⁾ A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1837. 4-rét. III. köt. 140. lap.

²⁾ Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo S. 18, „Den ursprünglichen Namen der Kunen führen sie noch heute in Ungarn selbst, nach Erlöschen der Sprache zu Ende des vorigen Jahrhunderts.“

vus szólás formáknál, nevezetesen a' vallás által is védett miatyánknál egyéb nem maradna fön a' közéletben. Hasonló változások közt tünt föl a' XVIII-ik század. Ha voltak is néhányan a' kúnná vált vagyis inkább magyarizált tatárok között, kik a' régi saját nyelv' némi töredékivel bírtak, annyi lefoly idő alatt, eredetükről megfélekedve, a' kúnokkal polgárilag eggyéolvadva, magukat többé nem tatár, hanem a' többivel együtt kún ivadéknak tarták, az ősi nyelv töredéket szint' ollyannak hívők. De az amalgamizatio' befejezése után nem is találkozhattott egyed, melly magát eredetre elkülönözhetne volna a' tömegtől, hacsak hiteles oklevelek nem biztosíták a' tatár származást; — miről azonban e' néposztály' közeplette szó sem lehet. Átalakulásukkal együttjáró, jólelküen táplált illy hibás hiedelem' elterjedtét igazolja maga a' Tatár-Szent-Miklósnak a' XVII-ik században már Kún-Szent-Miklóssá vátozása. A' tatár fajú elkünosült ottani lakosok magukat valódi kúnoknak hívén, természetesen helyöket is inkább annak hivaták.

Illy körülmények közt ébredt föl némellyekben az öneszmélet. Gondolkozni kezdettek a' szájon forgó ur' imádságáról; és mivel annak eredetét megfejteni nem tudák, mi volt természetesb, mint valóságos kún maradványnak hinni és állítani, nem is gyanítván abban tatár nyelv- és származás' lappangását. Ekként történt, hogy a' Kis-Kúnságnak egy előkelő férfia 's fülöp-szállási kún táblabíró Nánási János, († 1760. körül) ki nevénel fogva aligha eredeti kún, annál kevesbé künosült tatár vala, elámitatva a' különös nyelv - maradványtól, kún nemzetiségből 1730 — 1740. körül Fülöpszálláson Rákosi István' rector'sága alatt tanítatni rendelé az iskolás gyermekeknek, mint ősi nyelvmaradványt ¹⁾. Egy időben élt Nánásival Varró István nevü kún Karczagon, Nagy-Kúnság-

¹⁾ Dugonics And. Etelka. Pesten, 1805. 8-rét. II. könyv. 481. lap.

ban, ki is a' maradékától nyert hiteles tudósítás szerint 1700 — 1705-ben születvén, 1734-ben ottani jegyző, később megyei eskütt lön. Ezen két férfi a' két kúnok' részéről, valamint egy harmadik a' jászokéról 1744-ben Bécsbe követül rendeltettek Mária Therezianál az 1741-ikben újra született jász-kún-szabadságok és belrendezet fölött privilegialis leveleket eszközöndők; valamint az 1745-iki királyi levélben mint ollyanok, meg is neveztetnek. Tegyük föl bár itt, hogy Varró István, — kiben mint előbb érdekeltük, és alább kimerítőleg olvasandjuk, a' kún nyelv' elhalása állítatik, — gyermekségében öröklé a' tárgyalt miatyánk' tudását: mi következik egyéb, mint a' nagy kún-sági tatároktól reá háromlása. Ha pedig nem onnan hozá magával, ügy-ésüti társától, ez emlékért annyira buzgó Nánásitól nem férkezhetett-e a' hibás hiedelemmel együtt hozzá? — De hogy a' Bécsben járásra visszatérjünk: ott, az udvarnál vala ekkor már a' hazai régiségekben gyönyörrel buvárkodó Kollár Ádám Ferencz, kinek legjobb alkalom nyilt a' kún tisztekkal összejöni, a' régi kún nyelvröli értesítés nyerésre, egyszersmind az elfogult tudósítók' szájából pergő miatyánkban, mint keleti nyelvtudósnak a' törökhöz közelítő nyelvet megismerni. Ettőlfogva nevet nyere az ismeretlen gyermek; Kollár fennyen kezdé nyilvánítani 1763-ban a' tudós világnak, miről régenten a' magyar nemzet nem is álmodott, de fogalma sem lehete, hogy t. i. már kiveszett a' kúnok' nyelve ¹⁾. Kapva kapott Kollár' tudósításán a' külföldi írósereg, mint új eszmére, új okoskodásra alkalmat nyújtón. Táborozás keletkezék a' történetírás' mezején, mellynek zászlóvivője Thunmann János német tudós, egy,

¹⁾ Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindob. 1763. 8-vo. pag. 91. „*Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum, Hungarico solum idiomate utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exoleseat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.*“

a' maga korának kivált a' nemzetek' eredetét nyomozók közül legjelesb fia vala. Ez Kollártól és honunkból magány levelek szerint nyert tudósításra támaszkodva (mert már itt is lábra kapott a' vélemény) a' kúnokról 1774-ben kiadott értekezésében, miután a' kún miatyánkot két írott példány után közlé, harsány hangon hirdette a' kún nyelv' halála korát, ne mondjam napját és óráját, következő sorai által: „*Nem restellem hozzá adni, hogy azon utolsó, ki a' kún nyelv' némi ismeretivel bírt, három év előtt (azaz 1771-ben) halt meg. Varro nevü karczagi polgár vala az. Fia még most Debreczenben tanul. Ez megígérte nekem, hogy atyjá' írományait fölkatolja, és ha azok között valamit, a' mi a' régi kúnok' nyelvére ét történetére tartoznék, találna, velem közlendő.*“¹⁾ — És ez az oraculum szózat, melly a' külföldön csalhatatlannak, minden kétségen kívülnek tartatik maiglan: ámbár Thunmann Varró István fiától, ki az emlitem nemzetségbeli tudósítás szerint Jánosnak hívaték, és debreczeni tanulása után 1777-ben kis ujszállási, aztán karczagi jegyző, végre 1794-ben megyei eskütt lett, és 1804-ben halt meg, — semmi bővebb világosítást nem vön, de nem is nyerhetvén, e' tárgyra, minthogy az öreg Varrónak minden állított kún nyelvbéli tudománya, az a' híres, *quaedam Comanicae linguae notitiája*“ semmi egyébből, mint az általa is kúnnek vélt tatár miatyánkból állott. Nem kételkedtek még is ezekután Schlözer, Eichhorn, Adelung, Klaproth, és napjainkban Hammer-Burgstall a' kún

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to Tom. IV. pag. 188. „*Addere hic non pigebit, ultimum, cui quaedam Comanicae linguae notitia fuerit, ante triennium diem obiisse. Varro ille nominabatur, civisque erat Karczagiensis. Filius adhuc Debrecini operam navat. Hicce promisit mihi, Schedas se Patris sui excusurum, et, si quid inter eas, quod ad Linguam, vel ad Historiam Veterum Comanorum pertineret, invenerit, meo communicaturum.*“

nyelvet kiholtnak és tatár vagy török dialectusának állítani.

Mi alatt a' külföldön ezek így történtek, itthon sem folyt különben a' dolog. A' fülöpszállási iskola' nevéndékei elszavalák fünek fának a' betanult miatyánkot, 's azoktól leiratva és kún névvel pecsételve forogni kezdte tudós és tudatlan kezén. Így mondá föl Bankos István fülöpszállási fi Pesten 1774-ben ¹⁾; így találtaték ugyanazon évben Terbölcs Gábor kúnsági jegyző' irási között egy régi másolat ²⁾; ezen uton juthatott a' debreczeni könyvtárba is két különböző példányban, mellyből Thunmann közlé a' két formát; sőt a' kún-szent-miklósi levéltárba is 1740. körül kellett kerülnie, miután nem áru el régibb irást a' félív papíron minden hitelesítés' billege nélkül készült 's enen szemeimmal is megvizsgált példány.

Hazánk' két jeles tudósa' Pray György' és Cornides Dánielnek is gyakori levélváltásra nyújtott alkalmat a' Kúnságból került úrimádsága (1773 — 1776-ig ³⁾). Amaz, mint a' kúnok' magyarságának védője becses munkáiban ⁴⁾, gyengíteni törekvék az abból huzott okoskodásokat; ez ellenben, más véleményü, testestől lelkestől ragaszkodék hozzá, mint a' kúnok' tatár nyelvüségét bizonyító monumentumhoz. Hát a' török uradalom alatt tömérdek viszontagságokat kiállott, annálfogva saját eredetéről hagyományokat hiv emlékezetben meg nem őrizhető kún népséget mennyire tántoritá el? Egynek csalódása százak' hibás hiedelmét vonta maga után.

¹⁾ Dugonics And. Etelka. 1805. kiadás' II. könyv. 481. lap.

²⁾ Dugonics, Etelka. u. o. 482. lap.

³⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1833. IX. köt. 103, 104. lap. X. köt. 91. 's köv. lap.

⁴⁾ Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 113, seq.

Eléggé kitünvén e' történeti vázolatból a' tatár mi atyánk' kúnná kereszteltetésének oka : ideje már, hogy magát az emlék maradványt állítsam elő, és a' török nyelv' segedelmével taglalva, annak valóságos tatár voltát is megismertessem ; a' török nyelv' segedelmével igenis, mert a' tatároké csak dialectusban különbözik az ozmanokétól, miről tudós vizsgálatok 's egybehasonlítások nyomán senki többé nem kételkedhetik.

Gévay Antal tagtársunk' gyűjteménye, mint Hammer judtukra adá, tizenegy példányával bir a' tatár miatyánk'nak; nem is csuda, midőn már Dugonics 1788-ban Etelkája' első kiadásánál öt különféle leiratát közlé. Hogy a' figyelmes összehasonlító meggyőződjék arról, mit a' változatokból következtetni akarok, elégnek véltem nyolcz különféle példányát előadni. Az imádság' kéréseit úgy rendezém el, hogy mindegyik hiánya 's változata első tekintetre kitéssék; hozzájok adván végsorban (fekvő betűkkel) egyszersmind az európai török szó-ejtés szerinti szövetet, fejtegetésemmél különösen használandót.

Az 1-ső és 2-ik formát Thunmann kiadásából kölcsönzém, ki azokat, mint már említém, a' debreczeni könyvtárban lévőről közlé ¹⁾.

A' 3-ikat Dugonics írta le 1778-ban a' kún-szentmiklósi levéltárból ²⁾, mellyhez, úgy az 1-ső szám álatihoz majd mindenben hasonlót leltem Cornides Dániel' kézirat másolatai között a' nemzeti museumban ³⁾.

A' rendben 4-iket hasonlókép a' szent miklósi levéltárból Horváth Péter bocsátá közre ⁴⁾. Amattóli némi elütése miatt iktatom ide.

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to. Tom. IV. pag. 185.

²⁾ Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv, 482. lap.

³⁾ Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum Publ. Ms. fol. pag. 117. Ms. ejusd. Tom. III. Part. II. pag. 94.

⁴⁾ Értekezés a' Kúnoknak és Jászoknak eredetéről. Pest, 1823. 8-rét. 37, 38 lap.

Az 5-ik Bankos István' 1774-iki fölmondása szerint iratott és adatott ki Dugonics által ¹⁾).

A' 6-ik formát szinte 1774-ben Terbölcs Gábor' irományiból vevé és közlé Dugonics ²⁾).

A' 7-ik és 8-ik végre más ó kéziratok után adatott ki ugyancsak Dugonics által ³⁾). — Alter Ferencz Károly ⁴⁾), és Adelung ⁵⁾), közleményei mind effélékből kölcsönöztek.

Ur' imádsága magyarhoni tatár nyelven.

Előljáró beszéd.

(Miatyánk, ki vagy mennyekben).

1. Bezén attamaz kenze kikte.
2. Bézam attamasz kenz kikte.
3. Bezén attamaz kenze kikte.
4. Bezen attamaz kense kikte.
5. Bezom attamasz kemze kikte.
6. Bezen attamaz ebenze kikte.
7. Bezon attamaz kenze kekte.
8. Bezen attamaz kenze kikte.

Bizüm atamüz ki gyöklerde szin.

I-ső kérés.

(Szentellessék a' te neved).

1. Szen leszen szen adon.
2. Szenlezon szenadon.

¹⁾ Etelka, m. kiadás, II. könyv. 481. lap.

²⁾ Etelka. u. o. 482. lap.

³⁾ Etelka. 1805. kiadás. II. k. 483. lap.

⁴⁾ Philologisch - Kritische Miscellen. Wien, 1788. 8-vo S. 175., ff.

⁵⁾ Mithridates. Berlin, 1806. 8-vo. I. Th. S. 479.

3. Szen lészen szen adon.
4. Szen leszen szen adon.
5. Szélezon szenadon.
6. Szen lészen szin adon.
7. Szenleszen szenadon.
8. Szen lészen szenadon.

Szenün adün mukkadesz olszun.

II-ik kérés.

(Jöjön te országod).

1. Dösön szenküklon.
2. Dösön szenküklon.
3. Dösön szen küklön.
4. Dösön szen küklön.
5. Dössön szenküklön.
6. Dösön — — —
7. — — — —
8. Dösön szen küklön.

Szenün memleketün gyelszun.

III-ik kérés.

(Legyen te akaratod, miképen menyben, azonképen a földön is.)

1. — — — nicziengen gerde ali kékte.
2. — — — netzezerde aligükte.
3. — — — nicigen gerde ali kekte.
4. — — — nilziengen gerde ali kekte.
5. — — — netzezerde alikükte.
6. — — — mittigen kenge alikükte.

7. — — — miczi jegengerde ali kekto.
 8. — — — nicziegen gerde alikekte.

*Szenün uradetün olszun, netekim gyökdé, duha
 jerdé.*

IV-ik kérés.

(Mi kenyérünket mindennapit adjad nekünk ma).

1. Bezén akomozne oknemezne berbezge pitbütör küngön.
2. Bezamok menemezne — — — gutba tergünger.
3. Bezén okomuzne okne mezne oknemezne hergezge
 pitpütör.
4. Bezen ako mezne okne mezne hergezge pit bütör küngön.
 gön.
5. Bezom — — ok nemezne güt bütör güngön borbezge.
6. — — — — — — — puthuter kungivi.
7. Bezom akkomozne okne mezne berbezge pithütör küngöd.
 göd.
8. Hezén ako mezne okne mezne herbezge pit bütör küngön.

Her gyünki bizüm eknekmüzi ver bize bu gyün.

V-ik kérés.

*(És bocsásd meg nekünk a' mi vétkeinket, miképen mi
 is megbocsátunk ellenünk vétetteknek).*

1. Il bezen ménemezne neszembezde jermezbezge utrogergenge.
2. Ali bezam menemezne — — tsehermezbezga — — .
3. Il bézen méne mezne neszem bezde jermezbezge utrogergenge.
4. Il bezen mene mezne neszen bezde permezberge utrogergene.

5. Eli bezon menemezne — — termezbezge — — .
6. Ilt bezen — — — — — — — .
7. Ilt bezon menemezde — — — — — .
8. Il bezen mene mezne neszem bezde jermez bezge ut-
rogergenge.

*Ve bizüm burdzslerümi bizé baghisle, netekim biz dahi
bizüm burdzslerümüze baghisleriz.*

VI-ik kérés.

(És ne vigy minket a' kísértetbe).

1. Iltme bezne olgya manga.
2. — — — —
3. Iltme bezne olgyamanga.
4. Iltme bezne olgyamanna.
5. — — — —
6. Iltne bezne — —
7. Ilt mehezde olgyan angja.
8. Iltme bezne olgyamánya.

Ve bizi tedzsribe adhal etme.

VII-ik kérés.

(De szabadíts meg a' gonosztól.)

1. Kutkor bezne álgya manna.
2. Kutkor bezge eniklembezda ovia malna.
3. Kutkor bezne — olgyamanna.
4. — — — —
5. — — — —
6. Kutin bezne — migni.
7. — — — manga.
8. Kutkor bezne algyamanna.

Lekin serirden bizi, nedzsat eile.

B e f e j e z é s.

(*Mert tied az ország, hatalom és a dicsőség most
és mind örökké. Amen.*)

1. Szen borsong boka csalli bocson igye tengere.
2. Szemberfánk bokvesáte — tengeri ovia tengeri tengeri.
3. Szen borson boka csalli bocson igyi tengere.
4. Szen børsön boka valli bocson igye tengere.
5. — — — — — ovgyi tengere.
6. — — bocsátali bocson mégni tengenzini.
7. — — boka csali bocsonig is tengere.
8. Szen borsony boka csalli bocson igyi tengere.

Amen.

*Zira szenündür memleket ve szultanet ve medzsi ta
ebed Amin. ¹⁾.*

Mielőtt az inádság' szófejtegetésébe bocsátkoznám, következő általános észrevételeim' nyilvánítani czélszerűnek vélem:

a) Mind ezen változatok eredetikép egy példány után keletkezetteknek látszanak; mire elég bizonyosság a' III-ik kérés elő része' vagyis e' kitétel' „*Legyen te akaratod*“ mindeniknél elmaradása.

b) A' különbözőzést főleg némi szavaknak majd hibásabb és a' magyar nyelvű betanulók' kimondása utáni

¹⁾ A' Török miatyánkot olly szerkezetben adom, mint Seaman fordítása szerint Clodiusnál találattik L. Clodii Joh. Christ. Grammatica Turcica. Lipsiae, 1729. 8-vo. pag. 88. néhány szóbeli változtatásokat kivéve.

följegyeztetés okozván: könnyen következtethetni, hogy az imádság' papirosra tételekor már nem értették a' tatár nyelvet az elszavalók.

c) Bizonyítja ezen állítást az is, miként némely külön állni kellő szavak összeragasztva, mások ellenben derékon elszagatva a' nyomban következőkhöz csatolják.

d) A' befejező szólásnak a' reformált vallás' szokása szerint minden formáknál előfordulása reformatio utáni készültét, vagy legalább módosítását árulja el.

e) Némely példányokból több szók elmaradtak az előadók' hűtlenebb emlékezete miatt; és e' hiányokat hézag-potló vonal jegyekkel kitüntetni szükségesnek láttam.

A' tatár miatyánk' szófejtégetése.

Bezam, bezen, bezom, bezon: hibás irás után változott; helyesen *bezam* vagy *bezom*. Törökül *bizüm*. Elváltasztott birtokos névmása többes számban, első személyben. Magyarul *mienk*.

Attamasz, attamaz; törökül *atamüz*. Gyökszó *ata*, magy: *atya*; *müz*, birtok ragaszték a' többes számban, első személyben, magyarnál *ánk, énk*, stb. Értelme: *atyánk*.

Kemze, kenze, ebenze; összeragasztott két szó, *kem* és *ze*. Törökül *kim* vagy *ki*; visszázó névmassa; magyarul: *ki*. — *Ze*, törökül *szin*, segítő ige, jelenidőben, egyes számban, második személyben; magyarul *vagy*. Származik: *olmak* = *lenni* igétől. A' krimi tatároknál: *sen*.

Kekte, kikte, törökül *gyögde*, többes számban: *gyöklerde*. Gyökszó: *gyög* vagy *gyök*, magyarul *ég, meny*; *de*, ragszó, ebből lett a' *te*; magyarul *ban, ben*. A' kaukasi tatároknál: *kuk* és *kok*, másutt *kök* szóval is jeleltetik. Értelme: *égben*. — Szóról szóra: Mi atyánk ki vagy menyhen.

Szen, némelly formában másik szóval hibásan összekötve: *szenleszen*, *szenleszon*. *Szen*, a' magyar *szen*-ből látszik kölcsönözve lenni, azonban több ázsiai népek-nél is divatozik. A' török *evla* vagy *mukhadesz* szóval teszi ki.

Leszen, *lezon*, törökül *olszun*; *olmak*, magy. *lenni*, segítő ige' parancsoló módja, egyes szám' harmadik személye; magyarul: *legyen*, vagy: *assék*, *essék*, azaz, *szen* legyen, vagy *szen*teltség. Tatárul *olszen*.

Szen, némelly példányokban ismét összetéve a' következő szóval: *szenadon*. Törökül *szen*, személyes névmása egyes számban, második személyben; magyarul *te*; a' birtokosban *szenün* = *tied*.

Adon, törökül *adün*; gyökszó *ad*, magyarul *név*, *on*, töröknél *ün*, birtok rag, egyes szám, második szem. magyarul *ad*, *ed*. — Az első kérdés igröligre: *Szen* legyen te neved.

Dösön, törökül *gyelszün*; ige, parancsoló mód egyes szám. harmad. szem. magyarul *jöjön*. Gyökér: *gyel* = *jöj*, *gyelmek* = *jöni*, *menni*; tatárul szinte *kelszun*. A' magyarnál is van: *járni*, *kelni*.

Szen, lásd fönebb, *te* jelentéssel.

Küklön. Mondottuk föntebb, a' *kikte* szónál, hogy a' kaukasz vidéki tatároknál *kuk* menyországot jelent. Épen egy ezen szó a' *kik*-el, mert a' 2-ik kérdésben az isten' országát kérjük. Klaproth' utazási közleményeiben *sak legen*, szóval is jö elő, a' perzsáktól kölcsönözött értelemben. *Lön*, *ön*, birtok rag, egyes szám. másod. szem. törökül *ün*; ezeknél az ország, *memleket* vagy *mclkut*; *memleketün* = országod.

A' harmadik kérdés' előrésze „*Legyen te akaratod*“ mint jelentök, mind a' nyolcz formából kimaradt.

Nicziegen, *wilczien*, *netze*, *micsi*, *mittigen* stb.; és néhol a' *gerde* szóval egybevonva, nem egyéb, mint a' török *netekim* vagy *nedzseki*, magyarul: *miképen*.

Gerde, gérde, kenge, törökül jerde: A' *jer* szó bizonyos helyet jelent, magyarul *itt, e' helyen, vagy földön*. A' *de* ragról lásd föntebb.

Alä, törökül öjle, dakhä, dakhé, magyarul: azonképen, úgy:

Kekte, kikte, gükte, előadatott föntebb; annyit tesz mint égben. — Szórol szóra: — — miképen a' földön, azonképen a' menyben; — tehát megfordítva.

Bezen, bezom, hezäu, már előbb magyarázttott: mi vagy miénk jelentéssel.

Akomozne, okuemezne stb. Ezen szó merő hibával kettőztetve sőt hármaztatva, két három szónak is eldarábolva áll. A' török *ekmekmüzi* szónak felel meg. *Ekmek* ugyan is, vagy *etmek*, magyarul *kenyer, étek, eledel; mozne* a' töröknél *müzi*, birtok rag többeshen, negyedik ejtésben. Értelme: *kenyer-ünk-et*.

Berbezge, bergezge, hergezge, összetett két szó, törökben: ver bize, azaz: adjad nekünk; a' vermek = adni igének parancsoló formája *ver*; *bezge* szóban a' török *bize*, birtoki névmás' többesi harmadik ejtésre könnyen ráismerhetni.

Pilbütör, pitpütor, güt butter, puthuter, pithutöör; összezavart érthetlen szavak, e' két török szónak: *bu* és *her*, nyoma látszik bennük. Innen *bü* és *hu*, tör. *bu*, mutató névmása, magyarul ez. Ehből: *bugyün = ez nap, mainap, ma. Ter, tor, törökül her, magyarul minden, mindenik*. A' *pit* szó megmagyarázhatlan előttem. *Bütün* törökben *egész* jelent, valamint *bütün gyün* egész napot.

Küngön, günger, güngön, kungivi, küngöd, törökül gyün, magyarul nap, (dies); gyünki = napi, hergyünki = mindennapi; gyünde = napjában vagy naponként.

Il, ali, eli, ilt, a' magyar összefoglaló és szócskát jelenti; a' töröknél az arab eredetü ve divatos ez értelemben.

Bezen, bezam, bezon, már előbb fölvilágosított.

Menemesne, menemezde stb. *mene*, vétket, bünt jelenthet, 's így összekötött szó; *mezne*, birtokos ragaszték a' többesben 4-ik ejtésben; töröknél *bordzs, budrzs*, szóértelemben: *adósság; burdzslerümi* = *vétkeinket, debita nostra*.

Neszem, neszen. Ezen rontott szó is egy a' föntebbi *nicszeigen*, 's *necze-vel*; törökül *nedzsekim*, i. f. magy. *valamint, miképen*.

Bezde, bezge, tör. *bize*, birtokossá vált személyes névmása, több. sz. l. fönt.

Jermeszbege, permeszberge, tsermezbezga. *Jer*, vagy *tser*, ide alkalmazható értelemben ismeretlen előttem; megbántót, ellenünk vétőt jelenthet, mi törökül *burdzs*; — *mezbezge*, ragszó, törökül *müzbize*, magy. *mienknek* vagy *aínkak-eínknek*.

Utrogergenge, utrogergene; némi, tatár dialectusban *utara* szóval tétetik a' *megbocsáss*, 's bizonyára itt is olly értelme van. A' törökben *baghisle*, melly magyarul szószerint: *tekincs reánk, azaz kegyelmezz, bocsáss*.

Illme, illme, illne, összeragasztott két szó; *ilt, il*, valamint előbb: *és; me, ne*, tagadó részecske, mint a' magyar *ne*.

Bezne, hezde, mint fentebb, magyarul *minket*, tör: *bizi*.

Olgya manga, olgyamauna olgyamánya, két szó; *olgya* a' magy. *vigy-re* mutat, *manga* 'stb. a' tatár nyelvben fönlévő, *gonosz-, rosztól-t* jelentő *jemadan* vagy *gemandan* szót állítja elő, 's nyilván az előbbi szónak *gya* része is ehhez tartozik.

Kutkor, kutin, kurkor, más tatár formákban *kurta* vagy *garta*, 'azaz *szabadíts*. Törökül *kurdarmak* = *szabadítani, megváltani*, parancsoló módban *kurdar*. A' női tatárokrál: *kurtar* = *szabadíts*.

Bezne, bezge m. f. *minket* jelentő.

Eniklem, tör: *lekim*, magy. *de*.

Manna, malna, manga rontott szó, m. f. tatár *jemadán* vagy *gemandan* ide illő szót látszik visszaadni, rosszat, gonoszt lelentőt, a' *gya* részecskét hozzá tudva.

A' végszólasnak a' török formával semi hasonlatossága. *Borson, borsony, børsön* 'stb. *országot; boka* 'stb. *hatalmat; csalli, valli, dicsőséget* jelenthet. — A' *tengere*, török faju népeknél a' mohammedanizmus *isten* nevéül divatozó *tangri* vagy *kök tengri* = *égi isten* szóra mutat.

Találtattak e' tatár miatyánkon kívül a' föntebb nevezett Terbölcs Gábor kúnsági jegyző' írási közt némi üdvözlő szólások is; u. m.

Zubet kharon?	Mint van kend?
Haj majdon alfekor.	Szolgálatjára jól vagyok.
Tenzade khinade	Szolgálók kendnek.
Istinivili tengite kelibe.	Sokáig éljen kend:

mellyek szinte a' kún - szent miklósi levéltárban is megvannak illy különbséggel: Laobethrom! Alahajdon! Alafekor! Tenzene! Kenade! Iszcinivico! Tengelebele! ¹⁾ Cornides Dániel' kézirati között is föltaláltatók ezen köszöntés formák némi változással ekként: Laobetherom! Alahaidom! Alafekor! Tenzene! Kenade; Scinivisco tengelehelebele! ²⁾ B rt Cornides ezeken kívül még asztali áldás formával is a' vélt kún nyelven, melly így kezdődék: „*Mikamáz Kunsenmeden szenakori kikememezne.*“ ³⁾ Kétségkívül azonagy zavaros kutfőből veszik mind ezen maradványok eredetüket. Egy két szó a' köszöntésekből kitünteteti törökhöz közelítését, mennyire a' rontott leírásokból

¹⁾ Dugonics, Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv. 484, 485. lap.

²⁾ Tom. III. Part. II. pag. 94. Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum publicorum. pag. 117. inter Mss. Musei Nation. Hung.

³⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1833. X. köt. 91. lap.

kivehetni, mint például *allah* = isten; *kendi* = maga, *kendi* = magának; *istemek* = kívánni, óhajtani; *istememek* = nem akarni, nem óhajtani. — Egyébiránt a' bővebb szónyomozásokat a' tatár dialectusokban jártosakra bizva, megelégszünk kitüzött czélhoz képest annak bebizonyításával, hogy e' nyelvmaradványok a' kúnsági tatároktól szállottak ránk, mellyek után már elmondhatni Ciceroval: „*Opinionum commenta delet dies.*“

JERNEY JÁNOS.

XVII.

SVÉD IRODALOM.

(Vége).

Az előbbi szakaszban nem említették egy nem híres ugyan, de befolyása által az irodalomra nevezetes író, Hoijer Benjamin, mély gondolkodó, ki a' művészet és szép irodalom felőli terjedékes nézeteivel tünteté ki magát. Iratai „Összehasonlítása a' régi 's új népek' szónoklatának“ „A' művészet' megfejtésének kísérlete az új népeknél“ szerfölvött fontos következéseket vontak magok után az irodalmi kritikára nézve. A' tizenkilencedik század' első éveiben a' latin 's görög classicusok' tanulmánya alaposabban üzetett, és a' külföldi, nevezetesen a' német irodalom nagyobb figyelmet gerjeszte Svécziában. Thorild ismeretessé lön 's elragadtatást támaszta. A' forradalom kiütött, új eszmék terjedtek el, 's mint mindig, itt is, az irodalomban tükrözte vissza' magát a' nemzet' politicalai állása. III. Gusztáv' halála után az ügyek új fordulatot vettek Svécziában. Sajtó szabadság vitetett be, 's tömegekben jelentek Thorild' szellemében készült irományok, nézeteit a' francia forradalomból merité. A' kormány IV. Gusztáv' kiskorúsága alatt kénytetett szigorú rendszabályokban keresni menedéket, Thorild szám-

üzetett, 's Leopold kénytetett odahagyni Stokholmot. Az academia is bezáratott. Magától értetik, hogy a sajtó sem kerülé ki a' korlatozó rendszabályokat. Bár IV. Gusztáv Adolfnak a' kormány átvételével újra föllállított az academia, az irodalom még is szendergésben volt, mint-hogy néhány az academiától koszorúzott irományokra szorítottatott, 's ezen academiának, mint főlebb említők, nagyon mérsékelt követelése voltak. 's nem fukarkodék a' horostyánnál. Az 1809-évi forradalom ismét helyre állítá az irodalom' régi folyamatát. Kevéssel az előtt néhány fiatal ember két irodalmi társaságot alapított, mellyek rövid ideig léteztek ugyan, de mintegy növény iskolául szolgáltak némileg a' régiek' alaposabb és terjedekesb tanulmányának, a' külföldi irodalmakra fordított nagyobb figyelemnek. Egyik társaság. „A' szép irodalom' baráti“ másik, „Aurora“ czimzettel élt. A' fiatal tagok irodalom' ellenzetet alakítának az uralkodó ízlés ellen, 's búzgon törekedtek a' népet erkölceinek és szokásainak megfelelőbb irodalomra előkészíteni. Egy harmadik társaság. „A' goth szövetség“ Stokholmban alakula 1811. Célja volt fölébresztteni a' szeretetet a' scandinavi régiségek iránt és „Iduna“ czimű folyóiratuk tisztelet teljes helyet foglalt a' svéd irodalomban. A' két első társulat nem sokára fölbomlott, mivel tanulóktól alapítottatott, kik aztán egész országban elszéledtek. De egyesületök' köteleke, a' szeretet minden szép és nemzeti iránt nem szakadozott el. A' létegek, mellyek által az új tanoda hatott, „Polyphem“ Asklöftől, „Phosphor“ (innen az úgy nevezett *phosphorismus* vagy *romantismus*) Atterbomtól és Palmbladtól, 's a' költészi „Almanach“ szinte Atterbomtól szerkesztve. A' „Svéd irodalmi ujság“ melly Upsalában jelent meg, A' „Lycaenum“ Hammerskjöldtől 's a' „Svea“ melly szinte Upsalában jelent meg, nem vettek közvetlen részt a' vitában, de egy értelemben voltak a' reformatorokkal. Említők már az „Iduna“ folyóiratot, mellynek első kötete egészen Geijer' munkája, más kötetekben Tegner, Adlerbeth, Afezius, Rääf 'stb. nevek találtatnak, más részről

a' classicai tanoda a' „Játékszíni lapban“ diadallal csapott az irodalmi virgönczokra, mint ez a' romantikusokat nevezé. E' hirlapot Wallmark adá ki a' régi kor' köve-tóinek segélyével. E' vitában Hammerskjöld és Atterbom bajnokok tüntették ki magukat a' phosphoristák közül, mint ironiailag nevezék őket hirlapjuk után, 's a' másik részről Wallmark. Szükségtelen figyelemmel kísérni harcaikat, elég megjegyezni, mikép a' phosphoristák nagyon elbizakodtak, többet ígérének, minthogy képesek lehettek megtartani 's hogy e' társulatnak nagyobb része nem számítá első rangú talentumokat. Szerencsére így állott a' dolog a' másik részen is. A' phosphoristák olly tudományossággal bírtak, melly az ellentáborban föl nem találtaték; ez ellenben sok értelmet mutatott, 's kérdés, mellyik vesztett többet e' tüzes bírálatok -, kritikák -, satyrák -, és epigrammáknál.

Azon íróknak sorozatát, kik a' körülmények' új fordultával megkülönböztették magukat, kik többnyire é'nek még 's hazájoknak becsületére válnak, Wallmark nyitja meg, ki magát a' classicai Olymp' Átlásának tartá, azonban csak Nebuchádnezar' szobra volt agyag lábakkal. Ő a' régi tanodához tartozék, 's itt csak memento morikép említjük az újra nézve. 1804. jutalmat kapott az academiától „Kéz“ költeményéért. Ez azonban valódi kézi munka is volt, melly a' szerzőnek sok fáradságába került. 1809. másodsor kapott jutalmat „Dal a' finn hadisereg' dicsőségére“ czimü költeményéért. Írt néhány apró regényt vagy erkölcsi rajzokat is, mellyek meglehetősen mulattatnak. Philosophiája mint polemiája a' „Journal för Literaturen och Theatern“ — és az „Allmänna Journalen“-ban letétetvék. Jelenleg egyik dolgozó társa a' status hirlapnak.

Asklöf az új tanodának első bajnokai közt lépe föl, „Polyphen“-ében. Elméje, csípös stylje 's terjedelmes tudományossága által sulyos csapásokat ejte a' classicusokon. Most kizárólag politicával foglalkodik, és mély ismeretek, genialitás által ismeretes.

Hammerskjöld, a' fő phosphorista, mint nevezék, elbizott volt némileg irodalmi bírátaiban, bár közészerü költész, 's örömet czímezé, tudományosságát, mégis nagy érdemei vannak a' svéd irodalom körül. Irodalmi pályájának kezdetén a' phosphorismus - az új eszmék' terjesztése iránti buzgalmában gyakran eltért az épértelem' útjáról, és Tegner „a' német izetlenség' hévmérőjének“ nevezé őt. Ő azonban fáradhatlanul munkálkodék, 's igen jó értekezéseket irt a' philosophiaról történetről, irodalomról és szép művészetekről: munkái számosak.

Báró Brinkmann, mielőtt svéd íróvá lön, már ismeretes volt a' német irodalomban. „A' genie' világa' költeménye jutalmat nyert az academiától, és sok apró iratokat hagyott maga után, mellyek a' Svea folyóiratban jelentek meg. Az academiába léptekor tartott beszéde Thingstadius püspök előznökének jellemét foglalja magában 's eszméket a' keleti irodalomról. E' beszéd figyelmet érdemel tartalma- 's kellemes stylje miatt.

Ling mint költész, igen nevezetes; lyrai dolgozatai szépek, 's a' dramai osztályban is kitünteté magát. Tragodiái ezek: Agn; A' goth Eiliff; Szent Brigitta; Engelbrecht; Engelbrechtson; Stirbiörn, az erős; A' fiú; Wisbuna; Ingiöld Ilråda 's a' vértenger. Tervökben gazdag leleményesség van, pedig a' svédek, mint némellyek megjegyzi, nem tűnnek ki leleményes szellem által. „Az Asen-ek“ fényes bizonyysága e' gazdaságnak. Célja volt Odin' kísérőinek mythológiáját és philosophiáját vagy, helyesebben szólván, az eszmék' harczát, mellyeket magukkal hozának, leírni Sveczia' őslakóinak fogalmaikkal. E' költemény huszonnégy énekben némileg valóban hosszadalmas, de az olvasó, ha olykor kifárasztatik, jeles helyzetek, 's a' szerzőnek lyrai ömledézése által kárpótlást nyer.

Mutatna a' svéd irodalom csak egyetlen Geijert, nem volna szegény. Geijer eredeti költész, és olly történetíró, millyet' Svéczia még nem mutatott. Legelőször a' koroshik Sten Sture fölött tartott panegyricuma által lön

ismeressé, mely 1803. az academiától megkoszorúztatt. Maga megvallja, hogy a' rossz bírálat, melyet báró Ramel hozott dolgozatairól, bírta őt rá legjobb költeményeinek írására. Ő mindig a' régi idöket és Sveczia' hőskorát éneklé. E' kor volt az, hol Geijer, Ling, Tegner és mások fontolóra vették a' lehetőséget, a' régi scandinávi mythológián 's az islandi irodalmon alapúlt kizárólag nemzeti ízlést iktathatni a' költészetbe és szép művészetekbe. Ehhez Oehlenschläger látszott adni az első eszméket. Az új költészeknek hazafiúi törekvéseik sikertelenek valának, minthogy sikert aratni teljes lehetlen volt. Geijer' költészete teljes mind azzal, mi magast és főségest elérhet az ember. Költészetben mint történetírásban az uralkodó' érzeményeit emelé ki, ki saját dicsőségét nem választja el a' hazáétól, mert a' hazaszeretet csaknem egyedüli érzemény, mely Geijer' szívét és lelkét eltölti. A' svéd irodalomnak fontos szolgálatot tett, midön a' svédek megismerteté régi népköltészetökkel, és becsüket megmutatá. Afzeliuszal régi költemény-gyűjteményt is ad ki „Régi svéd népdalok“ czim alatt, nyomdakait Arwidson követte, ki „Régi svéd dalok“ második kötetét adá ki, 's ezen utóbbi kiadás tökéletesb és terjedelmesebb Geijerénél.

Ez csak hamar fölhagyott a' költészettel, 's a' svéd történettel foglalkodék; 1825. jelent meg tőle „Svea Rikes Häfder“ (Sveczia' történetének) első kötete, miben egészen új világot derít Svécziai' a' mesés és első történeti korára. A' bevezetés e' terjedelmes munkába, mely az országnak physical és erkölcsi rajzát tárgyazza, valódi remekmű. Eddigelé a' svéd nemzet' történetének csak három kötete jelent meg tőle, mi nagy munkájának kivonata, de ha nem irt volna is egyebet e' rövidítésnél, már ez maga egy sorba helyezé vala őt a' legjelesebb európai történetírókkal. Több dolgozatok is jelentek meg tőle, mint „Thorild“ „Kísérlet a' feudalismus- és republicanismusról“ „Gondolat töredékek nagy Gusztáv Adolf' korszakáról.“ Irodalmi lapot is kezdé kiadni, mely a' múlt év'

végével dugába dőlt; benne a' svéd nyilvános életnek csaknem minden fontos ágát szokott alapossgal tárgyalá, és most történeti dolgozatait folytatja, mellyeket nyugtalanul vár Európa.

Eufrosina (Nibergné asszony ritka költészi talentum által nevezetes, a' közönség' figyelmét apró költemények által voná magára először, 's midőn összes munkái megjelentek a' figyelem mély tiszteletté változék talentuma előtt.

Grafström, szinte jeles talentum, „Költészeti kísérletek“ munkája által ismeretes. Tőle van „Egy év Svécziában.“ Kellemes styl és nyelvek' ismerete által nevezetes. Atterhom feje volt a' phosphoristáknak. Költész alig dicsőitetett valaha annyira barátaitól, 's ellenségeinek satyrái által alig aláztatott oly mélyen. A' természetől eleven képzelettel 's igazi költészi szellemmel föl-ékitve Svécziának egyik legnagyobb költőjévé lehetett, ha eszméinek több érthetőséget tudott volna adni. Bámulatos, mikép írhatott valaha egy valóban nagy tehetségű 's mély tudományossággal fölkészült ember oly dolgokat, mellyeket senki 's tán maga sem érte, csupán mivel hogy nem tudá egymáshoz kötni gondolatait 's azokat követni. Atterhom' költészete különszerű; olykor szép, tiszta, világos 's mind azt visszatükrözi, mit szépet 's nagyszerűt, csak találhatni a' világban 's az emberi szívekben, de olykor enged daemona' sugalmának, 's csak pompás' szavakat, értelem nélküli habarékot halmoz elő. Legnagyobb költeménye „A' szerencse' szigete“ jeles helyzetek által tűnik ki, de sehol sem találhatni fel benne a' philosophiai eszmét, melly költeménynek alapul szolgálna.

Fahlkrantz, testvére az ismeretes festésznek, egy költeményt írt „Arche Noë“ mellyben ritka humor uralkodik. Humoristikai hasonlítást akart ebben tenni kelet' és nyugot' eszméi 's műveltsége között; de mivel teli marokkal szórja a' calembourgokat (egy neme a' szójátéknak) 's czélzatokat egykorú irodalmi eseményekre, hisz' vagy harmincz év' múlva nem lesz olvasható commentár nélkül.

Dalgren elejénte a' Phosphorban írt, 's munkás részt vett a' classicusokkal harczban. Későbbben bor- 's vidám satyrai dalok által lön ismeretessé. 1825 — 27-ig Komet című hírlapot ada ki, melly számos éleselmű czikkelyekkel dicsekvék. Írt regényeket is, bár nem első osztályukat, de értelmes- és érdekesekeket.

A' svéd irodalom nagyon korán elveszté Stagneliust, a' költészt. Költészete képzetet- és érzelemteljes, magas eszmékkel dúzs, fényes, nyelve bámulatig kellemes, versei összehangzók, néhol azonban beteges érzelésű, a' magával elégedetlen 's egyszer'smind lebilincselte szellem mutatkozik benne. Hiányzani látszik nála a' benső összehangzás és nyugalom, mik az emberi morális épséget teszik.

Vitalist, ki fiatal korában halt meg, minden irodalombarát siratá. Igazi neve Sjöberg volt, 's Vitalis a' a' naptárból kölcsönözött név, mivel e' szentnek napján nyomatá első költeményeit. Geijer, ki előbeszédet írt költeményeinek gyűjteményéhez, e' nevet „vita és lis“ szavakból származtatá, minthogy e' költész' élete folytonos harcz és küzdelem volt kemény sorsával. Néhány apró lyrai részint humorral, részint csipős ironiával teljes versezetekeket írt saját sorsára 's írói pályájára. Költészete nagy és szép léleknek ömlengése.

Berkow, nagy talentumú költész, érdemlett hírnévben áll. Merész kézzel merít szépségeket Tasso', Byron', Shakespeare' Tegner, 's másoknak gazdag kincseiből, 's ezekből saját eredeti szövényét köti. Verseinek szépsége 's összhangzása bámulatosak. 1824, jutalmat nyert az academiától „Svéczia' nagyszerű emlékei“ költeményéért, melly hírnevét alapítá meg. „XIV. Erik“ című tragoe-diája szinte szép drámai szülemény: a' jellemek erősek és híven rajzoltak, a' versek szépek, a' terv nagyon jól czélozott. Nem rég két kötet dramai gyakorlatokat ada ki.

Nikander pályája' kezdetén igazi hivatást mutatott a' költészetre. Néhány apró versezetekek által megragadá a' közönség' figyelmét, és „A' csorba kard“ szomorúja-

téka, egyike a' svéd drámák legjobbjainak, igazoló is az igényelt reményeket. „Későbbben két dijt nyert az academiától: „A' haza iránti érzemények“ és „Tasso' halála“ költeményeiért 1825 és 26. Déli Európában utazása után „Déli emlékek“-et és Hesperidákat bocsáta közre, de nem valósítá az első művei után keletkezett reményeket. Jelenleg Hippokrene-je különös tiszta fény által tünteti ki magát. Most egy költeménysorozaton dolgozik, mellynek czíme „A' sivatag' oroszánja.“ Ez Napoleon' apotheosisa lesz, mint mondják, 's a' költész megakarja mutatni milly magasan áll a' tőle választott hős az ő költészete fölött.

Böttiger, fiatal, érzelmeteljes költész, megrikatja az érzelgős hölgyeket és szenteket. Költészete regényes holdvilág (Mondswelt) virányos réteken, mellyeken a' bájos könyek' nyomait láthatni. „Emlékek a' dal' óráiból“ czímű költeményeit két kötetben adá ki. Költészete tökéletesen hasonlít azon emberéhez, ki 'vigyázatlanságból néhány legyet ölt meg 's hánatteljes szívvel Romába vándorol, hogy tetemes büneinek bocsánatot könyörögjön ott.

Rüneberg, bár finn, mint költész a' svéd irodalomhoz tartozik, 's abban első helyen áll. „Perrhoi sir“ költeménye az academiától jutalmat nyert. „Hanga“ czimű idylljében Vosz' Luizájához hasonlít.

Még egy író van hátra, ki dicsőségére válik a' svéd irodalomnak, ez Brehmer kisasszony. Munkáiban „Rajzolatok a' mindennapi életből“ lágyság, becsületesség 's a' családi kör' és szív' belső életének fölfogási képessége által kitűnő. Jelenleg kegyencze a' közönségnek. Írt még regényeket is: „A' szomszéd nő“ és „Janka.“ Sparre Péter mint történeti regényíró szinte nagy tetszést nyert regényivel.

Még három bajnoka említendő a' svéd irodalomnak: Franzen, Wallin és Tegner. A' két első tulajdonkép az első korszakba tartozik, Kellgrenébe, mivel tanodájából került ki, 's még annak uralkodásakor veték meg híróknek első alapját az irodalomban, minthogy azonban talen-

tumaik nem engedék megmaradásukat e' pályán, 's új pályát törének, minthogy még most is élnek, kedvenczei a' közönségnek 's hazájoknak diszére vannak, jobb végezetül említeni őket.

Franzen, Kellgrentől bátorítatva, több lyrai költeményt adott hírlapokban, nagyobb költeményeket, dalokat nyomtatott, mellyek egyszerű természeti kellemök 's érzemények' tisztasága által minden olvasót elragadának.

„Gróf Creutz“ költeményéért jutalmat nyert az académiától. E' szép éneklő madárnak mint Wallin nevezi, költészete, melly, kivált a' lyricumban, egész Svéczia' bámulatát magára voná, egyszerű mint maga a' természet, 's természeti kecskekkel ékített, mellyeket a' mesterség sohasem utánozhat. Mint prosaicus nagy becsben áll.

Wallin, kit Tegner éjszaki Dávid-hárfájának nevez, eleinte academiái díjt nyert, de nem annak köszöni hírnevét. III. Gusztáv' emlékének fölszentelésénél felolvasott dythyrambjai a' svéd irodalom' legjelesebb elmeszüleményeinek egyike. E' műben leveté magáról a' bilincseket, mellyekben az academiái ízlés tartá fogva őt. Miután egyszer utat tört magának, sok lyrai költeményt írt, mellyek magas művészet és erő által nevezetesekek. Zsoltárai-val nem nagy hírt szerze magának. Lennberg óta egy lelkesnek sem volt annyi haligatója, mint Wallinnak; szónoklatát érzelebensőség, magas gondolatok 's igazságok jellemzik.

Tegner a' classici 's romantici tanoda közötti vitának keletkezte óta folytatja pályáját. Ő új utat tört, de voltakép csak azon ösvényt követé, mellyen Ling és Geijer jártak előtte. Midőn egy részről Linggel és a' svéd mythológiának párthiveivel tarta, 's más részről azon irányt követé, mellyet német költők adtak a' költészetnek, azonban az úgy nevezett classicusokat sem veté meg, 's a' régieknek szellemével táplálá magát, minden irodalmi pártnak híve volt 's mindenütt csak a' valódi széphez ragaszkodott. „Svédia“ (Svea) első jeles költeménye hő- és fénytéljes 's megismerhetni benne a' haza- és

költészet szeretetét. „Axel“ románcza kedvelt nemzeti költésszé tévé őt. E' különös szépségű költeményét csak „Frithjofs Saga“ múlta fölül, mely alakjára nézve a' románcz és hős költemény között foglal helyet.

Hosszas volna felsorolni itt Tegnernek minden munkáját. Valamennyi magas költészi szellemét tanúsítja 's az olvasó önkénytelenül érzi, hogy Tegner szelleme lebeg körülte szünetlenül. E' fényes tulajdonok bélyegzik prédikációit is, mellyeket egy kötetben adott ki.

Régi szabályok szerint, mikép semmi sem lehet tökéletes a' nap alatt, megjegyzi a' kritikusok, hogy Tegner nem elég mély arra, miszerint költészetében a' metaphysica' örvénye vizsgáltságok. Igaz ugyan hogy költészete sokszor olly tüzműhöz hasonlít, melly mindenféle színben fénylik 's kápráztatja a' szemet, de azonnal elenyészik, és sem világot sem meleget nem hagy maga után. E' ritka hibák azonban számba sem vétetnek igazi szépségei mellett.

Ausland: Nro. 356. 358. 360.

1840. 363. 364. 365.

(*Bulgarin után*).

FÉKETE SOMA.

XVIII.

ADALÉK A' KÜPMETSZETEK'

ELMÉLETÉHEZ.

I.

1. §.

A' következő vizsgálatok' célja, a' tételeket, mellyek a' kúpmetszetekről tanban a' főbbek 's kevésbé ismertek, egyszerűleg előadni 's alkalmazásaikat több tantételekre, mellyekkel a' francia és német tértanárok a' mértan' ezen részét olly igen gazdagíták, megmutatni. Itt leginkább a' kúpmetszetek' érintőjét tárgyaljuk.

A' tagoló tértan (geometria analytica) tanítja, hogy minden pontok, mellyek' öszrendesei a' második fokú egyenletnek elégségesek

$$a\eta^2 + 2b x \eta + cx^2 + 2d\eta + 2ex + f = 0 \quad (1)$$

egy és ugyanazon kúpmetszetet képezik; 's ha valamelly összeállítás' folytában pontra lelünk, mellynek öszrendesei η , ξ , tehát annak eldöntésére, valljon ezen pont az (1) által előterjesztett kúpmetszethen fekszik-e vagy nem, elég ezen értékek (1)-bei egyszerű helyettesítése. Más a' viszony a' kúpmetszetek' érintőjével, 's annak eldöntése,

valljon az adott egyenes érintője-e a' kúpmetsetnek, olly igen közel nincs kéznél. Ha a' számolás' folytában egyenes vonalra lelünk, mellynek egyenletét

$$A \eta + B x + 1 = 0 \quad (2)$$

által akarjuk előterjeszteni, akkor, hogy a' vonal (2) a' kúpmetsetett (1) megérintse, az együtthatók A és B közt bizonyos feltételnek kell előadódnia. Legelőször is ezt keressük fel.

Valamelly tetszés szerinti ponton η , ξ , melly valamely görbében fekszik, az érintő' egyenlete

$$y - \eta = \frac{d\eta}{d\xi} (x - \xi)$$

miként a' külzeléki számolásból eléggé ismeretes. Valamelly pontért ($\eta - \xi$), melly a' kúpmetsetben (1) fekszik, birjuk

$$a \eta^2 + 2 b \eta \xi + c \xi^2 + 2 d \eta + 2 e \xi + f = 0 \quad (3)$$

miből külzelék hánylás által következik.

$$2(a \eta + b \xi + d) d \eta + 2(b \eta + c \xi + e) d \xi = 0$$

tehát

$$\frac{d\eta}{d\xi} = - \frac{b \eta + c \xi + e}{a \eta + b \xi + d}$$

és az érintő' egyenlete

$$y - \eta = \frac{d\eta}{d\xi} (x - \xi)$$

azáltal átváltozik

$$y - \eta = - \frac{b \eta + c \xi + e}{a \eta + b \xi + d} (x - \xi) \text{ — re.}$$

Ezen egyenlet azonban még összevonható, mivel írhatjuk

$$(a \eta + b \xi + d) (y - \eta) + (b \eta + c \xi + e) (x - \xi) = 0$$

$$\text{vagy } (a\eta + b\xi + d)y + (b\eta + c\xi + e)x - \eta(a\eta + b\xi + d) - \xi(b\eta + c\xi + e) = 0$$

$$\text{vagy még } (a\eta + b\xi + d)y + (b\eta + c\xi + e)x - (d\eta^2 + 2b\eta\xi + c\xi^2 + d\eta + e\xi) = 0.$$

Az egyenlet (3) következtében mindazáltal

$$a\eta^2 + 2b\eta\xi + c\xi^2 + d\eta + e\xi = -(d\eta + e\xi + f),$$

miáltal az érintő' egyenlete

$(a\eta + b\xi + d)y + (b\eta + c\xi + e)x + d\eta + e\xi + f = 0$ — re változik át, vagy hogy azt az egyenes vonal' fentebb előadott képletére hozzuk,

$$\frac{a\eta + b\xi + d}{d\eta + e\xi + f}y + \frac{b\eta + c\xi + e}{d\eta + e\xi + f}x + 1 = 0 \text{ — re } (4).$$

Legyen ezennel az egyenes

$$Ay + Bx + 1 = 0$$

érintője a' kúpmetsetnek (1) tehát az egyenleteket kell felállítanunk

$$\left. \begin{aligned} \frac{a\eta + b\xi + d}{d\eta + e\xi + f} &= A \\ \frac{b\eta + c\xi + e}{d\eta + e\xi + f} &= B \end{aligned} \right\} (5)$$

és következetes, hogy az ebből kitalált értékek η és ξ -ért, vagy az érintőpont' őszrendeseiért a' kúpmetset' egyenletének eleget tegyenek. A' mennyiségek η , ξ azonban (5)-ből könnyen kitalálhatók; mert az egyenletek irhatók

$$A(d\eta + e\xi + f) - (a\eta + b\xi + d) = 0$$

$$B(d\eta + e\xi + f) - (b\eta + c\xi + e) = 0$$

$$\text{vagy } (A d - a)\eta + (A e - b)\xi + A f - d = 0$$

$$(B d - b)\eta + (B e - c)\xi + B f - e = 0,$$

miből η és ξ értékei következnek

$$\eta = \frac{(A f - d)(B e - c) - (B f - e)(A e - b)}{(A d - a)(B e - c) - (B d - b)(A e - b)}$$

$$\xi = \frac{(A d - a)(B f - e) - (B d - e)(A f - d)}{(A d - a)(B e - c) - (B d - b)(A e - b)}$$

vagy ha ezen törekek' számlálót és a' közös nevezőt A és B szerint rendezzük, és természetesen elhagyjuk, mi magát felelelzi

$$\left. \begin{aligned} \eta &= \frac{A(fc - e^2) + B(ed - bf) + eb - dc}{A(eb - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2} \\ \xi &= \frac{A(ed - bf) + B(af - d^2) + bd - ae}{A(eb - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2} \end{aligned} \right\} (6)$$

Ha ezennel az öszrendesek' ezen értékei az egyenletet kitöltik

$$a \eta^2 + 2 b \eta \xi + c \xi^2 + 2 d \eta + 2 e \xi + f = 0$$

tehát az egyenes vonal (2) érintője a' kúpmetszetnek ebbe e' szerint helyettesítendő, mi felette terjedelmes számolás volna. Azonban megfontolván, hogy a' fentebbi egyenlet szinte írható

$$\eta(a \eta + b \xi + d) + \xi(b \eta + c \xi + e) + d \eta + e \xi + f = 0$$

vagy az egyenlet (5) végett midőn $d \eta + e \xi + f = 0$ vel elosztunk

$$\eta A + \xi B + 1 = 0$$

a' keresett feltételegyenlet egyszerűleg következő leend

$$A \frac{A(fc - e^2) + B(ed - bf) + eb - dc}{A(eb - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2} + 1 = 0$$

$$B \frac{A(ed - bf) + B(af - d^2) + bd - ae}{A(eb - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2} + 1 = 0$$

vagy ha a' közös nevezővel felfelé sokszorozunk 's rendezünk

$$A^2(fc - e^2) + 2AB(ed - bf) + B^2(af - d^2) + 2A(eb - dc) + 2B(bd - ae) + ac - b^2 = 0 \dots \quad (7)$$

Ezen eredményeket összefoglalván, a' következő tételt birjuk

A) „ Ha egyenesnek $A\eta + B\xi + 1 = 0$

„ kúpmetzsetet $a\eta^2 + 2b\eta x + cx^2 + 2dx + 2ex + f = 0$

„ kell megérintenie, a' mennyiségek A és B közt a' feltételnek kell előadódnia

$$A^2(fc - e^2) + 2AB(ed - bf) + B^2(af - d^2) + 2A(eb - dc) + 2B(bd - ae) + ac - b^2 = 0$$

's az érintőpont' őszrendesei advák azután az egyenletek által

$$\eta = \frac{A(fc - e^2) + B(ed - bf) + eb - dc}{A(be - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2}$$

$$\xi = \frac{A(ed - bf) + B(af - d^2) + bd - ae}{A(be - dc) + B(bd - ae) + ac - b^2}$$

2. §.

Mi a' kérdést megfordítva illeti, ezen vizsgálatok sajátlag nagyobb fontosságúak, tudniillik, ha a' mennyiségek A és B közt valamely másod fokú egyenlet, miként (7) adva van, kitalálni, mellyik kúpmetzset borítatik mindazon egyenesek által, mellyekért A és B ezen egyenletnek elégségesek. Legyen tehát az egyenesek' állandói közt

$$A\eta + Bx + 1 = 0$$

a' feltételegyenlet adva

$$a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + 2d, A + 2e, B + f = 0, \quad (8)$$

határozzuk meg abból a' borított kúpmetzset' egyenletét,

azaz, a' benne előforduló állandókat. De fentebb az egyenes érintője vala a' kúpmetsetnek

$$a \eta^2 + 2 b x \eta + c x^2 + 2 d \eta + 2 e x + f = 0,$$

ha előadódott.

$$A^2(c f - e^2) + 2 A B(e d - b f) + B^2(a f - d^2) + 2 A(b e - d c) + 2 B(d b - a e) + a c - b^2 = 0.$$

Összehasonlítván ezen egyenletet 8-val, látható, hogy a, b, c, d, e, f, megnyerésére helyezendő

$$\left. \begin{aligned} a, &= c f - e^2 & d, &= b e - d c \\ b, &= e d - b f & e, &= d b - a e \\ c, &= f a - d^2 & f, &= a c - b^2 \end{aligned} \right\} \quad (9)$$

Ebből a' kívánt mennyiségeket következő egyszerű mód' találjuk ki. A' mennyiségekből a,, b,, c,, d,, e,, f, ugyanazon összetételeket képezvén, miként az egyenlőségjegyek' jobb oldalain d, b, c, d, e, f-ből képezvék, tudniillik c, f, —e², e, d, — b, f, f, a, —d², 'stb, nyerni fogjuk

$$\begin{aligned} c, f, - e^2, &= (f a - d^2)(a c - b^2) - (d b - a e)^2 \\ &= f a^2 c - f a b^2 - d^2 a c + d^2 b^2 - d^2 b^2 + d b \\ & \qquad \qquad \qquad a e - a^2 e^2 \end{aligned}$$

$$= a \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \}$$

$$\begin{aligned} e, d, - b, f, &= (d b - a e)(b e - d c) - (e d - b f)(a c - b^2) \\ &= d b^2 e - d^2 b c - a b e^2 + a e d c - e d a c + \\ & \qquad \qquad \qquad e d b^2 + b f a c - b^5 f \end{aligned}$$

$$= b \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \}$$

$$\begin{aligned} f, a, - d^2, &= (a c - b^2)(c f - e^2) - (b e - d c)^2 \\ &= a c^2 f - a c e^2 - b^2 c f + b^2 e^2 - b^2 e^2 + 2 \\ & \qquad \qquad \qquad b e d c - d^2 c^2 \\ &= c \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \} \end{aligned}$$

és szintűgy

$$b, e, - d, c, = d \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \}$$

$$d, b, - a, e, = e \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \}$$

$$a, c, - b^2, = f \{ a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e \}.$$

Helyezvén tehát rövidség végett,

$$(\lambda) = a f c - a e^2 - c d^2 - f b^2 + 2 b d e,$$

az egyenletekből (9) a' következők

$$\frac{c, f, - e^2,}{(\lambda)} = a \qquad \frac{b, e, - d, c,}{(\lambda)} = d$$

$$\frac{e, d, - b, f,}{(\lambda)} = b \qquad \frac{d, b, - a, e,}{(\lambda)} = e$$

$$\frac{a, f, - d^2,}{(\lambda)} = c \qquad \frac{a, c, - b^2,}{(\lambda)} = f$$

erednek.

Ezzel azonban már a' feladást oldottuk meg. A' sok-

szorozó $\frac{1}{\lambda}$, a' mellyben a' mennyiségek a b c... f még

foglaltatnak, minden fentebbi kitételekben előfordul, 's azért kihagyható, mihelyt a, b, c, ... f, értékei a' kúp-metszet egyenletébe helyeztetnek. És csakugyan valamely egyenletben, mellynek egyik oldala 0, nem maga az egyszerű tagok' együtthatóji, hanem annak aránya a' határozó, mivel, annélkül hogy az egyenletben lényeges változtatás történnék, azt egy sokszorozóval sokszorozhatjuk. Helyezhetjük tehát

$$\left. \begin{aligned} a &= c, f, - e^2, & , & \quad d = b, e, - d, c, \\ b &= e, d, - b, f, & , & \quad e = d, b, - a, e, \\ c &= f, a, - d^2, & , & \quad f = a, c, - b^2, \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

Továbbad az egyenletek (6) a' mennyiségeknek a, b, c, ... f, behozata által rövidebben is ekként írhatók:

$$\left. \begin{aligned} \eta &= \frac{a, A + b, B + d}{d, A + e, B + f,} \\ \xi &= \frac{b, A + e, B + e}{d, A + e, B + f,} \end{aligned} \right\} \quad (11)$$

Összefoglalván ezen eredményeket, a' tételt bírjuk, melly sajátlag a' határozó:

B) „ Ha A és B állandói közt valamely egyenesnek

$$A\eta + Bx + 1 = 0$$

„ az egyenlet adódik elő

$$a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + 2d, A + 2e, B + f = 0$$

„ minden fekvéseiben, mellyek magokat ezen egyen-

„ let' következtében előadhatják, megérinti a' kúp-

„ metszetet

$$\begin{aligned} (c, f, -e^2) y^2 + 2(e, d, -b, f) yx + (f, a, -d^2) x^2 \\ + 2(b, e, -d, c) y + 2(d, b, -a, e) x + a, e, \\ -b^2 = 0 \end{aligned}$$

„ és pedig valamely meghatározott egyeneshez $A\eta +$

„ $Bx + 1 = 0$ az érintőpont tartozik, mellynek öz-

„ rendesei

$$\begin{aligned} \eta &= \frac{a, A + b, B + d,}{d, A + e, B + f,} \\ \xi &= \frac{b, A + c, B + e,}{d, A + c, B + f,} \end{aligned}$$

3. §.

A' tagoló térban többnyire hibázik ugyan a' számolás' folytában a' tértani alakok' szemlélete, mellyek'

minőségeit nyomozza, más részről azonban az elsőséggel bir, egy és ugyanazon számolást egészen különböző idomzatú tárgyakra alkalmazhatni, 's így egyszerre több eredményekhez juthatni, mellyek az összállító tértanban egybefüggés nélkül állnak. Azért is ezen pontban kevésnyi eltérést engedünk, mi olvasóinknak, kik különben a' térnek tanjával foglalkoznak, tán nem leend érdektelen, kevéssel a' fentebbi számolásoknak ugyanarrai alkalmaztát mutatni.

DR. TAÜBNER KÁROLY.

(Folytatása következik).

XIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Bakács Tamás esztergomi érsek' levele, mellyben Várday Ferencz erdélyi püspököt a' kereszties had gyűjtésére teljes hatalmú helyettesévé nevezi: — april. 25-kéről 1514.

Nincs kinek mély fájdalom ne fogja el keblét, ha a' hon' történetlapjain *Dósa-had*, *paraszt-had*, *pór-had*, *pór-háború*, nevekkel jegyzett kereszties háboru' borzasztóságait olvassa, nemcsak, de azoknak a' nemzet földművelő osztályát 3. egész század hosszú folytán sujtoló gyászos következményeit, emberi érzelemmel, józan észszel, hazafi részvéttel átgondolja. Kisértetes rém-alakját mesteri ecsettel festi Istvánffy; az *ok*, mi ezen a' hon' védelmére és üdvére irányzott tervet elferdété, mi a' terhes fellegeként fenyegető ellenség fejére mért csapást a' nemzet szívére hajlítá, nem volt tudva előtte; így felőle hallgat. Hallgatnak többi történetiróink is; és hallgatniok kellett, mert azon *ok*, az ország' éjszak-keleti részein *hat* századokon át élő *Gorzó* ős nemzetség érdekteljes levéltárában rejlett mostanig. Egyik vérága e' nemzetség az 1339-ben

élt *Bilkey Kardacson* kiralyi hírnök, akkori néven *Olák* ivadékanak. És a' nemzetség egyik fiának *Gorzó Ker. János* Beregh vármegyei rend. eskütt szívességének köszönöm én, köszöni a' tudományos világ, több már kezennél lévő érdekesek között a' levelet, mellyet itt úgy, miként testvér bátyám *Jászay Sámuel* által hüven lemásolva vettem, közleni sietek.

„THOMAS Miseratione Diuina. tituli. Sancti Martini in Montibus presbyter Cardinalis Strigoniensis. Patriarcha Constantinopolitanus, ad *Hungariae*, Bohemiae. Poloniae. Daciae. Norvegiae, et Suetiae regna. necnon Prussiam, Russiam, Liouoniam. Litouoniam. Valachiam. Slesiam. Lusaciam. Morauiam. *Transilvaniam*. Sclauoniam. Dalmatiam. Croatiam et Moscouiam. omnesque et singulas Regnorum. et prouinciarum. praedictarum ciuitates, et insulas, terras, atque loca illis subjecta. et alia eis adiacentia Apostolicae Sedis de latere Legatus. Reueren. in Christo patri. Domino *Francisco de Warda* Episcopo Transilvan. tanquam fratri. et in *prouincia* Transilvaniae. et locis sibi adiacentibus *locumtenenti. seu Vice Lagato nostro generali*. Salutem in Domino sempiternam. Virtus tua. morum honestas. literarum scientia. integritas et bonitas. Necnon erga Sanctissimum D. N. PAPA. et Sanctam Sedem Apostolicam deuotio tua non uulgaris. Quibus personam tuam fidedignorum testimonio. ornari percepimus. nos inducunt. Vt fraternitatem tuam specialibus honoribus, et officijs prosequamur. ac exaltemus. Cum itaque Sanctissimus in Christo. Pater. et Dominus Noster. Dominus Leo. Diuina prouidentia PAPA. Decimus De Venerabilium fratrum suorum, Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium vnanimi assensu, nos ad Regna, et prouincias supradictas, suum

et Apostolicae Sedis Legatum de latere destinaverit. Inter caetera. quae nobis expresse iniunxit. quae statum Reipublicae Christianae concernunt. *Cruciatam* seu *Sanctam expeditionem*. contra perfidissimos Turcas. Christiani nominis inimicos, nomine suo et Sedis praedictae Indicendam. publicandam. praedicandam. et *exequendam* nobis *specialiter demandavit*. Vt ea mediante, hostium impetus refrenari, aut coerceri possint. donec Sanctitas sua *generalem expeditionem*. contra praefatos hostes. Deo faeliciter concedente. *personaliter assumet*. Idcirco cum ad *prouinciam* praedictam ob varias occupationes, personaliter accedere non valeamus. Eandem fraternitatem tuam in qua in his et in alijs fiduciam specialem in Domino obtinemus. In *prouincia* Transilvaniae. omnibusque et singulis Ciuitatibus. et locis eidem adiacentibus. locumtenentem. seu Vice Legatum nostrum generalem. auctoritate Apostolica, nobis specialiter in hac parte attributa, tenore praesentium. statuimus. creamus. constituimus. et deputamus. cum potestate *cruciatam* praedictam. in prouincia et locis supradictis per se. uel alium. seu alios Indicendi publicandi, praedicandi et exequendi. Necnon omnibus. et singulis facultatibus in literis cruciatuae sub plumbo more Romanae Curiae signatis. Quarum transumptum autenticum ad eandem mittimus. contentis. vice nostra utendi dispensandi. componendi. et *absoluedi*. *omnesque commissarios* in dictis locis hactenus *per nos deputatos*. et in futurum deputandos corrigendi, et *ad reddendum compotum de receptis* compellendi. aliosque addendi. et illos etiam prout tibi uidebitur. remouendi. et alios substituendi. eisque mandandi. et omnia alia. et singula faciendi gerendi. et exercendi, quae in dictis literis, ad quas habeatur relatio, continen-

tur. et in praemissis et circa praemissa tibi uidebuntur necessaria et opportuna ad huiusmodi sanctae expeditionis perfectionem. et quae nos facere possemus, si personaliter adessemus. *Habituri ratas. et gratas. omnes censuras, penas. et ordinationes. Quas tua fraternitas. et ab ea substituti et pro tempore deputandi, rite in Rebelles stauerint. decreuerint. et ordinauerint. et facturi illas auctore Domino, usque ad condignam satisfactionem obseruari.* Igitur fraternitatem tuam in Domino hortamur. et per uiscera Misericordiae Dei nostri obsecramus. Vt in hoc tam sancto opere pro religionis Christianae defensione. et augmento se vigilantem et fortem exhibeat. et fidelem. et ad executionem taliter procedere procuret. Vt merito a praefato Sanctissimo Domino Nostro. et nobis laudari *laudari* (igy) et premia debita assequi mereatur. In Quorum fidem. praesentes literas fieri. et per Secretarium nostrum infrascriptum subscribi. nostrique quo in talibus utimur sigilli iussimus appensione muniri. Datum Budae *Wesprimiensis dioc.* Anno Incarnationis Dominicae Millesimo. Quingentesimo. Quartodecimo: die vero Vigesima Quinta Aprilis. Pontificatus praelibati Sanctissimi in Christo Patris et Domini Nostri. Domini Leonis. Diuina prouidentia PPae Decimi. Anno. Secundo.

De mandato eiusdem R^{mi} D. Car^{lis} et legati
Nicolaus Secretarius.

In mennyi világ csak ez egy levélből a' hon' történeteire! Előnkbe tünteti ez, az egész *szent vállalat'* képét. Előnkbe hogy Bakács a' földteke csaknem egész ismeretes éjszaki részére volt pápai követül kinevezve; hogy e' vállalat egyedül *részletes* vállalatul vétették a' majd a' pápa *személyes vezérlete* alatt indulandó *közönséges hadbame-*

net előtt; és hogy az érsek al-követet vagyis *helytartót*, ez ismét *helyetteseket* és *biztosokat* nevezett, kik által a' pápa parancsa *végrehajtották*. De legnevezetesebb az, hogy az egész tárgy nem annyira a' magyar haza, mint az egész kereszténység köz ügyeül tekintetvén, *isten szent nevében helyeseknek és kedveseknek hirdettettek mindazon rendeletek, eszközök, és büntetések*, miket a' terv kivitelét netalán gátoló már eleve *pártütő* czímmel bélyegzettek ellen maga az érsek, a' helytartó, vagy *helyettesek, sőt biztosaik is, használni fognak*. És ez az *ok*, miért az úri szolgálatoktól épen tavasz kezdetén elvont jobbagység, a' vezérek és biztosok által neki tüzelve, jogosítva érzé magát a' hünbocsánat kedves jutalmával kínákozó szent vállalatnak ellenszegült nemességet, mint *pártütőket*, olly borzasztó eszközökkel verni vissza.

Nem futhatja át a' figyelmet, hogy Erdély mindeütt *tartománynak* (provincia), és pedig Magyarországtól különállólólag említették e' levélben, épen úgy mint Tót- vagy Horvátország; nem az sem, hogy a' biztosok által pénz segedelem is gyűjtették, miről számot hogy az érsek venne rendeltették.

Maga a' levél hártýára van írva, mellynek alsó része a' függő pecséttel együtt leszakadt.

JÁSZAY PÁL.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XV. Városok' szerkezete külföldön. (Vége.) LUKÁCS MÓRICZ	195
XVI. A' magyarországi tatárokról. (Vége.) JERNEY JÁNOS	209
XVII. Svéd irodalom. (Vége.) FEKETE SOMA	179
XVIII. Adalék a' kúpmetszetek' elméletéhez. (I. közlés.) DR. TAUBNER KÁROLY	245
XIV. Okleveles todalék. JÁSZAY PÁL	191

L I T E R A T Ú R A.

Amerikai philosophia	121
--------------------------------	-----

CRITICAI SZEMLE.

Életmagnetismus.

Dr. Joh. Carl PASSAVANT, Untersuchungen über den Lebensmagnetismus und das Hellschen	129
Prof. C. A. ESCHENMAYER. Conflict zwischen Himmel und Hölle, an dem Dämon eines besessenen Mädchens	141

BIBLIOGRAPHIA.	115
------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Engenberger József Pesten.

XX.

KÖZGAZDASÁG' FOGALMA

ÉS ELVEI.

Az emberiség lassú fejlődésének alig lehet szembetűnőbb példáját előmutatni, mint a' közgazdasági tudományok' jelen állapotját és miben létét. Azt kellene gondolnunk hogy mihelyest az emberek társaságokba gyülekeztek együvé, azonnal fel kellett bennök ébredni, velök született okosságuk ösztöni erejénél fogva azon vizsgálatok iránti vágyanak: — mi okok mozdítják elő a' közjólétet? 's mik hátráltatják azt?

Tudjuk nem így volt. Magános érdekek feledékenységre taszították a' társulatok és nemzetek közérdekeit. Az előkor, rang, hatalom és magános nyereség üzés feletti vitában tölt el, nagy eseményeknek, régi virágzó nemzetek lehanyatlásának, újak elébb ismeretlen 's alig figyelemre méltatottak' felvirágzásának, hatalmas és a' természet minden kincseivel bővölködő országok' elszegényedésének, 's viszont terméketlen földek lakosai' meggazdagulásának, kellett az emberek szeméit e' tárgybani tisztább belátásra felnyitni.

Annak tehát legalább, mióta e' tudomány némi tudományos alakot vön magára, 's az e' körbe tartozó szemlélődések közérdekübbekké lévén, némelly gondolkozó el-

mék figyelmét nagyobb mértékben vonták magokra, alig van száz esztendeje. Kevés idő az egész emberiség érdekében az igaz, — de kezdetnek minden bizonynal elég, — elég arra hogy az eddigi törekvések eredményeit biztos szempontból tekinthessük.

A' szavak az élet 's írásbeli beszéd mód, képviselői eszméinknek; állapotjunk meg tehát elsöben is azon nevezeteknél, mellyek alatt e' tudomány életre jött 's közzé lön. *Közgazdaság* (Staatswirthschaft). *Politikai gazdaság* (politische Oeconomie). *Nemzeti gazdaság* (National Oeconomie) 's szélesebb kifejezéssel: „A' nemzeti jólét okainak 's kútfejeinek fejtegetése.

Egy tekintettel láthatni, hogy ezen kifejezésekben a' közgazdaság, statistica, és politica öszve van tévesztve, 's valóban a' millyen tétovázók a' fentebb érintett elnevezések, szinte olly határozatlan értelemben szokott a' közgazdasági tudományok' rendszere és terjedelme vétetni. Innét származik kiváltképen azon mind e' mai napig fent forgó zavar a' köz jólét első okának 's kútfejének kimutatása iránt, mellyet csak a' fent nevezett tudományok' egymástoli elválogatásával lehet eligazítani. Minekokáért hogy mindeniket a' maga tulajdon körében tekinthessük, meg kell jegyzenünk:

1) A' mostani igazgatás elvei, rendszere, célja, mint a' felvilágosodás meggátolhatatlanul elébb haladó szétterjedése szükségképen hozta magával; a' régi igazgatás elveitől, rendszerétől 's céljától egészen különbözik. És mivel a' politica nevezet a' régibb időkből jött által, kétségen kívül annak értelmét is, a' régibb igazgatás elveire 's céljaira kell szorítanunk. A' közgazdasági tudomány létre jöttének alig van száz esztendeje, 's így a' régi igazgatás mód vagy politica nem alkalmazta 's nem alkalmazhatta magát annak szabályaihoz, sőt e' tudomány feléledése első korában is sokkal nagyobb volt a' tévelygés, mint sem hogy az akkori politica elvei, a' közgazdaság elveivel, ha szinte emennek tanítmányait követte volna is, öszvehangzásba jöhettek volna. Mind ad-

dig pedig a' politicának nem volt más czélja, hanem belőlről az uralkodás formáját, a' népek szokásait törvényeit erkölceit, erejét a' minél biztosabb fennmaradásra idomítani, 's a' belső csendet bármiképen, akár erőszakkal, akár babonás hitegetésekkel 's más egyéb a' közjólétet inkább hátráló mint előmozdító eszközökkel feltartani, kívülről a' külnemzetekkel viszonyokat hadviseléssel 's békekötésekkel elintézni, a' veszedelmes szomszédot megalázni, 's ha lehető volt hódoltatásokkal a' birodalom határait külebb terjeszteni. Szoros értelemben tehát 's a' politica eredeti fogalmával egyezőleg, e' név alatt a' fentebb kitett célok elérhetésére szolgáló eszközöknek a' körülményekhez szabott megválasztását kell értenünk, ha szintén az újabb és szélesebb értelemben vétetni szokott politica egyszerűmind a' közgazdaság elveit is szem előtt tartván, ezen eszközök megválasztásában mint az emberiség folytonos kifejlése kívánja, más nézetektől vezéreltetik is.

2) A' közgazdasági tudományok kifejlése a' nemzeteket a' jólét, gazdagság és műveltség különböző fokozatain találá, következőleg kettős kútfőből vette eredetét. Azon nemzetek akkori állapotjának öszve hasonlításából, 's ezen kívül azon okok iránti vizsgalatokból: mi emelte fel ez vagy ama' nemzetet? mi süllyesztette alá a' másikat? mik a' különböző nemzetek' előmenetelének 's felvirágzásának, hátramaradásának 's veszteglésének és alább szállásának okai? 's e' két kútfőből ismét egymástól szorosan megkülönböztetendő tudományok veszik eredetüket.

Statistica a' nemzetek' jelen állapotját adja elő, még pedig kétféle tekintetből, *politically*: a' szónak fentebb kifejtett értelmében, az igazgatás formáját, a' nemzeti álladalom belső szerkezetét, erejét népességét, a' tartomány fekvését 's általában adatokat szolgáltat valamelly nemzet külső és belső political viszonyainak összehasonlítására. Közgazdasági tekintetből pedig kimutatja a' nemzeti gazdagság miben létét, iparát, termékeit, műveit kereskedését, 's általában mind azt a' mi a' nemzeti jó-

lét jelen állapotját tárgyazza, 's közgazdasági műszóval *tőkének* neveztetik.

Közgazdaság tovább megy az adatoknál 's épen abban különbözik a' *statisticától* lényegesen. Azon okokat fejtegeti tehát, mellyeknél fogva külön nemzetek a' jólétnek különböző fokozataira emelkedtek. Nem azt keresi a' közjólétnek mi lépcsőjén áll ez vagy ama' nemzet, nem a' nemzeti tőkét mutatja ki, hanem azon eszközöket mellyekkel a' nemzeti tőkét szerezni és szaporítani lehet, azon okokat mellyeknek a' nemzeti jólét kisebb és nagyobb fokozata tulajdonítható. Mind ezeknek következtében pedig:

3) Könnyen elmaradható azon nem csak érdektelen hanem egyszersmind sikertelen vitatkozás, hogy az emberi elme erejét 's a' természetadományait a' föld termékenységét 's helyzetét a' köz jólét alapjainak tartjuk-e vagy nem? Érdektelen azért mert a' *statistica* mind az értelmi erő kifejléséről a' nemzet tudományos műveltségi állapotjának előadásában, mind a' természet adományairól adatokat közölvén, ezeket ismét a' közgazdaság tudományának ujabbán alapjául venni, az elvek ok nélküli szaporítása és szövevényes összevezarása volna; sikertelen azért, mert azon természeti erők és adományok egymással teljességgel összevethetetlenek, 's a' nemzeti tőkének ez úton teendő meghatározása (azonkívül hogy nem is a' közgazdaság hanem a' *statistica* körébe tartozik) tiszta lehetetlenség. Say azt mondja, *„Elnnek megtudására, a' tengeri hajóstól kezdve a' legkisebb tü csinálóig mindent ki kellene kérdeni, mennyi tőkével űzi foglalkozását; 's tovább így folytatja: Megállunk egy fűszeres bolt előtt. Vallyon mit érnek azon áru cikkek, mellyek páholyában hevernek? mennyit adott el hitelben? mit érnek egyéb tulajdonai mellyek még el nem érkezvén, tengeren vagy szárazon útban vagnak? Mire becsüljük házi bútoraít 's háztartását? Mennyivel adós? mert az adósság nem az ő tőkéje, hanem hitelezői tőkéjének egy részét teszi.*

Ugyan ezen házban lakik egy orvos, kinek ugyan semmi kész tőkéje nincs, gyakorlata után azonban szép jövővel bír. Tőkéje tehát ügyességében fekszik, 's ki becsülheti meg azt?

E' felett ismét egy szatócs. Ennek van ugyan egy kis tőkéje mellyel üzérkedik, de ki tudja megmondani mennyi?

A' szomszéd házban föld birtokos lakik. Ha földbirtokát, melly nem a' tőkéhez számítandó kihagyjuk, számítsuk fel azon építményeket 's javításokat mellyek rajta tette. Mire megy azoknak árak? maga a' birtokos sem tudja. Tudhatná ugyan mit ér az egész jószág mindenestől együtt, de nagyon megszorulna, ha a' fekvő birtokról külön választva, a' javítások' tiszta becsét akarná bevallani.

Illyetén szörszálhasogatások a' statistica és közzgazdaság körében scholasticai sophismák színét viselik. Szükségtelen kérdéseket és nehézségeket mind támasztani, mind feloldani egyiránt szükségtelen. Ha a' közzgazdaság kifejtí azon elveket, mellyek a' köz jólétet magasabb fokra emelik, 's a' statistica a' nemzetek' jelen állapotját előttünk feltárja, a' szatócsok és fűszerárusok minden további részletes kikérdezgetése nélkül is könnyen által láthatjuk, mellyik nemzetnél áll felsőbb 's legfelsőbb lépcsőn a' gyári erő, kereskedés ipar szorgalom művészet és tudományok; 's az egésznek öszvehasznításából nem nehéz ki mutatni azon hiányt 's hátramaradást, mellyet valamely nemzet az ipar különféle nemeiben szenved. Hasonlag a' nemzeti tőkének tudása soha sem kívántatik frankok, forint tallér vagy valami bevett pénz nemében kitéve, mellyet a' Say által felhozott mód szerint keresgélni a' leghálátlanabb és sikeretlenebb munka volna. A' számok nem egyebek viszonyoknál 's e' viszonyoknak alapja az egység, és ha például mondanám Franciaország nemzeti tőkéje 50-ezer millio frank, Angliáé 100-ezer millio, nem mondok egyebet hanem ezt; Anglia tőkéje két annyi mint Franciaországé. Már pedig ezen viszonyok meghatározására tagadhatlanul legkevesebb biztosságot szolgáltat a' körben forgó pénz

számbavétele, mivel éppen ez legváltozóbb 's örökös hűlámzásnak van kitéve, több biztosságot nyújtana a' termékek 's kézművek becse, de ezt sem lehet számba venni, legtöbbet az ingatlan birtok a' föld birtok becse. Tegyük fel hogy az egész föld kerekiségén bizonyos mennyiségű tőke kereng, mennyi? arra semmi szükségünk, legyen = 1. Az a' kérdés hány rész esik abból Francia — hány Angol, hány Spanyol, Olasz, Porosz, 'sbt. országokra 's annak kimutatásával a' nemzeti tőkék vagy akár a' pénz forgás viszonyai meglesznek állapítva. A' föld birtok ingatlan, 's a' vizsgálatok alól félre nem vonul; a' földbirtok becse nő a' népesedés a' közlekedés, ipar, szorgalom, kifejlésével, általában a' közjólét előhaladtával, 's a' föld becseinek miben léte, nevedése vagy alább szállása biztosabb kulcsot szolgáltat kezünkbe a' nemzeti tőke fentebb érintett viszonyainak meghatározására, minden egyéb felette tökéletlen öszveírásoknál 's gyanítgatásoknál. Végezetre:

4) A' fentebbi tudományok egymástoli megkülönböztetéséből láthatjuk a' politica és közgazdaság tudománya közötti lényeges különbséget, 's hogy a' political gazdaság nevezete egymással öszve nem illő, sőt éppen ellenkező fogalmakat párosít. Political nézetek 's viszonyok gyakran gátolhatják valamely nemzet köz jólétének kifejlését és előmozdítását; közgazdasági nézetek gyakran nem helyeslik a' politica menetelét, 's annak más útra térését 's iránya változtatását sürgetik és óhajtják. A' politica sokszor áldozatul kívánja magának a' közgazdaság elveit és méltán — mert a' nemzetek megmaradásának 's magok fenntarthatásának célját mindenek felett elsőnek kell tekintenünk, 's a' lételnek a' jólétet alárendelnünk; a' közgazdaság viszont akadályokat lát vettetni a' köz jólét kifejlésének ellenében political tettek és intézkedések által, millyenek: a' háboru, állandó katonaságtartás 'sbt. — a' közgazdaság felszabadittatni óhajtna talán némi közlekedési vonalt, mellyet a' politica zárva tart, létesítettni valamely vállalatot, mellyet a' politica eltílt nem enged.

Honnét van tehát hogy ezen két ellenkező fogalom egybekapcsolva jött elő, 's belőle a' political gazdaság nevezete származott?

Az előkor, rang, hatalom és magános nyereség üzés feletti vitában tölt el, 's nagy eseményeknek, régi virágzó nemzetek lehanyaglásának, újak elébb ismeretlen 's alig figyelemre méltatottak felvirágzásának, kellett az emberek szemeit a' közgazdaság iránti részvételre felnyitni. De az emberek rendszerint az első közvetlen oknál állapodnak meg, ritkán, 's csak akkor vizsgálják azokat egész összefüggésökben, midőn gyakori csalódásaik az álútatokat előttök bezárván, végtére az igaznak felkeresésére kényszerítettnek. Szembetűnővé lett a' pénz hatalma 's a' kereskedő nemzetek meggazdagodása. Egyenesen következtették tehát, hogy kereskedés a' gazdaság nemző oka, mellőzték pedig a' főtekinteteket, hogy kereskedéshez már magában is tudományos ismeretek, ügyesség tapasztaltság, vállalkozó merény, szorgalom pontosság sérenység kívántatik; ezenkül: kereskedést csupa nyers vagy idegen termékekkel üzni nem nagy haszon, hanem a' kereskedőnek készítményeket kell forgatni, ezeket munkás kezeknek feldolgozni, a' mesterségeket értelmi kifejlődéssel újabb találmányokkal gazdagítani 's tökéletesíteni, hogy a' kereskedés lelke az összevetkezési elsőbbség (concurrentia) 's ez nem történhetik másképen, mint ha ész és szorgalom az árműveket szaporítván, 's pénzértéküket alább szállítván, azoknak ez vagy ama' nemzetnél szerez nagyobb kelendőséget. Ez egy oldalú nézet, 's az imént említett főbb tekintetek elmellőzése ismét másik hamis következtetésnek lett nemzője. Tiltsuk el a' behozatalt, segítsük elő a' kivitelt, egyet értő volt a' vélemény. Az első végre lehetett hajtani annyira mennyire, mert mindenik fejdelem parancsolhatott ön birtokában, 's a' behozatalt gátolható; de nem így állott a' dolog a' másikkal, mert egyik nemzet a' másik ellenében hasonló visszatörásokat gyakorlott. Így tehát gátolva lőn a' behozatal, a' külföldi olcsóbb és jobb készítmények hiányait belföldi

silányabbakkal és drágábbakkal kellett pótolni, 's az élet szükségéi kevésbé lettek kielégíthetők mint előbb. A' kivített nem lehetett elősegíteni, mert azt ismét a' maga részéről a' szomszéd nemzet akadályoztatta, így a' belszorgalomnak is csökkenni kellett, 's azzal együtt a' nemzeti jólétnek. A' dugárosság ezer módokat talált fel minden tilalmak daczára a' külföldi árműveket terjeszteni, 's ez nem csak meghiúsította egy részről a' tilalmazó intézkedéseket, hanem más tekintetben is ártalmasan hatott a' szorgalomra és nemzeti életre. Elegendő külföldi árművek nem hozattathattak be, hanem csak annyi a' mi épen elég volt a' fényűzés táplálására és élesztésére, melly a' gazdagok' hiúságát a' legfelsőbb fokra emelte; az alsóbb néposztály irigy szemmel kezdte nézni azt, a' külföldi czikkek' becsét az elfogultság is mind inkább nevelé, 's azok a' belföldiek felett, ha szinte ez utóbbiak amazokkal minden tekintetben ki állhatták volna is az öszvehasznítást, mind inkább kapósabbakká lettek, a' szükség és szegénység elleni panasz mind inkább kiáltóbbá lön, 's a' köz megalégületlenség naponként növekedett. — Lehetetlen volt e' rendszert sem tovább üzni, sem mellette megmaradni.

Egyébiránt ha a' mondottakat mostan általános szempontból tekintjük, által kell látnunk, hogy e' rendszer követése nem volt egyéb a' nemzetek egymás elleni alatomos ellenségeskedésénél. Rugói voltak féltékenység a' szomszéd nemzetek iránt, 's nem a' velök nemes versenyfutásra gyuladt vágy, hanem túnya irigység a' szorgalom jutalmát mások kezéből álfogásokkal kicsikarni, sőt ha másként nem, amazok felvirágzását ön magok kárával és veszteségével is megakadályoztatni. Láthatjuk, hogy e' rendszer követése szükségessé tette mind azon eszközöket, mellyeket a' politica a' külső nemzetekkel viszonyok elintézésében gyakorlatba vesz, — visszatörölásokat, alkudozásokat szövetség kötések 'sbt. Láthatjuk hogy e' rendszer követését egyedül az uralkodók 's legfelsőbb világi hatalmak hozhatták létre és gyakorollhatták egymás

ellenében, melly okoknál fogva, a' közjólét előmozdítására, az érintett hamis elvre alapult rendszer méltán nevezetett political gazdaságnak (*Oeconomia politica*) szerényebb nevezettel pedig, mivel különösen a' kereskedést veszi oltalma alá kereskedői rendszernek (Mercantil system).

Mi lett volna belőle ha e' rendszer tovább folytattatik, nem lehet egyebet gondolni mint vagy a' társas viszonyok egész felbomlásának bekövetkeztét, vagy a' nemzeteknek az elébbi sötét századokba mulhatatlan vissza süllyedését, mellynek mindazáltal a' más irány felé hajlott gondolkozás mód, 's ahhoz idomított újabb intézmények eleit vették. Más szavak emelkedtek fel, az eléb-
biektől egészen különböző hangzatúak, 's illy értelemben nyilvánították véleményüket.

A' kereskedés az élet szükségeire tartozó anyagokat csak forgásba teszi, pénzt kincset egymásra halmozhat ugyan, de mind e' mellett is semmit elő nem teremt; a' pénz magában véve egészen használhatatlan, csak az használható a' mit rajta vásárlani lehet; nem pénz, nem kereskedés a' köz jólét alapja, hanem az, a' mi mind ezeknek alapját teszi, a' termékek és termő föld. A' nemzetnek egyik része termeszt, a' másik része melly termesztéssel nem foglalkozik, azt csak felemészteni segíti, 's csak annyiban van a' köz jólét előmozdítására befolyása, a' mennyiben a' termékeknek kelendőséget szerez, a' termeszítő osztály érdemli az országlások pártolását nem pedig a' fogyasztó (physiokratisches system).

Szinte a' legalsóbb ismeretekig szállottam alá, mert ki ne tudná már ma, mi volt a' kereskedői rendszer (mercantil system) és természet erői rendszer (physiokratisches system) ennél fogva mind kettőt sok alapvonataiban tartottam érintendőnek, mellözvén mind kettőben az apróbb részleteket, millyenek az elsőbb rendszerből a' kereskedői mérleg (bilanx) activ és passiv kereskedés fogalma; a' kivitelre 's behozatalra tilalmazandó és elősegítő áru cikkek osztályozása 'sbt. — az utóbbiból a' termeszítők és fogyasztók közötti különbség fejtege-

tése. Által megyek a' két rendszer egymás elleni küzdéseire.

Az első rendszer hibás elvekre épült az igaz, de koránt sem olly szembetűnő csalódáson, koránt sem olly gyenge alapon nyugodott, mint az utóbbi rendszer követői hitték. Ha egyebet nem tudnék is felhozni állításom igazolására, mint ezen rendszer mind létre hozójának mind pártolójának Colbert Fridrik Pitt nagy neveit, 's azon körülményt, hogy majd minden nemzeteknél kisebb nagyobb kiterjedésben elfogadtatott, 's annyi kormány férfiak', annyi nagy és éles elmék' belátását kijátszotta, ez már magában is elengedő volna ugyan, de legfőbb bizonyítmányát találjuk az utóbbi rendszer' szintolly hibás elveiben, szintolly tévelygő fogalmaiban. Valóban ezen utóbbiak megrázták meggyengítették az elsőbb rendszer alapjait, a' nélkül hogy a' magokét megtudták volna állapítani, kimutogatták amannak hibáit, de be nem bizonyíthatták a' magokénak igaz voltát; tévelygésnek tévelygést tettek ellenébe, 's miután amazt lerontották, nem állítottak helyébe semmit. Ki hinné hogy ezen egymással homlok egyenest ellenkező rendszerek ugyan azon hibás fogalomból származtak? még is ha eredetükre felmegyünk úgy fogjuk találni.

E' hibás fogalom volt a' pénz fogalma 's az álokoskodás a' hamis következtetések leggyakrabban előforduló neme — kettős értelmű előbocsátmányokból. A' pénz fogalma feltételekhez van köttetve:

A' pénz mint az adás vevésnek, 's az élet mind testi mind szellemi javai megszerzésének eszköze *minden*, ha annak haszonvétele semminemű akar természeti, akar erkölcsi akadályokkal nem gátoltatik. 'S az első rendszer a' pénzt illy értelemben vette.

A' pénz ha annak haszonvétele teljesen lehetetlen *semmi*; mert adás vevés nélkül semmi szükségünket nem pótolhatja. 'S a' másik rendszer ezen értelemre támaszkodott.

Az első rendszer követői tehát olyan értelemben vették a' pénzt, a' millyenben azt valósággal találták, a' korlátlan szabad forgás körülményei között, 's így akkor igazuk volt, a' pénzt gazdaság, bővölködés, nemzeti jólét kútfejének allítani, elkövettek azonban minden módokat, a' mivel annak szabad forgását gátolhatták a' szabad adást vevést akadályozták, 's egy szóval a' pénzt mindennek állítván, oda látszott intézve törekvéseik' egyenes iránya, hogy azt, annak korlátlan szabad haszonvételének tilalmazásával minél kevesebb becsüvé 's valóban semmivé tegyék.

A' másik rendszer pártolói ez utóbbi körülmények között támadtak fel, 's illy körülmények között lehetetlen volt által nem látniok, hogy a' pénz azon élet javakra nézve, mellyeket rajta megszerezni nem lehet, valóban semmi, mert azoknak hiányát ki nem pótolhatja. Más részről a' mind inkább gyakorlatba vett tilalmazgatások már annyira mentek, hogy a' pénz haszonvétele csak nem egyedül a' belföldi készítményekre 's termékekre szorított. E' két jelenetet egyszersmind megfejtő véleménynek látszott tehát azt állítani: hogy a' köz jólét alapja nem pénz, nem kereskedés, hanem a' természetények és természető erő. Ezen elv egyenesen a' kereskedés ellen volt intézve, a' földművelés előmozdítására 's a' kereskedői érdekek alárendelésére, így a' nemzeti élet közmunkásságának két nagy osztálya, még pedig egymással elválhatatlan kapcsolatban lévő két nagy osztálya, ellenséges irányban szemközt állítatott. Nem kereskedést kell az országolásnak pártolni, hanem a' földművelést és természetést. De miért nem az elsőbbet? miért kirekesztőleg az utóbbit az elébbinek hátratételeivel? ennek mind bebizonyítása mind végrehajtásának kifejtése szintollyan lehetetlen maradt törekvéseiknek, valamint a' felállított elv tagadhatatlanul ellenmondásokat rejtett magában, mellyek a' rendszer fejtegetése között eltitkolhatatlanul színre jöttek. Nem kell pártolni a' kereskedést, tehát mit tegyünk vele, elnyomjuk? Éppen nem. Mert akkor mi lesz a' földművelésből,

miként jut fáradságának érdemlett béréhez ha természetményeit a' kereskedés forgásba nem hozza? Sem elnyomni sem elősegíteni nem kell tehát, hanem teljes szabadságot engedni. De viszont mi lehet nagyobb pártolása a' kereskedésnek, mint a' teljes szabadság engedés?

Más részről a' nemzeti jólét egyedüli alapjának a' földművelést állítván, igen természetes lön a' következtetés, hogy a' közterhek viselése is ezen egyedüli alapra vettessék, 's mi lehetett nagyobb gátolása a' földművelésnek mint a' köz terhek egyedüli reá rovatása. Nyilván van továbbá hogy a' természetők és fogyasztók közötti megkülönböztetéssel 's azoknak osztályzásával sem tudtak semmire menni. A' földművelő természet, 's az élet javait állítja elő, a' kereskedő csak a' készen lévőt forogtatja; de a' kézműves sem természet, hanem csak a' készen lévőt dolgozza fel, — a' művészek tudósok tisztviselők pedig még ennyit sem tesznek, hanem csak a' készen lévőt emésztik, 's így minél felebb menének a' polgári helyzet fokozatain, ha következetesek akartak rendszerükhöz maradni, annál haszontalanabbaknak kellett azokat állítaniok.

Most már úgy látszott nincsen menekvés e' csalfa dilemmából: Vagy kereskedés a' köz jólét alapja, a' mi az élet javakat forgásba hozza, megszerezhetőkké teszi; vagy nem kereskedés, tehát földművelés természetű szorgalom, melly anyagot nyújt a' kereskedésnek. Volt még is egy általánosabb eszme, melly mind kettőt magában foglalá, nem zárván ki a' köz jólét elősegítéséből még azokat is, kiket a' természetői rendszer, csupán a' fogyasztók osztályába sorozott.

Munka a' köz jólét alapja tehát:

a) Minden polgár minden hazafi munkás a' maga körében, 's annyiban járul több vagy kevesebb behatással a' köz jólét elősegítéséhez a' mennyiben körét betölti. A' munka fogalmához annak hasznos voltát kell kapcsolnunk,

mi szerint munkánk vagy élet javait hozzon elő, vagy annak becsét nevelje, vagy az élet kellemeit szaporítsa, vagy mind a' háromnak élvezetét biztosítsa és szétarassza. A' munka felosztása neveli a' munkásság fogatját.

b) A' munka elvont fogalom 's magában tárgy és anyag nélkül nem létezhetik, a' munka tárgyait 's anyagát a' természet szolgáltatja; ezenkívül a' munka bizonyos célnak elérhetésére intézett okos foglalkozás lévén, mind anyagot mind értelmiséget egyiránt feltételez, ez utóbbi az emberi lélek természeti tulajdona, tehát ez is természet, természeti erő.

c) Az ember ura az egész természetnek, 's annak minden megszerezhető javaival élhetésre fel van hatalmazva, rendeltetésében van, hogy a' természet minden javait ne csak részenként keresse fel, hanem azokat egymással kölcsönösen megossza, közölje és kicserélje. Hadd legyen szabad mind kereskedés mind a' szorgalom!

d) Az élvezet eszméjében elválhatatlanul egybe van kapcsolva a' természet vagy előállítás 's az emésztés vagy fogyasztás. Termesztés nincs hanemha azok számára a' kik fogyasztanak, a' természet a' fogyasztást, ez a' természetet segíti elő. Azok kiket a' természet rendszer a' fogyasztók közé sorozott nem csupán fogyasztók, az élet javai nem csupa termékek, hanem minden egyéb jó a' mit élvezünk; a' mesterségek művészetek' és tudományok gyümölcsei 's mindezek is a' természetből, az emberi lélek természetéből munka és szorgalom által állítatnak elő.

Ezen rendszert nem csak tanítmányainak öszvehangzása és világossága jellemzi, hanem különbözik főképen mind a' kettőtől abban, hogy a' szorgalomnak sem egyik sem másik ágát a' többek felibe nem emeli, 's tekintet nélkül minden political viszonyokra ezektől függetlenül fejtegeti elveit. Innét van hogy e' tudománynak, a' régibb political gazdaság nevezete helyett újab elnevezése kezdett divatba jöni. *Nemzeti gazdaság. Közgazdaság.*

Eddigi kifejlésében találjuk tehát a' nemzeti vagy közgazdaság tudományát a' jelen időkig. Az emberi ész megtette a' magáét e' tárgy körül is a' vizsgálatok mezején, 's nincs kétség hogy a' felfedezett igazgatások áldást hozó gyümölcsöket termendenek a' maradék javára, mellyeknek még mi csak zsengejét izleljük. Mondottam azonban mingyárt eleintén: hogy az emberiség lassu kifejlődésének alig lehet szembetűnőbb példáját előmutatni, mint a' közgazdasági tudományok' jelen állapotját és mi-ben létét, mellyet tehát miután általánosan végig tekintettünk, folytassuk vizsgálatinkat egyes elvek felett.

Az előadott főbb nézetek alá foglalhatjuk ugyan tehát a' közgazdaság' tudományát, mindazáltal ha csupán általánosságoknál maradunk, könnyen út nyilhatik különféle balvéleményeknek. Mindenek felett megkell határoz-nunk a' munka értelmét. Tehát a' közgazdaság elvei hasznos munkát kívánnak 's annak elősegítésére a' munka osztályozását. Lássuk először a' czélt, annak utána az annak eszközzésére ajánlott mód alkalmazását bővebben kifejtve.

Ha a' munkát széles értelemben vesszük, minden további meghatározás nélkül, 's általában állítjuk: *munka a' köz jólét alapja*, egyenesen látszik belőle következni *minél több munka*, mellynek a' rabszolgai végső megerő-tetésig üzött munkánál alig szábhatunk egyéb határokat, 's ez talán nem a' köz jólét, hanem a' köz nyomor alapjává válhatnék. A' közgazdaság elvei tehát nem túlfeszített erőszakolt munkát kívánnak, hanem hasznos munkát és munkásságot. Igen helyesen szokott a' nemzeti munkás-ság műkönyhöz (machina) hasonlítani, 's hogy ezen hasonlítás nem csupán képzemény játéka legyen, hanem belőle a' köz jólét eszközölhetésének világosabb fogalmára mehessünk, a' műköny jósága abban áll:

1) Ha a' kitűzött munkálat végbevitelére több erő nem fordítatik annál, mint a' mennyi annak végbevitelére elégséges. Több erőt fordítani azon munkálatra, mellyet kevesebbel megtehetünk, *erőpazarlás*; a' felesleges erő-

nek elvonása 's a' fentmaradottnak másra fordítása *erő gazdálkodás*; mind kettő felvilágosításul lehet a' nemzeti munkásság alkalmazásában. Itt is kerülni kell az erő pazarlást, melly mindig tetemes nemzeti veszteséggel jár, gazdálkodni kell az erővel 's az erőgazdálkodás a' nemzeti jólét egyik legsikeresebb előmozdítása.

2) Van mind az emberi és állati, mind a' természeti erők alkalmazásánál bizonyos határ, mellyen túl annak fogamatát nevelni nem lehet. Így mondjuk például: hogy az emberi erő legnagyobb fogamatja 25 font; 2 ½ láb sebesség; 8 óra. Így mondjuk hogy egy ló erejének legnagyobb fogamatja 120; 130; 150; font — 4; 4 ½ vagy 5 láb sebesség és 8 óra 'stb. *E' határokon túl* lehet ugyan erőszakolni mind az emberi mind az állati erőket; de nem eszközünk vele nagyobb fogamatot, nem tétünk hasznosabb, hanem inkább károsabb munkát; mert a' megerőtetésnek ellankadás lesz következése, restség tunyaság és az állat fajok elaljasodása. Hol a' nép holt halvány sáppadt arczulattal lézzeng ide 's tova, az állatfajok elcsigázott törpe csontvázak, e' szomorító látvány többnyire erőpazarlás 's túlfeszített megerőtetés következménye. De menjünk által a' fentebb érintett munka osztályozására.

Ádam Smith óta e' munka osztályozásának 's ez által a' munka fogamatja nevedezésének elve által jött a' közgazdasági tudományokba es iratokba; 's noha mind kettőt száz meg száz szerzők egymásután ismételik, sem egyiket sem másikat illőleg kifejtve nem találjuk. A' munka osztályozása csak egy igen kis részét teszi a' munka fogamatját mind feltételező mind elősegítő eszközöknek, 's mivel a' közgazdaságban nem egy két gyár elrendeléséről van szó, még feltünőbb a' közgazdaság elveinek fejtegetésében a' gombostü, mint Ádam Smith- és kártyagyártás mint Say — tevék, példáját minden további alkalmazás nélkül félbe szakasztva látnunk. Szint' ilyen feltünő Mac Culloch II R. II szakasz 4 fejezetében azon ugrás, mi szerint a' gyári munka osztályozás példájával ellenkezőleg e'

helyen viszont a' tartományi munka felosztásra akadunk. Az érdekes vizsgálatok ezen két szélsőségek között találtak volna helyet; hogy ha a' gyárok a' munka felosztásnak olly tetemes hasznát veszik, annak foganatosítására egy egész nemzeti élet munkásságának gyárában ugyan ezen elvet gyakorlatba hozni; és mivel a' munka felosztásának fogalma szükségképen felteszi, egyik munkára milly rendben következzenek a' másik, itt lehetett volna főképen megvetni azon alapot, melly a' civilisatio útján előtörekvő nemzeteknél mindig előleges eldöntetlen kérdés min kell kezdeni? Nekem mivel nézetim szerint a' munka felosztás nem általános eszköz, hanem inkább a' hasznos munkálatot elősegítő eszközöknek egyik, 's az is nem legtetemesebb része, szabad legyen e' körüli véleményem fejtegetését más alkalomra halasztanom.

GYÖRY SÁNDOR.

(Folytatása következik).

XXI.

ADALÉK A' KÚPMETSZETEK'

ELMÉLETÉHEZ.

(V é g e).

Köztudomás szerint második fokú kúp támad, ha valamely egyenes vonal átfut egy kúpmetszetet, és e' mellett mindig egy szilárd ponton halad keresztül. Ugyanazt az öszrendesek' kezdetpontjául vevén, illy kúp' egyenlete

$$a \eta^2 + 2 b x \eta + c x^2 + 2 d y z + 2 e z x + f z^2 = 0 \quad (12)$$

és egyenlete az érintési síknak pontjainak egyikében, mellynek öszrendesei

$$y (a \eta, + b x, + d z,) + x (b \eta, + c x, + e z,) + z (d \eta, + e x, + f z,) = 0 \quad (13)$$

miként az ösmeretes mütétel mint a' külzeléki számolásban felleljük, az öszvevonások' közül meg némellyeket alkalmazván, mellyek az 1 §-ban valamely kúpmetszet' érintőjének egyenletét meghatározni, használtattak. Ha ezennel az egyik pontból mellynek öszrendesei p, q, r, egy függentyü a' fentebbi érintési síkra esik, egyenlete leend

$$\left. \begin{aligned} \frac{y-p}{z-r} &= \frac{ay, + bx, + dz,}{dy, + ex, + fz,} \\ \frac{x-q}{z-r} &= \frac{by, + cx, + ez,}{dy, + ex, + fz,} \end{aligned} \right\} (14)$$

Igy a' feladás tehető, minden függentyük helyét, mellyek a' pontból (px, qx, z) a' második fokú kúp' mindannyi érintési síkjaira ejtettek kitalálni. És nem is említendő tán, hogy itt az egész csak attól függ, hogy a' mennyiségek x, y, z, az egyenletekből (14) és az egyenlethől

$$a y^2, + 2 b x, \eta, + e x^2, + 2 d \eta, z, + 2 e z, x, + f z^2, = 0$$

kírtassanak. Helyezvén ezennel rövidség végett $\frac{\eta}{z}$,

$$= \eta, \frac{x,}{z,} = \xi, \text{ tehát átváltoznak}$$

$$\begin{aligned} \frac{y-p}{z-r} &= \frac{a \eta + b \xi + d}{d \eta + e \xi + f} \\ \frac{x-q}{z-r} &= \frac{b \eta + c x + e}{d \eta + e x + f} \end{aligned}$$

$$a \eta^2 + 2 b \xi \eta + c \xi^2 + 2 d \eta + 2 e \xi + f = 0,$$

mellyekből most η, ξ irtandók ki. Mi azonban ezen kiirtást már az első §-ban megtettük, 's akkor $\frac{y-p}{z-r}$ és

$$\frac{x-q}{z-r} \text{ a' mennyiségek A és B helyén állottak. Ezen-}$$

nel tehát a' kúrtásegyenletben (7), mellyet fentebb nyer-

tünk, a' betűk A és B helyett csak a' törekeket $\frac{y-p}{z-r}$,

$$\frac{x-q}{z-r} \text{ kell helyettesítenünk, 's az ekként nyert egyen-}$$

let $(z - r)^2$ -vel átsokszorozván, eredményhez jutunk, mely kimondható: „Ha valamely pontból, melyért $y = p$, $x = q$, $z = r$, minden érintési síkjaira függentyüket ejtünk, azok ismét második fokú kúpot képeznek, melynek csúcsa ama szilárd pontban fekszik, és ha az el-
sőbbnek egyenlete

$$a \eta^2 + 2 b x \eta + c x^2 + 2 y z + 2 e z x + f z^2 = 0$$

„tehát a' másiké leend

$$\begin{aligned} & (\eta - p)^2 (f c - e^2) + 2 (\eta - p) (x - q) (e d - b f) \\ & \quad (+ x - q^2) (a f - d^2) + 2 (y - p) (z - r) (e d - \\ & \quad b c) + 2 (x - q) (z - r) (b d - a e) + (z - r)^2 \\ & \quad (a c - b^2) = 0. \end{aligned}$$

A' mi tudomásunk szerint a' tétel' első részét, legelőször a' híres mértanár Steiner ismertette meg. Annélkül hogy az eredményeknél tovább is megállapodnánk, melyek a' kúp' különösebb felfogására nézve nyerhetők volnának, ismét sajátlagos tárgyunkhoz térünk vissza.

4. §.

Megjegyzendő, hogy a' két első §-ban csak egyszer alkalmaztunk külzeléki számolást, és ezt is csak az érintőegyenletnek (4) felállításánál rövidítés végett, hol az eredmény a' fensőbb hánylás nélkül is megnyerhető lett volna. Látjuk tehát, hogy a' fentebbi vizsgálatok mindannyian az alsóbb tagoló tértan' köréhez tartoznak, jóllehet a' kérdés, mellyik görbe boríttatik az egyenes által, ha állandói közt valamely adott viszony van, sajátlag a' külzeléki számolás köréhez tartozik. Ha tudniillik valamely egyenes' egyenlete

$$A y + B x + 1 = 0 \quad (17)$$

és az állandók A és B közt viszony van

$$F(A, B) = 0 \quad (18)$$

a' görbe, mely a' fentebbi egyenes által minden a' (18) szerint öt illető fekvésekben boríttatik, következőleg nyerhető meg. Átmenvén A és B a' hozájok legközelebb fekvő értékekbe $A + dA, B + dB$, az egyeneshez (17) a' legközelebb fekvő egyenest nyerjük

$$(A + dA)y + (B + dB)x + 1 = 0 \quad (19)$$

Átmetszéspontja tehát (17) és (19)-nek mind a' két egyenletet kitölti, így mivel (19) szinte írható

$$Ay + Bx + 1 + ydA + xdB = 0$$

's ezen egyenlet' első része (17) szerint $mar = 0$, tehát két egymásra következő egyenesek' átmetszéspontjáért, vagy a' borított görbe egy pontjáért kivéve (17) a' viszony áll

$$y dA + x dB = 0 \quad (20)$$

A' külzemény (differentiale) dA, dB vagy inkább a' belőlök képezett együttható az egyenletnek (18) külzelékítése (differentiatio) által nyerhető meg, mely adja

$$F'(A) dA + F'(B) dB = 0,$$

hol Lagrange viszonymódja szerint helyezettett

$$F'(A) = \frac{dF(A, B)}{dA}$$

$$F'(B) = \frac{dF(A, B)}{dB}.$$

Ebből nyerjük

$$\frac{dA}{dA} = - \frac{F'(B)}{F''(A)},$$

és a' viszony (20) vagy

$$\eta \frac{dA}{dB} + x = 0$$

átváltozik

$$-\eta \frac{F'(B)}{F'(A)} + x = 0$$

mellyből $A\eta + B + 1 = 0$, η és x segítségével kitalálhatók. Nyerjük

$$\eta \left\{ A + \frac{F'(B)}{F'(A)} \right\} + 1 = 0$$

vagy $\eta \{ A F'(A) + B F'(B) \} + F'(A) = 0$

és színúgy $x \{ A F'(A) + B F'(B) \} + F'(B) = 0$

$$\text{vagy } \left. \begin{aligned} \eta &= - \frac{F'(A)}{A F'(A) + B F'(B)} \\ x &= - \frac{F'(B)}{A F'(A) + B F'(B)} \end{aligned} \right\} \quad (21)$$

Ezen két egyenlethől (18) segítségével a' mennyiségeket A és B kirtván a' borított görbe' egyenletét bírjuk, és (21) által az érintőpont' össrendeseit.

A' 2 §-ban A és B közt az egyenletet bírjuk

$$F(A, B) = a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + 2d, A + 2e, B + f, = 0,$$

miből $F'(A) = 2(a, A^2 + b, B + d)$

$$F'(B) = 2(b, A + c, B + e),$$

tehát $A F'(A) + B F'(B) = 2 \{ a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + d, A + e, B \},$

vagy mivel $a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + d, A + e, B = - (d, A + e, B + f),$

tehát $A F'(A) + B F'(B) = - (d, A + e, B + f),$

miből $y = - \frac{F'(A)}{A F'(A) + B F'(B)} = \frac{a, A + b, B + d,}{d, A + e, B + f,}$

$$x = - \frac{F'(B)}{AF'(A) + BF'(B)} = \frac{b, A + c, B + e}{d, A + e, B + f}$$

mellyek az érintőpontokért ugyanazon értékek, miként fentebb (2 §) és A és B és a' feltételegyenlet' kiirtása által y és x-ből ugyan kúpmetszetet nyerjük, miként ott okvetlen kiviláglik.

Nem csodálhatni, hogy $AF'(A) + BF'(B)$, második fokú kitétel, feltételegyenlet által az első fokra vonatkozó, mert az egynemű függvényekrőlí tantétel szerint a' kitevételek $AF'(A) + BF'(B)$ és $F(A, B)$ a' legfensőbb mérés tagjaiban csak egy állandó sokszorozó által különbözhetnek el, tehát

$AF'(A) + BF'(B)$ -ből $F(A, B)$ segítségével írhatók ki.

5. §.

Ezennel a' B) tantételnek alkalmazásait adjuk 's erre nézve a' kúpmetszetekrőlí néhány ismeretes tételt választunk.

(1) Legyen egy szöglet acb adva, messünk le a' szárakon két darabot ca , cb , hogy a' háromszög abc az adottal egyenlő tartani \triangle legyen; melyik görbe borítatik ab által minden fekvéseiben.

Az adott szögletnek, melyet $= u$ tesszük, szarait öszrendű tengelyekül vevén, tartalma a' háromszögnek $acb = \frac{1}{2} a c \cdot b c \cdot \sin u$; és a' vonalnak a b egyenlete leend

$$\frac{y}{ac} + \frac{x}{bc} - 1 = 0$$

vagy helyezvén $-\frac{1}{ac} = A$, $-\frac{1}{bc} = B$,

tehát átváltozik $Ay + Bx + 1 = 0$ -re,

's mivel lennie kell $\frac{1}{2} a c \cdot b c \sin u = D$

vagy
$$\frac{snu}{2D} = \frac{1}{a.c. b.c.}$$

látjuk, hogy az állandók A és B közt a' viszonynak kell előadódnia

$$\frac{snu}{D} = 2AB, \quad (22)$$

Ez második fokú egyenlet, és így a' vonal ab egy kúpmetsetet borít mellynek egyenletét a' B) tantételből nyerjük. Összehasonlítván (22)

$a, A^2 + 2b, AB + b, B^2 + 2d, A + 2e, B + f, = 0$ — vel nyerni fogjuk

$$a, = c, = d, = e, = 0.$$

$$b, = 1; f, = \frac{snu}{D}$$

ha tehát ezen értékeket a' tantétel' képletébe helyezzük, a' borított kúpmetset egyenlete leend

$$\frac{2snu}{D} yx - 1 = 0$$

vagy

$$yx = \frac{D}{2snu}$$

Ez a' mentelék' (hyperbola) egyenlete érdeketlenei (asympton) közt Valólag ismeretes, hogy a' mentelék érintői, az érdeketlenekkel állandó tartalmú háromszögeket képeznek.

(2) Valamelly egyenes más két adott egyenesen O y, O x különböző de változatlan sebességekkel mozogjon, mellyik görbe borittatik általa. Legyenek a' sebességek ezeken: m és n, az egyenes' kezdődő fekvése legyen $\eta\xi$, és $O\eta = \mu$, $O\xi = \nu$. Az idő τ után legyen $\eta'\xi'$, tehát ezennel

$$O \eta' = \mu + m \tau$$

$$O \xi' = \nu + n \tau$$

és egyenlete

$$\frac{y}{\mu + m \tau} + \frac{x}{\nu + n \tau} - 1 = 0,$$

Legyen

$$A = \frac{1}{\mu + m \tau}$$

$$B = \frac{1}{\nu + n \tau},$$

az egyenesek' egyenlete leend

$$A y + B x + 1 = 0$$

's birjuk $1 + A \mu + A m \tau = 0$

$$1 + B \nu + B n \tau = 0$$

mihől kiirtás által τ -ből A és B közt a' feltételegyenlet támad

$$A m - B n + A B (m \nu - n \nu - n \mu) = 0 \quad (23)$$

összehasonlítás által

$a, A^2 + 2 b, A B + c, B^2 + 2 d, A + 2 e, B + f = 0$ — vel nyerjük, mivel (23) 2 - vel még sokszorozható

$$a, = c, = f, = 0$$

$$b, = m \nu - n \mu, d, = m, e, = - n;$$

tehát a' borított kúpmetesz' egyenlete

$$n^2 \eta^2 + 2 n m y x + m^2 x^2 + 2 (m \nu - n \mu) (n y - m x) + (m \nu - n \mu)^2 = 0;$$

nyilván egyenlete egy menteléknek, mivel $n^2 m^2 - (n m)^2 = 0$.

Legyenek ezen példák elégségesek megmutatni miként használandó a' B) tantétel. Alább nehezebb kérdések - 's feladásokrai.

6. §.

Megjegyzendő még, hogy az átmenet a' (2 §) -nak egyenleteitől (9) az egyenletekhez (11) Lagrange' úgy nevezte viszonylataival történt, mellyek itt alkalmazásba jönnek. Az érdekeltet imitt tárgyaljuk röviden.

Birván 9 tetszés szerinti mennyiségeket

$$\begin{array}{ccc} l & m & n \\ l' & m' & n' \\ l'' & m'' & n'' \end{array}$$

és irván rövidítés végett

$$\begin{aligned} \lambda &= m' n'' - m'' n' & \lambda' &= m'' n - m n'' & \lambda'' &= m n' - m' n \\ \mu &= n' l'' - n'' l' & \mu' &= n'' l - n l'' & \mu'' &= n l' - n' l \\ \nu &= l' m'' - l'' m' & \nu' &= l'' m - l m'' & \nu'' &= l m' - l' m \\ D &= l m' n'' + l' m'' n + l'' m n' - l m'' n' - l' m n'' - l'' m' n, \end{aligned}$$

hol hát előadódik

$$\begin{aligned} D &= l \lambda + l' \lambda' + l'' \lambda'' = m \mu + m' \mu' + m'' \mu'' = n \nu + \\ &\quad + n' \nu' + n'' \nu'' \\ &= l \lambda + m \mu + n \nu = l' \lambda' + m' \mu' + n' \nu' = l'' \lambda'' + \\ &\quad + m'' \mu'' + n'' \nu''; \end{aligned}$$

$$\left. \begin{aligned} lD &= \mu' \nu'' - \mu'' \nu' & l'D &= \mu'' \nu - \mu \nu'' & l''D &= \mu \nu' - \mu' \nu \\ mD &= \nu' \lambda'' - \nu'' \lambda' & m'D &= \nu'' \lambda - \nu \lambda'' & m''D &= \nu \lambda' - \nu' \lambda \\ nD &= \lambda' \mu'' - \lambda'' \mu' & n'D &= \lambda'' \mu - \lambda \mu'' & n''D &= \lambda \mu' - \lambda' \mu \end{aligned} \right\} (24)$$

Birván első fokú egyenletet három ismeretlen mennyiséggel

$$\left. \begin{aligned} l x + m y + n z &= p \\ l' x + m' y + n' z &= p' \\ l'' x + m'' y + n'' z &= p'' \end{aligned} \right\} (25)$$

feloldásuk adja

$$\left. \begin{aligned} Dx &= \lambda p + \lambda' p' + \lambda'' p'' \\ Dy &= \mu p + \mu' p' + \mu'' p'' \\ Dz &= \nu p + \nu' p' + \nu'' p'' \end{aligned} \right\} (26)$$

hol a' fentebbi jelentést mindegyik megtartja.

Azonban (26)-ból ismét $p p' p''$ származtatható és találni fogjuk, ha helyezzük.

$$\left. \begin{aligned} \Delta &= \lambda \mu' \nu'' + \lambda' \mu'' \nu' + \lambda'' \mu \nu - \lambda \mu'' \nu - \lambda' \mu \nu' - \lambda'' \mu' \nu, \\ \Delta p &= (\mu' \nu'' - \mu'' \nu') Dx + (\nu' \lambda'' - \nu'' \lambda') Dy + \\ &\quad (\lambda' \mu'' - \lambda'' \mu') Dz \\ \Delta p' &= (\mu'' \nu - \mu \nu'') Dx + (\nu'' \lambda - \nu \lambda'') Dy + \\ &\quad (\lambda'' \mu - \lambda \mu'') Dz \\ \Delta p'' &= (\mu \nu' - \mu' \nu) Dx + (\nu \lambda' - \nu' \lambda) Dy + \\ &\quad (\lambda \mu' - \lambda' \mu) Dz \end{aligned} \right\} (27)$$

De mivel ezen egyenleteknek (25)-vel tökéletesen össze kell egyezniök birjuk

$$\begin{aligned} l &= (\mu' \nu'' - \mu'' \nu') \frac{D}{\Delta} & m &= (\nu' \lambda'' - \nu'' \lambda') \frac{D}{\Delta} \\ l' &= (\mu \nu'' - \mu' \nu') \frac{D}{\Delta} & m' &= (\nu'' \lambda - \nu \lambda'') \frac{D}{\Delta} \\ l'' &= (\mu \nu' - \mu' \nu) \frac{D}{\Delta} & m'' &= (\nu \lambda' - \nu' \lambda) \frac{D}{\Delta} \\ n &= (\lambda' \mu'' - \lambda'' \mu') \frac{D}{\Delta} \\ n' &= (\lambda'' \mu - \lambda \mu'') \frac{D}{\Delta} \\ n'' &= (\lambda \mu' - \lambda' \mu) \frac{D}{\Delta} \end{aligned}$$

Megjegyezvén, hogy $D^2 = \Delta$, az előbbiből a' fentebbi viszonyok (24) következnek.

De helyezén

$$\begin{array}{lll} l = a & m = b & n = d \\ l' = b & m' = c & n' = e \\ l'' = d & m'' = e & n'' = f \end{array}$$

viszonylattal az egyenletekre (9) a' 2 § -ban nyerjük

$$\begin{aligned} \lambda &= cf - e^2 = a, & \lambda' &= ed - fb = b, & \lambda'' &= be - de = d, \\ \mu &= ed - bf = b, & \mu' &= fa - d^2 = c, & \mu'' &= db - ae = e, \\ D &= (\lambda) = afc - ae^2 - cd^2 - fb^2 + 2dbe \\ \nu &= be - dc = d, & \nu' &= db - ae = e, & \nu'' &= ac - b^2 = f, \end{aligned}$$

Ezen értékeket a' viszonyokba (24) helyezvén, szintazon eredményeket nyerjük, mint a' 2-ban, tehát hogy az ottani hánylás a' lagrangei viszonyoknak csak alkalmazása.

III.

7. §.

Ezennel nehezebb fejtemények' feloldását próbáljuk 's nyomozzuk milly eszközöket szolgáltatnak a' fentebb adott képletek, hogy a' tértan legszövevényesebb vizsgálatait követhessük.

Valamelly adott kúpmetset' pontja, mint fejpont körül, forogjon egy állandó nagyságú szöglet, mellyik görbe érintetik a' szárok' két másik átmetszésének mindenkori kötvonala által.

Az adott kúpmetset' egyenlete legyen egyenszegü öszrendesekben

$$a y^2 + c x^2 + f + 0; \quad (1)$$

a' szilard pont birja az öszrendeseket y, x, és mivel szinte a' kúpmetsetben fekszik előadódnia kell

$$a y^2 + c x^2 + f = 0; \quad (2)$$

A' forgó szöglet' szárai kifejezhetők az egyenletek által

$$\frac{y - y_1}{\beta} = \frac{x - x_1}{\alpha}; \quad (3)$$

$$\frac{y - y_1}{\beta'} = \frac{x - x_1}{\alpha'}; \quad (4)$$

's ha az általok képezett szögletnek $= h$ kell lennie, az az ismeretes tagoló kitétel következtében a' viszony adódik elő

$$\pm \frac{\alpha\alpha' + \beta\beta'}{\sqrt{\alpha^2 + \beta^2}\sqrt{\alpha'^2 + \beta'^2}} = \text{csh} \quad (5)$$

Nevezvén η , ξ , mint összrendeseit a' pontnak mellyet az egyenes (3) a' ponton kívül (x, η) a' kúpmetszettel még mint közöst bír, ezek az egyenletek által határoztnak meg

$$a\eta^2 + c\xi^2 + f = 0 \quad (6)$$

$$\frac{\eta - y_1}{\beta} = \frac{\xi - x_1}{\alpha} \quad (7)$$

(7)-ből következik

$$\xi = x_1 + \frac{\alpha}{\beta}(\eta - y_1)$$

És ezen értéket (6)-ba helyettesítve, nyerjük

$$a\eta^2 + c \left[x_1 + \frac{\alpha}{\beta}(\eta - y_1) \right]^2 + f = 0,$$

vagy elrendezve

$$\eta^2 \left[a + c \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right] + 2yc \left[x_1 \frac{\alpha}{\beta} - y_1 \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right] + cx_1^2 - 2cx_1y_1 \frac{\alpha}{\beta} + cy_1^2 \frac{\alpha^2}{\beta^2} + f = 0 \quad (8)$$

Ebből η -ért két értéket nyerünk, de a' melyekből egyiknek η , kell lennie, miként azt egy igen könnyű megfontolás tanúsítja; és valóban az egyenlet szabatos

$$\eta,^2 \left[a + c \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right] + 2 y, c \left[\frac{y, \alpha^2}{\beta^2} - \frac{y, \alpha^2}{\beta^2} \right] + c x,^2 - 2 c x, y, \frac{\alpha}{\beta} + c \frac{\alpha^2}{\beta^2} \ddot{o},^2 + f = 0, \quad (9)$$

ha (2) vizsgáljuk. Kivonván (9) (8)-ból, nyerjük

$$(\eta^2 - \gamma^2,) \left[a + c \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right] + 2 (\eta - y,) c \left[x, \frac{\alpha}{\beta} - \gamma, \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right] = 0$$

vagy ha a' sokszorozót $\eta - y$, elnyomjuk, mely a' gyök-re viszonylik, melyet nem akarunk, nyerjük

$$(\eta + y,) \left(a + c \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right) + 2 c \left(x, \frac{\alpha}{\beta} - \eta \frac{\alpha^2}{\beta^2} \right) = 0,$$

vagy $(\eta + y,) a \beta^2 + c \alpha^2 + 2 c (x, \alpha \beta - \eta, \alpha^2) = 0$,
és még egyszerűbben

$$(\eta - y) (a \beta^2 + c \alpha^2) + 2 \beta (c x, \alpha + a y) = 0,$$

miből ezennel az átmetszpontok' őszrendeseiért az értékek következnek

$$\eta = y, - 2 \beta' \frac{c x, \alpha' + a y, \beta^1}{c \alpha^2 + \alpha \beta^2}$$

$$\xi = x, - 2 \alpha' \frac{c x, \alpha' + a y \beta'}{c \alpha^2 + \alpha \beta^2}$$

Természetesen az egyenes (4) másik átmetszpontjainak őszrendeseiért η' , ξ' , az értékeket nyerjük

$$\eta' = y, - 2 \beta' \frac{c x, \alpha' + a y, \beta'}{c \alpha'^2 + \alpha \beta'^2}$$

$$\xi' = x, - 2\alpha' \frac{cx' \alpha' + ay, \beta'}{c\alpha'^2 + \alpha\beta'^2}$$

Ezen két pont' kötvonalának egyenlete

$$\eta(\xi - \xi') - x(\eta - \eta') + \eta\xi' - \eta'\xi = 0 \quad (10)$$

és a' fellelt értékek ebbe helyettesítendők. De mégis bírjuk,

$$\xi - \xi' = -2\alpha \frac{cx, + ay, \beta}{c\alpha^2 + a\beta^2} + 2\alpha' \frac{cx, \alpha' + ay, \beta'}{c\alpha'^2 + a\beta'^2}$$

vagy

$$\begin{aligned} & (c\alpha^2 + a\beta^2)(c\alpha'^2 + a\beta'^2)(\xi - \xi') \\ &= -2\alpha(cx, \alpha + ay, \beta)(cx, \eta'^2 + ay, \beta'^2) + 2\alpha \\ & \quad (cx, \alpha' + ay, \beta')(c\alpha^2 + a\beta^2) \\ &= -2x, c(a^2c\alpha'^2 + \alpha^2a\beta'^2 - \alpha'^2c\alpha^2 - \alpha'^2a\beta^2) \\ & \quad - 2\gamma, a(\alpha\beta c\alpha'^2 + \alpha\beta a\beta'^2 - \alpha'\beta'c\alpha^2 \\ & \quad \quad - \alpha'\beta' a\beta^2) \\ &= -2x, c\alpha(\alpha\beta' + \alpha\beta')(\alpha\beta' - \alpha'\beta) - 2y, a\{a\beta\beta' \\ & \quad - c\alpha\alpha'\}\{\alpha\beta' - \alpha'\beta\}, \end{aligned}$$

miből következik

$$\begin{aligned} & \frac{(c\alpha^2 + a\beta^2)(c\alpha'^2 + a\beta'^2)\{\xi - \xi'\}}{(\alpha\beta' - \alpha'\beta)} \\ &= -2a\{cx, (\alpha\beta' + \alpha'\beta) + y, (\alpha\beta\beta' c\alpha\alpha')\} \end{aligned}$$

és ebből minden számolás nélkül betűcsere által

$$\begin{aligned} & \frac{(c\alpha^2 + a\beta^2)(c\alpha'^2 + a\beta'^2)(\eta - \eta')}{(\omega\beta' - \alpha'\beta)} \\ &= -2c\{\alpha\eta, (\alpha\beta' + \alpha')\beta + x, (c\alpha\alpha - a\beta\beta')\} \end{aligned}$$

és mivel

$$-\eta(\xi - \xi') + \xi(\eta - \eta') = \eta\xi' - \xi\eta',$$

nyerjük

$$\begin{aligned}
& \frac{(c\alpha^2 + a\beta^2)(c\alpha'^2 + a\beta'^2)(\eta\xi - \xi\eta')}{\alpha\beta' - \alpha'\beta} \\
& = + 2\{ac(\alpha\beta' + \alpha'\beta)(x, \eta + \gamma, \xi) + (\alpha\beta\beta' \\
& \quad - c\alpha\alpha')ay, \eta - c\xi\} \\
& = 2ac\{\alpha\beta' + \alpha'\beta\}\{2x, \eta, - 2 \\
& \quad \frac{(x, \beta + \eta, \alpha)(cy, \alpha + a\eta, \beta)}{a\beta^2 + cx^2}\} \\
& + 2(\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha')\{a\eta^2, - cx^2, - 2 \\
& \quad \frac{(\alpha\eta, \beta - cx, \alpha)(a\eta, \beta + cx, \alpha)}{a\beta^2 + c\alpha^2}\} \\
& = - \left[\frac{\eta ac^2 \alpha \beta (\alpha\beta' + \beta\alpha')}{\alpha\beta^2 + c\alpha^2} + 2c(\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha') \right. \\
& \quad \left. - \frac{\eta c^2 \alpha^2 (\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha')}{\alpha\beta^2 + b\alpha^2} \right] x^2, \\
& - \left[\frac{\eta a^2 c \alpha \beta (\alpha\beta' + \beta\alpha')}{\alpha\beta^2 + c\alpha^2} - 2a(\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha') \right. \\
& \quad \left. + \frac{\eta a^2 \beta (\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha')}{\alpha\beta^2 + b\alpha^2} \right] y,
\end{aligned}$$

A' magokat felelemző tagokat kihagyván, nyerjük

$$\begin{aligned}
& \frac{(c\alpha^2 + a\beta^2)(c\alpha'^2 + a\beta'^2)(\xi\eta - \xi\eta')}{\alpha\beta^1 - \alpha'\beta} = (\alpha\beta\beta' + c\alpha\alpha') \\
& \quad (\alpha\eta^2, + cx^2) = 2f)\alpha\beta\beta' + c\alpha\alpha'),
\end{aligned}$$

és a' kötvonal' (10) egyenlete leend

$$\begin{aligned}
& a\{cx, (\alpha\beta' + \alpha'\beta) + y, (\alpha\beta\beta' - c\alpha\alpha')\xi\eta + c\{a\eta, (\alpha\beta \\
& \quad + \beta\alpha') + x, (c\alpha\alpha' - a\beta\beta')\}x - f(\alpha\beta\beta' \\
& \quad - c\alpha\alpha') = 0 \quad (11)
\end{aligned}$$

Ezen képlet (11) számos vizsgálatokban felette sü-
kertelyes, és mivel, a' mennyire mi tudjuk, az sehol

nem találhatik, hogy hozzá juthassunk, a' számolást tökéletesen állítottuk fel. A' (11) által kifejezett két kitétel a' két egyenessel

$$\frac{x - x_1}{\alpha} = \frac{\eta - \eta_1}{\beta}$$

$$\frac{x - x_1}{\alpha'} = \frac{\eta - \eta_1}{\beta'}$$

a' kúpmetszetbe írott háromszöget képez, mellynek egyik hegye a' pontban (x, η) fekszik. Hogy azt az előbb érintett képletre $A\eta + Bx + 1 = 0$ hozzuk, helyezniük kell

$$a \{c x, (\alpha \beta' + \alpha' \beta) + \eta, (\alpha \beta \beta' - c \alpha \alpha')\}$$

$$= -A f(a \beta \beta' + c \alpha \alpha') \quad (12)$$

$$c \{a y, (\alpha \beta' + \alpha' \beta) + x, (c \alpha \alpha' - \alpha \beta \beta')\}$$

$$= -B f(a \beta \beta' + c \alpha \alpha') \quad (13)$$

Ezennel ezen egyenletek és a' feltétel közt, mellyeknek $\alpha, \alpha', \beta, \beta'$ kell kitölteniök, tudniillik $\pm \text{csh} =$

$$\frac{\alpha \alpha' + \beta \beta'}{\sqrt{\alpha^2 \beta^2} \sqrt{\alpha'^2 + \beta'^2}}$$

ezen négy mennyiség irtandó ki mi

meglehető csinnal vihető ki.

Képezvé az egyenletet (12) $c x, +$ (13) $a y, = 0$, nyerjük

$$a c (c x^2 + a y^2) (\alpha \beta' + \alpha' \beta) = -f (A c x, + B a \eta,) (a \beta \beta' + c \alpha \alpha')$$

miből (2) odakapcsolatával leend

$$\frac{a c (\alpha \beta' + \alpha' \beta)}{A c x, + B a y,} = \alpha \beta \beta' + c \alpha \alpha'$$

Képezvén továbbad (12) $B -$ (13) $A = 0$, nyerjük

$$a c (B x, - A \eta,) (\alpha \beta' + (B a y, + A c x,) (\alpha \beta \beta' - c \alpha \alpha')) = 0 \text{ vagy}$$

$$(A y, - B x) \frac{ac(\alpha\beta' + \alpha'\beta)}{A c x, + B a y,} = \alpha\beta\beta' + c\alpha\alpha'$$

Számzatjuk abból

$$\frac{c}{2} \frac{\alpha\beta' + \alpha'\beta}{A c x, + B a y,} (1 + A y, - B x,) = \beta\beta'$$

$$\frac{a}{2} \frac{\alpha\beta' + \alpha'\beta}{A c x, + B a y,} (1 - A y, + B x,) = \alpha\alpha'$$

miből

$$\frac{1}{2} \frac{a\beta' + \alpha'\beta}{A c x, + B a y,} (a + c - (a - c)(A y, - B x,))$$

$$\frac{1}{2} \frac{\alpha\beta' + \alpha'\beta}{A c x, + B a y,} (a - c - (a + c)(A y, - B x,))$$

Egyetemi azonban

$(\alpha^2 + \beta^2)(\alpha'^2 + \beta'^2) = (\alpha\beta' + \alpha'\beta)^2 + (\alpha\alpha'\beta\beta')^2$ tehát (5) szerint

$$c s^2 h = \frac{(\alpha\alpha' + \beta\beta')^2}{(\alpha^2 + \beta^2)(\alpha'^2 + \beta'^2)} = \frac{(\alpha\alpha'^2 + \beta\beta'^2)}{(\alpha\beta' + \alpha'\beta)^2 + (\alpha\alpha' - \beta\beta')^2}.$$

Helyettesítvén ebbe az $\alpha\alpha' + \beta\beta'$, $\alpha\alpha' - \beta\beta'$ - ért talált értékeket, a' sokszorozó $\alpha\beta' + \alpha'\beta$ egészen elemződik, 's nyerjük

$$c s h^2 = \frac{\{a + c - (A y, - B x,)(a - c)\}^2}{4(A c x, + B a y,)^2 + \{a - c - (A y, - B x,)(a + c)\}^2} \quad (14)$$

Gondolván a' számlálót $s n h^2 + c s h^2 = 1$ - vel sokszorozva, és sokszozván a' nevezővel felfelé, (14) át változik

$$\begin{aligned} & csh^2 \left\{ 4(Acx, + Bay,)^2 + \{(a-c)(Ay - Bx,)(a+c)\}^2 \right. \\ & \quad \left. - \{(a+c) - (Ay, - Bx,)(a-c)\}^2 \right\} \\ & = snh^2 \{(a+c) - (Ay, - Bx,)(a-c)\}^2 \quad (15) \end{aligned}$$

A' csh²-ban sokszorozott rész pedig átváltozik

$$\begin{aligned} & 4Acx, + Bay,)^2 - 4ac + 4ac(Ay, - Bx,)^2 \\ & = 4 \{ A^2c^2x^2, + 2ABacx, \eta, + B^2a^2y^2, - ac + \\ & \quad a c A^2y^2, - 2acAB y, x, x, + a c B^2x^2, \} \\ & = 4 \{ (A^2c + B^2a)(ay^2, + cx^2,) - ac \} = -4 \\ & \quad \{ A^2cf + B^2af + ac \}, -ra \end{aligned}$$

igy az egyenlet (15) végtére átváltozik

$$\begin{aligned} & A^2cf + B^2af + ac + \frac{fgh^2}{4} \{(a+c) - (Ay, - Bx,)(a-c)\}^2 = 0 \text{ --re.} \quad (16) \end{aligned}$$

§. 8.

Ha tehát a' kúpmeteszethe (1) egy háromszög iratott, mellynek egyik hegye a' pontban x, η, fekszik, 's ha továbbad a' háromszög' mennyisége ezen a' hegyen = h, az ellenirányosan fekvő oldal Ay + Bx + 1 = 0 által kifejezve, az állandóknak A és B a' feltételt (16) kell betölteniök. De mivel ezen feltételegyenlet második fokú, az előbbiből következik, hogy amaz oldal minden fekvéseiben egy kúpmeteszetet borít, mellynek egyenleteit a' 2. §. szerint oda írhatjuk. Mit ezennel teszünk. Helyezvén a' rövidség végett

$$\eta = -y, \frac{a-c}{a+c}; \quad \xi = x, \frac{a-c}{a+c} \quad \} \quad (17)$$

mi által (16) következőleg írható

$$\begin{aligned}
& A^2 \left\{ cf + \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \eta^2, \right\} + 2 AB \eta, \xi, \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \\
& \quad + B^2 \left\{ af + \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \xi^2, \right\} \\
& + 2 A \eta, \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} + 2 B \xi, \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \\
& \quad + ac a \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} = 0
\end{aligned}$$

Ha ezen egyenletet

$a, A^2 + 2b, AB + cB^2 + 2d, A + 2e, B + f = 0$ által jegyezzük meg, a' kúpmetasztet egyenlete a' 2 § szerint

$$\begin{aligned}
& (c, f, -e^2,) y^2 + 2(ed, -b, f,) yx + (f, a, -d^2, (x^2 + \\
& \quad 2(b, e, -d, b, -a, e,) x + a, c - b^2,) = 0
\end{aligned}$$

A' mi esetünkben

$$c, f, -e^2, = a^2 fc + af \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} + ac \xi^2,$$

$$\frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} = a \left\{ afc + \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \right.$$

$$\left. (f + a\eta^2, + c\xi^2,) \right\} - a^2 \eta^2 \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4}$$

$$e, d, -b, f, = - \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} \eta, \xi, ac$$

$$a, f, -d^2 = afc^2 + cf \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} + ac \eta^2,$$

$$\frac{(a+c)^2 fgh^2}{4} = c \left\{ afc + \frac{(ac+c)^2 fgh^2}{4} \right.$$

$$\left. (f + a\eta^2, + c\xi^2,) \right\} - c^2 \xi^2, \frac{(a+c)^2 fgh^2}{4}$$

$$b, e, -d, c, = -\frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} \eta, a f,$$

$$d, b, -a, e, = -\frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} \xi, c f$$

$$a, c, -b^2, = a f^2 c + c f \xi^2, \frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} + a f \eta^2,$$

$$\frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} = f \left\{ a f c + \frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} \right.$$

$$\left. (f + a \eta^2 + c \xi^2) \right\} - f^2 \frac{(a+c)^2 f g h^2}{4}$$

tehát a' borított kúpmetzset' egyenlete leend

$$a \eta^2 + c x^2 + f) \left(a f c + \frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} (f + a \eta^2 + c \xi^2) \right)$$

$$\frac{(a+c) f g h^2}{4} \left\{ a^2 \eta^2, y^2 + 2 \eta, \xi, a c y x + c^2 \xi^2, x^2 \right. \\ \left. + 2 \eta, a f + 2 \xi, c f + f^2 \right\} = 0,$$

$$\text{vagy } (a \eta^2 + c x^2 + f) \left(a f c + \frac{(a+c)^2 f g h^2}{4} (f + a \eta^2,$$

$$+ c \xi^2) \right) - \frac{(a+c) f g h^2}{4} \{ a y, \eta, + c x \xi, + f \}^2 = 0$$

és végre

$$\{ 4 a f c c s h^2 + (a+c)^2 s n h^2 (f + a \eta^2 + c \xi^2) \} \{ a y^2 + \\ c x^2 + f \} = a + c) s n h^2 \{ a y \eta, + c x \xi, + f \}^2 = 0 \quad (18).$$

Ezen egyenlet' képletéhez különmemű vizsgálatok csatolhatók. Mi legelőször is a' mennyiségeket η , és ξ , illeti, mint egy pontnak 0 öszrendesei tekinthetők, mellyről megmutatható, hogy belől a' kúpmetzseten (1) fekszik.

Helyezvén tudniillik $\frac{a}{f} = -\frac{1}{\beta}$, $\frac{c}{f} = -\frac{1}{\alpha}$ ezen

kúpmetset' egyenlete ezennel leend $\frac{x^2}{\alpha} + \frac{y^2}{\beta} - 1$

$= 0$ leend továbbad $\eta, = -\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} x, \xi, = \frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} x$

és $\frac{\eta^2}{\beta} + \frac{\xi^2}{\alpha} - 1 = \left(\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta}\right)^2 - 1$, mivel $\frac{y^2}{\beta} +$

$\frac{x^2}{\alpha} = 1$; tehát ha α és β egyenlő előjegyekkel bírnak

vagy a' körkör' (ellipsis) esetében, $\frac{y^2}{\beta} + \frac{\xi^2}{\alpha} - 1$

nemleges mennyiség leend, ha pedig egyenetlen előjegyekkel bírnak, vagy a' mentelék' (hyperbola) esetében igenleges mennyiség leend; ezek azonban ismeretesen a' feltételek, hogy egy pont (η, ξ) illetőleg belül a' menteléken feküdjék. Az egyenlet a $y \eta, + c x \xi, + f = 0$ tekintettel az adott kúpmetsetre (1) a' pont (η, ξ) polarisainak egyenlete; azaz, ha ezen ponttól a' kúpmetseten (1) érintőket vonunk, és az érintőpontokat összekapcsoljuk, nyerjük a' polarisokat a $y \eta, + c x \xi, + f = 0$; de ha a' pont (η, ξ) belől a' kúpmetseten fekszik, akkor természetesen az érintőpontok képzetiek lesznek, és a' polaris a' kúpmetsetet (1) nem metszi.

Ezen érintőpontok képzeti öszrendesei azonban még is felállíthatók. Ha a' polarisok' átmetszéspontját a' fellelt kúpmetsettel (18) keressük, látjuk, hogy szintazon értékeket kell nyernünk, miként az első kúpmetsetnél, mert az egyenlet (10) a' képlet alá hozható

$$a \eta^2 + c x^2 + f + \lambda (a y \eta, + c x \xi, + f)^2 = 0$$

melly a $y \eta, + c x \xi, + f = a$ -ért az első kúpmetset' egyenletébe megy át. Tehát mind a' két kúpmetset bir két képzeti ponttal. Ha a' természetesen képzeti érintők' egyenletét ezen pontban felállítani akarnók, mind a' két kúpmetsetért ugyanazon egyenleteket nyerjük. Mert je-

gyezzük csak egy szempillanatra meg a' folytonos üszrendeseket $y, x, -$ vel, az első kúpmetaszt' egy érintőjének egyenlete

$$a y Y + c x X + f = 0$$

's a' második kúpmetaszt' egy érintőjének egyenlete

$$\begin{aligned} (a y + \lambda \eta, a (a y \eta + c x \xi, + f)) Y + (c x + \lambda \xi, c \\ (a y \eta + c \xi, x + f)) X + f + \lambda f (a y \eta + c x \xi, \\ + f) = 0 \end{aligned}$$

A' pontokért azonban, mellyek a' vonalon fekszenek $a y \eta + c x \xi + f = 0$ az érintők egyenletei összeesnek, vagy hogy az újabb tértanárok' nyelvén szóljuk a' fellelt kúpmetaszt' (10) az adottal (1) képzeti kétszeres érintéssel bír, és az érintőhúr bizonyos pontnak O polarisa, és ugyanazon marad, bár miként végződjék a' forgó szöglet' mennyisége h. Megjegyzendő továbbad, hogy ha h szögletnek helyére mellékszögletét helyezzük, az egyenlet (18) változatlan marad, 's valóban a' szemlélődés is oktat hogy a' kúpmetaszt' (18) egy része, a' szögletnek h feszítőhúrjai, egy másik rész a' szögletnek $\pi - h$

borittatik. Állítván $h = \frac{\pi}{2}$, az egyenlet (18) átváltozik

$$(f + a y^2 + c x^2)(a y^2 + c \xi^2 + f) = (a y \eta + c x \xi, + f)^2 - re$$

Ez egyenlet közismeretesen az érintők rendszeréhez tartozik, mellyek a' ponttól η, ξ , a' kúpmetaszt' vonhatók, vagy mivel ez mind a' kettő képzeti, az egyenlet a' valódi átmetszetet, tudniillik a' pontot — fedt át, 's e' szerint a' tételt bírjuk, hogy az aláfeszültjei (hypotenusa) minden egyenszögű háromszögeknek, mellyek egy kúpmetaszt'be iratnak, 's mellyek az egyenes szöglet' egy közös fejpontjával bírnak, egy szilárd ponton mennek keresztül. Az előbbi tétel azonban következőleg is kifejezhető: „az aláfeszülttek minden egyenszögű háromszögeknek, mellyek

egy kúpmetsethe irvák, 's mellyek az egyenes szöglet' egy közös fejpontjával bírnak, a' függő vonal (normalis) egy szilárd pontján ezen közös fejpontba mennek át."

Megjegyzendő eset még az egyenoldalu menteléké, hol $a + c = 0$, tehát η , és ξ , végtelenek; ebből a' tétel következik: „az aláfeszültek minden egyenszögű háromszögeknél, mellyek egyenoldalú mentelékbe irvák, 's mellyek az egyenes szöglet közös fejpontjával bírnak, a' függő vonalhoz a' közös fejponton párhuzamosak.“ Mivel

$$y, = - \frac{a - c}{a + c} y, \quad \xi, = + \frac{a - c}{a + c} x, \quad \text{látjuk, hogy}$$

minden pontok (η , ξ ,) egy kúpmetsetet képeznek, melly az előbbihez hasonló, 's vele hasonlólag fekszik 's mellynek egyenlete

$$a \eta^2, + c \xi^2, + \left(\frac{a - c}{a + c} \right)^2 f = 0.$$

miként igen könnyen következik

egybevethetők a' tárgyról Fregier és Voncelet' két értekezése a' folyóiratban „Annales des mathematiques“ kiadja Gergonne Montpellierben.

9. §.

Ezen eredményeket közvetlen az egyenlethől (16) nyerjük vagy ha a' mennyiségeket η , ξ , ebbe is helyettesítjük, az egyenlethől

$$A^2 c f + B^2 a f + a c + \frac{(a + c)^2 f g h^2}{4} 1 + A y, \\ + B \xi,)^2 = 0 \quad (19)$$

találhatjuk ki. Valólag bírjuk $A^2 c f + B^2 a f + a c = 0$ mint feltételt, hogy az egyenes $A y + B x + 1 = 0$ a' kúpmetset' a $y^2 + c x^2 + f = 0$ érintője legyen. Felte-

vén, hogy A és B közt a' feltételegyenletnek kell előadódnia

$$1 + A\eta + B\xi = 0, \quad (20)$$

azáltal A és B két pár értéke vagy a' szóban forgó kúp-metszetnek (1) két bizonyos érintője határoztatik meg. Keresvén ellenben a' (19) által előadott kúp-metszet' érintőt, mellyek ugyanazon feltételnek, A és B-ért ugyanazon értékeket kell nyernünk, miként előbb; tehát ezen érintők a' két kúp-metszettel közösek. De meg is mutatható, hogy rajtok mind a' két kúp-metszet ugyanazon érintőpont öszrendesei a' 2. §. szerint az $A^2cf + B^2af + ac = 0$ által kúp-metszetet kifejezve

$$y = \frac{Acf}{ac}; \quad x = \frac{Baf}{ac};$$

által, a' melly (19) által terjesztetett elő

$$y = \frac{Acf + \frac{(a + c^2 f g h^2)}{4} \eta, (1 + A\eta, B\xi)}{ac + \frac{(a + c)^2 f g h^2}{4} (1 + Ay, + B\xi)}$$

$$x = \frac{Baf + \frac{(a + c)^2 f g h^2}{4} (1 + A\eta, + B\xi)}{ac + \frac{(a + c^2 f g h^2)}{4} (1 + A\eta, + B\xi)}$$

által. És így ha A és B mind a' kétszer ugyanazon értékekkel bírnak, és azonkívül még a' feltételt (20) kielégítik, akkor az érintőpontok' öszrendesei is, mind a' két kúp-metszetért ugyanazon értékeket bírják. Ha ezennel az egyenlet egyike a' közös érintőknek $Ay + Bx + 1 = 0$, a' feltételt (20) kivonván leend $A(y - \eta) + B(x - \xi) = 0$; azaz, a' ponton (η, ξ) megy át. Itt is tehát miként fentebb, a' tételt bírjuk, hogy mivel a' két kúp-metszet egymást kétszeresen érinti, és a' közös érintők a' pont-

ban η , ξ , összejönnek és mivel ezen pont belül a' kúpmet-
szeten fekszik, ezen kétszeres érintés képze-
ti. Minden az egyenlet' (16) és (10) különös alakjából következik.

De miként itt egyes esetben, úgy következtethetjük
egyetemleg a' fentebbi vitatás' következtében, hogy két
kúpmetstet, mellyek az egyenletek által

$$a y^2 + c x^2 + f = 0$$

$$a y^2 + c x^2 + f + (l y + m x + n)^2 = 0$$

kétszerü érintéssel bírnak, mellyek valódiak vagy képze-
tiek a' mennyiben az egyenes $l y + m x + n = 0$ az első
kúpmetstetet tehát a' másodikat is — metszi vagy nem
metszi. Keresvén a' feltételegyenletet, hogy $A y + B x$
 $+ 1 = 0$ érintője legyen az egyik vagy a' másik kúpme-
tstetnek, az előbbi szerint lelmi fogjuk

$$(21) \begin{cases} A^2 c f + B^2 a f + a c = 0 \\ A^2 (c f + c n^2 + f m^2) - 2 f l m A B + B^2 (a f + a n^2 \\ + f l^2) - 2 c l n A - 2 a m n B + a c + a m^2 \\ + a l^2 = 0 \end{cases}$$

és lehetségesnek kell lenni, a második egyenletet a' kép-
letre

$$A^2 c f + B^2 a f + a c + \lambda (A + \mu B + v)^2 = 0$$

hozni. És valóban ha ezen egyenletek' (21) elsőbikét
 $a c f + a c n^2 + a f m^2 + c f l^2$ által sokszorozzuk, 's abból
az $a c f$ -vel sokszorozottat kivonjuk, nyerni fogjuk

$$\begin{aligned} & B^2 c^2 f^2 + B^2 a^2 f^2 m^2 + a^2 c^2 n + 2 a f^2 c l m A B + 2 \\ & a c^2 f l n A + 2 a^2 c f m n B \\ & = (A c f l + B a f m + a c n)^2; \end{aligned}$$

Ebből következik, hogy a' két egyenletet (21) irhatjuk is

$$(22) \begin{cases} A^2 c f + B^2 a f + a c = 0 \\ A^2 c f + B^2 a f + a c - \frac{(A c f l + B a f m + a c n)^2}{a c f + a c n^2 + a f m^2 + c f l} = 0 \end{cases}$$

A' feladások viszonyossága miatt, nincs további számolásra szükség átlátni, hogy az egyenesnek $Ay + Bx + 1 = 0$ állandói közt többször a' viszonyok adódnak elő

$$(23) \begin{cases} a A^2 + b B^2 + f = 0 \\ a A^2 + c B^2 + f + (l A + m B + n) = 0 \end{cases}$$

az mind a' két esetben a' kúpmetseteket borítja

$$(24) \begin{cases} y^2 cf + x^2 af + ac = 0 \\ y^2 cf + x^2 af + ac - \frac{(ycfl + xafm + acn)^2}{acf + acn^2 + afm^2 + cfl} = 0 \end{cases}$$

mellyek valódi vagy képzeleti kétszerü érintéssel birnak, a' mennyiben az egyenes $ycfl + xafm + acn = 0$ a' két kúpmetsetet metszi vagy nem metszi.

10. §.

Értekezésünk bevégezteül még a' következő egyetemi feladást oldjuk meg:

„Valamelly egyenlet $Ay + Bx + 1 = 0$ mellynek „állandói közt az egyenlet. $F(A, B) = 0$ előadódik, minden lehetséges fekvéseiben egy görbét mint érintő, ki-vántatik az illetőhöz (circulus osculationis) meghatározása „sa az egyik ezen érintők' érintőpontjában, 's azután a' „kúpmetsetekrei alkalmazása.“

Az érintőpont' őszrendeseit valamelly érintőponton következőleg nyerjük: Adatván az az egyenlet $Ay + Bx + 1 = 0$ által, ezen vonal érintőpontja a' borított görbével, átmetszpontja a' hozzá legközelebb fekvő egyenessel, mellynek egyenlete természetesen $(A + dA)y + (B + dB)x + 1 = 0$, kitaláljuk tehát y és x az egyenlethől

$$A y + B x + 1 = 0; \quad y d A + x d B = 0;$$

miből

$$y = \frac{dB}{BdA - AdB}; \quad x = \frac{dA}{BdA - AdB},$$

vagy ha B mindenkorra mint eredeti változást tekintjük és így $d^2 B = 0$ helyezzük, továbbad Lagrange-val valamely mennyiségnek az első második, harmadik 'stb. külzeléki együtthatóját a' viszonyban B-hez ékek (accentus) által jegyezzük meg, tehát

$$y = \frac{1}{BA' - A}; \quad x = - \frac{A'}{BA' - A}.$$

Nevezvesvén a' középpont' őszrendeseit és az illelés-kör sugarát valamely görbe pontjában (y, x,) illetleg η, ξ, ϱ , ezek közismeretesen a' képletek által advák,

$$\eta - y = \frac{x'(x'^2 + y'^2)}{x'\eta'' - x''y'}; \quad \xi - x = - \frac{y'(x'^2 + y'^2)}{x'y'' - x''y'}$$

$$\varrho = - \pm \frac{(x'^2 + y'^2)^{\frac{3}{2}}}{x'y'' - x''y'}$$

's ezennel a' mennyiségeket $x', y', + x'', y''$ külzeléki hánylás által a' fentebbi kitalált mennyiségekből y és x-ért elmellőznünk kell.

Megjegyezvén előszer, hogy $\frac{d(BA' - A)}{dB} = A'$

$BA'' - A'' = BA''$, nyerjük

$$y' = - \frac{BA''}{(BA' - A)^2}; \quad x' = - \frac{A''(BA' - A) - A'BA''}{(BA' - A)^2}$$

$$= \frac{AA''}{(BA' - A)^2}$$

miből

$$y'^2 + x'^2 = \frac{(A^2 + B^2)A''^2}{(BA' - A)^4}.$$

$$\text{továbbad } y'' = -\frac{BA''}{(BA' - A)^2}$$

$$- A'' \left[\frac{(BA' - A)^2 - 2B^2A''(BA' - A)}{(BA' - A)^2} \right], \text{ vagy}$$

$$y'' = -\frac{BA''}{(BA' - A)^2} - A'' \frac{BA' - A - 2B^2A''}{(BA' - A)^3}$$

és szintúgy

$$x'' = \frac{AA''}{BA' - A^2} + A'' \frac{BA'^2 - AA' - 2ABA''}{(BA' - A)^2}$$

Képezvén ebből, hogy az A''' -val sokszorozott tag egészen elesik; és az A'' -vel sokszorozott rész leend

$$\frac{A''^2}{(BA' - A)^5} \left(-BA'A' + A^2 + 2B^2AA'' + B^2 \right. \\ \left. A'^2 - BAA' - B^2AA'' \right)$$

$$= \frac{A''^2}{(BA' - A)^5} \left(A^2 - 2BAA' + B^2A'^2 \right), \text{ tehát}$$

lesz

$$x'y'' - y'x'' = \frac{A''^2}{(BA' - A)^5}$$

Nyerjük ezáltal

$$\eta = y + \frac{x'(x'^2 + y'^2)}{x'y'' - x''y'} = \frac{1}{BA' - A} + \frac{AA''(A^2 + B^2)}{(BA' - A)^5}$$

$$\xi = x + \frac{y'(x'^2 + y'^2)}{x'y'' - x''y'} = -\frac{A'}{BA' - B} + \frac{BA''(A^2 + B^2)}{(BA' - A)^5}$$

$$\rho = \pm \sqrt{(\xi - x)^2 + (y - \eta)^2} = \pm \frac{A''(A^2 + B^2)^{\frac{3}{2}}}{(BA' - A)^5}$$

A' mennyiségek A', A'' az egyenletből $F(A, B) = 0$ származnak mely A és B közt van. Megjegyezvén rövidség végett ismét Lagrange szerint

$$\begin{aligned} \left(\frac{dF(A, B)}{dA} \right) &= F'(A); \left(\frac{dF(A, B)}{dB} \right) = F'(B); \left(\frac{d^2 F(A, B)}{dA^2} \right) \\ &= F''(A); \left(\frac{d^2 F(A, B)}{dB^2} \right) = F''(B) \\ \left(\frac{dF''(A, B)}{dA dB} \right) &= F''(A, B) \end{aligned}$$

nyerjük $F(A, B) = 0$ — ből

$$A' F'(A) + F'(B) = 0 \quad \text{vagy} \quad A' = - \frac{F'(B)}{F'(A)}$$

továbbad

$$\begin{aligned} A'' &= - \frac{F''(B) F'(A) - F''(A, B) F'(B)}{F'(A)^2} \\ &= - A' \frac{F''(A, B) F'(A) - F(B) F''(A)}{F'(A)^2}, \end{aligned}$$

vagy ha A-ért értéke helyezettik

$$A'' = - \frac{F'(B)^2 F''(A) - 2F'(B) F'(A) F''(A, B) + F'(A)^2 F''(B)}{F'(A)^3}$$

Ezt összefoglalván a' következő, számos esetekben felette szükséges tantételt bírjuk:

„Ha valamely egyenes $A y + B + 1 = 0$ úgy „hogy állandói A és B közt a' feltétel $F(A, B) = 0$ szüntelen telyesítetik, 's tehát bizonyos görbét borít, a' középpontnak (η, ξ) összrendesei és az illeléskör' sugara az „érintőben fekvései' egyikénél a' képletek által advák.“

$$\left. \begin{aligned}
 \eta &= \frac{F'(A)}{A F'(A) + B F'(B)} + A(A^2 + B^2) \frac{F'(B)^2 F''(A) - 2 F'(B) F'(A) F''(A, B) + F'(A)^2 F''(B)}{\{A F'(A) + B F'(B)\}^3} \\
 \xi &= \frac{F'(B)}{A F'(A) + B F'(B)} + B(A^2 + B^2) \frac{F'(B)^2 F''(A) - 2 F'(B) F'(A) F''(A, B) + F'(A)^2 F''(B)}{\{A F'(A) + B F'(B)\}^3} \\
 \rho &= \pm (A^2 + B^2)^{\frac{1}{2}} \frac{F'(B)^2 F''(A) - 2 F'(B) F'(A) F''(A, B) + F'(A)^2 F''(B)}{\{A F'(A) + B F'(B)\}^3}
 \end{aligned} \right\} 25$$

Álljon itt az adott képleteknek a' kúpmeteszetei alkalmazása. Az előbbi szerint az egyenlet $F(A, B) = 0$ a' következő alakot birandja

$$a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + 2d, A + 2e, B + f = 0$$

Képezvén ezennel a' mennyiségeket $F'(A)$, $F'(B)$ stb. 's gondoljuk a' számok kikerülhetésére az egyenletet 2 által elosztva, nyerjük

$$F'(A) = a, A + b, A + d, \quad F'(B) = b, A + c, B + e,$$

$$F''(A) = a, \quad F''(A, B) = c,$$

és leend előszer

$AF'(A) + BF'(B) = a, A^2 + 2b, AB + c, B^2 + d, A + e, B,$
 vagy az adott föltételegyenlet méltánylata által

$$AF'(A) + BF'(B) = - (d, A + e, B + f).$$

Leend továbbad

$$\begin{aligned} & F'(A)^2 E'(B) - 2 F'(A) F'(B) F''(A, B) + F'(B)^2 F''(A) \\ & = A^2 (b^2, a, - 2 b^2, a, + a^2, c) + 2 A' B' (b, c, a, - b^3, - \\ & \quad a, b, c, + a, b, c,) + B^2 (c^2, a, - 2 b^2, c, + c, b^2,) \\ & + 2 A (b, e, a, - b^2, d, - b, e, a, + a, d, c,) + 2 B, (c, e, a, \\ & \quad - c, d, b, - e, b^2 + b, d, c, \\ & + e^2, a, - 2 e, d, b, + d^2, c, \\ & = (a, c, - b^2, (a, A^2 + 2 b, AB + c, B^2 + 2 d, A + 2 e, B) \\ & \quad + e, a^2, - 2 e, d, b, + d^2, c) \\ & = - a, f, c, + f, b^2, + c^2, a, - 2 e, d, b + d^2, c, \end{aligned}$$

tehát η, ξ és ϱ -ért a' következő kitételeket nyerjük

$$\left. \begin{aligned} \eta &= \frac{\alpha, A + b, B + d,}{d, A + e, B + f,} \\ + A (A^2 + B^2) & \frac{a, c, f, - a, e^2, - c, d^2, - f, b^2, + 2 e, d, b,}{(d, A + e, B + f,)^5} \\ \xi &= \frac{b, A + e, B + e,}{d, A + e, B + f,} \\ + B (A^2 + B^2) & \frac{a, c, f, - a, e^2, - c, d^2, - f, b^2, + 2 c, d, b,}{(d, A + e, B + f,)^5} \\ \varrho &= \pm (A^2 + B^2)^{\frac{3}{2}} \frac{a, c, f, - a, e^2, - c, d^2, - f, b^2, + 2 e, d, b,}{(d, A + e, B + f,)^5} \end{aligned} \right\} 26$$

melly kitételek elég egyszerűek.

Egy igen csinos például, melly nem feltételez nagy számolásokat, a' következőt vesszük, 's kérjük az olva-

sót, hogy a' kised alakot, melyet a' vizsgálat megkíván önmaga rajzolja le.

Legyen OX, OY egyenszegü két egymást metsző vonal, mellyek egyszersmind az öszrendesi tengelyek is legyenek; messe őket egy egyenes GG és pedig OX L-ben, OY, M-ben, egyszer'smind L és M ezen darabok hosszait jelentsék.

A' GG tetszés szerinti pontjából K eresszük a' függetnyüket. Kl = η , Km ξ , a' tengelyre és kapcsoljuk öszsze a' lábpontokat l és m; mind ezen egyenesek lm egy hajtalékot (parabola) borítanak, mivel mindig egy új alakítás pontot K veszünk; fejeztessék valamely érintő érintőpontjáért, állandói által a' görbesztési sugár ki:

$$\text{Az egyenesek GG egyenlete } \frac{y}{M} + \frac{x}{L} - 1 = 0$$

$$\text{Az egyenesek lm egyenlete } \frac{y}{\eta} + \frac{x}{\xi} - 1 = 0$$

$$\text{hol fentebb } \frac{y}{M} + \frac{\xi}{L} - 1 = 0$$

mivel η, ξ az alakításpon' öszrendesei az egyeneseken GG. Összehasonlítván az egyenletet l, m-ért a' felvett képlettel $Ay + Bx + 1 = 0$ leend

$$A = -\frac{1}{y}, B = -\frac{1}{\xi} \text{ és azért a' feltételegyenlet}$$

A és B közt

$$\frac{A}{AM} + \frac{1}{BL} + 1 = 0, \text{ vagy}$$

$$AM + AL + ABML = 0, \quad (28)$$

miből látjuk, hogy a' borított görbe kúpmetszet, és könnyen meg is mutatható, hogy hajtalék. Sokszorozván (28) 2-vel és ezután összehasonlítván az egyetemi képletet a, A² + 2a, b, AB + ... = 0 leend

$$a, = 0; l, ML; c, = 0; d, M; e, = L; f, = 0$$

és a' képlet a' görbentési sugár ρ -ért leend

$$\begin{aligned} \rho &= \pm \frac{(A^2 + B^2)^{\frac{3}{2}} \cdot 2 M^2 L^2}{(M A + B L)^3} = \frac{2 (A^2 + B^2)}{A^3 B^3 M L} \\ &= \frac{2 (A^{\frac{1}{2}} + B^{\frac{1}{2}})^{\frac{3}{2}}}{M L} = \frac{2 (\eta^2 + \xi^2)^{\frac{3}{2}}}{M L,} \\ \rho &= \frac{2 O K^3}{M L} = \frac{O K^3}{\angle O M L} \end{aligned}$$

egy felette egyszerű képlet.

Vonván tehát valamely hajtalék két egyenszögű állandóját OX, OY a' egyenes ML az érintőhöz levén, a' görbesztési sugár igen könnyen kimutatható; a' két pont L és M-ért a' görbesztési sugarakat ρ , ρ_2 egyszerűleg nyerjük

$$\rho_1 = \frac{2 L}{M}; \rho_2 = \frac{2 M^2}{L}, \text{ tehát } \rho, \rho_2 = 4 M L,$$

mi a' hajtalékról egyszerű télelt adand.

DR. TAUBNER KÁROLY.

XXII.

A Z O R O S Z I R O D A L O M'

T Ö R T É N E T E.

A' régi orosz irodalom termékeinek átnézeténél, 's ennek a' történeti eseményekkel összehasonlításánál azonnal szembe ötlük, hogy a' nyelv, a' nemzet szellemi életének ezen műszere, Oroszország' politikai létezésének kezdetével mindjárt két alakban mutatkozik, mint írói 's mint közbeszédü nyelv. A' varaegok, normannok vagy oroszok, — akármilyen nevet adjanak nekik a' történetírók, — kik a' nowgorodi 's kiewi slavok között telepedtek le, ezen utóbbiaknak nyelvöket vették föl, kik a' népnek alap-törzsökét képezék ugyan, de igen természetes, hogy sok külön szót és kifejezéseket hoztak be, 's az által alapját veték meg azon nyelv közötti különbségnek, melly irományi emlékekben tartá fenn magát, 's azon nyelv között, melly az oroszslavok' szájában élt. Jegyezzük meg egyszerűsmind, hogy e' sláv írói nyelv nem egytetemes sláv nyelv, 's nem különszerű beszédmód, melly magát eredeti tisztaságában tartotta volna meg, hanem görög bélyegszerint alakított. Cyrill és Methodius, kiknek a' sláv betűket 's a' sláv irodalom' kezdeményét köszönjük: a' szentírást önmaguknak idegen nyelven fordíták, görög fordulatokat és szólásmódokat kölcsönöztek annak, 's így

mintegy külön nyelvet alakítanak, az egyházi slávot, melly a' papoknak 's tudósoknak maradt sajátjok, de nem élt a' népnek szájában, 's az által menten tartá meg magát azon változástól, melly mint minden sláv nyelvnek, úgy az élő népnyelvnek is külön sajátja. Az egyházi sláv nyelv, melly ezen formákban növekvék föl, némi maradandót, mozdíthatlant rejt magában 's az által mindinkább távozik az egyetemes népnyelvtől, melly függetlenül követé saját fejlődését. E' fejlődés, 's változás a' varaegi elemek' elfogadásán kívül a' görögnek a' népnyelvre gyakorolt befolyásán is alapúlt. E' befolyás az írói nyelvben mutatkozik leginkább, de lelkeszi iratok és imádkozások által átment a' népnek beszédmódjába is, 's nőttön nőtt a' keletrómai birodalommal közlekedés által. Itt ujjlag meg kell jegyezni, hogy a' graecismus folytonosan uralkodék az egyházi nyelvben, 's azt mintegy formái alá vevé, a' népnyelvbe létegesen belépett. t. i. összeolvadt a' többi elemmel. Népnyelvünk további művelésére hatással volt a' kunokkal és bolgárokkal összeköttetésünk is, de mindenek fölött a' két százados mongol-tatár uralkodás; csak a' barbárok' jármának levetése után kezdi nélkülözni az idegen szavak zagyvalékát, bensőleg fejlődik, 's lengyel szavakat kölcsönöz, mellyeket megoroszosít 's formába olvaszt.

Hol két nyelv volt, két irodalom is könnyen lehetett. Valóban régi irodalmunk' termékei, mellyek kizárólag krónikákból, papi köriratokból, pásztori levelekből 's történeti rajzolatokból állottak, többé vagy kevésbé mindig idegenek voltak a' nép előtt, melly élő nyelvében saját irodalommal bírt, melly népdalok, mondák 's efféle a' nép' szájában élő elmeszüleményekből állott.

E' két irodalom' jelensége (Vorhandenseyn) külsőleg hasonlít a' nyugot európai polgárisodás' történetéhez, holott Francia, Német- 's más országokban a' tudósok főkép a' népnek értetlen latin nyelven írtak, míg a' népnyelvnek saját troubadourai és szerelemdalnokai voltak. De ezen irodalmak nyugoton nemcsak nem keverednek

össze egymással, sőt a' tudós vagy latin nyelv a' népnyelv' fejlődését is előmozdítá, mert nemcsak tanodai értekezések, krónikák 's legendák irattak latin nyelven, sőt egy egész gazdag, kiművelt classicai irodalom, melly példányul szolgált nyugotnak. A' vallás és polgári intézkedések a' nyugoti népeknek nélkülözhetlenné tevék a' latin nyelv' megtanulását; miáltal önkénytelenül terjedt a' classicus írók ismerete is, kik Európának szellemi egyesítésére munkáltak. Valamennyi nép egy 's ugyan azon célra törekedett szakadatlanul, az egyiknek munkássága a' mindnyájokkal közös nyelv által könnyen elsajátítá magának a' másikat is. De nem illy viszonyban áll az egyházi sláv nyelvé a' népnyelvhez; ezek nem voltak külön nyelvek, hanem két, egymáshoz közelálló beszédmód, mellyeken egy 's ugyanazon nép egy 's ugyanazon gondolatokat fejezé ki. Itt nemcsak eszmék' gondolatok' surlódása nem volt, sőt egy 's ugyanazon nép' csekély szellemi összesége két rokon, de egymástól elég távolálló részre oszlék, 's az egyházi sláv nyelv, melly az oroszokat semmi más néppel nem hozá közeli összeköttetésbe, nem is mutata irodalmi példányokat 's korán sem bírt azon benső tökélyvel, mellyet az európaiak a' teljesen kiképzett latin nyelvben találtak.

Nemzetek csak más nemzetekkel közlekedés, eszmék' és vélemények' kicserélése, szellemi surlódás által műveltetnek. Egy minden mástól elkülönözött, saját segély forrásaira szorítkozott ország sohasem teend különös lépteket a' polgárisodás' pályáján, sőt elzárt élőfa gyanánt lég- és világhiány miatt elsenyved. Vizsgáló pillantást vetvén Oroszország' történetébe, kitűnik, hogy épen illy ellentétes hasznokban szenvedett hiányt. Igaz hogy két főelem lépett társulatba vele, a' sláv és orosz vagy norrman, de mindkettő a' gyermekornak egyenlő állapotjában létezett, így a' szellemi ellentét nem álla, és a' slávok mit sem tanulhatnak az oroszoktól, sőt inkább az oroszok a' slávoktól.

Nem így volt nyugoton: a' morális erővel, férfiassággal 's szellemi étellel teljes német népek összeolvadának a' Róma' uralkodása alatt rómaiakká vált népekkel, kik kifejlődött polgárisodással, irodalommal, művészetekkel, a' művelt életnek minden alapföltételével bírtak, de elveszték az erkölcsi sajátságokat, melyekben épen a' németek voltak gazdagok. Így tökélyesbőle mindkét elem egymással kölcsönösen. A' régi polgárisodás harczok' 's népvándorlások' zajongása közt végképen elenyésztek, de hamva magvúl szolgált, melly termékeny földbe hullván, áldásteljesen gyümölcsözött. E' fontos kedvezményen kívül, mellyel a' nyugoti statusok Oroszország fölött mindjárt keletkeztöknél előlegesen bírtak, még helyzeti hasznokban is részesültek. Tudva van, milly elérhetlen 's mégis nagy befolyással van föld és ég alj a' népek' fejlődésére 's életére, 's ki kétlené, hogy nyugoti Európa ezerszerre több módot nyújt a' kifejlődésre mind a' keleti? A' természet' különbsége különbséget szül az embernek szükségeiben 's fogalmaiban, de a' mi természetiünk nem adakozó: a' mellett nyugoti Európában csekély téren sok tarkavegyületűbb nemzetiségek települtek meg, sokkal több közlekedés, sokkal több forrongás és surlódás talált helyet náluk, míg Oroszország roppant rengetegeket, vadonokat mutatott, melyeken finn és lithvani néptörzsökök voltak szétszórva 's kiktől az oroszok olly keveset kölcsönözhetnek, mint a' déli orosz sivatagokat bebarangolt, 's a' déli polgárisodott világot berontásaikkal pusztított népektől. Görögország, melly nekünk vallást adott, csak távolról hathata ránk, 's azonfölül annyira agg és erőtlen volt, hogy egy zsenge, élettelen, töle tengerek 's vad népségek által elkülönözött nemzetnek nem szolgálhata tanítóul 's képzőul. Mindemellett is a' polgárisodás' első magva Görögországból húlla hazai földjeinkre, mellynek kikelesztésére azonban erőteljes külső munkásság vagy benső nyugalom és béke kívántattak volna. Szerencsétlenségre Oroszország egyiket sem édelé. Európától szellemileg elválasztva nyelv és vallás által,

külső munkásságával a' polowczok elleni harcokra kelle szoritkoznia, míg szívében vad polgári háborúk által dúlaték, hol az emberek nem eszmékért, mint nyugoton a' pápa 's világi hatalom közötti viadalban, hanem semmi-rekellő hercegi vitákért veszték életöket. Végre a' keleti barbároknak lön martalékává 's két egész századon át nyögött a' szolgaság' súlyos járma alatt, mialatt sok keleti jellemvonásokat elfogada, mellyek nyelvében, erköl-cseiben, életmódjában, intézkedéseiben, szokásaiban fejlődtek ki. E' vonások azonban, mellyek jellemének alap-elemeivel összeolvadnak, egyszer'smind egyéniségét is képezék, sőt bátran mondhatni, azok nagysága' alapját vették meg, midön azon rendeltetést szabá ki neki, hogy közbenjáróul lépjen föl Európa és Ázsia között 's a' lelketlen keleti koloszt újra fölélessze.

Mig Oroszország belső viadalai 's az ázsiai járom alatt csaknem öszeroskadt, nyugoton az élet szabályszerűleg és korlátlanul fejlődék. Nagy Károly csaknem minden gerrmann és római néptörzsöt monarchiája alá egyesíti, de ez csak arra látszék szolgálni, hogy egyéniségöket közelebbről tanulák ismerni, 's elszigeteltségök' következtében önállásúlag léphetének fejlődésök' pályájára. Alig oszlék fel Károly' monarchiája, a' szent sir' megszabadításának ábrándos eszméje újra egyesité az elvált nemzeteket, nem eröművileg, hanem szellemileg egy czél utáni köz törekvés által, a' már elismert egyéniségnek megtartásával. E' különböző, de eszmék, törekvés és művelődés által egyesült tömegnek egy erős, nemes, művelt nép, az arabok által ellenében, kikkel viselt háború szellemileg emelé Európát, a' helyett hogy elnyomta volna, mint Oroszországot a' mongolokkal tartott küzdelem. 'S mig Európa egy ifjú képzelet' rüppenése által dél felé csalogtattott, az egyházi 's világi hatalomnak összeütközése által physical és szellemi villongás támadt, a' czászár viadala a' pápával 's a' polgári szabadság' harcza a' feudalismus' nyomásának ellenében. Így hát, míg Oroszország melly már szerkezése által nélkülözé nyugotnak kedvez-

ményeit, erejét hasztalan belső czívodásokban fogyasztá el. Europa azon eszmékért harczolt, mellyek önkénytelenül olvádnak össze lényével 's gyámolíták szellemi fejlődésének kezdeményeit.

Szükségtelen tovább folytatni e' párhuzamokat 's csak azt kell még említeni, hogy Oroszország, míg Wikliff és Husz szavaikat emelik, még akkor ázsiai nomadok' terhes igája alatt sohajtozék, melly az értelmi fejlődésnek minden lehetőségét megsemmisíté, 's hogy, midőn Europa föltalálá az utat Indiákra, új világot fűdeze fel 's kivivá a' reformatiót, Oroszország, az ellenséges Lengyelország által elválasztatva Európától, nemcsak nem használhatta a' két első eseménynek eredményeit, sőt csak akkor jött ki a' mongol járom alól, 's mielőtt a' piszkos port, melly abból marada rajta, lerázta volna, Rettentő Jánosnak vaskezeibe esék, kinek beteges gyanúja 's rettenetes kegyetlenkedése semmi fejlődést nem engedé a' benső erőnek, sőt lélegzeni sem hagyá szabadon. Európának újabb történetében az ember hiába keres fejdelmet, ki jelleme által annyi inséget hozza alattvalóira, mint János. XI. Lajos kegyetlen volt ugyan, de nem szeszélyből, hanem számításból, 's kegyetlensége hasznos volt Franciaországnak, midőn az megszabadítá azt háborgó vasallaitól, 's az egyes részeket szilárd egésszé forrasztá; János' kegyetlenkedései lelkibetegség' görcsei voltak, melly dögvészbe sülyeszté a' népet 's lelkében bizonyos merevedtséget és fásúltságot támaszta. Alig halt meg János, alig lépe ki Oroszország merevedtségéből 's rettegéséből, újolag rettentő erővel más nagyszerű vitakérdés támada: Orosz- vagy Lengyelország álljon-e? hol fejlődjék a' sláv élet, Moskva' vagy Visztula' partjánál? E' kérdés a' népnek minden erejét igénylé, mivel létezését tárgyalá, és csak, miután Oroszország kemény megfeszítés és áldozatok által szabadítá meg létezését, ekkor kezdődheték szellemi fejlődése. De elemei, a' keleti szolgaság 's az abból következett kellemetlenség által elfojtva, másképp nem nyilatkozhatának 's fejlődésük nem kezdődheték, mint valamelly

érett 's erős polgárisodásnak összeütközésével, nevezetesen nyugottali közlekedés által. Az odavezető utak azonban el voltak zárva Lengyelország, Litvánia és Svéczia által, mellyek hasonlólag ohajták Oroszország' politicalai és szellemi gyermekkorban maradását; erős kéz kivánták letépni Oroszországról az ázsiai burkot (Hülle). életre serkenteni szendergő lelkét, 's munkásságát a' nyugottiakkali összeköttetés által gyámolítani. Mindezt Péter' hatalmas keze végre hajtá, ki a' minket nyugottól választó ellenséges falakat karddal töré keresztül, 's a' jóltevő világosságnak, melly a' Péter által keresztül tört részen álltalhata, első sugárai meggyújták a világosodás szellemét 's föléleszték értelmi életünknek elemeit. Péter által terjesztve mély gyökereket vertek azok, mellyek szép gyümölcsöket ígérének. Így Oroszországnak szellemi 's értelmi élete voltakép csak Péter óta létezik; azelőtt Oroszország idegen asiaticismus alá volt rejtve. Péterrel kezdetik az orosz irodalom is, mivel alatta tétettek az első kísérletek a' műveltség' magvainak elvetésére a' hazai földekbe a' népnek oktatása 's nyelvének mint irói nyelvnek felfogadása által.

Figyelemmel szemlélvén a' történeti eseményeknek itt rajzolt menetét, azonnal bebizonyúl, milly méltatlan azon szemrehányás, mellyel némelly balúl vélekedő idegen írók vádolják Oroszországot, miszerint fogékonytalan legyen magasabb szellemi kifejlésre. Igényelhetni - e gyermektől, ki alig kezdé szellemi életét, egy öregnek ismereteit és tapasztalásait? Oroszország pedig többi Európához képest gyermek, ki a műveltség' a b c-jét akkor kezdé, midőn nyugot már tetőpontján állá annak. E' gyermek azonban szellemre és testre elég erős, hogy él-tének korányában tanítóinak bölcseségüket sajátjává tudá tenni. Botorság lassú fejlődéssel vádolni Oroszországot, mert ki tön többet másfél század alatt? későn kezdé ugyan, de status nem kezdheti előbb szellemi életét, mintsem anyagi tömege megérett legyen. Ezen érettség körülményektől függ', mellyek nagyobb részint külsők. Orosz-

országnak csak az utósó másfél századról kell számolnia: e' számolás kedvőzeleg szól mellette, mert egy status sem fejlődött olly hirtelen. Amerikát itt nem lehet hasonlításba hozni, mert az egyesült statusok gyarmatot képeznek, melly érett eszméket vitt magával, nem vegyül össze a' benszülöttekkel, 's csak lakhelyét változtatá, történet nélküli országot, tehát létegi fejlődés nélkül, szóval Amerika csak újított, de nem új életet terjeszt előnkbe, mert új élethez új test kívántatik mulhatlanul. Az idővel fejlődik, növekszik az, mint az Oroszországnak is esete volt, melly nyolcz századig készüle pályájára 's hosszú anyagi fejlődésre mutat, melly eredeti, önállású fejlődésnek magvait hinté el. Ezen élet végre surlódásba jövé az európaival, lobogó 's elolthatlan lánggá gyuladt, mellynek eleven világa olly hirtelenséggel terjeszkedék, mire példát nem mutat a' történet.

Oroszországnak valamint szellemi ébredése, úgy irodalma Péter' karától kezdődik. Péter előtt azonban létezett már bizonyos sláv irodalom, dalok- és népmondákból álló; hova soroztassék ez? Az első t. i. a' sláv irodalom a' sláv nyelv' történetéhez tatózik, melly nem orosz, hanem annak csak gyökere; a' dalok és mondák, 's a' népszellemnek más szüleményei, az egyházi sláv irodalom *foglalatával* Oroszország' művelésének történetéhez tartoznak, 's az irodalom történetében csak nemzeti irodalom' elleneinek tekintetnek, minthogy nem maguk képeznek illyet, hanem csak fényes töredékek, egyszerű kifejzése az érzeménynek, de nem irodalom, mialatt a' népszellemnek föllépte szakadatlan értelmi munkásságban, haladó fejlődésben, világos, bizonyos czéllal értetik, olly munkásság, hol az egyszerű, magát nem ismerő érzemény határozott törekvéssé változik 's a' gondolatok eszmékké csoportosúlnak. Az irodalomnak e' fogalma szükségtelenné teszi, hogy kronisták, nyelvészek, lexicographok' neveinek fölszámítása nyolcz hosszú századon át folytattassék, kik a néptömeget nem mozdíták elő, és szinte semmi be-

folyást nem gyakoroltak rájuk. A' régi írók közé számítatik rendszerint Monomach Wladimir, kit azért tiszteltek meg e' czímmel, mivel egy utasítást örökle gyermekeinek, azonban nem minden beirt lap irodalmi termék 's nem minden végrendelvényíró literator egyszersmind. Literator az, ki gondolatait nem házi körnek, hanem a' nép-többségének terjeszti elébe 's ezáltal annak értelmi gazdagságát öregbíti. Azért az apró töredékeknek csak legjelshjeire szorítkozunk, 's figyelmünket az évkönyvekre fordítjuk, mellyeknek rendeltetésök túlment a' házi élet' körén 's mellyek előtt átalános czél volt kitűzve; valamint a' népköltészet' terményeit is felsorozzuk, melly többnyire dalokból álla, 's ezek közt történetiek is találtatnak. Ezeknek egyike: „Igor' költözésének éneke“ a' népepos' mintájának tekintetik. Ez a' nemzeti termékek' sorozatában elkülönözöten áll, minden követő nélkül 's azt sem tudni, kinek 's mellyik kornak tulajdonitassék. Ha az állítatik, hogy ezen ének ugyanazon viszonyban áll az orosz irodalomhoz, mint a' nibelungi ének a' némethez, ez csak annyit teszen, hogy az orosz quasi — hőskölteményben, mint a' nibelungi énekben a' népélet' hőskorszaka világos éles és egészen nemzeti színekben énekeltetik meg, hogy dúzs szép rajzolatokban, 's az erőnek és nagyságnak a' hőskölteménytől elválaszthatlan jellemét viseli magán. Igaz hogy sok mesterkéltn kifejezés, keleti szódagály találtatik benne, mi az eposi egyszerűségtől nagyon elüt, ez azonban sajátsága az orosz jellemnek, mellyben a' kelet' tarka vegyülete nem utósó szerepet játszik. A' régi orosz éneknek egész hasonlatossága a' némettel a' tárgynak választására 's némelly költészi szépségre szorítkozik. A' nibelungi ének mint Ilias, magában foglalja az egész népéletet, melly különféle formáiban rajzolatik; képzésére szolgál egy egész korszak' költészeinek, a' néppel élt 's növekvék az 's azért epos a' szónak teljes értelmében; „Igor' költözésének éneke“ azonban nem egyéb mellék cselekvénynél az orosz népéletből, melly nem fogja fel azt átalában minden oldalról, elkülönözött

elmeszülemény, mi, mint látszik, sohasem volt nemzeti a' nibelungi ének' 's Iliad' értelmében; sohasem gyakorolt befolyást az életre, költészetre, és soha egy költészt sem teremtett, de még utánzót sem; azért itt eposra gondolni sem lehet; mégis becses és érdekes tünemény marad az, mind egyetlen emlekjele a' nemzeti képzelet' rüptének, mintegy próbája valaminek, mi tán kifejlődött, ha életünket tatár járom nem nyomta volna, 's részint történeti tekintetben, részint költészi becse miatt figyelembe kell venni. Mi a' jókora számú orosz munkákat illeti, mellyek a' többnyire metrumi prosában írt Igor' költözése' énekével némi rokonságban vannak, mellyekben kelet' szóhagyományai nyugotnak eseményeivel különös módon vegyülnek, 's hol olasz leventék idegen öltözetben, féloroszl nevek alatt tisztán orosz merészleteket állítanak elő nézetül, azok gyümölcse Oroszlország' korábbi összeköttetésének kelettel a' bulgárok, nyugottal a' görögök, magyarok és nyugotti slávok által. Ezenkívül az orosz dalok igazi gyümölcsei a' hazai földnek, öröm és bú, fiatal szilajság és szüz virgonczság igazán nemzeti módon szólamlanak itt; itt a' nép' szava a' szónak igazi értelmében olly teljes és összehangzású, hogy kevés nemzet mérközhetik vele.

Volt volna irodalom Oroszlországban Péter előtt, vagy a' mi egy jelentésü, értelmi élet, a' sajtó' behozatása a' tizenhatodik században okvetlenül életre hozta volna azt; de mit nyomának a' mi sajtóink, miféle irodalmi műveket hoz a világra a' tizenhetedik század? Az igazi költészet, a' népdal nem méltatott nyomtatásra, hanem szájról szájra járt sokszázadú melodiájában; még az egyházi sláv irodalom sem élesztetett a' sajtó 's kiewi academia által. Adott ugyan nyelvtanokat, pásztori leveleket, és hébe-korba magasabb hiányok' fedezésére száraz kronikát, szódúzs történeti rajzolatot, de e' sláv irományi dolgozatoknak ezen egyes gyümölcsei nem neveztetethének irodalomnak; ezek szakadozott ringyrongy, a' nép előtt idegen, nem életéből keletkezett és viszont nem életszülő művek, idegenek a' nép előtt még nyelv által is, mellybe a' néptől feledett,

általa csak félig érthető sláv szavak tévedeztek számos lengyel szavak között, görög és latin szófüzés szerint rakattak össze, és csavart, cikornyás kifejezésekbe 's hosszú periodusokba olvadának; a' nép nem tudott olvasni, tehát nem olvasá azokat, 's nem is értette volna, ha mingyárt olvasni tud is. Akkor nem kezdődék az orosz élet, következőleg az orosz irodalom sem; álomban szenderge az, míg éjszak' hatalmas óriása izmos karral föl nem veré Oroszországot ázsiai álmából 's azt az európai élet' pályájára nem vezeté.

Hova csak pillant az ember Oroszországban, alkotására bukkanik e' hámulatos szellemnek; nem csak a' szellemi élet, sőt maga a' betű, holt műszere annak, neki köszöni lételet, 's hatalmas akaratja nemcsak az írást, hanem a' nyelvet is megújítá. Értelmi munkásság' szűk köre, társas élethiány, nemzedékek' elkülönözése 's más ezer ok gátolák a' gazdag és erőteljes orosz nyelvet — melly t. i. a' nép' szájában élt kincseinek kifejlesztésében: az új étellel rá nézve is új korszak lepett be. A' rögtöni változás, váratlan ismeretség új fogalmak', tárgyak', kívánatok', szükségek' és viszonyok' egész világával nem engedék, hogy hirtelen új szavakat, új fordulatokat és kifejezéseket találjon mindenre. Az orosz nép az európai újításokkal számtalan európai szót is fogadott el, mellyek az előbbi hőséggel vegyülve azon nyelvet alakítják, mellyen jelenleg beszélnek és írnak. Vannak emberek, kik az úgy nevezett nyelvrontás miatt zsémbelnek, 's inkább sláv szavakból szerettek volna kölcsönözni minden szót és szólásmódot, de akkor nyelvünk nem oroszszá hanem slávvá lett volna, nevezetesen azáltal képzé magát, hogy a' fő, sláv elemhez még más elemek is járultak. Ezen emberek nyilván nem hatottak mélyebben a' történetbe 's a' népeknek műveltségi pályájokba. Mellyik nyelv nem vett föl idegen elemeket fejlődése korában, 's mi más módon csinosulának az új nyelvek, mint tömérdek idegen szavak' fölvételével. Számtalan idegen szónak fölvétele megszokott, elkerülhetlen dolog a' történeti forra-

dalmaknál 's a' helyett hogy a' miatt sohajtoznék az ember, a' népgazdagság' gyarapulását, újabb elemeknek életbe hozatalukat kellene tekinteni, minélkül fejlődés teljes lehetetlen. A' nyelvformákkal szoros kapcsolatban állnak a' népélet' formái is. Ha az utósók ujítást kívántak, mikép lehet aztán, hogy az ujítás az elsőt is ne érintse. Azért bátran kimondjuk véleményünket: az orosz nyelv, valamint az orosz irodalom, Oroszországnak európaisításával kezdődik, és a' számos holland, német és francia szavakat nem hasztalan idegen behozatalnak, hanem egy új élet' elemének kell tekintenünk. Így az orosz nyelv' kezdeményét is Péterre visszük vissza.

(Bulgarin után).

FEKETE SOMA.

(Folytatása következik.)

XXIII.

OKLEVELES TOLDALÉK.

*Bessenyői Végh Istvánnak birópecsét alatt 1611-ben
költ végrendelete.*

„Nos Matthias Secundus Dei gratia Hungariae Bohemiaeque Rex Archidux Austriae Dux Burgundiae. etc. Damus Pro Memoria quod fidelis noster nobilis *Stephanus Vegh*, de *Bessenieö* in possessione *Nagy Tochwa* in Comitatu Zenpliniensi existente commorans Coram Nostra personali praesentia personaliter constitutus, matura intra se deliberatione praehabita sponte et libere vivaque vocis suae oraculo confessus est pariter et retulit in hunc modum. Qualiter ipse considerans et animo suo diligenter revoluens humanae fragilitatis caducum et momentaneum, subindeque mutabilem et transeuntem statum, se quoque liberis et prole destitutum, et non satis firma valetudine fruentem, quin varijs et diuersis subinde agitaretur afflicteretur morbis, ne de suis rebus mobilibus et immobilibus, haereditateque post mortem suam, quae est certa hora tamen et articulus eius temporis foret incerta, aliquae contentiones et iu — — — a oriantur, vniuersas res suas haereditarias, vt pote domum, vineas, terras arabiles, extirpatitias, prata, faenilia pecora, pe-

cudes, et omnia — — — dominio et reali vsu praefatus Exponens hactenus fuisset, et nunc etiam esset, vel in futurum quoque vsque ad finem vitae suae aliquid acquirere — — — posset, et quae tempore mortis suae, prae manibus existerent, cum omnibus illis vtilitatibus et pertinentys quibus idem fatens possedisset et possideret, Nobili dominae *Soffiae Szecheny* consorti nobilis *Georgy literuti*, de *Zolyom*, nepti videlicet suae, ex sorore charissima et *Stephano Zolyomy* filio eiusdem haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus vniuersis, ex certa sua scientia, digestaque et beneuola voluntate — — — *Stephanus Vegh* possedisset iure utendi et possidendi testamentaliter legasset et in huiusmodi legatis defensorem et protectorem *Soffiae Zecheny*, et *Stephani Zoliomy*, filij eiusdem dominae, fidelem nostrum Spectabilem et Magnificum *Michaellem Czobor* de *Czobor Zentmyhal* Consiliarium nostrum elegisset. Curatorem vero eorum Egregium *Andream Arky* constituisset, rogans eosdem ut ipsam dominam — — *Szecheny* et *Stephanum Zoliomy*, in praetactis legatis contra omnes defendant et manuteneant. Si autem ipsam dominam *Soffiam Zecheny* — — — hunc *Zoliomy* filium eiusdem dominae *Sophiae* sine haeredum solatio (quod Deus clementer auertat) ex hac luce decedere contingeret, — — — in casu praescriptam domum suam in dicta possessione *Nagy Tochwa* in Comitatu *Zempliniensi* existentem habitam praefato *Michaeli Czobor*, haeredibusque et posteritatibus eiusdem vtriusque sexus vniuersis (demptis illis terris arabilibus, quas ipse proprys suis pecunys ad se redemisset.) legasset in perpetuum. Praefato autem *Andreae Arky* haeredibusque et posteritatibus eiusdem utriusque sexus vniuersis modo simili post defectum seminis praefatae dominae *Soffiae Zecheny* et *Stephani Zoliomy*, vnam vineam vulgariter *Bathori szeöleö* vocatam, in promonthorio oppidi *Liszka*, et in dicto Comitatu *Zempliniensi* existentem habitam modo simili testamentaliter legasset, et contulisset, Reliquae autem Haereditates, et quaelibet res mobiles, memoratis

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

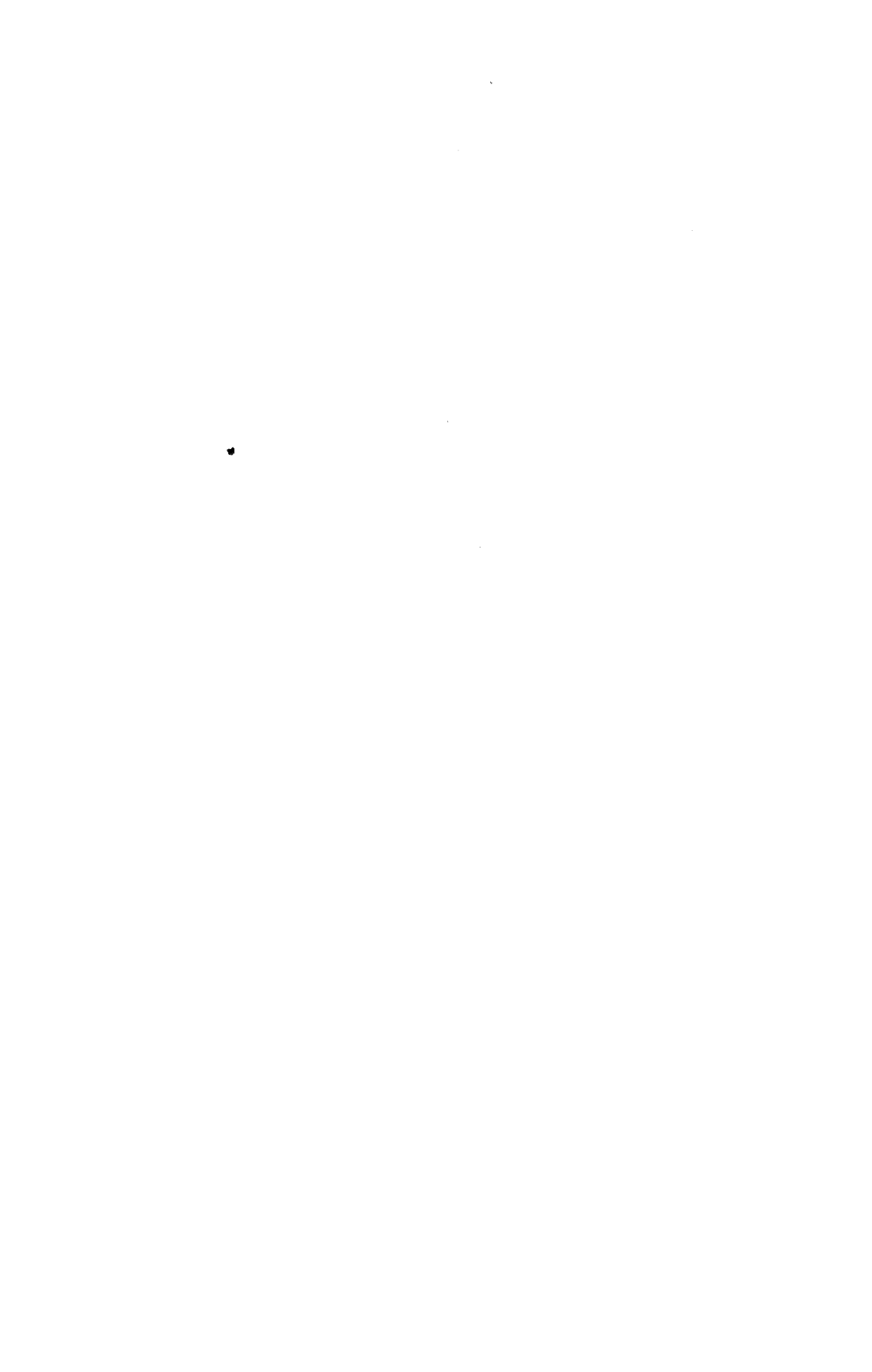
JUNIUS, 1842.

A' in. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' Tudománytár olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik.—

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Papini H. Capra

XXIV.

KÖZGAZDASÁG^o FOGALMA

ÉS ELVEI.

(V é g e).

E' határozatlanul kimondott elvet tehát: *munka a' köz jó-
lét alapja* korlátolt értelemben kell vennünk, sőt annak
korlátait a' nemzetek kifejlődésével mind inkább összeszo-
rítanunk. A' rossz gazda túl feszítheti rosszúl értett szor-
galomból az állati erőket, de nem lesz iparkodásának más
fogantja, hanem hogy elcsigázza és erőtlentí, 's vég-
tére kipusztítván azokat, 's gazdaságának leghathatósabb
eszközektől fosztván meg magát, tönkre jut. A' zsarnok,
akar egyes emberi hatalom, akar általánosan czéltévesztő
intézkedések, nem kevésbé rossz gazda az emberi mun-
kásság vezérlésében, elaljasíthatja a' népet, elerőtele-
nitheti azt, 's így tévén végső elenyésztést húz magára és
alattvalóira. Világosabb nézetek kezdenek terjedezni az
újabb tudósok írásaiban e' tárgy körül, 's azon nézetek
szerint az emberiség rendeltetése és főczélja, hogy fel-
magasult szellemi tehetségeihez képest, az erőszakolt tes-
ti munka alól magát mind inkább felszabadítsa 's napon-
ként elmebeli munkásságra emelkedjék. Ezt igazolják az
emberi műveltség kifejlésének különféle alsóbb 's felsőbb

lépcsőzetel, a' mivel és miveletlen nemzetek példái. Mi lett volna más egyéb oka annak, hogy az erős kézi munkák véghez vitelére, a' megszelidített állatok' ereje, 's különféle feltalált műkönyök és eszközök fordítottak, mellyeknek hasznovételök elterjedtével, nőtt és nevekedett a' köz jólét 's kifejlődése pályáján előre haladt az emberi mivelttség. Miért szűnt meg az emberi erővel tett gabona örlés, melly a' régiéknél a' rabszolgák' munkája volt, 's azok között is a' büntetésnek egy neme; miért lett közdivatúvá a' földművelés állati erőkkel 's a' nehéz tereh hordozás szárazon és vizen? Minden bizonytal nem másért, hanem hogy az emberi szorgalom magát a' nehéz munkálatok alól kivonván, megkimélt erejét könnyebb munkálatokkal cserélte fel, 's azáltal nem csak nem hátráltatá a' közjólét előhaladását, hanem hasznosabb 's értelmibb foglalkozást keresvén és találván még inkább előmozdította. Say beszéli hogy a' chinai törvények és szokások szerint, nehogy a' munkások dolog nem léte miatt fogatkozást szenvedjenek, a' nagy terheket, e' végre készült saráglyákon 32 ember hordja ide 's tova, 's hozzá teszi a' következt — 32 ember annyi munkát végez mint 6-ló, 32 embernek meg is kell érni annyival a' mennyibe 6-ló tartása kerülné.

Tehát a' közgazdaság elveinek alkalmazásában és szorgalom kifejtésében nem a' munka szaporítását, annyival inkább nem annak erőszakolását, hanem az évenként munkára fordított erőnek okos használatát 's a' munkára serkentő ingert kell szem előtt tartanunk. A' haszontalan erő pazarlásnak egyik legmélyebb oka pedig az ingyen munkában gyökerezik. Az ingyen munka gazdálkodásnak látszhatik ugyan kül színre nézve, mindazáltal tulajdonképen az egész köz jólétet illetőleg a' legérzékenyebb és sajnosabb veszteség. Itt nyílik a' legtagabb kapu az erő pazarlásnak, mivel az ingyen munka ha veszendőbe megy is, semmi kárnak nem szokott tekintetni, 's így annak tékozlása semmi figyelmet nem gerjeszt. Három négy napszám fizetetlenül alig ér fel olykor

eggyel olyannal a' mi fizettetik, három négy annyi ember, három négy annyi időt veszteget, háromszor négyszer annyit emészt míg munkáját végeze; 's ugyan ezen arányban kevesebb foganatu az általok véghez vitt munka. Tegyük hozzá, hogy a' fizetett munkára azok gyülekeznek össze, kiknek hasznosabb foglalkozások nincs, 's azon környékből, honnét az ide oda járás sok időt fel nem emészt, a' nép legszegényebb osztályának pedig kereset mód nyittatik mind élet szükségeit pótolni, 's annak javításáról tovább gondoskodni, mind a' társaságnak hasznos szolgáltatokat tenni, mind adóját fizetni; 's ebben áll a' pénznek hasznos keringése ha mindenüt a'hol keresztül ment, az előre haladó jólétnek és szorgalomnak nyomait hagyja maga után. Tanulságos dolog a' mívelt nemzetek példáit szemmel tartanunk, legyen *tehát* szabad egy közelebbről ide tartozót felhoznom.

Irlandnak két nevezetes városait Limerick és Corkot, még 1824-ben míveletben puszták választották egymástól 's azokon keresztül a' kormány rendeletére közlekedési utak rendeltettek vonatni, 's alig öt év eltölte után Griffith a' munkák igazgató mérnöke így ír le a' bekövetkezett változásokat.

Tetemes javítások történtek az ország utak közelében már eddig is, mind a' lakosok szorgalmát, mind a' környék állapotját illetőleg. Mihelyest a' munka elkezdett, nagy mennyiségű nép tódult össze, akarmi áron munkát keresni, rongyosok vad tekintetűek voltak alig volt egyéb eszközüik egy rozsz ásonál, az egész környék míveletlennek látszott. Mióta az utak elkészültek hámulandó az előre haladás. Nagy részét megérdemlett keresetüknek szorgosan összegyűjtögették, 's házak' vetőmag és földművelési eszközök megszerzésére fordították. Számatalan példákat lehet a' szegény napszámosok közül előmutatni, kik midőn elsőben munkához jöttek, sem ház, sem szántóföld birtokában nem voltak, azóta pedig már múlt évben, tehetősekké lettek szántóföldet bérleni, házat építeni, 's gazdaságukat szükséges készülletekkel ellátni.

A' nemzeti tunyaság és dologtalanság okát is, mind ezeknél fogva nem valami megfejthetetlen nemzeti jellemben, hanem inkább az okoknak és következeseknek elválatatlan összefüggésükben kell keresnünk. A' hol sem inger sem alkalom nincs, szorgalom felébresztésére 's munkásságban tartására, legyen bár az, akarmi fajú és eredetü, azon nemzetnek szükségképen nemzeti bélyegévé válik a' tunyaság, e' két akadály elmozdítása ellenben feléleszti a' szorgalmat, 's képes egész nemzetek' és ivadékok' jellemét ellenkezővé változtatni. Példák és tapasztalati adatok legmeggyőzőbbek lehetnek, lássunk még egyet. Az angol parlament általlátta végezetre, hogy Scotia hegyes vidékeibe a' szorgalom és műveltség bevitelére nincs más mód, mint a' közlekedés megnyitása és rendezése, melly végre az idetartozó munkálatok 1802-ben megkezdetvén 15-év alatt 1817-ig 200000 £ költséggel végrehajtottak. Telford a' munkák igazgató mérnöke így ír azoknak következményeiről:

E' munkáknál 's a' caledoniai csatornánál évenként körül belől 3200 ember talált foglalkozást. Eleintén alig tudtak dolgozni, a' munkához kívántató eszközök teljességgel ismeretleneknek látszottak előltök, azóta pedig derék munkásokká váltak. A' fentebb kitett számból fölvehrtjük, hogy egy negyedrészt, miután dolgozni megtanult, benünket évenként elhagyott. E' munkákat úgy lehet nézni, mint dolog iskolákat, mellyekből évenként 800 gyakorlott napszamos kerül ki. Ezek vagy születésök helyére tértek vissza, miután tapasztalás és alkalmazás által legjobb eszközök haszonvételeét megtanulták ('s maga ez, a' munkák foganatjánál legalább száztól tíz kamattal ér fel), vagy hasznót hajtó sikerrel az ország egyéb részeiben telepedének le. Mind Kork, Kerry és Limerick környékeinek, mind Scotia hegyes vidékeinek lakosai eller, kétség kívül ezer szájból hallatszott egész odáig a' panasz, hogy restség és tunyaság nemzeiti jellemük, 's ime e' jellemet a' megváltozott körülméyek ellenkezőre változtaták.

Minthogy a' közgazdasági elvek' alkalmazásában nem a' munkáról és fáradságról, hanem annak foganatjáról van szó, a' szorgalmat élesztő és elősegítő példákban nem magokat a' példákat kell egymásra halmozni, hanem legfőbb tekintet a' foganat körülményeire kell fordítanunk, 's annyival inkább nem lehet a' foganatot eszközlő leglényegesebb tekinteteket mellőzni. Ha a' felhozott két példának lényeges körülményeit fejtegetjük, azon foganat szülő okainak e' következőket fogjuk találni.

a) Egyenes által látása, hogy a' szorgalom hiányán nem másként, hanem szorgalomra ébresztő eszközökkel kell segíteni, 's e' célnak elérésére nem mellékes utak hanem egyenesen célra vivő eszközök használtattak, 's munka lévén a' köz jólét alapja az angol parlament is halogatás és kerülgetés nélkül egyenesen munkához kezdetett. Még pedig:

b) A' megnevezett munkálatok kész pénz fizetés mellett hajtatak végre, 's tetemes költségbe kerültek. E' lényeges feltétel nélkül nem tódultak volna össze a' lakosok munkát keresni, sőt kerülték volna azt; nem töltöttek volna éveket, heteket hónapokat hasznos munkálkodásban, nem ébredt volna fel bennök a' szorgalom ösztöne, megtakarított keresményüket nem fordíthatták volna további élet módjuk megjavítására.

c) A' nevezett munkák több évekig, egyik 5 másik 15-ig tartottak. Minden fogatnak eszközlésére huzomos idő kívántatik. Egy két napi, heti, hónapi kereset, legyen bár az, a' munkához képest eléggé nyereség hozó, nem birhat elegendő ingerrel a' szorgalom felébresztésére, 's itt van oka azon mindennapi jelenetnek, miért restelkedik a' köznép munkára menni, ottan hol a' kereset gyakran félbe szakad, miért drágább illy helyeken mindenkor a' napszám, 's a' nem huzomos állandó kereset bérét miért nyeli el más részről a' tobzódás és iszákosság.

d) A' bankok részvényes társulatok hazájában is e' vállalat amazok hozzá járulta nélkül egyenesen köz köl-

tséggel hajtattott végre. 'S valóban effélék mint a' mellyek semmi magános haszon reményével nem kecsegtetnek, nem is tartoznak amazok körébe. A' nemzeti jólét legmúlhatlanabb feltételei nem magános, hanem köz hasznot hajtának 's így nem is magános, hanem köz áldozatokat kívánnak. A' magános vállalkozásoknak ott van helyük, hol már a' szorgalom kifejlett 's annak gyümölcsei érettséghez közelítvén reményt nyújtanak a' magános vállalatok jövedelmezésére.

e) A' munka felosztásának elve a' foganat elősegítésében kiváltképen köz munkálatoknál a' legkitünőbb fényben mutatkozik. Ha ezeknek felügyelése egyes, változó, ellenkező érdekű, nézetű, a' tárgy kezelésében nem eléggé forgott, mind gyakorlati mind szemléleti ismeretekkel kellőleg fel nem készült személyzetre bizatik: vagy soha folyamatba nem tétethetnek, vagy az ellenkező nézetek 's érdekek kiegyenítése ellátathatatlannul hosszú időt kíván. Ezenkívül elvész a' munka foganatjának egy legtetemesebb része, az ismeretnek tapasztalásnak egy állandó testületben maradása, melly azt naponként újabb tapasztalásokkal bővítheti 's gazdagíthatja; — sőt a' megtörtént hibákból 's eltévesztett eszközök sikeretlenségéből is, mind ezen veszteséget sokkal felmuló tapasztalati kincset, alkalmazási belátást és ügyességet gyűjt.

f) Egyedül a' munka felosztás' elvétől lehet várni, hogy a' közmunkálatoknál alkalmazott, mind szemléleti mind gyakorlati ismeretekkel bíró férfiak, annak legrendszerezesebben 's foganatosabban lehető vezetése módjára, a' legsikeresebben alkalmazható eszközök nemeire, 's azoknak alkalmazására juthatnak, kiktől továbbá a' munkások a' rendszeres munkatételt 's czélszerű eszközökkel bánást eltanulván, az efféle vállalkozások valóságos munka iskolákká válnak.

Eddig a' munkáról szólottam ezen elvből indulván ki: *munka a' közjólét alapja*. Láttunk pedig már fentebb egy másik elvet felállítatni, melly látszólag megdönthe-

tetlen alapon nyugszik. A' természeti erők a' közjólét alapjai, mert a' munkához anyag és értelem szükséges, az anyagot a' természet adja, 's a' munkát az értelmiség vezérli, melly utóbbi is szinte természeti tehetsége az embernek, tehát széles értelemben természet, természeti erő.

Ezen okoskodás túl jár a' köz jólét elveinek 's alapjainak meghatározásán. Mert nem azt kérjük: mi a' munka alapja? hanem ezt, mi a' közjólét alapja? Árassza bár el a' természet mindennemű áldásait a' földön, ha azokat önmunkásságunk közben jöttével hasznunkra 's élvezetünkre nem fordítjuk, a' természeti erők önmagukra hagyatva, nem csak tehetetlenek lesznek az emberi jólét előmordítására, sőt szintolly mértékben lehetnek károsok mint hasznosak, szintolly mértékben hátráltathatják 's akadályoztathatják azt, mint elősegíthetik 's előmozdíthatják. E' rövid értekezésben is tehát; az ipar rendszer követőinek elveik szerint a' munka tétetett a' köz jólét alapjául, még pedig a' legközelebb előadott általános nézeten kívül, következő különösebb okokból:

1) Ha a' természeti erők elvéből indulunk ki, akar általánosan tekintsük azt, akar különösebben tartományokra felosztva; soha a' köz gazdaság eszméjére nem vezéreltetünk. Első esetben a' természet adományainak elősorozásával a' természeti ismeretek' és természet leírás körében fogunk maradni; a' természeti erők vizsgálatával pedig a' természet tudományokra vitetünk által; mellyek a' közgazdaságtól egészen különböző tudományok. Nem másként van a' dolog akkor is, ha hasonló irányban egyes tartományokra és nemzetekre fordítjuk figyelmünket, a' midőn rokon nemű vizsgálatainkból nem közgazdaság, hanem a' nemzetek 's tartományok állapotjának tudománya *statistica* fog keletkezni. A' közgazdaságot minden ezen tudományoktól megkülönböztető elve tehát, nem az élvezet vagy közjólét anyagát veszi figyelemre, hanem az eszközt, a' munkásságot, melly a' természettől vett anyagot élvezetre fordítja, és elkészíti.

2) A' közgazdaság azon általános elveket fejtegeti, mellyek mindenütt és minden körülmények között a' jólét alapjait teszik. E' közben tehát nem függesztheti fel vizsgálatait egyes körülményektől, millyenek különböző nemzetek' szokásai 's különféle tartományok' éghajlata termékei stb. mellyektől független általános elvet kereset és talált is, az által midön a' munkát teszi a' közjólét alapjának.

3) A' természeti erőket, a' terméket, éghajlatot, helyzetet 'stb. sem számba nem lehet venni, sem összehasonlítani; az emberi munka az, a' mi mind ezeket hasznosokká vagy hasznosabbakká, a' közjólét előmozdításának eszközévé teszi. Ki tudná megmondani mellyik terméke a' földnek leghasznosabb, vagy mellyike válhatik az emberi szorgalom kifejlődése következtében leghasznosabbá, 's mellyik fekvése vagy helyzete a' tartománynak legkedvezőbb. Így például a' köszén miveletlen nemzeteknél vagy épen semmi, vagy igen csekély haszonvételi; még is Anglia kincseinek 's tőkéjének egyik legtetemesebb részét teszi, a' legtermékenyebb föld sivataggá és haszonvétlenné válhatik emberi munkásság nélkül; a' rendetlen hajókázhatatlan folyamok több kárt tesznek mint hasznot, a' rendbeszedetek ellenben a' közlekedés, közjólét 's miveltség leghatósabb eszközei; 's a' legkedvezőbb helyzet például a' tengeri nemzeteké hajózási ismeretek nélkül a' nemzeteket egymástól elszigetelő 's a' közjólét kifejlését meggyőzhetetlen akadállyal visszatartó körülmény volna. A' természet egy kiapadhatatlan forrás az igaz, de e' forrást munkás kéznek és szorgalomnak kell felnyitogatni.

4) A' közgazdaság 's különösebben a' szabad ipar rendszere elveinél fogva, az egész természet egy szá munkra felnyilt gazdag tárháznak, 's az egész emberiség egy testvér családnak nézetik, melly a' legszélsőbb tartományok különböző termékeit egymással megosztja és kicseréli, 's azokból minden egyes nemzetre a' maga szorgalmához mért osztalékot juttat.

Mostan tehát itt vagyunk a' 3-dik szakasznál a' természet javainak szétárasztásánál, hogy azoknak jótéte-

ményeiben az egész emberiség részesüljön. Ez nem eshetik meg másképen hanem kereskedés által.

Kereskedés az élet javainak az emberi társaság minden tagjai közötti elárasztása azoknak élvezete végett, 's a' mennyiben ezen értelemben a' kereskedés a' közjölétnek elmulthatlan feltétele, ezen értelmén, de csak ezen értelmén belől, egyiránt hasznos és szükséges; ezen értelmén belől a' kereskedő nem üz terméketlen foglalkozást, hanem elősegíti az ipart és természet, az élvezetet, 's a' közjölétet illy tetemesen nem csak előmozdító foglalkozás, hanem annak kimaradhatlan feltétele, kétség kívül mind a' teljes szabadságot annak gyakorlására mind a' belőle háromló nyereségi jutalmat, mind az állodalom oltalmát pártolását és elősegítését megérdemli. Csak hogy e' kettőt az élet javait, az élet javainak elárasztását, 's a' pénzt a' pénztözsérkedést, uzsorát 's minden ide tartozó visszaéléseket el kell a' hasznos kereskedés fogalmától választanunk.

Azon elv, nem kell pártolni a' kereskedést, hanem annak teljes szabadságot engedni, többféle ellenmondásokat foglal magában. Mondottam fentebb, hogy a' kereskedésnek nem is lehet valami nagyobb pártolását gondolni, mint annak korlátlan teljes szabadságát, és ha meggondoljuk, mennyi nyügök alatt szenvednek a' társas élet minden egyéb foglalkozásai, lehetetlen ezen elv mellett a' kereskedési szellemnek el nem fajulni, minden egyéb társas életi munkásság felett túlnyomó súlyra nem emelkedni, 's a' különben szükséges egyenlőséget és öszhangzást meg nem zavarni. Szembetűnő is valóban miképen emelkedik fel naponként a' pénz hatalma a' társas élet minden egyéb viszonyai felett, 's azoknak biztos alapját naponként alá ássa, mikép fedez fel naponként újabb forrásokat az uzsoráskodás, mikép szövö hálóját mind egyesek mind egész állodalmak körül, 's ez észrevétel nem tölem ered, hanem nagy tekintetű 's mély belátásu kormány férjfiak figyelmét már már kezdi magára venni.

Más felől ezen elv gyakorlatba hozása lehetetlenségekre, képtelenségekre vezet. Vallyon mi lehetne egy jól elrendelt 's bölcsen igazgatott társaságban jó, a' mi az igazgatás figyelmét oltalmát és pártolását meg ne érdemlené? mi lehetne rossz, a' mit az igazgatásnak irtogatni, gátolni helyre hozni nem kellene? 's van-e' valami emberi tett történet és rendelkezés, mellynek mind hasznos, mind káros következései nem volnának? vagy talán egyedül a' kereskedés szenved ezen nézet alól kivételt? csupán a' kereskedés nem fajulhat el rossz irányban, 's azért lehet annak korlátlan szabad kifejlést engedni, sőt azért kell annak korlátlan szabad kifejlését óhajtani, sürgetni?

A' kereskedői rendszer jelszava volt, a' kereskedést kell pártolni és előmozdítani — ez árasztja el az életjavait, ez hoz bőséget és gazdaságot a' nemzetek közé — a' természeti rendszer más elvet hangoztatott, a' földművelés szolgáltatja az anyagot, a' kereskedői semmit létre nem hoz, csak a' kész anyagot teszi forgásba, elébe kell tenni a' földművelést a' kereskedésnek, — a' földművelést kell pártolni. Mind kettő tehát pártolást óhajtott az igazgató hatalomtól, csak hogy egyik egy, a' másik más irányban. Előjött a' szabad ipar rendszere 's ez a' pártolást megvetvén szabad kifejlést sürget mind kettőnek számára.

Különös tünemény az emberi okoskodás túlzása. Először a' kereskedés előmozdítására céltalan eszközök választottak, mellyek egyiránt csak nem tönkre juttaták mind a' kereskedést mind a' földművelést. Mi lett volna természetesebb mint ezt mondani, — ezen eszközök nem alkalmasak a' kereskedés előmozdítására, 's egyiránt ártalmára vannak mind az iparnak mind a' földművelésnek, nézzünk alkalmasabb eszközök után 's 's azokhoz nyúljunk. De az okoskodás e' helyett ellenkező túlzásra rugott, — nem kell pártolni a' kereskedést hanem a' földművelést, — mintha jobban érdemlené az oltalmát és előmozdítást az egyik mint a' másik, mintha el lehetne választani egyiket a' másiktól, 's mintha egyik-

nek előmenetele szükségképen magával nem vonná a' másikét. Egyébiránt az újabb elv sem termet kellemesb gyümölcsöket az elébbinél, 's a' túlzásra másik túlzás következett — *nem kell pártolni sem egyiket sem másikat.*

Minden bizonytal, valamint az elébbi két tévelygés következtében, úgy e' miatt sem fog az emberi nem végső inségbe süllyedni; csak hogy az a' kérdés elő kell-e mozdítani a' közjólétet, 's eszközül szolgál-e erre a' kereskedés földmivelés, gyári ipar és szorgalom vagy nem? és ha igen, vallyon jobban tenyésznek-e mind ezek gondos ápolás által vagy nem? mellyre ha állítólag felelünk, nem tudván mi oknál fogva lehetne és kellene a' felsőbb igazgatás pártolását félrevetni, megvonni, megtagadni.

Tekintsük a' korábbi előzményeket, és az emberiség eddigi kifejlődését. Minek köszönhetjük a' tudományok mesterségek kézművek' 's a' szorgalom minden egyéb ágainak mostani virágzását, hanemha hatalmas kezek' ápolásainak 's jótévő gondoskodásainak. Az állodalmak mostan fennálló szerkezete tagadhatatlan elsőbbségekkel bír, a' régi nemzetekénél, de soha sem verekedhetett volna fel mostani fokozatára bölcs kormányok tettleges intézkedései nélkül. Legszabadabb kifejlése az iparnak, olyan, a' millyen a' szabad ipar rendszere leghuzgóbb követőinek is a' legtágabb értelemben eleget tehetne, valóban létezhetik a' vadnépeknél, hol a' kereskedést sem vámok sem tilalmak nem akadályoztatják, sem jutalmak sem szabadalmak nem serkentik, sem közerővel készült közlekedési vonalak nem gyarapítják; alig hiszem azonban hogy azoknak példájok 's eddig tett előmenetelük a' szóban vett rendszer elvei támogatására szolgálhatna.

Mit kell már most itélnünk azoknak véleményéről, kik a' szabad ipar rendszerének elveihez ragaszkodva, a' kormány és felsőbb hatalomnak, az ipar és kereskedés dolgába minden beavatkozását károsnak tekintik, mind kettőnek egész kifejlődését egyedül magára magános vállalatokra, magános társulatok ezer csalódásnak kitett speculációira, néha egészen czélttévesztő sikertelen meré-

nyeire, néha a' köz jót hátráltató nyerészkedéseire akarják bizatni; magában látható. E' vélemény is szintolylan tulzás valamint minden elébbiek. Nem a' felsőbb hatalom beavatkozása ártalmas, hanem ártalmos lehet a' czél, melly a' beavatkozást káros irányzatra fordíthatja, sikeretlenek vagy szinte ártalmasak lehetnek az eszközök, mellyek az ipar és szorgalom előmozdítása tekintetéből alkalmaztatnak, 's ezeket illesse az ellenzés, valamint ellenben a' jólválasztott biztos eszközöket legsikeresebben használni egyedül a' legfelsőbb hatalomnak van tehetségében.

Nem ismeretlen előttem azon vaktában ismételt mindennapi ellenvetés, más mívelt nemzeteknél is a' kormány beavatkozása nélkül magára hagyatik a' szorgalom és kereskedés, 's magános vállalatok következtében teszi bámulandó előhaladását, például szolgálhat Anglia, Franciaország éjszak Amerika 'stb. De nem ismeretlen előttem az is, hogy a' dolgok épen ellenkezőképen állanak, a' felhozott példák általános egybefüggés nélkül szoktak ismételtetni, a' körülményekkel mélyebb betekintetés pedig egészen más tüneményeket mutat.

Anglia nem magános vállalatok útján tette magáévá a' világ kereskedést, 's e' minden bizonylyan a' képzelhető legnagyobb beavatkozás a' kereskedés dolgába. Anglia most is hadra kelt Chinával kereskedési viszonyok miatt, Anglia soha sem vonta meg a' közsegedelmezést még azon magános vállalatoktól is, mellyek az igazgatás befolyása nélkül kezdettek, 's a' magános válalkozást nyereséggel nem kecsegtető szükségeseeknek ismert munkálatokat, köz költségen hajtotta végre mint fentebb Cork és Limericket egybekötő közlekedési vonalt, és a' caledoniai csatornát Scotia hegyes vidékeinek közlekedési elrendezését már emlittem.

Franciaország polytechniai iskolát állított és tart fent; Franciaországnak külön intézete van a' közmunkák igazgatására 's felügyelésére *az utak és hidak igazgató kormánya* 's ez intézet csupán 1821-ről 1822-ig 12 millio napszámot 's 25 millio frankot fordított a' közmunká-

latokra, midőn a' magános társulatok egész 10-év leforgása alatt nem többet 30 milliónál. És mivel a' valóban létrejött 's elvégzett munkálatok' előterjesztései nem igen forognak közkézen, a' balitéletek pedig fetületes közgazdasági rendszerek olvasgatásával annál inkább szoktak terjedezni, hogy auctoritással éljek, melly némellyeknél többet nyom minden okoskodásnál, egy jeles francia munkában *Vues politiques et pratique sur les travaux publics de France* ezt olvasuk: *Ce Systeme, qui nous impose de Hazard pour regulateur, le temps pour conseil, et qui, sous l' empire de ces deux divinités mystiques, n' a pas d' autres prescriptions que laissez faire, ce systeme n' est pas seulement faux, il est immoral.*

Az éjszak amerikai szövetséges tartományok közadóval segítik elő, a' különben nyereséget nem ígérő közlekedési vállalatokat, — 's vallyon Holland töltési létesültek volna- e valaha magános vállalkozók költségével 's erejével?

Még néhány észrevételt alábbiakban hozandok fel, miután a' közgazdaság negyedik szakaszának: *fogyasztás és természet* rövid fogalmáról szalottam.

Termesztés az élet javainak előhozása, még pedig széles értelemben nem csak az anyagé, hanem a' szellemi élet javaké is és lelki éldeletre szolgáló javaké, mellyek nélkül az emberi élet az állati szükségek kielégítésének legalsóbb körében maradna, valamint egyszersmind nem csak a' nyers anyagoknak létre hozása, hanem azoknak akar testi akar lelki éldeletre elkészítése. Az élvezet közben ezeknek egy része elvész, haszontalanná válik, 's ezt amannak ellenébe téve fogyasztásnak nevezzük. Túl járván értekezésem körén részletekbe bocsátkozni, 's itt is az általános részleteknél maradván elégnek tartom megjegyezni:

a) A' természet célja mindig a' fogyasztás e' kettő elválhatatlanul együtt jár, természet segíti elő az élvezetet és fogyasztást, fogyasztás a' természetést, 's e' kettőnek szoros egybefüggése nehezíti a' közgazdaság el-

veinek alkalmazását, mely közben ha e' kettőt egymástól elválasztjuk szüntelen vitatkozás alá tartozik ama kérdés min kell kezdeni a' közjólét előmozdítását, a' fogyasztást segítsük- e elő hogy a' természetést eszközöljük, vagy a' természetést hogy élet javaiban minél nagyobb mértékben részesülhessünk. E' kettőt egymástól elválasztani lehetetlen, mind kettőt együtt és egyszersmind kell felebb emelni, szükséges egyensúlyban 's öszhangzásban tartani:

b) A' közgazdasági rendszer természete, úgy látszik első tekintettel mintha azt hozná magával, hogy elsőben a' természetésről és fogyasztásról szóljunk, 's úgy menjünk által a' munkára iparra szorgalomra, mellyeket előbocsátván, utóljára hagytam látszólag a' természetés rendszer ellenére a' legelsőknek mutatkozó fogalmakat. Mindazáltal:

c) Itt a' kezdett és vég egybeolvad, fogyasztás és természetés szüli 's tartja fent a' munkásságot, — munka a' természetést és fogyasztást, akarhol kezdjük mindig azon egy körben forgunk, 's mind a' két rendezés megállhat, okom volt mind azáltal az utóbbinak elfogadására. Ugyan is:

Mivel mind a' közgazdasági tudományok kifejlése, mind annak alkalmazása, a' nemzeteket egy bizonyos ponton találta és találja, mellynek következtében természetési és fogyasztási folytonos működés után a' nemzeti töke mutatkozik, tudni illik azon felesleg, melly az eddigi természetésből a' folytonos fogyasztás által el nem vezett, hanem a' nemzet és maradék további élvezetére megmaradt, 's ezen felesleg teszi a' nemzeti tőkét nemzeti gazdagságot. E' nézettel egybehangzólag nem az emberiség legelső kifejlődésére kell felmennünk, hanem az ide tartozó szemléletek alapjául a' további kifejlés induló pontját, a' nemzeti töke további nevelését és szaporítását választanunk.

A' nemzeti töke értelmi és anyagi.

Értelemnek kell igazgatni a' munkásságot, mert a' mint már fentebb kifejtettük, nem a' munka, hanem a'

hasznos munka, nem is a' sok fáradságos, erótetett munka, hanem a' foganatos munka mozdítja elő a' közjólétet — ennek alapja az értelem 's mütudományos ismeretek. Vizsgálat alávenni a' tudományok mőhelyeit, hasznos ismeretek győlpontjává változtatni azokat, koronként a' további kifejlődés kívánataihoz alkalmaztatni, ez az első és fő dolog, melly nélkül minden iparkodás foganatlan, 's a' tudatlanság el nem oszlatott vastag küdein keresztül semmi világitó fény a' közéletbe a' nemzeti munkásság körébe által nem sugározhatik. A' jólét az értelmi felsőbbséggel párosul, mert az ész mindenható ereje, minden egyéb természeti erőket felmul, meghódít és birodalma alávet. Ezért különböznek elannyira egymástól a' mivel't nemzetek tanító intézetei és tanulmányai a' míveletlenebbekétől; ezért állanak fel Angliában a' közönséges tanító intézeteken kívül annyi ismeret terjesztő mütudományos egyesületek, ezért intézte el legelsőben is a' franczia, a' porosz, tanítási rendszerét, ezért, fordította M. Therezia, kinek e' hon olly sokat köszönhet, legfőbb gondjait az iskolákra mellyek azóta a' kor előhaladtához képest minden kétségen kívül mélyen alá sülyednek.

Anyagi tőke a' munkásság foganatja 's a' mi ezt legfőképen elősegíti a' közlekedés miben léte. E' tőke is bizonyos állapotban száll által a' nemzetekre, maradéktól maradékra. Nevelni kell ezt is mint amazt köz erővel és költségen nem várván magános vállalkozók történetes kedélyeit, melly hamis elvet ha az előkor követett volna, nem léteznék máig is sem egy hasznos ország út a' népetlen terméketlen nyerességgel nem kamatozó vidékeken keresztül, sem egy csatorna, holott épen illy helyeken mozdítják elő legfoganasabban a' szorgalmat, 's épen illy helyeken van rájuk legnagyobb szükség.

Canningnak tulajdonittatik e' mondás: hogy a' politikában kétszer kettő nem mindig négy. Értelmetlen, nem igaz mondás magában véve, de igaz ha olly értelemben vesszük, hogy a' statusnak másképen kell számolni mint magánosoknak. Nyerhet az állodalom sőt ott nyer leginkább

hol magános vállalkozók veszítenek, hasznos lehet valami vállalat az álladalomnak, mely a' magános vállalkozókat tönkre juttatná; veszíthet az álladalom sőt ott veszíthet legtöbbet hol magánosok felgazdagulnak, mert a' nyereség nem száll az égből, hanem a' nép tömegéből szivárog a' magánosok kezei közé. Ez utóbbi eléggé szembetűnő lehet, kevesebbé a' másik. Lássunk egy példát az elébbire melyet Lamé Clapeyron és a' Flachatok fentebb megnevezett munkáik után idézek.

Vegyünk fel 100,000 métre-nyi csatornát

Egy kilométerre kerül 125,000 frankba az	
	egész 12,500,000 fr.
Kamatja $\frac{7}{100}$ ad bérrel . . .	250,000 fr.
Az igazgatási személyzet fizetése	50,000 fr.
Fentartás költségei . . .	150,000 fr.
	<hr/>
Összesen . . .	450,000 fr.

Ennyit kell behozni a' csatornának, 's akkor nem lesz hasznos vállalat, mert évenként csak $\frac{7}{100}$ ad bérrel kamatozik. Nézzük ezzel ellentétben mi haszna leszen ugyan ezen vállalatnál az álladalomnak.

1) Hogy a' nevezett csatorna 450,000 frankot hozzon be, tonnától 4 fr. vám bért számítván keresztül kell menni 112,500 tonnának. Tengelyen véve egy tonna kerülne 25 frankba az egész teszen 2,812,500 frankot. Csatornán a' vámon kívül egyéb költségeket is beszámítván 5 frankot $\frac{50}{100}$ -val 618,700. Tehát meg van kimélve 2,193,750 frank.

2) A' csatorna két oldalán nem többet mint 4000 métre-t vévén fel a' föld birtok jövedelmét két annyira tehetjük 's így 80,000 hectaron 50 fr. jövedelem összesen 4,000,000 fr.

3) A' szorgalom feléledését a' földbirtok jövedelme felének tévén 2,000,000 fr.

4) Az út jó karban tartásának elmaradt költségei 100,000 fr.

Össze számítva :

1) pont alatt . . .	2,193,750
2) ddo	4,000,000
3) ddo	2,000,000
4) ddo	100,000

Összesen . . 8,293,750 frank.

's e' példában az állodalomra nézve 66 procent mutatkozik, hol a' magánosokra nézve nem több 2 pcentnél.

Sokan azt tartják, törvények, intézkedések kellenek, a' többi magától fog menni. Tartsanak bár akármit, de ezen véleményt mind az eddigi előzmények, mind a' bekövetkezendő események mind végig meg fogják czáfolni. Ha csak azokra vissza tekintünk is, a' miket már a' közgazdaság annyiszor változott, tétovázó, egyik túlzásból a' másikra hányatott elveiről elmondtam, könnyű által látni, mennyi tévelygéseknek van a' legtisztább szándék 's a' legmélyebb belátás is alávettette; mi könnyen megeshetik hogy a' legüdvösebbeknek látszó törvények váratlan ellenkező fogantatást szülnek, hogy az óhajtott siker helyett az állodalmi közjólét alapjait ingadoztatják. Ezeket akar megtartani, 's foganatba tenni, változtatni, módosítani pótolni egyiránt ártalmas, egyik közromlást huzhat maga után, másik a' törvények tekintetének megcsökkenését. Biztos, semmi veszélylyel nem járó még csak nem is fenyegető eszközöknél kell tehát kezdeni, 's e' kettő; alapos ismeretekre vivő tanítási rendszer az értelmiség' kifejtése — közlekedés elrendezése és helyre állítása, az ipar

és szorgalom felélesztésére — soha sem volt várt fogamat nélkül, hanemha annyiban, hogy boldogító következményei mindenütt minden várakozást felül haladtak. Igazabban lehet mondani, tegyük ama' kettőt, 's a' törvények a' kifejlett értelmiséghez szorgalomhoz miveltséghez 's a' kor szelleme kívánatihoz fognak simúlni.

GYÖRY SÁNDOR.

XXV.

A Z O R O S Z I R O D A L O M

T Ö R T É N E T E.

(V é g e).

Péter rendes hadi, és hajós sereget, fővárost teremté, dicsőséget, jövőt ada Oroszországnak, azonban nem adhatta egyszerre nyelvet, irodalmat is, mellyek nem külről jönnek be, hanem belülről fejlődnek szabadon; de a' fön előszámolt alkotások által az új életnek magvait hinté el, 's hogy e' magvak kikeljenek és teremjenek, academiát tanító intézeteket teremté. Alatta még nem volt semmi irodalom, de csirájában létezék már, mint maga a' nyelv. Ha valamelly Péter' korábóli könyvbe vagy kéziratba tekintünk, milly veggyülete mutatkozik az igazi orosz szavaknak német, holland, franczia 'stb. szavakkal: de épen ez volt sorsa az angol nyelvnek is Angliában 's a' román nyelveknek délnyugoti Európában. A' szavaknak e' tarka veggyületéből könnyen átlátható vala, mint forrtak egymással a' népeletnek elemei, mint ütköztek össze az új fogalmakkal és mint tevék sajátjaikká azokat; szóval meggyőződik az ember, hogy Oroszországban az ügyek' új rendével valóban új nyelv is születik. A' viadal nemcsak az orosz és idegen szavak között, hanem a' sláv, nagyorosz és vidéki orosz szavak között

is helyet talált. Egyik könyvben fehér - orosz formák, másokban nagy - orosz formák uralkodnak, minden ingatag és változékony egész Lomonossoffig, ki talentumának ereje által a' nagy - orosz formáknak szerze túlnyomóságot, 's midőn teremtői szellemét a' népnyelv' rámájába 's nem a' sláv nyelvébe önté, a' szabályos fejlődésre processust kezdé. De ő a' nyelvtömegeket úgy szólván durváknak 's előkészületlenül találta, 's most latin formákba kezdé kovácsolni azokat. A' magános erőteljes orosz nyelv nem engedelmeskedék neki, mint szinte azon íróknak sem, kik őt követték 's hiába törekedtek olly formákat adni annak, mellyek nem voltak sajátjai: föntartá önállóságát, 's Dershawin' szelleme, Karamsin' törekvései 's méginkább Puschkinnak 's kortársainak művei mostani vágásába hozák, mellyen most diadallal forog tova. Fejlődésének phasisával az irodalom' irányai is összekötvék elválhatlanul 's azért annak története következőleg osztatik föl:

Minthogy a' fűnebbi fejtegetés szerint irodalom nem létezett Péter előtt, így ezen egész időszakot nem vesszük az irodalmi, hanem csak a' műveltségi történetbe általában, 's ezt *irodalmi előtti*-nek nevezzük. Oroszországnak európai életbe léptével már mutatkoznak ugyan a' szellemi munkásság' kezdeményei, de azok csak kezdemények, maga a' nyelv még pezsgésben van, új elemek lépnek bele, és még saját szólás módja közt is ingadoz; ez a' *nyelvelemek' és művelődés' forrásának* korszaka.

Lomonossoff' fölléptével a' tájszólásmódok háttérbe lépnek a' nagy orosz elől, sok kölcsön szó, eddigelé egészen idegenek, polgári jogot nyernek, 's az egyházi szláv a' nép' beszédmódjával létegi egészszé olvad össze. De az értelmi fejlődés nemcsak nem hatott be még a' nép' közép osztályába', hanem még ingatag és fűlszínes a' magasabbokban is; csak csekély számú tudósok' osztálya vön részt abban, azért a' nép még nem ütheti bélyegét az irodalomnak nyelvére, melly teljesen az íróknak kényökre van hagyva. Lomonossoff, teremtője 's királya a' nyelvnek, latin formákat ad annak költészeté' irányának for-

májában, mely az akkor Európában uralkodó hamis classica izlés' mintája, a' régi óda szerint képeztetett. E' korszakot azért *lomonosszfnak* nevezzük 's jellemzetéül mondjuk a' nyelvnek hozzá nem álló latin formákba szorítását 's a' költészetben bizonyos *emphatica*-figurai tonnak uralkodását.

Most azonban Oroszország, mely nyugot' eszméi' befolyásának tárva van, az udvar és magasabb rendűek által befogadja ezt. Az utóbbiak egészen az akkori Európában uralkodott francia műveltségre bizzák magukat, 's a' hazai irodalomnak, ha abban részt vesznek, a' francia, úgy nevezett classica irodalom' irányát adják. De e' középszerű talentumok, mellyek kellőleg semmi irányt nem tudnak sajátítani maguknak, szolgálai utánczókká lesznek; az irodalomban rossz dramák és epopaeák uralkodnak, mellyekben francia nevek alatt Phaedrák és Andromaitok jelennek meg, míg a' classica mythológiától a' lyrai költészet egészen elnyomatik. A' műveltség azonban mindinkább mélyebben hat a' közép rendekbe, mit Katalin czárnő törekvései a' nép' fölvilágítása körül 's az akkori időben föléledő *journalistica* irodalom előmozdítanak, melly még könnyebben terjeszti az eszméket a' tömegek közt mint a' könyvirodalom; a' mellett műveltségi történetünkben a' feledhetlen. Nomikuffot is figyelembe kell vennünk. Mindez időre fényszikráit csalja ki a' nemzeti-ségnek, de még az önmagát kellőleg nem ismert nemzeti-ségnek. Katalin' fényes kormánya egy érzeményben két egymással egyébiránt ellentétben volt elemét egyesíté a' polgári életnek a' magasabb és alsóbb osztályokat, 's a' felizi dicsőséget éneklő dalnok az első nemzeti költész, mert az őt lelkesítő érzemény minden osztályban elterjedt. Érzeményben nemzeti, nemzeti kétségtelenül a' kifejezésben is, noha még a' classica formákhoz szított. Igen. Dershawin első költésze Oroszországnak, első csillaga a' nemzeti költészetnek. Vele egy időben villanik át a' nemzetiség Ablesimoffba, Van Wisinbe 's másokba. De ezek csak egyes fénypontok valának, az irodalom' tömege a

korábbi francia classicaí csapásban halada. E' korszak rendszerint *Katalin korá*-nak nevezetik; jellemzete a' classicaí - francia tónak uralkodása, erős pindarismus 's az irodalomnak első összeütközése a' Dershawinban támadt nemzeti érzeménnyel.

De e' korszakban már sok író adá magát az orosz életnek tanulmányára, 's az abból általok vett anyagok részvétre találtak a' nemzetnél; azonban kevesen tudának orosz anyagokat orosz ruhákba öltöztetni; ők maguk nem érzének a' nép élettel, 's azért irodalom iránti részvétet nem gerjesztének a' népben; csak a' nemzeti élettel kezdett az összeolvadni. Karamsin alatt, ki legelső tört utat arra. De ez sem sikerült neki akadály nélkül, még költészi dolgozatai által sem, mellyekkel minden jó szándéka mellett is nem léphete egy sorba a' nemzeti kötetsekkel, hanem azáltal, hogy kiküszöbölé a' költészetből a' czikornyát, mythológiát 's a' hamis classicismus' minden sajátságait és azt egyszerű, az emberi természetben fakadó érzeményekhez közelebb hozá, és a' külfénytől és csillogástól az igazi foráshoz, a' szívhez fordula.

Az átmenet göröngyös volt, 's maga Karamsin érzélgésbe esék. Egyszerű érzeményeknek 's a' házi életnek bevitelére az irodalomba egyszerű és természeti képek is kívántattak múlhatlanúl, 's velek egyszerű, könnyüded nyelv. Ebben áll Karamsinnak fő és feledhetlen érdeme az orosz irodalom körül. Lomonossoff megállapítá, de a' népelet' körén kívül helyezé azt, Dershawin megmutatá a' lehetőséget ezen utóbbihoz közeledhetni, Karamsin pedig megvalósítá ezt, 's orosz története által megerősíté az irodalomnak közeledését a' népelethez. Lomonossoffot 's cyclusa' költészeit udvar, tudósok magasabb rendűek olvasák, de Karamsint: t. i. történetét, melly mint irodalmi termék örökleg fényes emlékjel marad, mindenki olvasá, ki olvasni tudott.

E' változás azonban nem egyszerre hanem csak lassanként haladt utján. A' classicaí tanoda még haldoklásában is több jeles, valódi költészi talentummal kitűnő

írók mutata; mégis a' Karamsintól kijelölt irány annyira megfelelt a' szellemnek 's a' kor' szükségeinek, hogy könnyen uralkodóvá lön. Karamsint segíték azonban Dmitrieff', Batjuschkoff' talentumai 's mások, kik az óda és mythologia ellen sikra szálltak; és sugallataikat szívből és életben keresék. Bizonyos édesded, érzelgős tón következte azon befolyásnak, melyet Karamsin' változtatása gyakorla, ejté hatalmába az egész irodalmat, 's uralkodék rajta egész Shukoffski' törekvéséig, ki a' germann költészet' mély világába vezetete minket. Shukoffskival kezdődik a' gondolat' költészete: ő tanítá Oroszországot megismerni ama' mély, fönséges érzelmeket, mellyek sem a' népre, sem magány életre nem viszonylanak különösen, hanem azok az egész emberiség' sajátja; ő hinté el nálunk első magvait a' philosophiai törekvésnek, melly nélkül tudomány és élet sohasem érnek meg teljesen. Shukoffski mégis nemzeti volt; Dershavin nemzetisége pedig abban álla, hogy ő dalainak tárgyaiban összehangzott a' néperzelemmel, így volt a' dolog némileg Shukoffskival is: ő t. i. azáltal vonta magához a' közönséget, hogy hazai harcot énekle. A' közönség rokonan érezve vele, a' slávok' hardjával, megszoká zengzet teljes melodiai hangját, 's figyelt más dalaira is. Shukoffski' befolyása Oroszországra nagyjelentésű 's terjedelmű volt, bár mindekkorig sem méltányoltatik eléggé. Karamsint és Schukoffskit politicalai éltöknek viszonyaik segíték irodalmi reformjokban. Sándor czár szokatlan adakozása és törekvései a' népoktatás körül népoktató ministeriumot, új egyetemeket és felsőbb specialis intézeteket, gymnasiumokat 'stb. adának Oroszországnak 's valamennyi néposztály közt terjeszték a' szellemi műveltség íránti lelkesülést. Tudomány virágzék a' birodalom' távol határainál, 's a' nagy honi háború, melly alapjában rázta meg Oroszországot, fölhívá minden erkölcsi hatályát. Nem volt idő Jupiterrel és Aphrogitával foglalkozni; az ágyuk' durrogása, melly a' hazai virányokon dörge, közelebbi tárgyakhoz vezetett, 's az idő' nagy kérdései, mellyek borzasztó viadalban fej-

tettek meg, a' vitézség' és magas elmének tettei, röviden, minden mi borzasztót és szépet mutathat elő a' háború, nagyítá az érzemények' és gondolatok' körét 's fültára a' kedélynek ajtaját az emberiség' általános érdekeinek. Egyébiránt az orosz sergek ismerni tanulák a' művelt Németországot kalandozásukban és Shukoffski nagyon előmozdítá ezen ismeretséget, midőn a' német költészetnek némelly virágát a' hazai földekre ülteté át. Szóval, e' háború befolyása Oroszország fejlődésére 's művelésére megmérhetlen volt, 's azzal orosz életnek új korszaka kezdődik. A' benső értelmi fejlődésnek rugótolla Sándor czár volt e' korszakban a' nép' fölvilágítása körül; e' mozgalomnak és irodalmi átváltozásnak létegei Karamsin és Shukoffski valának 's e' kort azért *Sándor korá*-nak nevezzük 's irodalmi tekintetben következőleg jellemük: a' költészet levetközi a' külfényt 's az előbbi korszaknak mythologiai csillogásait, 's vezéreltetve a' mindenütt terjedő műveltség, valamint nagy politicalai események által, benső érzelemben öszpontosúl, mihez érzelgőség által jut; Karamsin kezdi az utósóval, Shukoffski végzi az elsővel. Ezen irány' következtében a' nyelv lehány magáról minden csillámot, 's Karamsin' tolla alatt a' társalgási beszélgetésnek egyszerű formáiban jelenik meg, és Shukoffski' lényében az érzeménynek hű és összehangzó kifejezésévé lesz. Ha az előbbi korszakban az óda uralkodék, most szabadabb formák lépnek annak helyébe, nevezetesen az epistola, románcz és balláda.

A' háború kifejté a' nép erőit, éltének minden rugótollát napfényre hozá, 's az oroszokat nagyobb figyelemre serkenté maguk 's bizodalomra sorsuk iránt; a' műveltség most már nem volt kizáró osztály része a' magasabb rendeknek, hanem trónját a' középrendűek közt üté föl 's kezde már az alsóbbakhoz is leereszkedni, kik teljes fényben tüntették ki jellemüket a' lefolyt nagyszerű események alatt. A' Shukoffski által előkészített philosophiai irány Moskvában a' német philosophia' tanulmányában fejlődék, miáltal a' figyelem a' belső világra fordítá szemeit. Így

minden előkészület megtéttett egy önállású nemzeti költészethez 's az Pusckinban lépett föl. Az ő szelleme az orosz életnek minden elemét fölfogá, a' jelent, és jövőt, örömét és fájdalmát a' népnek, dicsőségét, ragaszkodását a' trónhoz és humorát. Pusckin egyedül magára nézve betölté az egész korszakot; Kryloffon kívül senkit sem lehet említeni mellette, mert valamennyi, nem az előbbi korszakhoz tartozó költész csak szellemének viszfénye volt. Ő életet és mozgalmat vitt az irodalomba, 's körötte csoportosult minden törekvés. Így p. o. első alkalmat nyújtott a' classicismusnak a' romantismussali hosszadalmas és kemény tusájára. Ő az orosz irodalomnak ön-maga volt legfényesebb korszaka, melly teljes igazzal *Pusckin korának* neveztetik. Jelleme: philosophismus Moskvában, viadala a' classicismusnak a' romantismussal, teljes diadala az utóbbinak, 's azzal egyszersmind a' nemzetiségnek föllépése az irodalomban; a' prosa mindinkább könnyüdebbé és szabadabbá, a' versalkotás tökélyesebbé lesz, 's a' regényes költemények' dallása mindinkább terjed.

Pusckinnal 's korának költészeivel Oroszország nemcsak önállású költészetét fejleszté, hanem munkás részt is kezdé venni az eszméknek fejlesztésében, mellyek leginkább foglalkodtatják nyugot' irodalmát. Az orosz irodalom olly közösségbe lépe vele, hogy a' german 's romani népeknek csaknem minden új irodalmi tünetek viszhangra talál nálunk, 's azon alakot és formát veszi fel, melly nemzetiségünk 's műveltségi fokozatunk' föltételeinek megfelel. A' műveltség még sohasem áradt el olly szabályozott és erős folyamban, mint most, minthogy a' nép a' tudomány' nélkülözhetlenségének megismerésére jött, 's a' kormány a' nép' kívánatát és szükségét minden módon megelőzi. Sándor czár' első uralkodási éveinek kivételével Oroszország' történetében nem találunk időpontot, hol a' kormány annyit tett volna a' népművelésre. Mi annak irányát illeti az az Európában jelenleg uralkodó ipar szerint hasznot hajtóvá (kutilitarisch) 's az anya-

gi jólét' terjesztése felől gondoskodóvá lön, úgy hogy az real tanodák', journálok', encyklopaediák' 's népszerű tanulási pálya' formájában lép föl. Nincs ok nehezeltelni ezen realismus miatt, sőt inkább örvendetes, hogy az szilárdabb alapot vet műveltségünknek. A' néptömeg sohasem édesgettetik a' tudománytól tudomány miatt, 's az ahhoz vezető útnak rá nézve szükségesképen realis hasznokban kell állania. Ha az ember helyesli ezen igazságot, könnyen meggyőződik, hogy a' most uralkodó irány szilárd alapot vett a' népnek általános értelmi fejlődésére, munkásságba hozza minden értelmi és erkölcsi erejét. Világosan látjuk, milly óriási lépteket tett Oroszország a' mostani czár' országlása alatt, ki a' realis fejlődést különös párfogásába vette; ha Katalin alatt a' műveltség felsőbb körökben szilárdítá magát, Sándor alatt a' középekbe hata, a' mostani czárt illeti a' dicsőség annak kincseit a' mostani alsóbb osztályoknak is föltárni.

Hány tanodák, oktató intézetek nem emeltettek a' kézművesek, parasztok' 's altisztek számára az utósó tíz évben? még a' nomad törzsök sem feledtettek. Nem nagy ritkaság többé, mint tizenöt év előtt, olvasni tudó parasztot találni. 'S mi eszközlé ezt? lényeges hasznok' megismerése, ipar és kereskedés. Így a' hasznot hajtó iránynak, melly *tán* nyugoti Európának szellemi emelkedését gyöngíti, Oroszországban egészen más hatása van: az jóltevő harmatként jelentkezik itt, melly a' polgári 's értelmi életnek minden elemét eleveníti, 's megóv minket az elméleti vitáktól, mellyek ott kártékonyak, hol még semmi realis alap nincs vetve. Jegyezzük meg azonban, hogy ezen irány minthogy realis hasznokra szorítja a' szellemet, kiszárítja a' képzeletet, miért is a' művészeti fejlődésnek nem kedvező. Költészetünk az utósó tíz évben mintegy elnémúlt, kevés dalnok hallatja magát 's ezek is tartózkodólag, mintha dalaik által az általános értelmi munkát félnének háborgatni. De e' tünemény is közös egész többi Európával, mellyel mi most az irodalom' phasisain kézfogva megyünk. Walter Scott valamennyi nyu-

goti népnél forrongásba hozá a' történeti regényeket, nálunk ugyan azon szükség mutatkozik. A' regények Európának nagyon hosszadalmasok valának 's a' novellákhoz fordulának — irodalmunk jelenleg el van árasztva novellákkal. A' journalok szokatlanul tetemes befolyást nyerének az európai művelődés menetére, nálunk csaknem kikeresztőleg azok képezik az olvasást. A' történet irány 's az azzal föloldhatlanul összekötött törekvés minden nemzeti után, még a' régi nemzeti formák után is, fejére nőtt egész Németországnak, nálunk jelenleg a' nemzetiség a' végpont 's minden irodalmi terméknek (bár nem mindig elért) célja. E' mostani korszaknak még nem akarunk nevet adni, miuthogy futását még nem végezte be, mert teljes haladásban van 's így nem tartozik még a' történethez. Jellemzést hason okból szinte nem lehet adni róla 's csak azon általános megjegyzésre szorítkozunk, miszerint novellák' és journalok özöne árasztja el irodalmunkat. A' nyelv, melly fejlődésében mindinkább gazdagodék, szabatos, világos és határozott formákat ad elő 's a' vidéki irodalom' befolyása által sok szükségtelen szót vett föl, a' keleti élettelle 's irodalmakkali ismeretség által, azonban számos epithetionok 's cikornyás körülírások' szerencsétlen maniáját tevé sajátjává.

Németből

FEKETE SOMA.

Ausland: 1840. Nro. 175. 176.

177. 178. 179.

XXVI.

A' TANÍTÁSI RENDSZEREKRŐL,

KÜLÖNÖSEN

A' HUMANISMUS ÉS REALISMUSRÓL.

Mióta hazánk hosszú tespedéséből felrezzent és azt minden oldalról eleven munkássák követte, lassanként ugyan de egyszersmind azon tántoríthatlan meggyőződés is fejlődött ki, hogy minden hazafiui fáradság és törekvés csak igen csekély és bizonytalan sikert szülend — ha még is szülend — míg az eldarabolt szétágazó erő a' nevelés által egybegyűjtve szilárd alagra nem támaszkodik. — A' nevelés ügyét, ha széttekintünk, mint a' haza köz- a' kornak pedig fő kívánatát látjuk előtűnni, mert habár nem hiányzik is a' külső 's az emberképzés fája imitt amott teljes virágában díszlik, többnyire rosz szél lengi körül 's undok férges rágódnak a' szép virágokon, ép gyümölcsöt tehát nem reménylhetünk. — Tudom én, hogy századok feküsznek rajtunk, melyeket nem egy könnyen gördíthetünk le, de valahára nálunk is tette indult a' lélek; nevelő intézetek, iskolák, ismereteket terjesztő egyesületek 's több más ez ügybe vágó dolgok tervezetnek naponként, a' *humanismus* és *realismus* is életkérdésül adaték fel. E' fontos kérdés feloldását sokan erőteljesen feszeget-

ték már, többen csak bibelődtek vele, nem csoda tehát, ha a' kérdés bonyolodott csomóvá vált, mellyet most nekem is könnyebb lenne kettévágni, vagy egészen félredobni és az ujabban keletkezett tanítási és nevelési elvek és irányok fejtegetésébe bocsátkozni, hiszen Németország szigorú pädagogi tribunálja úgy is eltöré már a' pályázat felettök, — nálunk, mint mondám, életkérdésül vetetett fel, nem lehet tehát, nem szabad e' csomót kettévágni vagy félredobni, de szétbontásához kell fognom. Mielőtt e' bontáshoz fognék, türelmért esdeklem, mert a' nevelési és tanítási elvek és irányok származási korába kívánok visszalépni (— a' humanismus úgy is csak a' régiségen csiügg) részint hogy ott felfogván a' fonalat és kisimítván érjek az annyira elbonyolított csomóhoz, részint hogy a' mai tanítási rendszer — de nem a' mienk — mint a' historiai kifejlődés okszerű resultatumának bizonyosodjék be.

A' tanítás és nevelés elejétől fogva minden mívelt népektől az emberiség legfontosabb ügyének tartatott, de mig mi most minden kérdéseinket a' képzés *miképen*-e körül forgatjuk, a' régiek megelégedtek annyival is, ha oktatás lételetét biztosíták, azt hiven, hogy tanítás és nevelésnek már elégtétetett, ha arról általánosan gondoskodtak. A' képzés célja ki volt ugyan fejezve, hogy nem az iskolának hanem életnek kell tanulni, hogy a' gyermek azt tanulja, mire mint férjfiúnak szüksége leend, — egy föléről azonban, mellyből minden egyest származtatni és szigorú összefüggésben adni lehessen, senki sem gondolkodott, minélfogva a' tanítás egyenesen a' tanítók személyességének maradt alávetve, miből csupán különféle tanítási módok támadtak, az *acroamatica*, *erothermatica*, *socratica*, *heuristica* stb. mellyekből egyik sem tudott a' másik fölébe vergődni és csak azon meggyőződésre segítette a' tanítókat, hogy az egyén különfélekép változó subjectivitása intézi a' tanítási módszert. Azon tudomány, melly tanítja, miképen vezettetik az ember azon képességre, hogy az igazat átlássa és a' jót akarja — pedig épen

ez a' pädagogia¹ — nem talált elegendő méltánylatra, mi-reánk legalább semmi munka sem maradt fel, melly er-ről, mint különös tudományról, iratott volna. A' szép és jó görögöknél tudjuk ki volt a pädagogos, a' római művelt-ség pedig csupán a' görögnek másolata és visszfénye volt. A' gyakorlati pädagogia az akkori magnestú nélküli hajó-záshoz hasonlított; nem volt vezető csillag az élénk ha-ladás eszközlésére, a' mi századokon át történt, nem volt egyéb sötétben való botorkálásnál. Véghetlen elő-lépést idézett elő a' vallás. Az isten fíja felszabadította a' lelket lealázó bilincseiből. A' kereszténység mindenki-nek alapítatott, a' skláv, a' jobbágy sincs belőle kizár-va. A' kereszténytan szerint nem elég az áldozatnál (mi-sénéi) csupán szenvedőlegi jelenlét; a' híveknek — az utolsó sklávnak is — legalább a' miatyánkot, az apos-toli hitvallást a' tiz és ötparancsolatokat könyv nélkül kell tudni, az ünnepi evangéliumot és predikációt érteni. En-nélfogva az egyház kénytelen volt mai népnevelésünk alap-ját megvetni; a' mi Görögországban és Romában is szigo-run el volt választva, azt az egyház egyesítésbe hozta: az egész ifjuság, a' jobbágy paraszt, a' polgár gyerme-kei épen úgy nyerék a' katekismusban való oktatást, mint a' fejedelmek és nemesek gyermekei, és ez a' mai népis-koláknak csirája, mellyet a' hatalmas idő érlelni el nem mulasztott. A' püspökök, káptalanok, klastromok iskolá-kat alapítottak. Nagy Károly és Alfred az emberiség' e' közjáva — a' szellemi műveltség — iránt hatalmas kézzel 's mindazon eszközökkel, mellyekkel királyok birnak, szerzék dicső emléköket. Hazánk történetében is felvan-nak jegyezve az első apostoli királytól kedve az iskolák iránti lépések. Azsiaról, hol néha a' kalifák dühét mű-vészet iránti hajlandóság szelidíté, szó sem lehet, mert mint *Rotteck* megjegyzi, e' földrészen a' szünteleni des-potismus átka nyugszik. A' tudományokat terjeszteni pe-dig annyit tesz, mint a' szabadságnak hódolni. A' keresz-tények közt a' bő jövedelmekkel megajándékozott kano-nokoknak leginkább tanítással kellett foglalatoskodniok,

innen eredtek a' *canonicus scholasticus*, *cantor*, *magister* nevezetek; a' név a' bőjvedelmekkel maig is áll. A' káptalan iskolákban kezdék az úgy nevezett hét *artes liberales* tanítani, 's ekkor eredt az ismeretes *Gram loquitur* 'sbt. de a' latin éneklés, a' misénél való ministrálás mindig első helyet vívott ki 's valóban az *artes liberales* az irással együtt annyira elhanyagoltattak és elsülyedtek, hogy nemesség, sőt sokan a' főpapok közül is nevéket sem tudák leírni; a' természettudomány nem csak hogy művelőkre nem talált, de hüvösségnek, ördögi mesterségnek tartatott; a' könyvek ritkábbak lettek, némelly vidékeken egészen eltűntek. Illy körülmények közt az iskolák csak szűken fejlődhetek csirájokból, felsőbb képzés épen nem létezett sem a' nemesség, sem a' polgárság részére. A' városok szabadságukat kivíván mesterség és kereskedés által gazdagsághoz is jutván, érezték ugyan a' felsőbb képzés szükségét, de az eszköz magokban épen úgy hiányzott mint a' képzés lényegébe való mélyebb behatás, mit volt tehát mást tenni, mint szinte latin iskolákat állítani és mesterségre, kereskedésre szánt fiaikat épen olly tanításban részesíteni, millyenben a' papságra szánt ifjak részesültek. A' homályos századokon át nem hibáztak ugyan némelly világitó csillagok, de ezen derék gondolkodók neveiket egy lehelettel ki lehet mondani. A' kor jelleme tudatlanság és sötétség volt. Az iskolák még sokáig ezután csupán a' *trivium* és *quadriviumra* szorítottak, míg lassanként a' szellemi belátás terjedvén, legalább a' nagyobb és híresb iskolákban az oktatás is nagyobb kiterjedést nyert, de ott is a' tanítóknak a' pogány philosophiának és keresztény theologiának összeforrásából eredt *scholastica philosophia* fődíszje volt, és noha ez a' tekintet szűk körében mozogván haszontalan szörszálhasagatásai, üres állítmányai, érhetlen formai sőt esztelen szemlélődései által a' szükséges és alapos ismeretek szerzésére káros befolyással volt, nem tagadhatni mindazonáltal, hogy finom megkülönböztetései, éles magyarázatai és szoros meghatározásai által a' tudo-

mányos rendszert hozá be, az öngondolkodást fölébreszté 's a' lelket szabadabb munkálódásra ingerlé. Így már szelleme is tudományos vitatkozásra vezetvén, a' szakadás magok a' scholasticusok közt kikerülhetetlen lön; az anyagi, seraphi, czáfolhatlan, bölcs doctorok, egymás ellen a' legtüzesb vítára keltek. Legnagyobb kiterjedésü és befolyású volt a' *nominalisták* és *realisták* köz szenvedelmesen viselt háború, annak meghatározása felett, vajjon az *universaliák*, az az általános eszmék csupán subjectiv képzeletek-e, tehát némiképen csupa nevek, vagy valami objectiv, tehát való (reale) felel-e meg azoknak, és itt lehetetlen a' *humanismus* és *realismus* magvát félreismerni.

Ez a' tizennegyedik század állapotja. A' következő századok általában a' szabadság zászlója alatt, nagyszerrü eseményeik által lassanként, mert a' világtörténete nem sürgető's a' középkort feldulván, új erőt fejtettek ki, melly természetesen nem csak a' polgári és társasági életre, hanem a' culturára is hatott. A' városok szabadsága ipar és kereskedéssel, lőpor és könyvnyomtatás feltalálása, a' keletindiai tengeri ut és Amerika fölfedezése, és ennek mint eredménye az idegen tartományok és népek fölfedezése és kirablása iránt támadt irány, az égi mechanica körében történt fölfedezések, a' természettudományok kifejlődése és végre a' reformatio egybekapcsolva mindazokkal a' középkarból, mellyek természetöknél fogva marandók és csupán formáik voltak változtandók, új időt 's azzal új culturát idéztek elő.

Ámbár ezen újabb kor első századaiban is háboru és szellemi jelentőség nélküli viharok rendíték meg egész Európát, mindazonáltal nem voltak ritkák olly lelkes és tudós férfiak, kik mélyen belátván az iskolai ügybe a' javítás szükségét mulaszthatlannak érezték, ezek a' lélek historiai kifejlését vévén alapul, a' szellemi képzést a' philológiára és a' classicus előkor űsmereteire építék, melly mezőnek mérhetlen kiterjedtsége és végtelen bennéke miatt nincs miért csodálnók, hogy az három századon át a' tudományos élet kellékeit kielégíté, hogy abban

némellyek ma is annyira tévedeznek. E' közben a' vallási surlódások ébren tarták a' különféle felekezetek közt a' lelki tehetségeket, mi által az öngondolkodás nagyobb kiterjedést nyert. Így most ismét épen vallási tekintetből a' nevelés új fordulatot vett; a' felekezetek különböző vallási véleményeik biztosítására mindenféle iskolákat állítottak, és új rendszerek, teoriák gyorsan következtek egymás után. *Niemayer* a' protestantismus és catholicismusról emlékeztvén azt mondja: *Alles ist im letzteren positiver, abgeschlossener, und in mehrerem Betracht consequenter, schon deszhalb, weil wenigstens die öffentliche Erziehung fast ausschliessend in den Händen der Geistlichen liegt.* Azonban a' pädagogi főtünemények, tagadhatlan, a' protestantismus kebeléből származtak. — A' 18-ik századdal milly dicső fényderítő kép sugárik előnkbe! Először is *Spenner* és *Franke* neveik tűnnek fel, kik új rést törvén, a' nélkül hogy a' tudományokat megvetették volna, a' vallás gyakorlati részére hatottak. *Franke* neve sokkal dicsőbb emlékekkel bír a' *hallei* árvaházban, hogy sem gyenge szavaimra szorulna, itt elég lesz csupán elveinek rövid említése.

„Minden nevelésnél az utolsó czélnak az isten eleven ösmeretének és a' tiszta kereszténységnek kell lenni. Csupán az által fog az isten dicsősége az emberek közt előmozdítani. Úgy is csak az igazán jámbor ember lehet egyszersmind a' társaság' jó polgára. Valódi jámborság nélkül minden tudomány, minden okosság, minden világi képzés inkább káros mint hasznos, és a' visszaéléstől nincs biztosítás.“

„A' tanításnál az állapotot és jövőndő rendeltetést kell szem előtt tartani. De az istennek és törvényeinek alapos ismerete egyiknek mint másiknak szükséges. Ennek kell tehát az iskolában minden rendűek részére az alapnak, főleczkének lenni.“

„A' régi nyelvek erre nélkülözhetlenek, mert illendő, hogy a' tanulók a' szentírást eredetiben olvassák. — Jó

a' pogány írókat is érteni, de féltő, hogy azok könnyen eltérítenek a' bibliától. Több auctorok erkölcsi tekintetből veszedelmesek az ifjuságnak. Némelyeket soha sem, másokat csak kivonatban kellene olvasni. Jobb is lenne a' latin nyelvet a' pogány írók helyett *Lactantius* és *Ágoston*-ból tanulni. — Egyébiránt a' földleírás, történet, természettudomány se maradjon egészen idegen a' tanuló előtt. — Ébresztő eszközül a' bot és vessző nem volt kizárva. Ezen rendszer a' pädagogia történetében *pietismus* név alatt áll.

„Az említett cél ellen bizonyosan senkinek sem lesz kifogása, de nagy hiba, hogy a' cél csaknem eszköz is egyszersmind. Ezen kitünő hiba alapja pädagogi tekintetben az emberi természet kifejlődési lépcsőinek ösmerete hiányában fekiüdt és fekszik, és valóban a' lélektan és általában a' philosophiai tan az emberi természetről és kifejlődési törvényeiről maig is sehol sem várakozik bővebb magyarázatra, mint a' vallási ügyben. A' pietisták vallása hideg theoria élet és erő nélkül, vagy ha képes is néha vallássságot ébresztetni, az, csak ritkán hogy ne mondjam, soha sem fog tiszta öntudattá válni.

A' mi ezen 18-ik századi elveket illeti, úgy hiszem, sok fejtörés nélkül is, a' mi iskoláinkban még élethen látjuk, 's azért a' ki a' pietisták többi rendszerét ösmereni kívánja, tekintse meg a' mi iskoláinkat.

A' pietismus ellenében *Basedow* a' *philantropismust* alapította. Jelszava: *embereket, világpolgárokat nevelni!* az első főket zászlója alá édesíté. Elve:

„A' vallást az ifjunak a' legegyszerűbben kell tanulni; iparkodni kell, hogy az erényt és vallást megkedvelje. A' szabadság iránti természeti hajlamot nem kell elnyomni, hanem csak kormányozni. A' közönséges büntetések általában számüzetessenek. A latin és görög nyelvekkel való nyomorgatás egészen fölösleges.“

„Az érzéki gyermek, az érzéki ifjú, ki minden elvonult és érthetlentől idegenkedik, mindenek előtt az ér-

zéki világgal ösmerkedjék meg. Ezt kell neki megtanulni, — ha lehet a' természetben, különben képekben.“ Ezen elveknél fogva Basedow Amos Comeniusnak a' 16-ik században Erdélyben kiadott *Orbis pictus* munkáját elővévén; azt megbővítette, és így származott az akkor nagy figyelmet gerjesztett *Elementarwerk*, erre ismét *Campe*től a' *Revisionswerk*. — Nagy és merész volt Basedow törekvéseiben, de az emberi természet szellemi önállóságát félreösmervén, csupán anyagban és érzéki érteményekben élvén, a' nevelést tökéletesen anyagositotta, és a' gyermeket általában az objectiv érzéki világnak alávetette, mi által célját eltévesztette; mert midőn a' természetet kereste a' legáltalánosabb természetlenségbe jutott.

A' *classica literatura* halálos sebet kapott, de szerencsére a' gondolat, mint Achilles ládszája, meg is gyógyítja az ejtett sebet; mert midőn mind a' *pietismus* mind a' *philantropismus* részéről a' régi nyelvek érdemlet méltánylást nem nyertek, többen a' történetre hivatkozván megmutaták, hogy a' *classica literatura* megvetése eddig még mindig a' tudományok' süllyedését is maga után vonta. A' régi nyelveket, különösen a' latint és görögöt minden valódi tudalom alapjának állíták, 's magokat dicsekedve *humanisták*-nak, rendszeröket *humanismus*-nak nevezték. Azonban a' kereskedési és művészi életben is érezni kezdék a' tudományos felfogás szükségét, egyszersmind a' természettudományok annyira és olly irányban kifejlődtek, hogy jelentőségök valamint a' sajátképeni iparéletben, úgy a' közélet szükségeiben félreismerhetlen lön. Azoknak, kik ezen körülményeket mélyebb vizsgálatra vevék, a' historiai tudományosság azok ellenében csak csekély hasznunak, sőt talán haszontalan tehernek látszék, és így a' realiakat a' humanisticai képzés ellenében mindenképen sürgeték és felebb emelék azt vitatván, hogy csak úgy lehet az életre alkalmazható kinek kinek jövendő rendeltetéséhez szükséges tudományokat szerezni; de azoknak általános tanítását sürgették. A' humanisták ellenben a' humanitás szó-

ra támaszkodva, azt iparkodtak bebizonyítani, hogy fő feladás az embert általában emberré képezni; azon általános, tiszta emberi, még semmi különös szakhoz nem fordított, képzés, a' philologiai, vagy az úgy nevezett humanistikai studiumok által eszközölhető és csak azokban találtatik; a' realiak által az emlékezet ugyan tele-tömetik és az ész külsőleg élesítetik is, de a' lélek nyers és üres maradt.

Ez a' humanismus és realismus származási története a' pädagogi világban sok tüzes, sőt botránkozató czivakodásokat gerjesztett. 1835, 1836 és 1837-ben a' francia parlamentumban is vitatás alá jött, *Tracy* és *Sadé Arago* és *Lamartine* egymás ellenében csudalatos szépen beszéltek. A' megrögzött humanisták követtársaikat, kik a' polgári iskolákból a' holt nyelveket számüzni akarák, *vandalok*-nak nevezék, mind a' mellett is martius 24-én határozatba ment, hogy a' régi nyelvek tanítása a' *colléges comunaux*kban megszűnik. *Niethammer* 1808-ban megtámadván a' realismust így vonta a' kettő közt a' határt.

1) A' nevelési oktatásnak nincs saját, csupán relativ célja van, az embernek jövőre rendeltetéséhez való képzése. (A' humanismus ellenben: a' nevelési oktatásnak saját célja van, az ember általános képzése).

2) A' nevelési oktatás célja, a' lehető legnagyobb közönséggel hasznos ismereteket közölni. (A' humanismus ellenben: szellemi kiképzést).

3) Az ifjút dolgokra, nem szavakra kell tanítani; a' mi világunkra való képzéssel kell kezdeni; arra, mit ti eszméknek neveztek, csak későbbben érik meg a' tanítvány. (A' humanismus ellenben: eszmékkal kell kezdeni — ezeknek pedig külsejük a' szó — azokkal kezd a' tanítványt a' lélek felsőbb világára képezni; ezen világra való életéről gondoskodik majd maga a' világ).

4) Az emberi tudomány tömérdességénél fogva az ifjuságnak mennyire lehet, sokat kell tanulni. (A' humanismus ellenben: sok tanítási tárgyak felületessé, szórakozóvá tesznek; — non multa sed multum).

5) De ezen *sok* alatt dologismereteket kell érteni, mert csupán azok készítene az élethez. (A' humanismus ellenben: a' fiatal lélek gyakorlására nem alkalmasak a' dolgok, hanem az eszmék; nem anyagi, hanem szellemi tárgyak).

6) Ámbár azokra nézve, kik tudósok kívánnak lenni szükséges a' régiség ismerete, mindazonáltal még sem szorítkozhatik arra a' nevelési oktatás. (A' humanismus ellenben: a' nevelési oktatás okvetetlen classical formával kell bírnia; igen de a' régiségen kívül semmi classicitas nincs).

7) A' tanulás játék legyen a' gyermekeknek. (A' humanismus ellenben: komoly foglalatosság).

8) A' tanításban változás legyen; ezt az által érhetni el, hogy az iskolai tanulmányok összes tárgyai egyszerre vétetnek fel. (A' humanismus ellenben: egyike a' más-k után).

9) A' lelki erők kifejlésében segíteni kell a' természetet: kiváltképen iparkodni kell, az úgy nevezett, felsőbb lelki tehetséget az észet, ítélő tehetséget stb. korán fölébresztetni és gyakorolni. (A humanismus ellenben: minthogy a' természet az embernek előbb emlékezőtehetséget és csak később ad észet, tehát leginkább az emlékezetet kell gyakorolni, melly gyakorlás és erősítés a' lelket táplálja. Tantum scimus, quantum memoria tenemus).

Mind a' két rendszer hosszú gyakorlata után, nyilván állanak előttünk mind a' kettőnek jelességei és hibái, minél fogva mi most már okoskodásainkat a' tapasztalásra is építhetjük, a' mint az egész kérdést a' tapasztalás bírószeke elébe vihetjük. — A' két első pontra nézve mind a' két fél tévedése az ember képzésének hal — hogy az

általános és különös képzést összetévesztették — felfogásából ered, mellynek tisztába állítása által, reménylem az egész csomó magától felbomlik.

Először is tehát azon kérdést kell tisztába hoznunk, mire képeztessék az ember, vagy mi legyen a' képzés által belőle, mert világos, hogy azon különbség szerint kell a' képzés egész ideájának 's azzal egyszersmind az eszközöknek és módszereknek is teljesen változni, A' humanisták a' jelenkorból kiszakítva magokat, azon időkben szeretik magokat ringatni, midőn az ember javában még a' természettel 's ön magával egy volt; midőn a' képzés eszköze csupán testgyakorlás és zene volt; mindenütt a' szemlélethől abstractiora, képről az eszmére emelkedvén, csak ideális javak után esengnek és erőszakkal oda akarnák a' világot varázsolni, pedig *der ewige Erzieher des Menschengeschlechtes wiederholt sich nicht, jede Epoche seiner Führung bringt neue Formen zu Tage: auch die Form der modernen Bildung beurkundet auf ihre Weise das Fortschreiten der Menschen.* Az előkor képzésre mint a' természet és szabad körülményeiből nevededett növény áll előttünk, melly azonban gyönyörű virágával szinte a' mulandóság alá volt vetve. A' jelen körülmények és teoriák mesterkélései, a' szükségeknek, valamint ezeket pótló eszközöknek végtelen elszaporodása azon növényt ezer darabokra hasították 's most nincs azon egyed, ki minden kitelhető fáradsággal is képes volna azokat ismét egy egészbe állítani. Illy körülmények közt tehát a' kérdés, mi lehet a' képzés célja, épen nem fölösleg, mert habár a' képzés szükségét a' legtisztábban felfogjuk is, a' nem igazi cél fölvétele hamis szempontot adna 's a' legnagyobb hibákat idézné elő. Azon cél, hogy az ember maga személyében a' tökéletes emberiség példáját tüntesse elé, legfelebb is csak az elmének szép tévedései közé lehetne számítani. A' valódi cél nem lehet más mint az ember testi és lelki tehetségeinek kiképzése, hogy belőle minden, a' mi csak lehet, válhassék; hogy életében munkás legyen 's a' világon nyert szerepét jól eljátsza; hogy

életének hecse legyen, melyet a' képzésnek szükségképen emelni kell. Hogy ez a' képzés célja, abból kitetszik, mert gyakorlatilag csakugyan minden képzés arra irányoztatik, az embert az életben bizonyos állásra képessé tenni, azért a' képzés anyagául is mindig az vétetik, melly azon körben, mellyben a' képzés forog, az élet benekét teszi. És helyesen; mert az ember nem növekszik olly életnek, melly magát magába zárva, mint a' növény, végződjék, hanem mások társaságának, közösködésének, a' világbani részvételnek él, és csak ebből származott azon egész összeg, mellyet képzésnek nevezünk. Így képi azon viszony, mellyben az ember a' világba lép, a' szempontot, melly szerint képeztessek.

Ezen viszony csak néhány évtizedek előtt is előre meghatározható volt, mert már többnyire születés által ki volt szabva a' nagyobb résznek állása, mellyet a' polgári társaságban elfoglaland; jelenleg azonban a' különbség e' részben nagyobb részint megszűnt és az embernek világhozoi viszonya olly változást szenvedett, hogy mindenki kénytelen magának azt a' latin közmondás szerint kovácsolni, vagy a' világ egybemunkálásával megállapítani. A' jobbágy, a' polgár gyermeke alkalmat kap magát a' legnagyobb méltóságra kiképezni, míg a' születés által magas polczra emelt, de a' világ követeléseit számba nem vevő, közutálat és megvetés tárgyává alacsonyul. A' képzés eszméje kitisztult az ó és középkor polgári és vallási előítéleteiből 's erre nézve — a' képzésre tudniillik — most csak három rendet különböztethetünk meg az emberi nem közt, a' *nép-*, a' *mivelt-* és *tudós* osztályt, mellyből mindenik bizonyos képzést követel, úgy hogy most a' nemzet *genus-*nak, az említett osztályok pedig *speciesek*-nek tekinthetők. A' kereszténység és nemzetiség által kiszabott képzést, melly egy tagban sem hibázhatik, *genericus* képzésnek vehetjük, melly nem más, mint a' szellemi erkölcs és józan okosságára való képesség. *Vergessen Sie nicht*, irá a' derék *Rochow* Salzmannak, midőn az Schnepfenthal-

ban felállítandó intézete tervét vele közölte, *dass der Sohn des Großfürsten und der Sohn des Bauers, bis auf ein gewisses Alter auf einerlei Art müssen gelehrt werden.* Ezekből látjuk, hogy mind a' *humanismus*, mind a' *realismus* elve befoglaltatik a' képzés eszméjében, és nem hibázunk, ha e' szerint kettőt veszünk fel a' képzés alkatrészeinek.

Az egyik az, hogy az egyed a' világot, mellybe lép, azt tarka viszonyaiban maga felettinek ösmerje, és azért személyes kívánatait és törekvéseit azon viszonyokhoz illeszteni tanulja. Ez nem más mint erkölcsi képzés, mellynél fogva az ember az istentől a' világ rendében kiszabott állása korlátait nem vágy széttörni, hanem inkább állása törvényeinek magát aláveti. Ehhez vezető eszköz a' nevelés, melly az embert szoktatja, magát viszonyaihoz tartani, hogy így az egyes körülményekből lassanként az általánosra átmenjen 's az emberi életben az erkölcsi rendet, megszentelt viszonyokat becsülni, tisztelni és magán uralkodni tanuljon, és az által erkölcsös jó characterü, vagy mint mondani szoktuk: talpig becsületes ember legyen. — Ez tehát általános képzés, szellemi képzés, de hogy az ember a' képzés által épen ember legyen, nem hibázhatik a' másik alkatrész, melly a' képzésnek kiegészítő része: hogy az ember annyi tudományt, ügyességet és képességet szerezzen, mellyel a' világon neki jutott helyet becsülettel betöltheti, 's a' világ őt annak ismerje, minek magát kiadja, — tehát hogy magát jövőre rendeléséhez kiképezze. Ezt tanulás által érhetni el.

Ezek szerint tehát a' *humanismus* és *realismus* elvei nem szétágazók, vagy nincsenek olly ellentétben, hogy egymást kizárnák, hanem inkább egybehajló és csak egybefoglalva felelnek meg a' teremtőtől kiszabott czélnak; — hogy ezen elvek szét ne ágazzanak, hogy egyik a' másik felett ne zsarnokoskodjék, — ez a' képzés feladása.

A' humanismus harmadik pontját, hogy ne dolgokkal, hanem eszmékkel kezdjük a' tanítványt a' lélek felsőbb világára képezni, erősen megrendíti a' csaknem axiomanak ösmert: *nihil est in intellectu, quod antea non fuerit in sensu*; midőn ellenben a' realismus ezen elvén indulva, de tovább tökéletesítve az annyira félreismert *Pestalozzi* csodákat mívelt. *Salzmann*, a' szerencsés nevelő, szinte a' dolgokból undult ki 's nevelése főelvét a' természet szemlélésére állítja. Ezt tartotta ő a' legczélszerűbb eszköznek az elme élesítésére, az igazság elősmerésére, minden természeti tüneményeket és dolgokat úgy hieroglyphoknak mondván, mellyek alatt a' legszebb igazságok rejtőznek. És valóban a' szemlélés által nem csak ösmerni tanulja a' gyermek a' dolgokat, hanem egyszersmind figyelmezeni, hasonlítani, különböztetni, elvonni 'stb. mi által az értelem leginkább fejlődik, gyakoroltatik, és tiszta, világos eszmék rögtöni felfogására kiképeztetik. Ezt a' *declinatio, conjugatio* soha sem fogja annyira eszközölni, mint egy *physical experimentum*. Ha tehát elfogadjuk is azon elvelvet, hogy a' lélek művelése a' fensőbb, nemesebb czél, az által még korán sem szorítatik ki a' dolgok szemléletének, mint eszközöknek, fölvétele. A' tapasztalás is bizonyítja, hogy kik gyöngéd korokban eszmékkel, mellyeket nem értenek, tömik emlékezetöket, már akkor megszokják a' sok, értelem nélküli, beszédet, miről helyesen tanít *Ernesti*: *Atque haec consuetudo tam altis agit radices, tam pertinax evadit, ut non nisi cum vita, deponatur*. Midőn mindenek előtt dolgokkal való elfoglalást említek, távol sincs szándékomban azon kárhuzatos, előkelőknél gazdagoknál divatozó, szokást helyesleni, miszerint a' gyermekek annyi játékszerrel halmoztatnak; hogy idejük sem lévén az egyiket megtekinteni és annak örülni, még mielőtt csak azt észrevennék, milly egyenes, görbe, széles, keskeny 'stb. darabokból állanak játékaik; miképen a' kis kocsin tengelyen forog a' kerék, már a' másik ujat adják eléjükbe 's így folyvást, hogy a' netalán gerjedt figyelem minél előbb kitörültsék. Ennek

eredménye azután a' már érett korban is, azon boldogtalan szórakozás, — mit, fájdalom olly sokakban tapasztalunk — hogy épen nem képesek egy tárgyhoz csak perczekig is feszíteni figyelmöket.

A' classica literaturat, vagy régi, különösen latin és görög nyelveket illetőleg, tudósokra nézve nélkülözhetleneknek vallom ugyan azokat, mert sok tudományi kincs van bennök lerakva, de nem több mint az új művelt európai nyelvekben, és azért a' classica literaturát a' műveltség védfalának soha el nem ösmerem. A' nyelvtanulásnak más nem megvetendő haszna, hogy az idegen nyelvek szerkezetéből új eszméket meríthetni, és olly képzeteket, mellyek már más gondolati alakban ösmeretesek voltak, új oldalról fogadhatnak fel. Az új nyelvekben azonban ezt szinte úgy elérhetni, mint a' régiekben. Épen olly kevésbé ösmerem el, hogy a' classica literatura lenne az egész jövődőségnek a' jó izlés és műveltség állandó, változhatlan szabálya és mintája; mert épen az előkor legnagyobb emberi szabályok és példányok nélkül jutottak azon képzéshez, melylyel dicsőségöket, nagy nevöket szerzék, és nem volna-e reánk és utódinkra lealacsonyítás, ha mi állandó, változhatlan szabályok és minták által határokat vonnánk, mellyeken túllépni nem volna szabad? — Ha majd háromezer év előtt az emberiség, vagy egy nemzet képes volt értelmi és érzelmi fejlődését, nyelve művelését magából meríteni — mert tudjunk, milly szigorú törvények alatt állottak az idegenek — mennyivel több elemet találunk mi most minmagunkban! — Nem áll-e *Sparta* némelly egyesek szép, csodálandó tettei mellett is, mint az emberiség mocska a' történetben? — Emlékezzünk a' helotákra, a' messeniekre; emlékezzünk azon törvényre, mellynél fogva az idegennek csak kevés napokig volt szabad Spartában mulatni 's azon idő alatt is a' védő színe alatt, ör rendeltetékek mellé; a' polgároknak magoknak a' kereskedés, utazás tiltva volt; halál sújtá azt, ki idegen szokásokat, erkölcsöket csak dicsérni is mert. *Athen* nem sokkal volt szelídebb, emberibb; ott megengedtetik ugyan az idegennek letele-

pedni, de csak olly föltételek alatt, mellyektől ma viszszaborzadunk. Az idegenek sokáig haditörvény alatt állottak; a' bíró előtt személyöket polgár helyettesíté 's ha polgárnőt vettek feleségül, rabszolgáknak eladtak. — Idegen nyelvek tanulása Spartában botránkozás volt, Athenben ostobaság gyanánt kigúnyoltatott. És mineküink ezek szolgáljanak a' humanitas egyedüli példájául? — Nem, soha sem! Görögország humanitása nyomorú mécs, melly a' legsűrűbb sötétségből kipislogni szeret. A' szabad Görögországban a' tudomány és művészet iránti izlés éretlen volt, 's midőn Perikles és Alexander alatt a' művészetek, annyira dicsőített aranykora feltűnt, nem látjuk a' szabad görögöket; az ékesszólás meghamisította az igazságot, a' bölcsesség egy Sokrates szájában, az erény egy Phokion életében sértő volt. Ezért mondhatta *Mallebranche*, hogy egy féreg sokkal érdekesebb, mint Görögország egész története. Valóban nincs is nevetségeseb, talán veszélyeseb, ostobaság is, mint midőn a' philologusok, a' humanitást a' görög és római nyelv és literatúrával való foglalatosságba helyezik, mintha az emberiség Görögországnak vagy Romának egy részecskéje volna, 's nem inkább megfordítva. Már *Salzmann* boszónkodva kérdi, *Sind wir denn etwa kleine Kinder worden, dass wir stets zu den Füßen der Alten sitzen müssten? oder dass ich die Frage umändere, sind denn die Alten so gar einfültig gewesen, dass sie durch ihre Anstrengung nicht vermochten ihre Schüler so weit zu bringen dass sie übertreffen konnten?* — És *Dr. Mager*: *Ein Gelehrter, der nur die beiden antiken Culturen kennt, und nicht zugleich die neuern, ist ein trübes subject.*

A' *realismus* kiszorítva az értelmi, ethikai, aesthetikai képzést, a' szívet elölve az önzés alacsony vétkére vezet, midőn a' *virtus post numos* a' vezércsillag, számba nem veszi, hogy a' valódi emberképzés szellemének és elveinek épen az a' lényege, hogy még az ipar munkálatait és szakmáit is a' művelés eszközüül használja.

Az ipar mely csupán egyes mechanicali ügyesség, mely csak az ember külsejéből indul ki és állati ösztön és ingeren alapul, sem az egyest; sem a' népet nem fogja nemesíteni, nem fogja boldogítani. Az ipar szelleme, mond a' hőkeblű *Pestalozzi*, nemesít és boldogít, mert az igazság által kielégíti az embertermészetet; a' lélek tisztasága által szépíti a' munkát és szeretet által szenteli az életet. — Nincs is a' humanistáknak az emberiségre nézve nagyobb érdemök, minthogy a' csupán haszonleső, gorbomba realismus ellen buzgón küzdvén, vastag elveit uralkodásra jutni meggátolák. A' megsemmisítési harczra egy kényszerített viszonti elösmerés következett. Az *eklektikusok* pedig itt is szemelő elvökhöz folyamodván közép utat kerestek. Mások átlátván a' kornak állását, mélyebben behatottak, és nem kívánták az új eszközöket a' régiekkel összevegyíteni; a' világosságot a' sötétséggel, életet a' halállal. Az ő nevelésmódnak is megvolt az ő világossága és élete. Rendeltetésének megfelelt a' maga idejében, senki sem is akarja attól megfosztani, de annak ideje, élete elmúlt. A' nevelés tárgyában új életelv vált szükségessé, eredetileg, már csirájában, első mozgásában új lelket követelő. Most általában új mezőn állunk; a' képzés nem valamelyik osztály kizáró jogához tartozik, 's valamint a' status most az értelmén alapul, úgy a' míveltség rendszeresítése is. Ezen tekintetből kellett a' szorosán elválasztott *nép*, *polgári* és *tudós iskolák* rendszeresítése, 's midőn ezek az emberiség boldogsága körül a' legkecsegtetőbb eredménnyel biztatnának, Bajorországban új apostola támadt a' humanismusnak.

Thiersch a' jelenkor egyik leghíreseb pädagogja, ki már 1826-ban a' tudós iskolákról több kötetet írt, 1834-ben a' bajor király által a' tudományos intézetek beutazásával megbízatván, mint tapasztalásai gyümölcsét ismét három kötetben terjeszté a' tudós világ és buzgó fejedelem elébe. Ezen munkájában is mint a' legvakbuzgóbb humanista lép fel, és ámbár érdekes munkája előszavában, jelesen a' 11-dik lapon elösmeri a' realismusi kép-

zés szükségét, de azokban mindenütt rémképeket látván, a' classica literaturát a' műveltség védfalának (Burg der Civilisation) kiáltva, a' tanítási órákat hetenként így szabja: vallás 2, görög és latin nyelv 18, földleírás és történet 2, számvetés, mathesis 4, még némely mellékes órákkal; a' természettudományt az erkölcsre nézve veszedelmesnek hirdeti, mint általában a' realisticai studiumokat a' kereszténységnek; a' néptanítókat kuruzsulóknak, ámítóknak rágalmazza. És fájdalom, Thierschet sok hatalmasak meghallgatták 's átkozott rendszere elég követőkre talált. Mind a' mellett is vakbugóságával rossz szolgálatot tett a' humanismusnak, mert tulzásaival csak nagyobb figyelmet gerjesztett és idegenkedést okozott. Olvaszuk a' 174dik 's következő lapon, milly virágos nyelvvel ügyekszik elhitetni, hogy minden kétségen túl, a' latin grammatica a' jövődő polgár kiképzésére is jeles kitűnő eszköz; milly örömmel látta Würtemberg kisebb helysegeiben, hogy a' meztlábos iskolás gyermekek hónai alatt Julius Caesar, Xenophon volt; és az auctorokat igen jól ösmerték. A' lakosoknak, mond *Virey*, ösmerni kell a' földet, mellyet verítékkal munkálnak. A' hasznos ásványokat, mellyeket lábaikkal taposnak, nem ösmerik, úgy a' földművelésben a' legszükségeseb, legfortosabb növényeket. — 'S Thiersch örvend, ha a' meztlábos gyermek akár *Martialis* epigrammáját *in Ligellam*, vagy *de Phyllide* recitálja. Bölcs *Seneca* azt kiáltja Thierschnek: *literarum quoque intemperantia laboramus!* és már sujtani kezdi őt a' kor ítélete, mire csupán Dr. *Mager* szavait hártorkodom idézni, *Die deutsche Bürgerschule* munkájából: *Vermaledeit sei die niederträchtige Gesinnung, die in diesen Thiersch ihr Organ gefunden hat, diese Gesinnung, die sich ärgert, dass der gemeine Mann nicht mehr der ist, der er war, als Junker und Pfaffen ihn gängelten*, és tovább: *diese Forderung gehört zum Unverschämtesten und Niederträchtigsten, was man je gehört hat, und wer eine solche Forderung in einem Buche, das sich für ein ernsthaftes giebt, ausspricht, spreche er nun damit den eigenen teuf-*

lischen Sinn aus, oder sei er bloßer Bedienter, der seine Bestellung ausrichtet, der ist ein Landes- und Volksverräter, sein Verbrechen das grösste was der Mensch begehen kann. — Részemről ohajtom, hogy a' mit ő (Thiersch) maga belátott és elösmert, hogy a' jelen kör emelkedett kívánatai és többféle szükségei valamint a' politikában úgy a' nevelésben is új elveket támasztván, új erőt és fordulatot adtak azoknak; minthogy pedig az utóbbira nézve a' *nép-polgári* és *tudós iskolák* elosztását, mint okszerű resultatumot szülték: hiven emlékezzék saját szavaira: *Es wäre vergeblich, dem Sturm zu wehren, dass er nicht brauste, wohin der Druck des Atmosphäre ihn treibt; oder dem Baume zu gebieten, etwas anderes als seine Früchte zu tragen.* — Igen Németország gondolkodó pädagogjai átlátták, hogy a' humanisták elvből megvetik az oktatás közhasznú irányát, philantropisták nem elégitik ki a' gyakorlati követeléseket; a' realisták a' vastag materialismusba merülve az emberiséget lealacsonyítják. Átlátták hogy a' mint az ifjuság mindig új, úgy a' tanító és nevelő tapasztalása is, tehát egyszersemind hivatása is. Ennélfogva a' gondolkodó tanítónak lehetetlen, hivatalában és szakmájában megállani, vesztegleni; és így a' dolog természetes folyamában fejlődött ki egy új rendszer, a' már említett nép, polgári és tudós iskolák szerkezete, melly ellen, hiába való minden törekvés. Legujabban Dr. Gruser egyszerűen kimondá ezen rendszer elveit: „Minden tanításnak az életből kell kiindulni 's ismét abba visszatérni.“ A' második elv majd az elsőhöz hasonló: „Az egész élettudalmat embernek magából és csupán maga által kell szerezni.“ — Ezen elvek a' *durmstadti allgemeine Schulzeitung* 1837-ik ötödik 's következő füzetében terjedelmesen megvitatottak, mellyekre más alkalommal kívánok térni. Most berekesztem szavaimat csupán azon meggyőződést vizsgálva, hogy mindenkinek, ki ma neveléssel és az ifjuság tudományos képzésével foglalatoskodik, kötelességében áll allapos, önálló meggyő-

zódést szerezni azon kérdésekben, melyeket az idő folyama előidézett. Mert habár ezen kérdésekből némelyek azon alakban, mint előadám, egészen lefolyt időszakba tartoznak is, mindazonáltal még koránt sem avultak 's döntettek el; még különféle formákban visszatérnek, mert azon elvek, melyekre támaszkodnak, még gyakran előfordulnak, minélfogva a' nevelőnek tisztában kell lenni magával, ha nem akar azok által szüntelen zavartatni.

PEREGRINY ELEK.

XXVII.

MUKOR ÉS MIÉRT VITETTE

RUDOLF KIRÁLY PRÁGÁBA A' MAGYAR KORONÁT?

Nevezetes, hogy az egykoru hazai írók közül sem *Berger Illés*, ¹⁾ sem *Révai Péter* ²⁾ föl nem jegyezték, miért vitette *Rudolf* Prágába a' magyar koronát? melly kérdést e' czímű könyvből fejthetni meg: „*Brevis et Succincta Descriptio Pompae Funeris, in honorem sacratissimi ac gloriosissimi Monarchae, Divi Maxaemiliani II. Imperatoris Romanorum, et Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Pragae ab invictissimo et potentissimo Caesare Rudolpho II. Hungariae et Bohemiae etc. Rege, DD. nostro clementissimo, Anno Domini 1577. Mens Martii D. 22. exhibitae, conscripta a S. Johanne Benessovino, Ecclesiae Dei et Sacramentorum Jesu Christi ministro, Parocho Civitatis Podiebrad, in gratiam antiquae virtutis et fidei D. Mathiae Sychrowsky, primatis in eadem civitate,*

¹⁾ D. O. M. Jubilaeus de Origine, Errore, et Restitutione S. Coronae Hungariae Regni ab *Elia Berger*, 1608. 4.

²⁾ De Sacra Corona Regni Hung. Commentarius. *Schwanätner Györgynél*, Scriptores Rer. Hung. Tom. II. Lipsiae, 1746. fol. p. 416. et sequ.

patris loco colendi: et nobilis D. Galli Hniewosyczky a Dielnperga, quaestoris in arce Podiebradiensis, amici sui charissimi. Anno Domini, 1577. 4. nincsen lapozva, az egész könyv két ívből áll, végén Pragae, excudebat Georgius Melantrichus ab Aventino.“

E' könyvből a' magyar történetekre nézve következőket közöljük:

„Optimi Principis et Sapientissimi Imperatoris D. *Maxaemiliani* inopinatus ex hac vita discessus, merito omnium piorum defensus est lacrymis. Nam non solum Regni Bohemiae, verum etiam toti Reipub. Christianae accidit fatalis — non institui encomium illius laudum decantare — sed tantum pompam funebrem, quam gratus filius (*Rudolphus II.*) Patri defuncto *Pragae* adornavit, strictim, et summa sequens fastigia rerum describere.

Anno a nato Christo — *supra mille et quingentos, septuagesimo sexto*, habita sunt Comitia Ordinum Imperii *Ratisbonae* in Germania — In horum exitu et decretorum publica promulgatione, post declaratum et promulgatum Regem Romanorum Illustrissimum Principem D. D. *Rudolphum II. XII. die IXBR.* (Octobr.) *circa horam noctis secundam, diem suum obiit — Imperator Divus Maxaemilianus — cum XLIX. annos et LXXII. dies supervixisset*, et Rempubl. — XIII. annis — administrasset, a tempore quo vivente adhuc Patre — *Francfurti ad Moenum*, Rex Romanorum creatus et Imperii diademate coronatus est. Princeps pius, clemens, iustus, pacificus, verae Religionis amantissimus, virtutum cultor studiosissimus — qui propria valetudine ob salutem Reipub. Christianae contenta, tot laboribus et curis, quas in Imperii atque Regnorum suae ditionis gubernatione sustinuerat, confectus, aliquot annos decubuit, nec tamen vel minimum de paterna sollicitudine remisit.

Magni-moeroris indicium est; pompa funebris, qua filius eius *Rudolphus* — amplissima iusta Patri defuncto *Ratisbonae* fecit: unde corpus demortui paulo post *Lincziüm* — fuit delatum, atque ibidem similiter statae et

solemnnes ceremoniae, sunt celebratae et peractae. Tandem anno sequente *Pragam*, a duobus filiis, *Mathia* et *Maximiliano*, VI. Februarii deportatum et in monasterio *S. Iacobi Apostoli, veteris urbis Pragensis* reconditum est. Eo tempore *Rudolphus II.* primam synodum coegit, et *Pragae* cum ordinibus regni celebravit.

Interea ad XXII. *Martii*, quae fuit praescripta deductioni funeris, ingens multitudo hominum, *Pragam* confluit. Aderat — princeps — *Salentinus* S. R. I. Elector et A. Episcopus Coloniensis: item *Vilhelmus* Dux Bavariae, defuncti Imperatoris ex sorore nepos, — Legati a Summo Pontifice, Hispaniarum Rege, et Electoribus Imperii plurimi Comites, Barones, et magna Procerum turba ex *Regno Hungariae*, aliisque regionibus collecta — Praeter Equos pretiosissime contactos, Vexilla omnium haereditarium Caesaris Regionum magnificentissime adornata: tum trium Regnorum, *Romani, Hungarici, et Bohemici Coronae splendidissimae* — cum aliis Regalibus ornamentis a praecipuis eorum Regnorum Proceribus praeferebantur. Praeterea *Clenodia Imperialia, Corona* — *Aquila biceps* — item *Galea*, — *Globus Cruce insignitus, sceptrum, Torques Aurei Velleris, et Ensis* — quae omnia novus *Caesar Rudolphus* — *Pragam ad ferri curavit.*

Mane eius diei — processerunt lecti iuvenes armis gestandis idonei, pars ferreis laminis tecti: pars indusiis hamatis in modum loricarum contextis induti: pars tunicis levioribus vestiti, omnes lombardis et pericis, ferro praecuminato instructi, Sacris peractis, prodierunt quinque militum directores — Post hos, primo loco ibant senes viri solitariae vitae et pauperes pullis induti cucullis, sequentes Crucem nigram, quam iuvenis quidam praeferebat. Omnes hi faces ardentes cum Insignibus Imperatoris gestabant, quorum numerus ultra 200. fuisse perhibetur. Non magno ab his intervallo remotus alius iuvenis Crucem argenteam holoserico panno appenso et gemmis, exornatam ferebat, trahens post se magnam turbam collectam

ex ministris seu servitoribus aulae: partim ex promiscua nobilitate, quorum singuli, sicut et omnes alii, quot quot sequebantur, cereos ardentis, gestabant. Tertio loco — procedebant Choralistae, Sacerdotes, Vicarii, Beneficarii, Monachi diversarum Regularum, et Fratres Societatis Jesu. His successerunt Civitatum Regni Bohemiae Legati cum Senatu — *Urbium Pragensium*: tum Scribae ex Cancellaria, Praefecti Regni, et Officiales: item nobiles pueri, ac peregrini Barones, et tandem — Consiliarii, quos subsecuti sunt XV. tubicines, et unus tympanista. — Inde lente gradiebantur duo Foeciales Regnorum *Hungariae*, et Bohemiae, solenni vestitu induti — Vexillum cum Insignibus Comitatus Goritiae — sequebantur duo Proceres eiusdem regionis; ducentes equum generosum. Hos sequebantur alii Vexillum ferentes et ducentes equum, quem misit Comitatus Tirolis. Tertium — Vexillum cum equo misit Lusatia, Quartum Carniola, Quintum Carinthia, Sextum Stiria, septimum Silesia, Octavum Moravia, Nonum Burgundia, Decimum Austria superior, undecimum Austria vetus, duodecimum Croatia, Decimum Tertium Dalmatia, Decimum Quartum Slavonia. Decimum Quintum Servia. Decimum Sextum Bohemia — *Addidit his etiam Hungaria Decimum Septimum Vexillum violacei coloris, et generosissimum equum auro et serico onustum.* Tandem ferebantur duo Vexilla Sacri Romani Imperii — alterum minus erat, alterum maius, quod quatuor Comites — difficulter gestabant. Ultimum deinde S. C. M. equum, quem purpura nigra, cruce candenti distincta tegebat — princeps *Münsterbergen Carolus*, et Baro *Petrus Wok* ducebant, — Post omnium Regionum vexilla — prodierunt pueri symphoniaci et Cantores, cum Sacellanis S. C. M. Hos longo ordine sequebantur Piores Canonici, et Abbates albis infulis velati — claudebant coetum Religiosorum Episcopi: *Hic vero gratissimum et nunquam antea consortum oriebatur spectaculum, cum proferrentur et publice omnibus ostenderentur Clenodia pretiosissima Regnorum Hungariae, et Bohemiae, ac Sacri Romani Imperii.* —

Jaroslaus Smirziczky, Ensem inversum vagina, portabat, Michaël Sspanovszky, Sceptum Aureum, Adamus a Sswambergk, Pomum Aureum Cruce insignitum — Guilhelmus a Rosis, gestans pulcherrimam ex auro obrizo affabre factam, et pretiosissimis lapillis atque margaritis insertis mirum in modum splendentem, inclyti Regni Bohemiae Coronam, quam olim anno 1347. *Blanca Caroli III.* Imp. uxor magnis sumptibus parari iusserat. *Eodem ordine ferebant Hungariae Proceres Ensem, Sceptum, Pomum, et Sacram Coronam, quam anno 1022. ad preces D. Stephani Regis coelo delapsam putant.* ¹⁾ Hic iam prodierunt alii peculiaria caesaris ornamenta, praefereutes, — Aureum Vellus pulvino instratum, Galeam auro illitam et Coronatam, Insignia Imperatoris miro artificio effigiata, item Paludamentum, seu vestem Imperatori propriam. Principes vero Imperii Ensem, Sceptum, Pomum, et Coronam, gestantes, quos comitabantur iterum duo Imperii Foeciales; *atque hic iam tandem ferebatur a XXIV. Proceribus, diversarum Nationum mortuus Caesar — Divus Maxaemilianus, — cuius corpus sequebantur Rudolphus Caesar, vestitu lugubri et atro, facieque tecta. Hunc comitabantur Ernestus Archi Dux Austriae, cui latus dextrum Summi Pontificis Legatus, sinistrum vero A Episcopus et Elector Coloniensis, claudebat. Deinde medius inter duos ibat Mathias Archi-Dux Austriae, et post eum Maxaemilianus etiam Archi-Dux Austriae cum Guilhelmo Duce Bavariae, omnes autem hi Archi Duces vultu, connecto ibant, sequentibus eos Legatis Electorum S. R. I. et magno Nobilium numero. Turba autem procedentium, eo, quo recensuimus ordine, ultra medium Milliare Germanicum extendebatur, et per tres horas continuas duravit, protracta a hora 18. horologii integri ad horam 21. et ultra.*

Altero post die Caesar *Rudolphus* una cum Impera-

¹⁾ Minő fāradságába telt légyen a' nemzetnek e' korona' haza hozása 1608-ban? mindenki tudja.

trice matre sua *Maria*, et fratribus, venit in aedem *S. Vito*. consecratam, ubi solennes ceremoniae et Exequiae, peragebantur — intra *Offertorium* Vexilla omnia, et equi ornati ut prius, in templum adducebantur, et altera parte educebantur. Vexilla autem omnia in sublimi appensa sunt, et ad perpetuam huius rei memoriam etiam hodie conspiciuntur. His rite peractis Mausoleum, auferitur, ac Corpus mortuum feretro deponitur, et magno cum luctu, tumulatur, Parentibusque — *Ferdinando*, et *Annae*, adiungitur.“ ’sth. következik *Epitaphium*, mellyből e’ versek megemlítendők:

„*Contigit hinc mihi lans maior, quam mille triumphi,*
Quod colui, Vera Religione Deum.“

PODHRADZKY JÓZSEF.

XXVIII.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Ellyevölgyi János ¹⁾ nádori ítélőmester előtt 1505-ki sz. György hava 16-kán költ örök vallomány.

„Nos Emericus de Peren Comes perpetuus Comitatus Abawyvariensis Regni Hungarie Palatinus et Judex comanorum *Memorie Commendamus* Tenore presencium significan: quibus expedit uniuersis, Quod nobilis *Johannes* filius quondam *Michaelis Farkas* de Herman coram nobis personaliter constitutus proposuit et sponte confessus est in hunc modum, Quod ipse bona ac matura in se deliberacione prehabita Totales porciones suas possessionarias in possessionibus *Herman* predicta alio nomine *Kondaker* et *Bogath* vocatis omnino in Comitatu Castriferrei existentibus habitas simulcum cunctis earumdem vtilitatibus et pertinenciis quibuslibet terris scilicet arabilibus cultis et incultis agris pratis pascuis fenetis siluis nemoribus aquis

¹⁾ Joannes de Ellyewelgh; Eliae-völgy, Illye-völgy, Illyés-völgy, Illés-völgy.

fluuys piscinis piscaturis molendinis et eorundem locis mor-
tibus vallibus vineis vinearumque promontorys et genera-
liter quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum in-
tegritatibus quouis nominis vocabulo vocitatis ad easdem
porciones possessionarias de Jure spectantibus et pertinere
debentibus, Nobili *Johannj Hermanj* de dicta *Herman*, et
Georgio filio eiusdem ipsorumque heredibus et posteritati-
bus vniuersis pro *viginti florenis auri puri hungaricalibus*
veri et iusti ponderis ab eodem *Johanne Hermanj* iam le-
uatis et plenarie perceptis dedisset vendidisset et *perpetuo*
iure ascripsisset imo dedit vendidit et ascripsit coram no-
bis iure perpetuo et irreuobiliter tenend, possiden, pariter
et habend, nullum ius nullam ve iuris et dominy proprie-
tatem idem *Johannes Farkas* porcionibus possessionariis in
pretactis in antedictis possessionibus *Herman* et *Bogath*
habitis, sibi ipsi et suis heredibus peramplius reservan,
sed quamlibet Jurisdictionem et Juris proprietatem earum-
dem In prefatos *Johannem Hermanj* et *Georgium* filium
eiusdem, eorundemque heredes et posteritates vniuersos
transtulit pleno cum effectu In cuius rei memoriam firmita-
temque perpetuam presentes *litteras nostras privilegiales* pen-
denti sigillo nostro consignatas, ad fassionem pretitula-
ti *Johannis Farkas* duximus concedendas, datum Bude-
feria quarta proxima post festum Beatorum Thiburcy et
Valerianj martirum Anno dominj Millesimo Quingentesimo
Quinto. *Coram Ellyewelghi.*“

Íróhártján hitelesen költ *Jan'kovich Miklós'* példá-
nyából, mellynek végkép eltöredezett pecsége az alúl fel-
hajtott hártya' hasadékaiból vörös, fehér és zöld, nem-
zeti három színű sodrott selyemről függött, és ugyanaz le-
hetett, melly Batthány Ignác' *Leges Ecclesiasticae* (Al-

bae - Carolinae, 1785. *fol. Tom. I. p. 562.*) című munkájában látható, 's mellynek körirata ez: S. EMERICI. DÉ. PEREN. COMITIS. ET. PALAT. RE. VN.

Ezen oklevél' bevezetésében mondatik: „*Memorie commendamus.*“ (Adjuk emlékezetül); e' szerint emlékeztető, ideigleni levél volna, csakhogy befejezésében „*litteras nostras privilegiales.*“ olvasható, minél fogva örökös érvényességü lenne; mert az emlékeztető (*memorialis*, v. *litterae minutae*) levél olly viszonyban áll a' jeles alkatú (*privilegialis*) levéllel, mint örökös az ideiglenivel. Miből világos, hogy már akkor nem tudták: mi a' magyar *privilegium*; innen fejthetni meg azt is, miért vesződött annyit Verbőczi (II. 7 — 12). a' *privilegium* magyarázatával.

LUCZENBACHER JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

- Abulfeda' tanutétele a' magyarokról 81. az arab írók fejlődése 83. életrajza 84. dolgozatai 85. azok' kiadása 86. előtte egy arab író sem írt geographiai munkát 87. minket érdeklő tudósításának magyarázata 88. nem maga korabeli hazáját adja elő őseinknek 91. jegyzete a' magyarok' vallásáról 92.
- Abulgházi munkája 88.
- Adlerbeth alapítá meg a' svéd prosodiát 185.
- Aestheticai lángész. 40. 67.
- Allandók közt valamelyi egyesnek egyenlete adatik elő 252.
- Alkalmazása a' tantételnek 280.
- Amerikában a' nép kútfeje minden polgári hatalomnak 202. a' községi szerkezet 203.
- Amerikai egyesült státusokban a' községi és grófsági szerkezet ugyanazon elven alapul 205.
- Angelo Mihál szobrász és festő 43.
- Anglia városinak szerkezete 111 választmányt nevezett ki a' városok állapotának kinyomozására 111. a' választmány befejezése. 112.
- Angol községi hatóságok szerkezete 115. író állítása az

- ausztriai német tartományok községi szerkezetéről 137.
- Árbocz, Törtel, és Kemencze gyilkolták meg kun Lászlót 212.
- Aristoteles 30.
- Arwidson 230.

B.

- Bádeni városok szerkezete 134.
- Bakács Tanás esztergami érsék' nevezetes levele. 254.
- Bécs városának szerkezete. 139.
- Belga tartományi szerkezet. 143. községi szerkezet. 144.
- Bellmann Mihál eredeti 's nemzeti svéd költész 183.
- Benaketi Aba - Szüleiman Daud író tanutétele 88. 212.
- Boczek Ferencz brüni tanító a' barbarus pénzeket szláv pénzeknek hirdeti 98.
- Böttiger fiatal svéd költész 242.
- Brinkmann báró jutalmat nyert a' svéd academiától 241.

C.

- Canning' állítása 337.
- Characteristicai egyenesség 78.
- Cartez. 30.
- Ciceró állítása. 71.
- Constantin I. pénzei 57.
- Choraeus Mihál többször nyerte el a' svéd academiától kitűzött jutalmat 189.

Classica literatura. 364.
 Classicitás 69.
 Cyrill és Methodius a' szláv, be-
 tük találói 308.

D.

Dalgren regényeket is írt. 241.
 Dalin svédköltész. 180.
 Derschawin szelleme 342. ő
 Oroszországnak első költé-
 sze. 343.
 Dicaearchus. 30.

E.

Edrizi geographiai munkája. 89.
 Egyenlet kétfoku görbét bo-
 rít. 281.
 Egyenletek a' mennyiségek a,
 b, c, f behozata által rövideb-
 ben írhatók 251.
 Egyetemi megyék névtárai 9.
 azok szerinti népesség külön-
 böző hitvallások szerint 10.
 11. sok tekintetben hiányos
 12. e' hiányok kipotlása utá-
 ni népesség 14. 15. slávn nyelv
 mindinkább távozik a' nép
 nyelvtől 309 az ezek közötti
 viszonyok. 310.
 Egy nyelvű vármegyét Magyar-
 országban találni nehéz 19.
 Ehrenswärd Ágoston iratai ho-
 mályosak. 187.
 Ékbtűkkel jegyzett köemlékek
 tűzimádó népeket számítanak
 elő 98.
 Elmésség és művészi elmeél 54.
 Előjegyek a' körkör esetében
 295.
 Engel' állítása el nem fogadha-
 tó 211.
 Eredetiség 69. e' nélkül lán-
 gész nem gondolhatni 55.
 Érintőpont őszrendesei 279.
 Értelem az aetheticai lángész
 sajátága 52.
 Érintő egyenlete egy ponton
 melly valamely görbén fek-
 szik 246.
 Eufrosina apró költeményei 240.

F.

Fahlkrantz. 240.

Fejtemények' nehezebb felol-
 dása 285.
 Fogyasztás és természet 335.
 szüli 's tartja fenn a' mun-
 kásságot 336.
 Fokból az egész kör' nagysága
 kiszámítva 151.
 Fokmérés Méchain, és Delam-
 bre által végbe vitt Dünkir-
 chentől Flandriában mont-
 jouty felé Spanyolhonban 1806
 és 1807. — 161.
 Földkerülete 's átmérője 147
 nagysága ekkorig ismeretlen
 147. az gömb alaku 148. át-
 mérőjét miként lehetni meg
 149. kerületének felmérése
 majd legyőzhetetlen akadályok-
 kal van egybekapcsolva 150.
 kerületét tárgyaló feladás két
 részre oszlik 151. nagyságá-
 nak meghatározása miért tö-
 kéletlen 162.
 Függentyük helyét, mellyek a'
 pontból (px gx) (z) a' máso-
 dik foku kúp' mindannyi érin-
 tési síkjaira ejtettek kitalál-
 ni 276.
 Francia academiának nevezet-
 es jutalom kérdése 100.
 Franciaország községek szer-
 kezete 116. municipális élet
 117. községek szervezete irán-
 ti törvények 118.
 Franzon 243.

G.

Geijer eredeti svéd költész 138.
 Gömb' nagysága miként talál-
 ható ki 148.
 Görögország csak távolról ha-
 tott Oroszországra 311.
 Gusztáv III. pártfogása alatt
 emelkedék Svecziában a' szép
 irodalom 180 neki mint írónak
 is volt befolyása a' nyelv-
 re 181. korszakának jelle-
 me 181.
 Grafström költeményei 240.
 Griffith' tudósítása 325.

Gy.

Gyakorlati lángész 43.

H.

- Habardy László' naplója 124.
 Halimann Károly eredeti költés 184.
 Hammer Purgstall József' levele 81 állítása 212.
 Hammerskjöld a' német izetlenség' hévmérője 238.
 Hannoveraban a' középkori szerkezet hozatott ismét be 136.
 Hégelként a' lángész átalános kifejezés 40.
 Hegel mondása 46.
 Helvet alkotmány francia befolyás alatt jött létre 195.
 Hobbez 30.
 Hoijer Benjamin iratai 235.
 Horváth Ádámnak rövid jellemzése 29. ő szorgalommal művelé a' tudományokat 30. lélektani nézetei nem épen eredetiség nélküliek 30. eszméje az emberi lélekről 30. elveit a' kijelentésből meríti 33. a' józan criticismus elveivel ismeretlen 34.
 Humanismus 357. és realismus' elvei nem állanak ellentétben 362.

I.

- Ibn-Haukal mongol története 89.
 Igor költőzésének éneke 316.
 Ihletés, lelkesedés 71. különféleg nyilatkozik 74. több körülménytől függ 75.
 Isten nevezet a' tűzimidó parzoknál izdan 93.

J.

- Jász-kün helyek hivatalos összeírása 168.
 Jean Paul állítása 46.
 Jelen nemzedék az utána jövőket illető jogokról és javokról nem rendelkezhetik 105.

K.

- Káptalan iskolák 353.
 Karamsin' törekvései 343. 344. segédei 345.
 Károly nagy monarchiája 312.
 Katalin czárnó fényes kormánya 343.
 Kazvini mongol története 89.
 Kedély' mélsége 55.
 Kellgrenn 181. mint prosaicus középszerű író 182.
 Képző munkálatai 50.
 Kereskedői 205. és természet erői rendszer 267. elvei 331.
 Kétes jövőndő elrettent minden alkalmas embert a' hivataltól 109.
 Kiadatlan római pénzek 57.
 Királyaink sok idegent édesgettek e' hazába 164.
 Kiskúnsági tatárok 170. tatár eredetű helyek 174.
 Kollár Ádám hirdeté, hogy a' kún nyelv kiveszett 220.
 Költő 's képző 48. általános tehetség 49.
 Kör 360. fokra osztva 150.
 Közgazdaság fogalma és elvei 260. 323. és politica 260, valamint statistica tétovázó elnevezések 260. különböznek egymástól 264.
 Községi tanácstagjainak jogai Franciaországban 118. 119.
 Kún nyelvet kiholtnak hirdették 222.
 Kúnok neugerus neve 213. 215.
 Kúnszentmiklós hajdan Tatárszentmiklós 170.
 Kúp metszetek' érintője 245
 második fokú támad 275. azt metszette háromszög 292.
 Külzemény egyenletek 278.
 Krug' állítása 50.

L.

- Lángész, arról régi 's mostani vélemények 40. lényegei 's sajátságai 41. örökön teremtő 42. egyetemes nem létezett 43. ismertető jele 67. önnevelés szabály 77.

Legtisztább magyar vmegye 19.
 Leibnicz 30.
 Lennberg a'svéd szónoklat hőse 185.
 Lenngrenné asszony satyrái's epigrammái által ismeretes 186.
 Leopold Gusztáv Károly 188.
 Lessing' állítása 69.
 Lidner svéd költész 186.
 Ling nevezetes svéd költész 138.
 Locke 30.
 Lomonossoff az orosz nyelv' teremője 342. korszaka 343. 344.
 Luden állítása a' lángészről 45.

M.

Magános érdekek feledékenységre taszították a' társulatok' és nemzetek' közérdekeit 259.
 Mayer állítása 367.
 Magyar birodalom' népessége 7. külföldivel összehasonlítva 16 egyenletlenül van felosztva 18. különböző nyelvű népei 18. 19.
 Magyarok napimádók voltak 59. tűzimádók de nem mindnyájan 97.
 Magyarországon a' nemesség és papság a' népösszeírásokból ki szokott hagyatni 8. a' városok, faluk, puszták' száma 21. tatárok 163. 209.
 Majomlángész 68.
 Malebranch 30.
 Marmontel előadása 75.
 Megyei összeírások szerinti népesség 12.
 Megvizsgált városi szerkezet 131.
 Mentelék egyenlete 281.
 Mikor és miért vitette Rudolf király Prágába a' magyar koronát 370.
 Minden nyelv vett föl idegen elemeket fejlődése korában 318.
 Mire képeztesék az ember 360.
 Miskolczi reformatum lycaum könyvtára 124. minoriták könyvtára 125.
 Mithra 94.
 Monomach Wladimir 316.
 Morosini Albertint illető oklevelek 61. Tomasina festett képe 65.
 Muuka a' közjólét' alapja 270. nem erőparlás 272. hanem korlátolt értelemben vett munka 323. melynek foganatát kell tekinteni 327.
 Művészi lángész 43.

N.

Nagy kúnsági tatárok 167.
 Nánási János 219.
 Nassau községi igazgatása 136.
 Nemzeti tőke értelmi's anyagi 336.
 Németalföldi királyságban diavatózó tartományi's községi szerkezet 140. 141. 142.
 Németországi városok' szerkezete 133.
 Nép-művelt és tudósszta 361.
 Népesség több oldalról tekinthetik 7. a' katonai végvidéken 8.
 Népszaporúság' aránya 15.
 Nevelés ügye hazánkban 350. az emberiség' legfontosabb ügye 351. a' görögöknél és rómaiaknál 352.
 Nyelv a' nemzet szellemi életnek műszere 308.
 Niemayer' mondása 355.
 Niethammer nevelési rendszerre 358.
 Nominalisták és realisták 354.

O.

Orosz irodalom' története 308. 341.
 Oroszország János vaskezeibe esett 313. annak értelmi élete csak Péter óra létezik 314. azt vallása's nyelve választja el Európától 311.
 Ovid állítása 72.
 Oxensfierna gróf, svéd költő 184.

Ö.

Örkény egykor a' tatárok' lak-
helye 173.
Örökvallomány 376.

P.

Paczinakiták 91.
Paris külön szerkezettel bir 118.
Példa 305.
Példányság 69.
Pénn' fogalma 268.
Pestalozzi 363.
Péter előtt létezett sláv iroda-
lom 315. ő adott dicsőséget
Oroszországnak, de nyelvet
nem adhatott 341.
Pető Gergely' tanútétele 175.
Pietismus 356.
Philosophia nem arra való,
hogy a' theologiai nézeteket
valószínűkké iparkodják ten-
ni 36.
Polgári népesség Magyarorszá-
gban 9. társaság természet-
szerű alakulásának magyará-
zata 104.
Polgármesternek és a' tanács
tagjainak választása a' képvi-
selő választmányra tartozik
109.
Politikai vitatkozások ki van-
nak jelen folyóirathól zárva
102. de status tudományok
nincsenek 103.
Pont, kikeresendő 's kettőnek
távolsága megméréndő 152.
Pontok, melyek a' második
fokú egyenletnek elégségesek
ugyanazon kúpmetszetet ké-
pezik 245.
Puschkin és kortásainak mű-
vei 342. annak korszaka 347.

R.

Realismus 365.
Rákosi István 219.
Remekség 69.
Római catholicus egyházi sze-
mélyek száma 27.
Rochow mit írt Salzmanna 361.

Rumország, Rumília 92.
Rúzeberg ugyan finn de mint
költész a' svéd irodalomból
tartozik 242.

S.

Salzmann szerzetes és nevelő
363. boszkonodik 365.
Sándor czár törekvései a' nép-
oktatás körül 345. annak kor-
szaka 346.
Sarkmagasság által meghatáro-
zott két tetőpont távolsága
— sarkmagasság feltalála-
sa 159.
Say állítása 262.
Scheich Aly török író bizony-
ságtétele 172.
Schweiczi cantonok' alkotmá-
nyi 106. községek szerkezete
különbözik más Európai sta-
tusokban divatozóktól 197.
Skjöldebrand 189.
Spinosa 30.
Statistica a' nemzetek jelen ál-
lapotját adja elő
Stayneliust korán veszté el a'
svéd költészet 241.
Svéd forradalom következmé-
nyei 235. az helyre állítja az
irodalom régi folyamát 236.
tudományos társulatok 236.

Sz.

Számok' nem egyebek viszo-
nyoknál, és ezek alapja az
egység 263.
Szász királysági városok szer-
kezete 135.
Székel nemzet 91.
Szerda szó magyarázata 95.

T.

Talentom és lángész közötti
különbség 45.
Tanítási rendszerekről különö-
sen a' humanismus és realis-
musról 350.
Tanuskodásról két rendbeli bi-
zonyítvány ekkorig ismeret-

- len országgyűlésről emlékezik 191. 194.
- Tatárgyarmatok Magyarországnban** 165. nagy és kis kúnsgágnban 166. Tatárvidék kúnsgágnban 167. Tatárszentgyörgy 170. ide költözésök 's letelepedésök 176. 211. Emlékmáradványok 216. miatyánk 217. az iskolákban tanítaték 219. kiadásai 223.
- Tegner új utat tört** 243.
- Theophilactus tanutétele** 92.
- Telford' tudósítása** 326.
- Természeti erők a' közjólét alapjai** 329. erejének szétárasztása 330
- Thiersch munkái** 366.
- Thorild mondása** 187.
- Török birodalomban fennálló municipalis intézmények** 198. helytartósági intézményeket Törökországban 199. a' keresztény helységeknben 200.
- Tudományos lángész** 43.
- Thuermann János közlé a' kún miatyánkot** 220.
- Traner szabályos svéd verse-lő** 189.

U.

- Újanglia községei** 204.
- Utánzás** 70.
- Úr imádsága magyarországi tárnyelven** 224. fejtegetése 229.

V.

- Valerius Dávid János költeményei jutalmat nyertek a' svéd academiától** 190.
- Vallási surlódások** 355.
- Városi kormány igazsága** 106. kiterjesztése a' lakosok' legalsóbb osztályaira 107. egész polgársága az igazgatásba közvetlen befolyást nem gyakorolhat 107. mellyek tudományos készületet kívánnak 108. a' hatóság' alkotmánya 108. belügyek kezelése 110. város testületi bill Angolországban törvénné vált 112. annak rendeletei 113. tanács' jogai 115. városok függetlensége megtermé gyümölcseit 131. városok szerkezete külföldön 101. 131 195.
- Varró István** 219. kiben a' kún nyelv elhalása állítatik 220.
- Vesta** 93.
- Végh István végrendelete** 320.
- Virtuoz** 47.
- Vitalis valódi neve Sjöberg** 241.
- Voltaire** 30.

W.

- Wallin éjszaki Dávid hárfájának neveztetik** 243.
- Walmart hírlapja** 237.
- Weber állítása** 46. 50.

Z.

- Zoroaszter tanítása** 94.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XXIV. Közgazdaság' fogalma és elvei (Vége.) GYÖRY SÁNDOR	323
XXV. Az orosz irodalom' története. (Vége.) FEKETE SOMA	341
XXVI. A' tanítási rendszerekről különösen a' humanismus és realismusról. PEREGRINY ELEK	350
XXVII. Mikor és miért vitette Rudolf király Prágába a' magyar koronát? PODHRADCZYK JÓZSEF	370
XXVIII. Okleveles todalék. LUCZENBACHER JÁNOS	376
Értekezések' tartalma és mutatója.	

L I T E R A T Ú R A.

A' political's erkölcsi körülmények' befolyásáról a' literatúrára 's különösen a' költészetre a' Romaiaknál	201
---	-----

CRITICAL SZEMLE.

Philosophia.

Dr. K. BIEDERMANN, Fundamental-Philosophie	217
K. Theodor BAYRHOPFER, Beiträge zur Naturphilosophie	221

Büntető rendszer.

Marquis de LAROCHEFOUCAULT-LIANCOURT, Examen de la théorie du système pénitentiaire	227
L. A. MARQUET-VASSELLOT, Ecole des condamnés sur la moralité des lois penales	229

ermészettudomány.

Er. Jr. ARAGO, Unterhaltungen aus dem Gebiete der Naturkunde	231
K. Ir. PLATTNER, die Probirkunst mit dem Löthrohre	233

BIBLIOGRAPHIA	195
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőnetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.
